

รายงานการวิจัย

เรื่อง

มโนทัศน์เรื่องมิตรภาพในมุมมองปรัชญาศาสนากับการสร้างสังคมสันติสุข
A Concept of Friendship in Philosophy of Religions and Its building a
Happy Society

โดย

พระมหาพรชัย สิริวิโร, ผศ.ดร.

พระมหาขวัญชัย กิตติเมธี, ผศ.ดร.

ดร.เพ็ญพรรณ เฟื่องฟูลอย

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๖๖

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

MCU RS 800766014

รายงานการวิจัย

เรื่อง

มโนทัศน์เรื่องมิตรภาพในมุมมองปรัชญาศาสนากับการสร้างสังคมสันติสุข
A Concept of Friendship in Philosophy of Religions and Its building a
Happy Society

โดย

พระมหาพรชัย สิริวิโร, ผศ.ดร.

พระมหาขวัญชัย กิตติเมธี, ผศ.ดร.

ดร.เพ็ญพรรณ เฟื่องฟูลอย

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๖๖

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

MCU RS 800766014

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

A Concept of Friendship in Philosophy of Religions and Its building a Happy Society

BY

Phramaha Pornchai Sirivaro, Asst.Prof.Dr.

Phramaha Khwanchai Kittimedhi, Asst.Prof.Dr.

Dr.Penphan Fuangooloy

Graduate School Mahachulalongkornrajavidyalaya University

B.E.2566

Research Project Funded

By Thailand Science Research and Innovation Fund

MCU RS 800766014

(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย:	มโนทัศน์เรื่องมิตรภาพในมุมมองปรัชญาศาสนากับการสร้างสังคมสันติสุข
ผู้วิจัย:	พระมหาพรชัย สิริวิโร, ผศ. ดร. พระมหาขวัญชัย กิตติเมธี, ผศ.ดร. ดร.เพ็ญพรรณ เพ็ญพลอย
ส่วนงาน:	บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ปีงบประมาณ	๒๕๖๖
ทุนอุดหนุนการวิจัย:	สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.)

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง “มโนทัศน์เรื่องมิตรภาพในมุมมองปรัชญาศาสนากับการสร้างสังคมสันติสุข” มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการคือ ๑. เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องมิตรภาพและหลักการสร้างสังคมสันติสุขในมุมมองพระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลาม ๒. เพื่อวิเคราะห์รูปแบบกระบวนการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขในมุมมองพระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลาม ๓. เพื่อเสนอกลไกการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขตามมุมมองศาสนาการวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพและสัมภาษณ์ความคิดเห็นจากผู้เชี่ยวชาญในศาสนาที่เกี่ยวข้อง

ผลการวิจัยพบว่า แนวคิดเรื่องมิตรภาพและหลักการสร้างสังคมสันติสุขในมุมมองพระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลามล้วนชี้ไปที่ การพิจารณาความหมายมิตรภาพนั้นได้สร้างศีลธรรมแกนกลาง ที่ถูกเรียกว่า ศีลธรรมแบบบาง เป็นการอธิบายศีลธรรมแกนกลางด้วยการรวบรวมความเหมือนกันทางด้านคำสอนหลัก อันเสนอหลักการอธิบายเรื่องมิตรภาพและการสร้างสังคมสันติสุข โดยมุ่งไปที่ประเด็นเหล่านี้คือ ๑) หลักความเป็นมนุษย์ ทุกศาสนาสันใจร่วมกันในเรื่องมนุษย์ เพราะมนุษย์มีหลักเชิงอุดมคติทางศาสนาที่มีความเป็นมาเกี่ยวข้องกันและอาศัยกันเป็นสังคมจึงต้องมีหลักการปฏิบัติต่อกันเพื่อการอยู่ร่วมกัน ๒) การยอมรับความหลากหลาย ทุกศาสนายอมรับว่ามนุษย์มีความแตกต่างกันในแง่ความเชื่อและวิธีการปฏิบัติต่อกัน เพราะความหลากหลายเป็นวิถีปฏิบัติที่แตกต่างกันไปตามแต่มนุษย์แต่ละคน การยอมรับว่ามีความหลากหลายจึงเป็นวิธีการเรียนรู้เพื่อการสร้างการอยู่ร่วมกัน ไม่ใช่การเรียนรู้และขัดแย้งกัน ๓) มนุษย์มีคุณธรรม ทุกศาสนายอมรับร่วมกันว่า มิตรภาพและสังคมสันติสุขจะมีคุณธรรมพื้นฐานคือความรัก ความจริงใจ ความเป็นพี่น้อง ความเกื้อกูลและปรารถนาดีต่อกัน เป็นการเสนอวิธีการแสดงออกของบุคคลทั้งทางกาย วาจา ส่วนใจนั้นเป็นหลักการที่อยู่บนพื้นฐานของการพัฒนาจิตใจตนเองให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับหลักคุณธรรมเหล่านั้น

การวิเคราะห์รูปแบบกระบวนการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขในมุมมองพระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลาม เป็นการวิเคราะห์ด้วยการใช้แนวคิดผสมผสานที่พิจารณาพื้นฐานของสังคมไม่ใช่แค่ศาสนาและพิธีกรรมเท่านั้น แต่รวมถึงวัฒนธรรมทั่วไปที่เกิดขึ้นในทางสังคมทำให้พบว่า กระบวนการสร้างมิตรภาพในศาสนานั้นถูกมองว่าเป็นเครื่องมือผ่านกระบวนการเหล่านี้คือ ก. การเข้าใจกัน ข. วิธีการแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง ค. การสร้างสังคมอุดมคติ ง. การสร้างความเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กัน จ. ความอ่อนน้อมถ่อมตน ฉ. การยอมรับค่าสากลทาง

สังคัม ฉ. สร้างสังคัมพหุวัฒนธรรม และเป้าหมายของสังคัมสันติสุข (end) ที่เกิดขึ้นจะมีรูปแบบดังนี้
 ก. สังคัมที่มีความเสมอภาค ข. สังคัมที่มีความเข้าใจกันและกัน ค. สังคัมแห่งการให้เกียรติกัน ง.
 สังคัมที่มีคุณธรรม จ. สังคัมที่มีสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกัน ฉ. สังคัมที่ไม่มีศัตรู ช. สังคัมมีความเท่าเทียม
 ซ. สังคัมพหุวัฒนธรรม ฌ. สังคัมอุดมคติ

ข้อเสนอกลไกการสร้างมิตรภาพและสังคัมสันติสุขตามมุมมองศาสนา พบว่า การสร้าง
 มิตรภาพและสันติสุขผ่านมุมมองศาสนาเชิงปฏิบัติแสดงให้เห็นผลกระทบทางด้านมุมมองและการ
 เงื่อนไขทางสังคัมที่มีหลักการทางศาสนาเป็นรากฐาน คือ ๑) ข้อเสนอมิตรภาพและสังคัมสันติสุขของ
 แต่ละศาสนา ได้สร้างผลกระทบต่อก. ความคิด ศาสนาคริสต์เสนอว่า มิตรทำให้เกิดความกล้าที่จะ
 ปฏิบัติตามหลักศาสนาได้ ข. ผลกระทบด้านอุดมการณ์ พระพุทธศาสนาเสนอว่า อุดมการณ์ของแต่ละ
 ศาสนานั้นเหมือนกัน ต่างกันแค่วิธีการสอนและการปฏิบัติในทางพิธีกรรมเท่านั้น ค. ผลกระทบด้าน
 วิถีชีวิต ศาสนาฮินดูเสนอการให้เกียรติ ยกย่อง ประนีประนอมต่อกัน ใช้หลักธรรมที่เกิดจากการอบรม
 จิตและปัญญาเป็นเครื่องช่วยในการดำเนินชีวิต และ ง. ผลกระทบด้านวัฒนธรรม ศาสนาอิสลามเสนอ
 การสร้างครอบครัวเดียวกัน เป็นความสัมพันธ์ภายในมนุษย์ และ ๒) ข้อเสนอมิตรภาพและสังคัมสันติ
 สุขของทุกศาสนาในภาพรวม เป็นการแสดงหาคุณค่าร่วมกัน คือ ก. ผลกระทบความคิดเรื่องความไม่มี
 ตัวตน สนใจแต่ความจริง ไม่ให้มนุษย์เห็นว่ามีความอยู่เหนือความจริง ข. ผลกระทบต่อคุณค่าหลัก
 เป็นการสร้างกิจกรรมการปฏิบัติร่วมกันทั้งในด้านวิชาการ และกิจกรรมร่วมกันทางศาสนา และ ค.
 ผลกระทบต่อการแก้ปัญหาความขัดแย้ง เป็นการเสนอให้เกิดการสานเสวนาตั้งแต่ระดับชุมชน จนถึง
 ระดับนานาชาติ มีการพูดคุยกันอย่างสม่ำเสมอ

Research Report: A Concept of Friendship in Philosophy of Religions and Its building a Happy Society

Researchers: Phramaha Pornchai Sirivaro, Asst.Prof.Dr.
Phramaha Khwanchai Kittimedhi, Asst.Prof.Dr.
Dr.Penphan Fuangooloy

Department: Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Fiscal Year: 2566/2023

Research Scholarship Sponsor: Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ABTRACT

In the research entitled ‘A Concept of Friendship in Philosophy of Religions and Its building a Happy Society’, three objectives were purposely made: 1) to study the concepts of friendship and principles for building up a peaceful society in the viewpoints of Buddhism, Christianity, Hinduism and Islam, 2) to analyze the processing model in forming friendship and a peaceful society in the viewpoints of Buddhism, Christianity, Hinduism and Islam, and 3) to propose the mechanism in forming friendship and a peaceful society in accordance with religious viewpoints. This research employed the qualitative research methodology done by studying documents and by interviewing expertises in the related religions.

In the research, it was clearly found that the concepts of friendship and principles for building up a peaceful society in the viewpoints of Buddhism, Christianity, Hinduism and Islam are basically pointed to the consideration of the meanings of friendship on which certain core morality is built up which is regarded as thin morality whereby it is explained through gathering the sameness of religious main teachings proposing its explanation of friendship and building up as peaceful society embracing its crux as follows: 1) the principle of being a human being; this is entirely agreed with by all religions because a human being possesses the principle of religious ideology where its origins are interrelated to one another resulting in the creation of a society which necessitates certain practical principles for co-existence, 2) diversities are endorsed; it becomes endorsed by every religion that a human being by nature differs from one another in terms of belief and practice because such a diversity depends heavily on different ways of practice of each human being, so, such an endorsement primarily refers to the ways leading to comprehension of living together not learning and conflicting each other, 3) a human being is by nature endowed with morality; it is

generally accepted by every religion that friendship and a peaceful society are rooted on basic virtues such as love, truthfulness, fraternity, generosity, and making a good wish for one another: the mentioned virtues are pointed out to human being's bodily and verbal conducts, but one's mind is founded on the mental development for the unification with those virtues correspondingly.

As far as the analyzing on the processing model in forming friendship and a peaceful society in the viewpoints of Buddhism, Christianity, Hinduism and Islam is concerned, it is analyzed through the utilization of syncretism by which the foundation a society is taken into account which is not only its religion and rite, but also general culture prevailing in such a society informing that the process in making friendship in such a religion is considerably viewed as means through these processes as follows: A. mutual understanding, B. methods for solving certain conflict, C. building up ideal society, D. interrelatedness, E. humility, F. an acceptance of social universal values, G. a creation of a multicultural society and end of a peaceful society which might be in the forms of: A. an equal society, B. social mutual understanding, C. honorable and respectable society, D. a moral society, E. interrelated society, F. a society without enemy, G. an equal society, H. a multicultural society, and I. Ideal society respectively.

When it comes to the proposals on the mechanism in forming friendship and a peaceful society according to related religious viewpoints, it is considerably shown that forming friendship and a peaceful society through practical religion gives rise to the impact on certain perspectives and social conditions which are rooted on religion as follows: 1) the proposal on friendship and a peaceful society given by each religion has the impact on: A. it is proposed by the Christian concept that friendship brings about encouragement to follow the prescribed religious principles, B. it has the impact on ideology; it is proposed by Buddhism that every religion possesses the same ideology, only methods of teaching and ritual practicing vary, C. it has the impact on way of life; it is proposed by Hinduism that honour, appreciation and reconciliation should be actively observed where training of mind and wisdom could be actualized to support living life, and E. it has the impact on culture; one family is proposed by Islam whereby internal relationship among human being is made, 2) Overall, as far as the proposals on friendship and a peaceful society of all religions are concerned, they are basically pointed out to the core value: A. it is concerned with the concept of no-self on which only reality is focused resulting in comprehending that such a self no longer exists beyond the reality, B. it has the impact on the shared value bringing about academic and religious activity, C. it has the impact on conflict solution which is

necessitated by the regular dialogues initiated by the community till international levels involved resultantly.

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ค
สารบัญ	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ณ

บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์	๓
๑.๓ ปัญหาการวิจัย	๓
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๓
๑.๕ นิยามศัพท์	๔
๑.๖ กรอบแนวคิดการวิจัย	๔
๑.๗ ประโยชน์ที่จะได้รับการวิจัย	๕

บทที่ ๒ แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๖
๒.๑ แนวคิดเรื่องมิติรูปภาพทางพระพุทธศาสนา	๖
๒.๑.๑ ลักษณะมิติรูปภาพในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๖
๒.๑.๒ ลักษณะมิติรูปภาพในพระพุทธศาสนาหายน	๑๘
๒.๒ แนวคิดเรื่องมิติรูปภาพทางศาสนาคริสต์	๒๘
๒.๓ แนวคิดเรื่องมิติรูปภาพทางศาสนาฮินดู	๔๑
๒.๔ แนวคิดเรื่องมิติรูปภาพทางศาสนาอิสลาม	๕๓
๒.๕ แนวคิดการสร้างสังคมสันติสุขด้วยศาสนา	๖๑
๒.๖ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๖๔

บทที่ ๓ ระเบียบวิธีวิจัย	๗๐
๓.๑ รูปแบบการวิจัย	๗๐
๓.๒ ประชากร/พื้นที่วิจัย	๗๑
๓.๓ เครื่องมือการวิจัย	๗๑
๓.๔ ขั้นตอนการสร้างเครื่องมือ	๗๒
๓.๕ การเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัย	๗๓

๓.๖ การวิเคราะห์ข้อมูล	๗๓
๓.๗ การนำเสนอผลงานวิจัย	๗๔
บทที่ ๔ ผลการศึกษาวิจัย	๗๕
๔.๑ แนวคิดเรื่องมิตรภาพและหลักการสร้างสังคมสันติสุขในมุมมองศาสนา	๗๕
๔.๑.๑ การสร้างมิตรภาพจากพระพุทธศาสนาสู่ความเป็นสากล	๗๕
๔.๑.๑ การสร้างมิตรภาพจากศาสนาคริสต์สู่ความเป็นสากล	๘๐
๔.๑.๑ การสร้างมิตรภาพจากศาสนาฮินดูสู่ความเป็นสากล	๘๖
๔.๑.๑ การสร้างมิตรภาพจากศาสนาอิสลามสู่ความเป็นสากล	๘๘
๔.๒ ผลการศึกษาวเคราะห์รูปแบบการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขใน มุมมองพระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลาม	๙๓
๔.๒.๑ การประยุกต์ใช้หลักมิตรภาพสู่สังคมสันติสุข	๙๔
๔.๒.๒ การเสนอให้ศาสนาอิสลามเป็นต้นแบบของการสร้างมิตรภาพ	๑๐๙
๔.๓ ผลการเสนอกลไกการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขมุมมองศาสนา	๑๒๘
๔.๓.๑ ข้อเสนอมิตรภาพและสังคมสันติสุขของแต่ละศาสนา	๑๒๘
๔.๓.๒ ข้อเสนอมิตรภาพและสังคมสันติสุขของทุกศาสนาในภาพรวม	๑๓๑
๔.๔ องค์ความรู้จากการวิจัย	๑๓๓
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ	๑๓๘
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๓๘
๕.๒ อภิปรายผล	๑๔๑
๕.๓ ข้อเสนอแนะ	๑๔๓
บรรณานุกรม	๑๔๕
ภาคผนวก	๑๕๑
ภาคผนวก ก บทควมวิจัย.....	๑๕๒
ภาคผนวก ข หนังสือแนะนำและแบบสัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึก	๑๖๗
ภาคผนวก ค จริยธรรมวิจัย	๑๗๒
ภาคผนวก ง ภาพประกอบการเก็บรวบรวมข้อมูล	๑๗๔
ภาคผนวก จ กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการไปใช้ประโยชน์	๑๘๗
ภาคผนวก ฉ ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้ กิจกรรมที่ได้ ดำเนินการ และผลที่ได้รับของโครงการ	๑๘๘
ประวัติผู้วิจัย	๑๙๑

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

งานวิจัยฉบับนี้ใช้พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและมหาวิทยาลัย
วิทยาลัยทั้งฉบับภาษาบาลีและภาษาไทยพร้อมทั้งอรรถกถา ฎีกา และฎีกาปกรณ์วิเสสเป็นแหล่ง
ศึกษาข้อมูล คัมภีร์ตามที่ปรากฏในเชิงอรรถผู้วิจัยได้อักษรชื่อย่อคัมภีร์ พร้อมระบุเล่ม ข้อ หน้าของ
คัมภีร์เพื่อสะดวกแก่การนำไปใช้ในการอ้างอิงตามลำดับ ดังตัวอย่าง เช่น วิ.มหา. หมายถึง วินัยปิฎก
มหาวิภังค์ ๑/๕๖/๔๓ มาจากเล่มที่ ข้อ และหน้าของคัมภีร์ เพื่อทราบถึงที่มาของอักษรย่อชื่อย่อคัมภีร์
ผู้วิจัยจะได้อธิบายวิธีการใช้ดังนี้

บาลีพระไตรปิฎก

วิ.มหา. (ไทย) ๑/๕๖/๔๓ หมายถึง วินัยปิฎก มหาวิภังค์ (ภาษาไทย) เล่มที่ ๑ ข้อ ๕๖
หน้า ๔๓ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙

ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๐๘/๓๖๔ หมายถึง มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก (ภาษาบาลี) เล่มที่ ๑๒
ข้อ ๔๐๘ หน้า ๓๖๔ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙

อรรถกถา

วิ.อ. (ไทย) ๔/๒๓๓ หมายถึง อรรถกถาวินัยปิฎก (ภาษาไทย) เล่มที่ ๔ หน้า ๒๓๓ ฉบับ
มหาวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๕

วิ.อ. (บาลี) ๓/๑๐๙/๘๑-๘๒ หมายถึง อรรถกถาวินัยปิฎก (ภาษาบาลี) เล่มที่ ๓ ข้อ
๑๐๙ หน้า ๘๑-๘๒ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙

ฎีกา

วิภาวินี. (บาลี) ๒๖ หมายถึง อภิธรรมมัตถวิภาวินีฎีกา (ภาษาบาลี) หน้า ๒๖

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(ไทย)	=	พระวินัยปิฎก มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(ไทย)	=	พระวินัยปิฎก มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จุ.	(ไทย)	=	พระวินัยปิฎก จุฬวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก	(ภาษาไทย)

ญ

ม.อุ.	(ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย อูปริปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ส.ส.	(ไทย)	=	สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ม.	(ไทย)	=	สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ข.	(ไทย)	=	สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค	(ภาษาไทย)
อง.ฉก.	(ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย ฉักกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.เถรี.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย เถรีคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย ชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ปฎิ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.ส.	(ไทย)	=	พระอภิธรรมปิฎก สังคณี	(ภาษาไทย)
อภิ.ย.	(ไทย)	=	พระอภิธรรมปิฎก ยมก	(ภาษาไทย)
อภิ.ก.	(ไทย)	=	พระอภิธรรมปิฎก กถาวัตถุ	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.อ.	(ไทย)	=	อรรถกถาพระวินัยปิฎก	(ภาษาไทย)
วิ.อ.	(บาลี)	=	อรรถกถาพระวินัยปิฎก	(ภาษาบาลี)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ขุ.ป.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค อรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.อ.	(บาลี)	=	ขุททกนิกาย ธรรมบท	(ภาษาบาลี)
ขุ.เถรี.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย เถรีคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย ชาดก	(ภาษาไทย)

ฎีกา

วิภาวินี.	(บาลี)	=	ฎีกาปกรณ์วิเสส ฎีกาอภิธรรมมัตถวิภาวินี	(ภาษาบาลี)
-----------	--------	---	--	------------

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

สังคมที่มีสันติสุข เป็นสังคมในอุดมคติ สันติสุขของสังคมอาจก่อกำเนิดได้หลายทาง ดังจะพบการกล่าวถึงความสงบสุขและการอยู่ร่วมกันด้วยดีจากคัมภีร์พระไตรปิฎกว่า “เราจะไม่ปรินิพพานตราบเท่าที่อุบาสกทั้งหลายผู้เป็นสาวกของเรา ตราบเท่าที่อุบาสิกทั้งหลายผู้เป็นสาวิกาของเรา ยังไม่เฉียบแหลม ไม่ได้รับการแนะนำไม่แกลั่วกล้า ไม่เป็นพหูสูต ไม่ทรงธรรม ไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมไม่ปฏิบัติชอบ ไม่ประพฤติตามธรรม เรียนกับอาจารย์ของตนแล้วแต่ก็ยังบอก แสดงบัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ยุ่งไม่ได้ ยังแสดงธรรมมีปาวหารีย์ปราบปรำพาทที่เกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยชอบธรรมไม่ได้”^๑ การที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงสาวกของพระองค์จะต้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในการเข้าใจหลักปฏิบัติที่ถูกต้องและชัดเจนเป็นหลักสำคัญในการรวมกันทางสังคมที่จะช่วยสร้างอัตลักษณ์บางอย่างที่ชัดเจน ขณะที่ในคัมภีร์พันธสัญญาใหม่ว่า “ความสุขมีแก่ผู้มีจิตใจบริสุทธิ์ ความสุขมีแก่ผู้สร้างสันติ เพราะเขาจะได้ชื่อว่าบุตรของพระเจ้า เพราะอาณาจักรสวรรค์เป็นของเขาแล้ว”^๒ เป็นข้อพิจารณาอีกแง่หนึ่งในการเชื่อมโยงบุคคลที่มีจิตใจดีเข้ากับอาณาจักรของพระเจ้าอันเป็นสันติสุขทางสังคมอย่างแท้จริง อีกทั้งรูปแบบของศาสนาฮินดูที่กล่าวถึงสันติวิธีนั้นยังเชื่อมโยงไปถึงรูปแบบของนักบวชที่เสนอแนวทางแบบมหาตมา คานธีที่วางไว้บนรูปแบบของการไม่กระทำซึ่งถูกถือว่าเป็นการกระทำที่หลีกเลี่ยงการกระทำรูปแบบอื่นๆ โดยวิธีการปล่อยวางตามแบบวิถีการบำเพ็ญตบะ^๓ อันเป็นการนำหลักสันติวิธีทางศาสนามาใช้ในสังคมแบบฆราวาสได้เช่นกัน

ในโครงการวิจัยนี้ คณะผู้วิจัยจะเสนอแนวทางหนึ่งที่เรียกว่า แนวทางปรัชญาศาสนา เพราะศาสนาสำคัญๆ ในโลกนั้นคิดต่างกันในเรื่อง แต่หากพิจารณาลักษณะร่วมของทุกศาสนาบนพื้นฐานความเชื่อ และพิสูจน์จะพบว่า ทุกศาสนาเป็นมิตรที่ดีต่อกัน ปัญหาความขัดแย้งระหว่างศาสนาเป็นปัญหาปลีกย่อย ตามที่ พระมหาบุญเลิศ ช่วยธานี และคณะวิจัยพบว่า ความขัดแย้งนั้นเกี่ยวข้องกับหลากหลายทั้งด้านกฎหมาย เศรษฐกิจ และชาติพันธุ์ เมื่อสามารถแก้ไขได้ย่อมนำไปสู่ความยั่งยืน หากเรามีระบบการศึกษาศาสนาร่วมกันอย่างจริงจัง แนวทางนี้คือกระบวนการศึกษา พินิจพิจารณาคำสอนทางศาสนาที่ปรากฏในคัมภีร์ และที่ปรากฏจากการปฏิบัติจริงในชุมชนศาสนา โดยใช้กระบวนการวิธีทางปรัชญาเพื่อสังเคราะห์เอาแก่นของศาสนาออกมาเสนอว่า ตามแนวทางของศาสนานั้นๆ เราจะสามารถมีสังคมที่สันติสุขได้อย่างไร เพราะที่ผ่านมาได้มีการนำหลักศาสนามาใช้ในการเชื่อมโยงสังคมเข้าด้วยกัน^๔ ณัฐพงศ์ธัช

^๑ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๗/๑๑๓.

^๒ พระคริสตธรรมคัมภีร์, พระคริสตธรรมคัมภีร์ ภาคพันธสัญญาใหม่, (กรุงเทพมหานคร: องค์การกักเคียนส์อินเตอร์เนชั่นแนล, ๒๕๕๐), หน้า ๑๔๓.

^๓ อรุณ อัมปาตุรีย, “ศีลธรรมแห่งการปฏิเสธ”, แปลโดย ทศพล ศรีพุ่ม, ศาสนากับความรุนแรง, บรรณาธิการโดย ปรีดี หงษ์สตัน และอัมพร หมาตเด็น, (กรุงเทพมหานคร: Illuminations Editions, ๒๕๖๒), หน้า ๒๓-๔๓.

^๔ พระมหาบุญเลิศ ช่วยธานีและคณะ, การผสมผสานทางพุทธศาสนาเพื่อสร้างวัฒนธรรมการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขในประชาคมอาเซียน: กรณีศึกษาไทยกับกลุ่มประเทศอินโดจีนและเมียนมาร์, (สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๖๑), หน้า ๑๗๘.

กฤตน์ธรรมาและคณะ ได้อธิบายถึงการพัฒนารูปแบบการแก้ไขปัญหของชุมชนท้องถิ่นด้วยหลักธรรมไว้ในแง่ของการนำหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนามาเป็นเครื่องมือขับเคลื่อนทางเศรษฐกิจและแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบ โดยได้เสนอแนะการพัฒนารูปแบบการแก้ไขปัญหของชุมชนท้องถิ่นด้วยหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่อง ส่วนแสวง ปวงจักรทาและคณะ ได้เสนอเรื่องการนำหลักธรรมในทางศาสนาคริสต์มาประยุกต์ใช้ผ่านการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนเอง และพัฒนาด้านการเปลี่ยนแปลงการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน อันส่งผลให้ชุมชนมีความรักในท้องถิ่นของตนเองแล้ว มีการทดลองทำกิจกรรมค่ายครอบครัว โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนทั้งร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินงานและร่วมติดตามประเมินผลการดำเนินงานมากขึ้น^๕

โครงการวิจัยจึงเน้นแนวคิดเรื่องมิตรภาพเป็นหลักคิดและหลักปฏิบัติที่สำคัญที่เราสามารถศึกษา และตีความได้จากคัมภีร์ของทุกศาสนา ซึ่งนักวิชาการมองว่าเป็นพื้นฐานของการเป็นมนุษย์ เพราะเมื่อโลกเปลี่ยนก็ทำให้ความเชื่อหรืออุดมการณ์ของแต่ละคนก็จะเปลี่ยนไปตาม นำไปสู่ความขัดแย้งกันแต่มนุษย์ยังคงมีความเป็นเพื่อนไม่เปลี่ยนแปลง^๖ ซึ่งมุมมองดังกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นผ่านนักปรัชญาศาสนาอีกว่า มิตรภาพเป็นกระบวนการที่ส่งเสริมอุดมคติสำหรับความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจากการปลูกฝังของมนุษย์ผู้มีเหตุผล การระบุถึงศักยภาพของมิตรภาพปรากฏอยู่ในความเป็นมนุษย์ที่ถูกสร้างมาตั้งแต่แรกเริ่ม^๗ ฉะนั้น สิ่งนี้จะเป็นแนวทางหนึ่งที่สำคัญที่จะนำไปสู่เป้าหมายคือการมีสังคมที่ประกอบด้วยสันติสุข โดยจะศึกษาพระพุทธศาสนา ศาสนาฮินดู ศาสนาคริสต์ และศาสนาอิสลาม และสังคมที่ประกอบด้วยสันติสุขที่โครงการนี้เข้าใจคือสังคมโลกทั้งหมด รวมทั้งสังคมไทยเราด้วย ดังที่ปัญญา เทพสิงห์วิจัยถึงการผสมผสานใจสามัคคีเป็นพลังสู่ความสันติและความเข้มแข็ง ซึ่งเหตุการณ์ที่พุทธและมุสลิมนั้นใช้ชีวิตร่วมกันมานาน แต่เมื่อรัฐกิจกรรมที่พยายามเสนอเรื่องพหุวัฒนธรรม และสันติภาพเป็นการย้อนแย้ง เพราะคำเหล่านี้ทำให้พุทธและมุสลิมกลายเป็นความแปลกแยกต้องทำให้สามัคคีกัน สิ่งที่เปลี่ยนแปลงจึงเป็นเรื่องการเข้าไปสร้างภาพตัวแทนของเจ้าหน้าที่รัฐ ซึ่งคณะผู้วิจัยเข้าใจและทราบดีว่า ศาสนาสำคัญๆ ในโลกนั้นคิดต่างกัน ในบางเรื่อง โครงการวิจัยนี้จะพิจารณาลักษณะร่วมของทุกศาสนาบนพื้นฐานความเชื่อ และจะพิสูจน์ให้เห็นในงานวิจัยว่า ทุกศาสนาเป็นมิตรที่ดีต่อกัน ปัญหาความขัดแย้งระหว่างศาสนาเป็นอุปสรรคย่อย และสามารถแก้ไขได้อย่างยั่งยืน หากเรามีระบบการศึกษาศาสนาที่ร่วมกันอย่างจริงจัง งานวิจัยนี้ส่วนหนึ่งทำในฐานะที่เป็นโครงการศึกษาศาสนาที่ร่วมกันที่ว่านั้น โดยอาศัยเครื่องมือคือกระบวนการทางปรัชญา^๘

คณะนักวิจัยมีประสบการณ์การทำงานทางด้านการสอนและการสานเสวนาทางศาสนา จึงได้มีการบูรณาการระหว่างศาสตร์ ได้แก่ พระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดู และศาสนาอิสลาม ปรัชญา สังคมวิทยา เป็นต้น และได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีจากภาคประชาชน ภาครัฐ ภาคเอกชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ได้แก่ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงฆ์ธรรม โปสถ์ฮินดู จุฬาราชมนตรี โครงการวิจัยนี้ จะเกิดผลผลิตที่เป็นองค์ความรู้

^๕ ญัตติพงศ์ธัช กฤตน์ธรรมาและคณะ, การพัฒนารูปแบบการแก้ไขปัญหของชุมชนท้องถิ่นด้วยหลักธรรมในพระพุทธศาสนาแบบบูรณาการ, (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น, ๒๕๖๐), หน้า ๒-๓.

^๖ แสวง ปวงจักรทาและคณะ, การประยุกต์หลักศาสนธรรมเพื่อการฟื้นฟูการมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชนของคนในหมู่บ้านได้รื้อ, (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น, ๒๕๕๙), หน้า ๑๔๕.

^๗ Daniel Schwartz, *Aquinas on Friendship*, (Oxford: Clarendon Press, 2007), p.1.

^๘ ปัญญา เทพสิงห์และคณะ, บทบาทผู้นำศาสนาอิสลามและศาสนาพุทธต่อการเสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชาวมุสลิมและชาวพุทธในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๖๒, หน้า 4.

คือข้อมูลเรื่องมิตรภาพ รูปแบบ และกระบวนการเรียนรู้การสร้างสังคมสันติสุข ที่เป็นนวัตกรรมคือ กลไกการสร้างสังคมสันติสุขในมิติศาสนา ผลกระทบเชิงวิชาการ จะได้บทความวิจัยเพื่อเผยแพร่ในวารสารวิชาการระดับชาติและนานาชาติ จำนวน ๒ เรื่อง เชิงชุมชนและสังคม จะสร้างการอยู่ร่วมกันอย่างสมานฉันท์และเกิดมาตรฐานตามหลักการสันติสุข ส่วนในเชิงเศรษฐกิจ สามารถสร้างการแลกเปลี่ยนความรู้ การอยู่ร่วมกันและพัฒนาชุมชนเกิดการแลกเปลี่ยนกันทางด้านอาหาร แหล่งท่องเที่ยว และสามารถสร้างงาน สร้างรายได้ เกิดการเรียนรู้การอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข นอกจากนั้น เจริญนโยบาย หน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถนำข้อมูลและแนวทางที่ได้จากงานวิจัยเรื่องนี้ มากำหนดเป็นนโยบายในการพัฒนาการอยู่ร่วมกันระหว่างศาสนาต่อไป

๑.๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องมิตรภาพและหลักการสร้างสังคมสันติสุขในมุมมองพระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลาม

๑.๒.๒ เพื่อวิเคราะห์รูปแบบกระบวนการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขในมุมมองพระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลาม

๑.๒.๓ เพื่อเสนอกลไกการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขตามมุมมองศาสนา

๑.๓. ปัญหาการวิจัย

๑.๓.๑ แนวคิดเรื่องมิตรภาพและหลักการสร้างสังคมสันติสุขในมุมมองพระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลามเป็นอย่างไร

๑.๓.๒ รูปแบบกระบวนการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขในมุมมองพระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลามเป็นอย่างไร

๑.๓.๓ กลไกการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขตามมุมมองศาสนาควรเป็นอย่างไร

๑.๔. ขอบเขตการวิจัย

(๑) ขอบเขตด้านเนื้อหา

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพเกี่ยวข้องกับเนื้อหาเรื่องมิตรภาพและการสร้างสังคมสันติสุขระหว่างพระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดู ศาสนาอิสลาม

(๒) ขอบเขตด้านเอกสาร งานวิจัยนี้มุ่งเน้นศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary source) ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์วิเสส คัมภีร์ลัทธิเต๋า สุตระ สัทธรรมปุณฑริกสูตร วิมลเกียรติวิเทศสูตร สุขาวดีวายุหสูตร พระไตรปิฎกฉบับสากล คัมภีร์พันธสัญญาฉบับเดิม คัมภีร์พันธสัญญาฉบับใหม่ คัมภีร์อุปนิษัท คัมภีร์ภควัทคีตา คัมภีร์อังกูรอน และเอกสารทุติยภูมิ (Secondary source) ได้แก่ หนังสือ ตำราวิชาการ เอกสาร หนังสือพิมพ์ งานวิจัย และเว็บไซต์ที่เกี่ยวข้อง

(๓) ขอบเขตด้านประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

- กลุ่มผู้นำพระพุทธศาสนา ได้แก่ ตัวแทนพระพุทธศาสนา จำนวน ๖ ท่าน
- กลุ่มผู้นำศาสนาคริสต์ ได้แก่ ตัวแทนศาสนาคริสต์ จำนวน ๖ ท่าน
- กลุ่มผู้นำศาสนาฮินดู ได้แก่ ตัวแทนศาสนาฮินดู จำนวน ๖ ท่าน

- กลุ่มผู้นำศาสนาอิสลาม ได้แก่ ตัวแทนศาสนาอิสลาม จำนวน ๖ ท่าน

(๓.๑) สัมภาษณ์เชิงลึก กลุ่มประชากร ๒๔ คน

- กลุ่มผู้นำพระพุทธศาสนา ได้แก่ ตัวแทนพระพุทธศาสนา จำนวน ๖ ท่าน

- กลุ่มผู้นำศาสนาคริสต์ ได้แก่ ตัวแทนศาสนาคริสต์ จำนวน ๖ ท่าน

- กลุ่มผู้นำศาสนาฮินดู ได้แก่ ตัวแทนศาสนาฮินดู จำนวน ๖ ท่าน

- กลุ่มผู้นำศาสนาอิสลาม ได้แก่ ตัวแทนศาสนาอิสลาม จำนวน ๖ ท่าน

(๓.๒) การจัดการสนเสวนา ๑ ครั้ง กลุ่มประชากร ๔ คน

สนเสวนาเรื่อง “มิตรภาพใน ๔ ศาสนาเพื่อการสร้างสังคมสันติสุขในสังคมไทย”

- กลุ่มผู้นำพระพุทธศาสนา ได้แก่ ตัวแทนพระพุทธศาสนา จำนวน ๑ ท่าน

- กลุ่มผู้นำศาสนาคริสต์ ได้แก่ ตัวแทนศาสนาคริสต์ จำนวน ๑ ท่าน

- กลุ่มผู้นำศาสนาฮินดู ได้แก่ ตัวแทนศาสนาฮินดู จำนวน ๑ ท่าน

- กลุ่มผู้นำศาสนาอิสลาม ได้แก่ ตัวแทนศาสนาอิสลาม จำนวน ๑ ท่าน

๑.๔.๔ ขอบเขตด้านพื้นที่

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตด้านพื้นที่ของการวิจัย โดยการศึกษาข้อมูลจาก ก๑) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ๒) มหาวิทยาลัยแสงธรรม ๓) โบสถ์ฮินดู ๔) จุฬาราชมนตรี

๑.๔.๕ ขอบเขตด้านระยะเวลา

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาวิจัยตั้งแต่ ๑ ตุลาคม-๓๐ กันยายน ๒๕๖๖ ว่าเป็นระยะเวลา ๑ ปี

๑.๕ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

มิตรภาพ หมายถึง ความเป็นเพื่อนในฐานะที่เป็นมนุษย์ ความมีเมตตา การคบหาระหว่างมนุษย์และการแสดงออกถึงความรักการแสดงความกรุณาต่อกันและกัน ในแง่ของสังคม มิตรภาพคือการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มิตรภาพในทางศาสนา หมายถึง การให้และการช่วยเหลืออย่างไม่หวังผลตอบแทน การทำความดีเพื่อความดีสูงสุดและความดีนั้นจะทำให้ตนเองบริสุทธิ์และมีความสุขกับพระเจ้าตลอดไป

ปรัชญาศาสนา หมายถึง ข้อเสนอทางศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการตีความและประเด็นถกเถียงทางสังคม

สังคมสันติสุข คือ วิธีการอยู่ร่วมกันที่แตกต่างกันในแง่วิถีชีวิตและความเชื่อที่พิจารณาจากเป้าหมายและวิธีการอาจแตกต่างกัน แต่สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างเข้าใจกัน มีวิธีการจัดการความขัดแย้งที่เกิดจากความรู้และความเข้าใจในกันและกัน

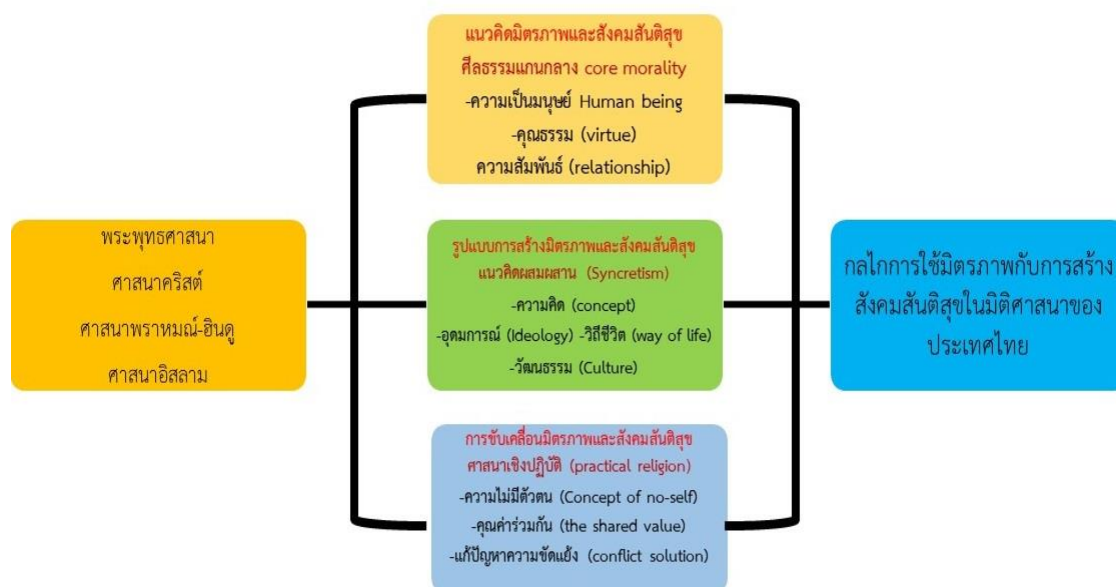
กลไก หมายถึง กระบวนการเสริมสร้างแนวคิดเรื่องมิตรภาพในแต่ละศาสนาเข้าไปสู่การขจัดปัญหาความขัดแย้งระหว่างชุมชนที่แตกต่างกันในแง่วิถีชีวิตและความเชื่อจนเกิดการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

๑.๖. กรอบแนวคิดในการวิจัย

งานวิจัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยเป็นการวิจัยเชิงเอกสาร การศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยเป็นการศึกษาเอกสาร (Documentary Data) ศึกษาข้อมูลจากเอกสาร

ปฐมภูมิและทฤษฎีภูมิ ประกอบด้วย งานวิจัย วิทยานิพนธ์ หนังสือและตำรา ในประเด็นเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องมิตรภาพและการสร้างสังคมสันติสุข และใช้กระบวนการทางปรัชญา เสนอประเด็นข้อโต้แย้ง (argument) และแนวทางการประยุกต์ใช้ตามกรอบแนวคิดทางศาสนาที่สอดคล้องกับรูปแบบสังคมสันติสุขผ่านกระบวนการกลุ่ม (focus group) และกระบวนการสานเสวนา (Interreligious dialogue) ผ่านการคัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยได้แก่ ๑) เอกสารที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎก คัมภีร์ลัทธิกาวตารสูตร สัทธรรมปุณฺณทริปิฎก วิมลเกียรติวิเทศสูตร สุขาวดียุยหสูตร พระไตรปิฎกฉบับสากล คัมภีร์พันธสัญญาฉบับเดิม คัมภีร์พันธสัญญาฉบับใหม่ คัมภีร์อุปนิษัท คัมภีร์ภควัทคีตา คัมภีร์อังกูรอาณ และเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ๒) แบบสนทนากลุ่มและแบบสนทนากลุ่มการสานเสวนา โดยผู้วิจัยจะรวบรวมข้อมูลแล้ววิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) หลังจากนั้นทำการสังเคราะห์และเขียนบรรยายเชิงพรรณนา โดยมุ่งเสนอการกลไกการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขตามมุมมองศาสนา ผู้วิจัยได้กำหนดกรอบและวิธีวิจัยดังนี้

โครงการวิจัย เรื่อง มโนทัศน์เรื่องมิตรภาพในมุมมองปรัชญาศาสนากับการสร้างสังคมสันติสุข

ภาพที่ ๑ กรอบแนวคิดในการวิจัย

๑.๗ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

๑.๗.๑ ได้ทราบแนวคิดเรื่องมิตรภาพและหลักการสร้างสังคมสันติสุขในมุมมองพระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลาม

๑.๗.๒ ได้ทราบรูปแบบกระบวนการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขในมุมมองพระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลาม

๑.๗.๓ ได้เสนอกลไกการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขตามมุมมองศาสนา

๑.๗.๔ ผลของการวิจัยสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการบริหารองค์กรได้

บทที่ ๒

แนวคิดทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่องมโนทัศน์เรื่องมิตรภาพในมุมมองปรัชญาศาสนากับการสร้างสังคมสันติสุข
ที่มวิจัยได้ศึกษาค้นคว้าจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยมีเนื้อหาสาระครอบคลุมในเรื่องต่อไปนี้

- ๒.๑ แนวคิดเรื่องมิตรภาพทางพระพุทธศาสนา
- ๒.๒ แนวคิดเรื่องมิตรภาพทางศาสนาคริสต์
- ๒.๓ แนวคิดเรื่องมิตรภาพทางศาสนาฮินดู
- ๒.๔ แนวคิดเรื่องมิตรภาพทางศาสนาอิสลาม
- ๒.๕ แนวคิดการสร้างสังคมสันติสุขด้วยศาสนา
- ๒.๖ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๑ แนวคิดเรื่องมิตรภาพทางพระพุทธศาสนา

คำว่า มิตรภาพ ในพระพุทธศาสนากล่าวถึงความเป็นเพื่อน การกล่าวถึงความเป็นเพื่อนนั้น
เริ่มต้นจากการพิจารณา

๒.๑.๑ ลักษณะมิตรภาพในพระพุทธศาสนาเถรวาท คำว่า มิตรภาพ แปลว่า ความเป็น
มิตร มีปรากฏในพระไตรปิฎกในฐานะเป็นหลักธรรมสำคัญว่า “เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็น
เหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไปเหมือนความมี
กัลยาณมิตร(มิตรดี)นี้ เมื่อมีกัลยาณมิตร กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว
ก็เสื่อมไป”^๑ มีลักษณะดังนี้

๑) ที่มาของแนวคิด ความเป็นมิตรในพระพุทธศาสนานั้นกล่าวถึงความเป็นมิตรที่ดีหรือ
ความมีบัณฑิตเป็นเพื่อน มีการใช้คำว่า “กัลยาณมิตร” แทนคำว่ามิตรนี้ ซึ่งมีได้หมายถึงเพื่อนที่ดีอย่าง
ในความหมายสามัญเท่านั้น แต่หมายถึงบุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติที่จะสั่งสอน แนะนำ ชี้แจง
ชักจูง ช่วยบอกช่องทางหรือเป็นตัวอย่างให้ผู้อื่นดำเนินไปในมรรคาแห่งการฝึกฝนอบรมอย่างถูกต้อง ใน
คัมภีร์วิสุทธิมรรคได้ยกตัวอย่างเช่น พระพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก ครูอาจารย์ และท่านผู้เป็นพหูสูต
ทรงปัญญา สามารถสั่งสอนแนะนำ เป็นที่ปรึกษาได้ แม้จะอ่อนวัยกว่า ในแง่การศึกษาและพัฒนา
ปัญญานั้น กัลยาณมิตรจัดเป็นระดับความเจริญปัญญาในขั้นศรัทธา และยังเป็นทั้งผู้อบรมสั่งสอน เช่น
พ่อแม่ ครูอาจารย์ ทั้งคุณสมบัติของผู้สอน ทั้งหลักการ วิธีการ อุปกรณ์ อุปบายต่างๆ ในการสอน และ
การจัดดำเนินการต่างๆ ทุกอย่างที่มีหน้าที่ให้การศึกษาจะพึงจัดทำ เพื่อให้การศึกษาอบรมได้ผลดี
ตลอดจนหนังสือ สื่อมวลชน บุคคลตัวอย่าง เช่น มหาบุรุษ หรือผู้ประสบความสำเร็จโดยธรรมและ
สิ่งแวดล้อมทางสังคมทั้งหลายที่ตึงาม เป็นประโยชน์เท่าที่จะเป็นองค์ประกอบภายนอกใน

^๑ วจ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๗๑/๑๓.

กระบวนการพัฒนาปัญญานั้นได้^๒ การกล่าวถึงมิตรในพระพุทธศาสนานั้นปรากฏในฐานะของผู้แนะนำในทางที่เป็นประโยชน์ ซึ่งมาจากรากฐานของการพัฒนาตนที่มาจากรากฐานของการมองมนุษย์ว่าเป็นผู้ต้องมีผู้ชี้ทางและเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตในแง่ทางสังคม โดยจะพบหลักปฏิบัติทางด้านความเป็นมิตรนั้นจาก ๒ มิติด้วยกันคือ

ก. มิติทางด้านความเป็นสังคม การเป็นสังคมนั้นกำเนิดมาจากการเกี่ยวพันระหว่างบุคคล จะพบวิธีการดังกล่าวในแง่ของคำที่อธิบายถึงความสัมพันธ์กัน ตั้งแต่มีมนุษย์เกิดขึ้นตามข้อมูลในอัครัญยสูตรที่ปรากฏมนุษย์มาสัมพันธ์กันทางด้านกายภาพและมีความจำเป็นในการจัดสรรสังคมให้เกิดความสงบสุขด้วยการจัดแบ่งที่ดินและอาหารจนเกิดการปกครอง การกำหนดคุณธรรม กำหนดการงานและแบ่งชั้นวรรณะ จะพบข้อความ “กษัตริย์นั้นขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นเท่านั้น ไม่มีแก่สัตว์เหล่านั้น มีแก่สัตว์พวกเดียวกันเท่านั้น ไม่มีแก่สัตว์ที่มีไข่พวกเดียวกัน มีโดยธรรมเท่านั้น ไม่ใช่โดยอธรรม ตามคำโบราณที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก ก็ธรรมเท่านั้นประเสริฐที่สุดในหมู่มนุษย์ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า”^๓ เป็นวิธีการแต่งตั้งหน้าที่และกำหนดบทบาททางสังคม แต่หน้าที่ในสมัยพุทธกาลใช้เพื่อกำหนดการปฏิบัติตนที่ถูกต้องต่อผู้อื่น และสถานะดังกล่าวจึงเป็นการกำหนดบุคคลตามมาว่าคนที่ปฏิบัติตามธรรม กล่าวคือ คฤหัสถ์ผู้บริโภคมามีจรรยาไม่ดี บรรพชิตไม่สำรวมไม่ดี พระราชาไม่ทรงใคร่ครวญก่อนแล้วทำไม่ดี การที่บัณฑิตโกรธไม่ดี^๔ การปฏิบัติตนนี้จึงเป็นบุคคลที่ถูกยกย่องว่าเป็นบัณฑิต หรือสัตบุรุษ อันเป็นคุณสมบัติหรือคำเรียกที่แยกบุคคลให้มีสถานะที่ปฏิบัติแตกต่างกันไป ในแง่บุคคลที่เป็นพาลและบัณฑิตที่ถูกพิจารณาผ่านสังคมจึงเป็นความเกี่ยวข้องกันในลักษณะของความเป็นมิตรแบบจำเป็น กล่าวคือ หากสังคมนั้นมีบุคคลที่มีคุณธรรมหรือปฏิบัติตามธรรม คนที่เกี่ยวข้องหรืออยู่ด้วยก็จะดีตามไปด้วย ดังข้อความในอัมมิกสูตรว่า

“ในเวลาทีพระราชาไม่ตั้งอยู่ในธรรม แม้พวกราชาการก็ไม่ตั้งอยู่ในธรรม เมื่อพวกราชาการไม่ตั้งอยู่ในธรรม แม้พราหมณ์และคหบดีก็ไม่ตั้งอยู่ในธรรม เมื่อพราหมณ์และคหบดีไม่ตั้งอยู่ในธรรม แม้ชาวนิคมนและชาวชนบทก็ไม่ตั้งอยู่ในธรรม เมื่อชาวนิคมนและชาวชนบทไม่ตั้งอยู่ในธรรม ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ก็โคจร(หมุน)ไปไม่สม่ำเสมอ เมื่อดวงจันทร์และดวงอาทิตย์โคจรไปไม่สม่ำเสมอ หมู่ดาวนักษัตรก็โคจรไปไม่สม่ำเสมอ เมื่อหมู่ดาวนักษัตรโคจรไปไม่สม่ำเสมอ คีนและวันก็หมุนเวียนไปไม่สม่ำเสมอ เมื่อคีนและวันหมุนเวียนไปไม่สม่ำเสมอ เดือนหนึ่งและครึ่งเดือนก็หมุนเวียนไปไม่สม่ำเสมอ เมื่อเดือนหนึ่งและครึ่งเดือนหมุนเวียนไปไม่สม่ำเสมอ ฤดูและปีก็หมุนเวียนไปไม่สม่ำเสมอ เมื่อฤดูและปีหมุนเวียนไปไม่สม่ำเสมอ ลมก็พัดไปไม่สม่ำเสมอ พัดไปผิดทางไม่สม่ำเสมอเมื่อลมพัดไปไม่สม่ำเสมอ พัดไปผิดทางไม่สม่ำเสมอ พวกเทวดาก็ขัดเคืองใจเมื่อพวกเทวดาขัดเคืองใจ ฝนก็ไม่ตกต้องตามฤดูกาล เมื่อฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาลข้าวกล้าทั้งหลายก็ออกรวงสุกไม่พร้อมกัน มนุษย์ทั้งหลายบริโภคข้าวกล้าที่สุกไม่พร้อมกันย่อมมีอายุสั้น ๑ มีผิวพรรณไม่ดี ๑ มีกำลังไม่ดี ๑

^๒ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๕๕, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิบรรจงสนธิ, ๒๕๖๔), หน้า ๖๐๐.

^๓ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๑/๙๖-๙๗.

^๔ ขุ.ธ. (ไทย) ๒๗/๔/๑๙๙.

มีความเจ็บป่วยมาก ๑...ตรงข้ามหากพระราชาตั้งอยู่ในธรรม มนุษย์ก็จะมีอายุยืน ๑มี
ผิวพรรณผ่องใส ๑ มีกำลัง ๑ มีความเจ็บป่วยน้อย ๑”^๕

ความเป็นสังคมจึงเป็นการระบุสถานะของมิตรที่อยู่รอบข้างและเป็นลักษณะของการที่
ปัจเจกบุคคลไม่สามารถเลือกได้ว่าจะคบหาหรือสมาคมกับใครได้ มิตรดังกล่าวนี้จึงเป็นข้อจำกัดที่
ปัจเจกบุคคลไม่อาจจะอยู่ร่วมได้จึงเกิดการหาสังคมที่เหมาะสมหรือมีลักษณะเป็นมิตรที่ได้อยู่แล้ว และอยู่
กับสังคมนั้น แต่หากไม่อาจหลบไปได้ก็จำเป็นต้องมีมิตรแบบที่สังคมเป็นไปในขณะเวลานั้น

ข. มิติทางด้านศาสนา การกล่าวถึงหลักปฏิบัติตนในพระพุทธศาสนานั้นมาจากการศึกษา
ประวัติศาสตร์การดำเนินชีวิตของมนุษย์ที่ปรากฏใน ๒ รูปแบบคือ

๑) ศาสนาของอารยธรรมหุบเขาอินดุซ ที่มีลักษณะคือ ๑. การปฏิบัติกัมมัฏฐานหรือแนว
ปฏิบัติสำหรับฝึกฝนจิต ๒. การออกบวช เป็นการละวิถีชีวิตแบบชาวบ้าน ออกมาใช้ชีวิตแบบนักพรตที่
ไม่มีบ้านเรือนหรือเป็นปริพาชก ๓. แนวคิดเรื่องการเกิดใหม่ หรือการกลับชาติมาเกิด ๔. ความ
รับผิดชอบทางศีลธรรม ตามแนวคิดเรื่องกรรม ๕. เป้าหมายสูงสุดของการดำเนินชีวิตทางศาสนา คือ
การหลุดพ้น การเป็นอิสระจากวงจรการเวียนว่ายตายเกิดอันไม่รู้จักสิ้นสุด

๒) ศาสนาของชาวอารยันยุคต้น มีลักษณะดังนี้ ๑. ลักษณะคล้ายกับศาสนาของพวกกรีก
โบราณ เช่น มีรูปเทพเจ้าต่างๆ เป็นต้น โดยพวกอารยันนับถือเทพเจ้าเป็นตัวแทนของปรากฏการณ์
ทางธรรมชาติในรูปของบุคคล เช่น พระอินทร์ไม่ต่างจากเทพซีอุส เทพเจ้าฟ้าร้อง ฟ้าผ่า อัคนี เทพแห่ง
ไฟ พระวรุณ เทพเจ้าแบ่งฝน เป็นต้น ๒. ตั้งสถาบันนักบวชมากกว่าจะให้บวชอย่างเป็นทางการ เช่น
ระบบวรรณะ เป็นต้น ๓. ชาวบ้านหรือผู้ครองเรือนมีความสำคัญสูงสุด ในขณะที่ศาสนาหุบเขาอินดุซ
ไม่ให้ความสำคัญกับคุณค่าของการสืบสกุล โดยเฉพาะบุตรชายเป็นผู้ที่มีอภิสิทธิ์อย่างมาก ๔. ศาสนา
หุบเขาอินดุซ เน้นการปฏิบัติกัมมัฏฐาน ศาสนาของอารยันเน้นการบูชาโยนิ เป็นวิธีการสื่อสารกับเทพ
เจ้า ทำให้ประชาชนในสงคราม ทำให้บุตรประสบความร่ำรวย ทำให้ขึ้นสวรรค์ ๕. ศาสนาหุบเขา
อินดุซ มีแนวคิดเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ อารยันในยุคต้นไม่มีความคิดเช่นนั้น ไม่สนใจความ
รับผิดชอบทางศีลธรรมที่เลยจากปัจจุบันไป สำหรับอารยัน คุณค่าสูงสุดทางสังคมคือความภักดีต่อ
ชุมชน เป็นคุณค่าที่ก่อให้เกิดคุณูปการต่ออำนาจและความสัมพันธ์ในระดับชนเผ่า ๖. เป้าหมายสูงสุด
ของศาสนาหุบเขาอินดุซคือการมีสภาวะเหนือการเกิดและตาย ขณะที่อารยันยุคต้นคือเรื่องสวรรค์ ที่มี
ลักษณะเหมือนกับโลกที่สมบูรณ์แบบ^๖

จากจารีตแบบเดิมของอารยธรรมที่สืบทอดกันมาในทางประวัติศาสตร์หรือแม้แต่ในคัมภีร์
ทางศาสนาที่กล่าวถึงวิถีชีวิตของพระปัจเจกพุทธเจ้าที่พิจารณาการอยู่ลำพังคนเดียว ไม่เกี่ยวข้องกับ
ด้วยสังคมมาจากการพิจารณาข้อความว่า “บุคคลเมื่ออนุเคราะห์มิตร สหายผู้ใจดี มีใจผูกพัน ย่อมทำ
ประโยชน์ ให้เสื่อมไปได้บุคคลเมื่อพึงเห็นภัยในความเขยชิด จึงประพฤติดูอยู่เดียวเหมือนนอแรด”^๗
และว่า “ในท่ามกลางสหาย ย่อมมีการปรึกษากันในเรื่องที่อยู่ เรื่องการดำรงตน เรื่องการไป เรื่องการ
เที่ยวจาริกบุคคลเมื่อพึงเห็นการบวชที่ไปถึงความเสรีที่พวกคนพาลไม่มุ่งหวังจึงประพฤติดูอยู่เดียว

^๕ วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๗๐/๑๑๔-๑๑๕.

^๖ สันตินา ปีเตอร์ เดลลา, ต้นไม้แห่งโพธิ์ : คำสอนพื้นฐานแห่งพระพุทธศาสนา มหายาน วัชรยาน
และอภิธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (นนทบุรี: ภาพพิมพ์, ๒๕๖๑), หน้า ๓๔-๓๕.

^๗ ขุ.สุตต. (ไทย) ๒๕/๓๗/๕๐๗-๕๐๘.

เหมือนนอแรด”^{๘๘} ทั้ง ๒ ข้อความนี้ปรากฏให้เห็นถึงการไม่สนใจการอยู่ร่วมในสังคม และไม่ต้องการจะมีเพื่อน เป็นการปฏิเสธมิตรภาพอย่างชัดเจน แต่ข้อนี้ก็พิจารณาได้ว่า การที่วิถีชีวิตแบบนี้ไม่ต้องการมิตรภาพมาจากการการมองผ่านการอยู่ร่วมกันในมิติสังคมที่ปราศจากทางเลือก คือเราไม่อาจเลือกคบคนอื่นได้ เพราะสังคมไม่ว่าจะดีหรือเลวก็ถูกกำหนดไว้อย่างนั้น เราเป็นผู้ที่ต้องอยู่ร่วมกับกลุ่มบุคคลเหล่านั้น แต่หากพิจารณาตามข้อความว่า “หากบุคคลที่ียวหาคนดีกว่าตน หรือเสมอกับตนไม่ได้ก็ควรถือการเที่ยวไปคนเดียวให้มันคง เพราะจะหาความเป็นเพื่อน ในคนพาลไม่ได้เลย”^{๘๙}

การพิจารณาตามข้อความหลังนี้จึงเป็นการระบุถึงการไม่มีมิตรที่ดี กับการอยู่กับคนพาลนั้น ในพระพุทธศาสนาเลือกการไม่มีมิตรดีกว่าจะอยู่ร่วมกับคนพาลจึงเป็นที่มาของการหลีกเลี่ยงออกจากสังคม แต่หากมีคนที่เป็นมิตรที่ดีอยู่แล้ว ก็ไม่จำเป็นต้องเลือกจะปลีกออกอย่างที่ทำนี้ได้ พระพุทธศาสนาจึงเสนอการเลือกดังกล่าวนี้เป็นหลัก ในแง่จึงพิจารณาถึงหลักการคบมิตรที่ดีเป็นหลัก และหากไม่เจอมิตรที่ดีก็ควรจะหลบหนีจากสังคมนั้นเสีย เป็นวิธีการที่พระพุทธศาสนาต้องการนำเสนอ

๒) ความหมาย คำว่า มิตร นั้นเป็นคำที่ปรากฏในความหมายที่เกี่ยวข้องกับบุคคลอันมีหลายลักษณะ โดยมีความหมายแตกต่างกันดังนี้

ก. มิตรในฐานะบุคคลที่ควรคบหา เป็นความหมายที่ปรากฏในลักษณะของบุคคลที่อยู่ร่วมกันหรือคบหากัน ความหมายนี้มุ่งถึงการเป็นมิตรในลักษณะของประโยชน์ (end) ดังข้อความว่า “บุคคลพึงเห็นผู้มีปัญญามากขึ้นโทษมักพุดปรามไว้ เหมือนผู้บอกขุมทรัพย์ พึงคบผู้ที่เป็นบัณฑิตเช่นนั้น เพราะเมื่อคบคนเช่นนั้น ย่อมมีแต่ความเจริญ ไม่มีความเสื่อมเลย”^{๙๐} ความหมายของมิตรที่เป็นการคบหากันนี้จะมุ่งหมายให้เกิดผลบางอย่าง คือเมื่อคบหรืออยู่ร่วมกันแล้วจะนำประโยชน์มาสู่ผู้เป็นหลัก จะพบว่าประโยชน์นั้นอ้างถึงประโยชน์ในชาตินี้ ชาติหน้าอันเป็นสถานะที่ผู้ที่คบผู้เป็นมิตรจะได้รับ ดังข้อความอีกว่า

“บุคคลบางคนในโลกนี้มีศีล มีธรรมงาม บุคคลเช่นนี้ควรเสพ ควรคบควรเข้าไปนั่งใกล้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่าคนทั่วไปแม้จะไม่ได้ตามอย่างบุคคลเช่นนี้ แต่กิตติศัพท์อันงามของเขาก็ซจรไปว่า “คนคบมิตรดี คบสหายดี คบเพื่อนดี” เพราะเหตุนั้น บุคคลเช่นนี้จึงควรเสพ ควรคบ ควรเข้าไปนั่งใกล้ บุคคล ๓ จำพวกนี้แลมีปรากฏอยู่ในโลกบุคคลคบผู้ต่ำทราม ย่อมพลอยต่ำทรามไปด้วย แต่คบผู้ที่เสมอกันย่อมไม่เสื่อมในกาลไหนๆ คบผู้ที่สูงกว่าย่อมเด่นขึ้นทันตาเห็น เพราะฉะนั้นจึงควรคบผู้ที่สูงกว่าตน”^{๙๑}

ความหมายของการมีมิตรจึงถูกระบุถึงประโยชน์ที่ปรากฏชัดในโลก และเป็นความหมายที่อธิบายผ่านลักษณะบุคคลที่เกี่ยวข้องกับเราได้ ในแง่นี้อาจจะบอกได้ว่าความหมายของมิตรจะช่วยยกย่องให้บุคคลผู้คบหาได้รับการสรรเสริญไปด้วย แต่หากมีมิตรที่ไม่ดีก็จะได้ผลที่ตรงข้ามจากประโยชน์ที่ควรจะได้รับ

อีกความหมายหนึ่งเป็นการกล่าวถึงมิตรในฐานะผู้กระทำหรือปฏิบัติหน้าที่บางอย่างกับผู้อื่นทำให้ความเป็นมิตรนั้นเป็นเรื่องของการสร้างมิตรภาพกับผู้อื่น หรือเป็นเครื่องมือ (mean) ดัง

^{๘๘} พุ.สุตต. (ไทย) ๒๕๔๐/๕๐๘.

^{๘๙} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๖๑/๔๖.

^{๙๐} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๗๖/๕๑.

^{๙๑} อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๒๗/๑๗๗.

ข้อความว่า “คนผู้เป็นมิตร คือ เพื่อนจากไปก็คิดถึง ๑ เพื่อนกลับมาก็ยินดี ๑ หยอกล้อยิ้มย่องต่อเพื่อน ๑ ยินดีตอบสนองด้วยวาจาที่ไพเราะ ๑ คบเพื่อนของเพื่อนฝ่ายเดียว ๑ ไม่คบศัตรูของเพื่อน ๑ ห้ามปรามคนที่ด่าเพื่อน ๑ สรรเสริญคนที่ยกย่องเพื่อน ๑ บอกความลับแก่เพื่อน ๑ ช่วยปกปิดความลับของเพื่อน ๑ ยกย่องการกระทำของเพื่อน ๑ สรรเสริญปัญญาของเพื่อน ๑”^{๑๒} การเป็นมิตรแบบนี้จึงเป็นการปฏิบัติตนในฐานะเป็นเพื่อน แต่ที่น่าสนใจคือข้อความเหล่านี้เป็นการสร้างความชอบใจให้กับเพื่อนเท่านั้น แต่ยังไม่มีการระบุถึงความหมายของมิตรในฐานะที่เกี่ยวข้องกับการมิตรแบบกัลยาณมิตร

ความหมายของมิตรแบบที่ปฏิบัติต่อผู้อื่นนั้นเป็นการยกย่องผู้ที่เราจะเรียกว่า มิตรเท่านั้น แต่ยังไม่ตีความไกลไปกว่าข้อมูลเชิงประจักษ์ ในแง่ของผลที่ตามมาด้วย ฉะนั้น ในความหมายที่ ๒ นี้จึงเป็นการกล่าวถึงลักษณะถึงคนที่จะคบหากันได้แบบทั่วไป แต่เมื่อคบกันแล้วก็ควรที่จะเกิดผลที่เป็นความหมายที่ ๑ ด้วยเช่นกัน จึงจะถือว่าเป็นมิตรในทางพระพุทธศาสนา

ข. มิตรในฐานะบุคคลที่เป็นกลุ่มเดียวกัน ความหมายของคำว่า “มิตร” ในข้อนี้เป็นการอ้างถึงความเป็นคนในลักษณะเดียวกัน หมายความว่าในการอธิบายเชิงนามธรรมถึงลักษณะสิ่งที่ปรากฏในภายนอก ไม่ใช่พิจารณาความหมายจากภายนอกเท่านั้น ตามข้อความที่ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายคบค้าสมาคมกันโดยธาตุอย่างเดียวกัน คือสัตว์ทั้งหลายผู้ฆ่าสัตว์ คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้ฆ่าสัตว์ สัตว์ทั้งหลายผู้ลักทรัพย์... สัตว์ทั้งหลายผู้ประพฤติดีในกาม ... สัตว์ทั้งหลายผู้พูดเท็จ ... สัตว์ทั้งหลายผู้พูดส่อเสียด ... สัตว์ทั้งหลายผู้พูดคำหยาบ ... สัตว์ทั้งหลายผู้พูดพ้อเจ้อ คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้พูดพ้อเจ้อ สัตว์ทั้งหลายผู้มีอริขณา (ความเพ่งเล็งอยากได้ของคนอื่น) มาก คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้มีอริขณามาก สัตว์ทั้งหลายผู้มีจิตพยาบาท คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้มีจิตพยาบาท สัตว์ทั้งหลายผู้มีมิจฉาทิฐิ คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้มีมิจฉาทิฐิสัตว์ทั้งหลายผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ สัตว์ทั้งหลายผู้เว้นขาดจากการลักทรัพย์ ... สัตว์ทั้งหลายผู้เว้นขาดจากการประพฤติดีในกาม ... สัตว์ทั้งหลายผู้เว้นขาดจากการพูดเท็จ ... สัตว์ทั้งหลายผู้เว้นขาดจากการพูดส่อเสียด ... สัตว์ทั้งหลายผู้เว้นขาดจากการพูดคำหยาบ... สัตว์ทั้งหลายผู้เว้นขาดจากการพูดพ้อเจ้อ คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้เว้นขาดจากการพูดพ้อเจ้อ สัตว์ทั้งหลายไม่มีอริขณามาก คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายที่ไม่มีอริขณามาก สัตว์ทั้งหลายไม่มีจิตพยาบาท คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายที่ไม่มีจิตพยาบาท สัตว์ทั้งหลายผู้มีสัมมาทิฐิ คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้มีสัมมาทิฐิ”^{๑๓}

ความหมายของมิตรแบบนี้จึงเป็นการสร้างกลุ่มหรือจัดพวกให้กับมิตร เป็นการใช้อธิบายแบบภาษาธรรมตามที่พุทธทาสภิกขุนำเสนออันเป็นการอธิบายอ้างถึงลักษณะทางจิตใจมากกว่าจะเน้นไปที่วัตถุ อย่างไรก็ตามความหมายในลักษณะนี้ถูกอธิบายในพระพุทธศาสนาเพื่อเชื่อมโยงให้เห็นจิตใจเป็นหลักที่สำคัญที่ทำให้พฤติกรรมแสดงออก และการแสดงออกนั้นได้ถูกจัดกลุ่มให้เป็นอันเดียวกัน เช่น เทวดา มนุษย์ สัตว์เดรัจฉาน เปรต อสุรกาย ที่จะมีความเป็นเพื่อนคือเป็น

^{๑๒} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๒๘-๑๓๐/๓๔๔.

^{๑๓} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๑๑/๒๐๓.

กลุ่มเดียวกันจากการที่บุคคลเหล่านั้นมีสภาพจิตใจเป็นอย่างไร การที่บุคคลถูกจัดอยู่ในกลุ่มใดแล้วจึงถือว่าล้วนเป็นมิตรของคนเหล่านั้นทั้งสิ้น

๓) หลักการสำคัญ การกล่าวถึงมิตรนั้นปรากฏเริ่มตั้งแต่มนุษย์เกิดขึ้นและต้องอาศัยการอยู่ร่วมกันระหว่างบุคคลอื่น ดังจะพบว่าการเกิดมาต้องอาศัยมารดาบิดาและครูอาจารย์ในการเข้าไปเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตจึงเป็นหลักสำคัญในการที่บุคคลต่างๆ เข้ามาสัมพันธ์กัน ในแง่หนึ่งบุคคลที่มีสัมพันธ์กันนั้นจะอ้างหลักธรรมต่างๆ ในการอยู่ร่วมกัน เช่น พรหมวิหาร ๔ ศีล พระพุทธศาสนาเถรวาท ได้กล่าวถึงหลักมิตรภาพในฐานะเป็นหลักการที่สัมพันธ์กับหน้าที่และเป้าหมาย ดังนี้

ก. มิตรในทางโลก การเป็นมิตรเกี่ยวข้องกับการอยู่ร่วมกับผู้อื่น เป้าหมายสำคัญของการมีมิตรนั้นเป็นการอ้างถึงผลตอบแทนและเป็นเครื่องมือในการสร้างเหตุและผลในการดำเนินชีวิต เป็นการอ้างถึงสิ่งสำคัญที่หลีกเลี่ยงไม่ได้คือการมีมิตร การดำเนินชีวิตด้วยการมีมิตรนั้นทำให้ได้รับหรือเอื้อให้เกิดผลประโยชน์แก่ตนเอง ขณะเดียวกันการจะมีมิตรที่ยั่งยืนได้ก็จำเป็นต้องปฏิบัติต่อมิตรเหล่านั้นอย่างเท่าเทียมกัน ดังข้อความว่า

“กุลบุตรพึงบำรุงมิตรสหายผู้เป็นทิศเบื้องซ้ายโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ ๑. การให้ (การแบ่งปันสิ่งของให้) ๒. กล่าววาจาเป็นที่รัก ๓. ประพฤติตนให้เป็นประโยชน์ ๔. วางตนสม่ำเสมอ ๕. ไม่พูดจาหลอกลวงกันมิตรสหายผู้เป็นทิศเบื้องซ้าย กุลบุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ ๑. ป้องกันมิตรผู้ประมาทแล้ว ๒. ป้องกันทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว ๓. เมื่อมีภัยก็เป็นที่พึ่งพำนักได้ ๔. ไม่ละทิ้งในยามอันตราย ๕. นับถือตลอดถึงวงศ์ตระกูลของมิตร”^{๑๔}

มิตรภาพในทางโลกเป็นการเชื่อมโยงกันทางเป้าหมายกับหน้าที่ ในแง่ของเป้าหมายนั้นเป็นการอ้างถึงการได้รับประโยชน์ตอบแทนเป็นทั้งวัตถุและการอยู่ร่วมกันอย่างสุขสงบ ในแง่ของหน้าที่นั้นเป็นการปฏิบัติตามหลักที่ควรทำ อาจเป็นหลักธรรมหรือกฎเกณฑ์ทางสังคมที่ควรทำหรือเป็นกฎเกณฑ์ที่ถูกวางไว้เป็นมารยาททางสังคมก็ได้ มิตรในลักษณะนี้จึงถูกพิจารณาว่าเป็นเกณฑ์หนึ่งในการเข้าสังคมหรือการสร้างวัฒนธรรมระหว่างมนุษย์ด้วยกันที่จะปฏิบัติต่อกัน หลักการนี้เป็นระเบียบปฏิบัติทางสังคมที่ถูกส่งต่อกันมา อาจมีเพิ่มและลดได้

ข. มิตรในทางธรรม เป็นการกล่าวถึงมิตรในแง่ของความเป็นกัลยาณมิตร มีคำกล่าวถึงมิตรในลักษณะนี้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราไม่พิจารณาเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่เกิดขึ้นแล้วถึงความเจริญเต็มที่ เหมือนกัลยาณมิตรตตา (ความเป็นผู้มีมิตรดี) นี้ ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตรพึงหวังข้อนี้ได้ว่า ‘จักเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก’”^{๑๕} พระพุทธองค์ยืนยันว่า ความเป็นเพื่อนที่ดี (กัลยาณมิตร) การคบการอยู่ร่วมกันทั้งหมดของพรหมจรรย์ ไม่ใช่แค่ครั้งเดียวของพรหมจรรย์ สำหรับกัลยาณมิตรเป็นสิ่งภายนอกที่สำคัญต่อการทำให้กุศลเกิดขึ้นและอกุศลไม่เกิดขึ้น หมู่สงฆ์เป็นการแสดงถึงการมีอยู่ของคุณค่าที่เป็นอุดมคติและการปฏิบัติที่สนับสนุนต่อวิถีชีวิตของพระภิกษุและภิกษุณี ข้อพิจารณานี้จึงเป็นการอ้างถึงรูปแบบของมิตรที่มีความสัมพันธ์เนื่องกันในฐานะได้ประโยชน์แก่ตนเองและสังคมนั้น

^{๑๔} ที.ปา. ๑๑/๒๗๐/๒๑๔-๒๑๕.

^{๑๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๗๗/๕๓.

กล่าวคือความเป็นกัลยาณมิตรในแง่ของการประพัตติพรหมจรรย์ของปัจเจกบุคคล ขณะเดียวกันก็เป็นกัลยาณมิตรในฐานะความเป็นกลุ่มบุคคลที่จรรโลงหลักความดีทางสังคม ดังข้อความว่า

“เราจะยังไม่ปรินิพพานตราบเท่าที่ภิกษุทั้งหลายผู้สาวกของเรา...ภิกษุณีทั้งหลายผู้สาวิกาของเรา...อุบาสกทั้งหลายผู้สาวกของเรา...อุบาสิกาทั้งหลายผู้สาวิกาของเรายังไม่เฉียบแหลม ไม่ได้รับการแนะนำไม่แก้อวัฐ ไม่เป็นพหูสูต ไม่ทรงธรรม ไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ไม่ปฏิบัติชอบ ไม่ปฏิบัติตามธรรม เรียนกับอาจารย์ของตน แต่ยังบอก แสดง บัญญัติกำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้งายไม่ได้ ยังแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ปราบปรามปราชัยที่เกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยชอบธรรมไม่ได้”^{๑๖}

การยอมรับการอยู่ร่วมกันเป็นสังคม ไม่สามารถจะอยู่ลำพังคนเดียวได้ คือ ไม่ใช่มีแค่ภิกษุหรือภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาเท่านั้น แต่ต้องมีครบทั้ง ๔ กลุ่ม จึงมีความจำเป็นที่จะต้องมีมิตรในการปกป้องคุ้มครองให้สังคมสงบอยู่ได้ และมิตรนั้นถูกนำเสนอในแง่ของปัจเจกบุคคลที่มีลักษณะบางอย่างที่สังคมนั้นต้องการ ขณะเดียวกันมิตรเหล่านั้นก็จะช่วยรักษาอุดมคติของสังคมนั้นไว้ ในพระพุทธศาสนาอ้างอิงอุดมคติคืออนิพพาน ซึ่งมาจากองค์ประกอบของการปฏิบัติตามหลักอริยมรรคเมื่ออุดมคตินั้นอาศัยบุคคลมากกว่าหนึ่งคนในการรักษาคำสอนนั้นไว้ จึงมีความจำเป็นที่คำว่า “มิตร” หรือ “กัลยาณมิตร” จะต้องปรากฏในทางหลักธรรมในพระพุทธศาสนา

๔) ประเภทและองค์ประกอบ การกล่าวถึงมิตรภาพในพระพุทธศาสนาเถรวาทปรากฏอยู่ในองค์ประกอบที่ประกอบกับบุคคลที่พิจารณาจากปฏิบัติตนเอง และบุคคลที่เลือกจะหากัลยาณมิตรจะได้ตรวจสอบบุคคลอื่น ดังต่อไปนี้

ก. องค์ประกอบของผู้เป็นกัลยาณมิตร ประกอบด้วยองค์ ๗ ประการ คือ ๑. เป็นที่รักเป็นที่พอใจ ๒. เป็นที่เคารพ ๓. เป็นที่ยกย่อง ๔. เป็นนักพูด ๕. เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำ ๖. เป็นผู้พูดถ้อยคำลึกซึ้งได้ ๗. ไม่ชักนำในอธฺฐานะ^{๑๗} อีกอย่างหนึ่งมีองค์ประกอบ ๗ ประการเช่นกัน คือ ๑. ให้สิ่งที่ให้ได้ยาก ๒. ทำสิ่งที่ทำได้ยาก ๓. อดทนถ้อยคำที่อดทนได้ยาก ๔. เปิดเผยความลับแก่เพื่อน ๕. ปิดความลับของเพื่อน ๖. ไม่ทอดทิ้งในยามวิบัติ ๗. เมื่อเพื่อนสิ้นโรคสมบัติก็ไม่ดูหมิ่น^{๑๘}

ข. องค์ประกอบของบัณฑิตคือผู้สมควรเป็นกัลยาณมิตร มี ๗ ประการคือ

(๑) ธัมมัญญตา รู้หลักและรู้จักเหตุ คือรู้หลักความจริงของธรรมชาติ รู้หลักการ กฎเกณฑ์แบบแผน หน้าที่ ซึ่งเป็นเหตุให้กระทำการได้สำเร็จผลตามความมุ่งหมาย เช่น ภิกษุรู้หลักธรรมที่ตนจะต้องศึกษาและปฏิบัติคืออะไร มีอะไรบ้าง ผู้ปกครองรู้ธรรมของผู้ปกครอง คือ รู้หลักการปกครอง

(๒) อตฺถัญญตา รู้ความมุ่งหมายและรู้จักผล คือ รู้ความหมายและความมุ่งหมายของหลักธรรม หรือหลักการ กฎเกณฑ์ หน้าที่ รู้ผลที่ประสงค์ของกิจที่จะกระทำ เช่น ภิกษุรู้ว่าธรรมที่ตนศึกษาและปฏิบัตินั้นๆ มีความหมายและความมุ่งหมายอย่างไร ตลอดจนรู้จักประโยชน์ที่เป็นจุดหมายหรือสาระของชีวิต

^{๑๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๘/๑๑๔-๑๑๕.

^{๑๗} อง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๓๗/๕๗.

^{๑๘} อง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๓๖/๕๖.

(๓) อัตตัญญูตา รู้จักตน คือ รู้ฐานะ ภาวะ เพศ กำลัง ความรู้ ความถนัด ความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น ของตนตามเป็นจริง เพื่อประพฤติปฏิบัติได้เหมาะสม และให้เกิดผลดี เช่น ภิกษุรู้ว่าตนมีศรัทธา ศีล สุต จาคะ ปัญญา และปฏิภาณแค่ไหน

(๔) มัตตัญญูตา รู้จักประมาณ คือ รู้ความพอเหมาะพอดี เช่น รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร ในการใช้จ่ายทรัพย์ ภิกษุรู้จักประมาณในการรับปัจจัย ๔ เป็นต้น

(๕) กาลัญญูตา รู้จักกาล เช่น รู้ว่าเวลาไหน ควรทำอะไร รู้จักเวลาเรียน เวลาทำงาน เวลาพักผ่อน เป็นต้น

(๖) ปริสฺสัญญูตา รู้จักชุมชน คือ รู้จักถิ่น รู้จักที่ชุมนุม และชุมชน รู้จักมารยาท ระเบียบวินัย ขนบธรรมเนียมประเพณี และข้อควรรู้ควรปฏิบัติต่อชุมชนนั้นๆ

(๗) บุคคลัญญูตา รู้จักบุคคล คือ รู้ความแตกต่างระหว่างบุคคล โดยอภัยาศัย ความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น เพื่อปฏิบัติต่อผู้นั้นโดยถูกต้อง เช่นว่า ควรจะคบหรือไม่ จะเกี่ยวข้องจะใช้ จะยกย่อง จะตำหนิ หรือจะแนะนำสั่งสอนอย่างไร จึงจะได้ผลดี เป็นต้น^{๑๙}

ค. องค์ประกอบของความมิตรแท้ เป็นลักษณะบุคคลที่มีจิตใจดี มีองค์ประกอบ ดังนี้

(๑) มิตรมีอุปการะ มีลักษณะคือ ป้องกันเพื่อนผู้ประมาทแล้ว ป้องกันทรัพย์สมบัติของเพื่อนผู้ประมาทแล้ว เมื่อมีภัยก็เป็นที่พึ่งพำนักได้ และเมื่อมีกิจที่จำเป็นเกิดขึ้น ก็ช่วยโภคทรัพย์ให้ ๒ เท่าของทรัพย์ที่ต้องการในกิจนั้น

(๒) มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ มีลักษณะคือ บอกความลับแก่เพื่อน ปิดความลับของเพื่อน ไม่ละทิ้งในยามอันตราย และแม้ชีวิตก็อาจจะสละเพื่อประโยชน์ของเพื่อนได้

(๓) มิตรแนะนำประโยชน์ มีลักษณะคือ ห้ามมิให้ทำความชั่ว แนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี ให้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง และบอกทางสวรรค์ให้

(๔) มิตรมีความรักใคร่ มีลักษณะคือ ไม่พอใจความเสื่อมของเพื่อน พอใจความเจริญของเพื่อน ห้ามปรามคนที่ินทาเพื่อน และสนับสนุนคนที่สรรเสริญเพื่อน^{๒๐}

การพิจารณาองค์ประกอบของมิตรนั้นได้นำเสนอถึงบุคคลที่ปฏิบัติความดี โดยมีผู้อื่นเป็นเป้าหมาย จึงอาจกล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนานั้นมุ่งเน้นประโยชน์กับผู้อื่นเป็นสำคัญในการพิจารณาในแง่ของมิตรภาพ ขณะเดียวกันก็อำนวยความสะดวกให้เกิดการปฏิบัติธรรมที่เป็นการปลดปล่อยความเห็นว่าเป็นตัวเป็นตนได้ชัดเจนที่สุดอันเป็นคำอธิบายมิตรในแง่ขององค์ประกอบทั้ง ๓ นี้

๕) กระบวนการพัฒนาหลักมิตรภาพ การอธิบายมิตรภาพในพระพุทธศาสนานั้นมาจากการพิจารณากระบวนการได้มาซึ่งมิตรภาพในฐานะเป็นเป้าหมาย (end) ทางพระพุทธศาสนานั้นได้พัฒนากระบวนการที่จะนำไปสู่มิตรภาพ ดังนี้

ก. กระบวนการสร้างสังคมสงฆ์ พระพุทธเจ้าได้เสนอวิธีการอยู่ร่วมกันผ่านการพิจารณาว่าทุกคนต่างเป็นมิตรในแง่ของการให้ความหมายสำหรับบุคคลในโลกใบนี้ว่า “สัตว์ที่ไม่เคยเป็นมารดา ไม่เคยเป็นบิดา ไม่เคยเป็นพี่ชายน้องชาย ไม่เคยเป็นพี่หญิงน้องหญิง ไม่เคยเป็นบุตร ไม่เคยเป็นธิดาโดย

^{๑๙} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๕๕, หน้า ๖๐๔-๖๐๕.

^{๒๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๐-๒๖๔/๒๐๙-๒๑๑.

กาลนานนี้ มิใช่หาได้ง่ายเลย เพราะว่าสงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องต้นปลายไม่ได้ เมื่อเหล่าสัตว์ผู้มี
อริชชาเป็นที่กัณกัน มีตัณหาเป็นเครื่องประกอบไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่ ที่สุดเบื้องต้นย่อมไม่ปรากฏ”^{๒๑}

จากการพิจารณาว่าโลกนั้นล้วนแต่เคยเป็นคนรู้จักกันมาทั้งสิ้น ความเป็นมิตรจึงเป็นเรื่อง
ง่ายที่ถูกอธิบายว่าทุกคนต่างเคยเกี่ยวข้องกันมาทั้งสิ้น ขณะเดียวกันการจะปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับ
ความสัมพันธ์กัน กล่าวคือ พระพุทธศาสนาสอนให้คนทั้งหลายเป็นมิตรต่อกันหรือปฏิบัติต่อกันอย่าง
มิตรจึงนำไปสู่ข้อปฏิบัติที่เป็นการเอาตัวเข้าไปสมานคือทำตัวให้เข้ากับเขาได้ ไม่ถือตัว ร่วมสุขร่วมทุกข์
กัน^{๒๒} จึงเป็นที่มาของการระบุถึงความเป็นสังคมสงฆ์นั้นเป็นกระบวนการในการสร้างมิตรในลักษณะ
ของบุคคล ๓ กลุ่มคือ

(๑) พระตถาคตเสด็จอุบัติขึ้นในโลกนี้ เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ
เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดีรู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็น
ศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาคตถาคตพระองค์นั้น ทรง
แสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด ทรงประกาศ
พรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์ ครบถ้วน

(๒) สาวกของพระตถาคตศาสดาพระองค์นั้นนั่นเอง เป็นพระอรหันตชินาสพ อยู่จบ
พรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว ลั่นถว
สัจจะแล้วหลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบ สาวกนั้นแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามใน
ท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์
ครบถ้วน ประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

(๓) สาวกของพระตถาคตศาสดาพระองค์นั้นนั่นเอง ยังเป็นพระเสขะกำลังปฏิบัติอยู่ เป็น
พหูสูต ถึงพร้อมด้วยศีลและวัตร แม้สาวกนั้นก็แสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามใน
ท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์ บริบูรณ์
ครบถ้วน

บุคคล ๓ จำพวกนี้ เมื่อเกิดขึ้นในโลกย่อมเกิดขึ้นเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อความสุขแก่
คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์^{๒๓}

การระบุบุคคลทั้ง ๓ จำพวกนี้มีตั้งแต่บุคคลผู้เป็นพระอรหันต์จนถึงบุคคลผู้เป็นปุถุชนที่ถือ
ปฏิบัติเพื่อเป้าหมายคือประโยชน์ส่วนรวม เป็นการนำอุดมคติมาเป็นหลักปฏิบัติของกลุ่มคนเหล่านั้น
เมื่อพิจารณาจากการปฏิบัติตนด้วยหลักการดังนี้จึงเป็นวิธีการรักษาไว้ซึ่งกลุ่มกัลยาณมิตรที่ถูกมองผ่าน
ความเป็นสังคมสงฆ์ที่เกื้อกูลกันและกัน ไม่ทำลายประโยชน์ผู้อื่น จึงเป็นหลักปฏิบัติของมิตรไปในที่สุด

ข. กระบวนการทำลายตัวกู-ของกู เป็นกระบวนการที่พุทธศาสนิกชนนำเสนอวิธีการทำลาย
ตัวกูของกูจึงจะได้มาซึ่งความรู้สึกว่าสิ่งอื่นหรือผู้อื่นมีความสำคัญเหนือกว่าตนเอง เพราะความเป็นตัวกู
ของกูนั้นเป็นการกั้นระหว่างตัวเรากับความจริง หากคนถือตัวเรามากกว่าความจริงก็จะยึดมั่นถือมั่น
แต่หากถือเอาความจริงเป็นหลักก็จะปล่อยวางการยึดมั่นถือมั่น แต่วิธีการปฏิบัติที่เรียกว่า ถือเอาความ
จริงหรือธรรมะเป็นหลักปฏิบัติ ดูจะเป็นนามธรรมในการอธิบายความ จึงมีวิธีการอธิบายการปล่อยวาง

^{๒๑} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๒๔-๑๒๕/๒๑๕-๒๑๖.

^{๒๒} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๕๕, หน้า ๖๑๑.

^{๒๓} พ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๘๔/๔๔๙-๔๕๐.

ตัวตนจึงเป็นวิธีการที่เรายึดเอาผู้อื่นเป็นหลักปฏิบัติหรือยึดเอาประโยชน์ผู้อื่นมากกว่าตนเองจึงเป็นรูปธรรมมากกว่า

พุทธทาสภิกขุเสนอว่าแนวทางสร้างมิตรภาพนั้นมาจากการพิจารณาถึงหลักการ ๒ เรื่องคือ

(๑) **การคิดเพื่อคนอื่น** ปัญหาสำคัญคือต้องมองเห็นชัดแจ้งในฐานะที่เป็นมูลฐานสำหรับความคิดนึก ความเชื่อและการกระทำทุกอย่างเพื่อมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ การที่ฆราวาสคนใดคนหนึ่งจะเป็นฆราวาสที่มีชีวิตอยู่ในโลกอย่างสงบสันติได้ เขาต้องศึกษาและเข้าใจหลักการว่าด้วยตัวกูของกูก็ต้องปฏิบัติให้ถูกต้อง เมื่อเราไม่ได้เกิดมาเพื่อตัวเอง ทุกอย่างก็เป็นไปเพื่อโลกเป็นส่วนรวม กลายเป็นว่าเกิดมาเพื่อทำให้โลกนี้งดงามเต็มไปด้วยบุคคลที่ไม่มีตัวกูของกู

(๒) **การมีมุมมองที่กว้าง** เป็นการมองไปที่ความดับสิ้นตัวกูของกูที่เรียกว่า สุญญตาหรือนิพพาน เป็นสิ่งที่ทำให้โลกมีความสงบสุขขึ้น จะต้องมีเหตุผลในการยุติความคิดคำนึงของตัวเอง สัตว์ไม่ควรเกิดมาเพื่อตัวกูหรือของกู แต่ควรจะเกิดมาเพื่อทำโลกนี้ให้งดงาม คือให้โลกนี้ปราศจากบรรยากาศของการคิดถึงแต่ตัวกูของกู^{๒๔}

(๓) **การหวังสันติสุขของโลก** เป็นการเสนอให้เห็นในมุมมองที่คนในโลกต่างมีความต้องการประโยชน์ของตนก่อนจะต้องการสันติสุขหรือสันติภาพโลก การคำนึงถึงประโยชน์ของตนก่อนทำให้เราต้องมีก่อนแล้วจึงเริ่มมองคนอื่นหรือโลกกว่าจะต้องได้ตามมา ทำให้เราแสวงหาก่อนแล้วจึงหันไปสนใจสิ่งอื่นรอบตัว จึงจำเป็นต้องหันมามาระบบธรรมะมาช่วยปกครองเพื่อทำให้คนหันมามองประโยชน์ของโลกมากกว่าประโยชน์ของตนเองเท่านั้น เป็นอุดมคติของพระโพธิสัตว์ที่ต้องการประโยชน์สุขของโลกก่อนแล้วจึงมานึกถึงประโยชน์ของตน หากยังมีคนทนทุกอยู่ในกองทุกข์แม้เพียงคนเดียว ก็ยังไม่ชวนช่วยเพื่อนิพพาน^{๒๕}

การสร้างกรอบแนวคิดเพื่อสร้างมิตรภาพในแบบของพุทธทาสภิกขุจึงเป็นการทำลายความเห็นว่าเป็นตัวกูของกูให้หมดก่อน ขณะเดียวกันก็ต้องมีการแสวงหาประโยชน์เพื่อคนอื่นคือเอาโลกมาเป็นวิธีการปฏิบัติตนเพื่อให้เห็นว่าโลกนี้สำคัญกว่า และคนอื่นมีความสำคัญจึงต้องทำลายตัวกูของกู มิตรภาพจึงจะเกิดขึ้นมาจากมุมมองและการกระทำดังกล่าว

๖) **รูปแบบการประยุกต์ใช้** การนำหลักมิตรภาพไปประกอบรวมกับการแก้ไขปัญหาทางสังคม เป็นการใช้มิตรภาพในลักษณะเครื่องมือ (mean) จะพบในการพิจารณาหลักการ ดังนี้

ก. **หลักมิตรภาพกับการเมือง** พุทธทาสภิกขุได้เสนอการนำเอาหลักธรรมมาใช้ร่วมกับการเมือง โดยยึดเอาหลักธรรมขั้นรากฐานก็คือว่า สัตว์ทั้งหลายเป็นเพื่อนทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น คำว่า ธรรม มุ่งเอาว่าไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ สัตว์เดรัจฉาน แม้แต่ต้นไม้ต้นไม้ไร้วินิจฉัยชีวิต จึงล้วนเป็นเพื่อนทุกข์ เกิด แก่ เจ็บตายด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น การเอาธรรมะข้อนี้เป็นรากฐานแล้วทำให้นักการเมืองจัดการเมืองด้วยหลักธรรมแห่งความเป็นเพื่อนนี้ ก็จะไม่มีการเอาเปรียบใคร ไม่ทำร้ายกันและไม่ลักขโมยกัน การเป็นมนุษย์จึงเป็นนำเอาหลักธรรมที่อธิบายถึงความเป็นเพื่อนที่มีเสมอ กัน หากทำอะไรที่ผิดไปจากนี้ มนุษย์ก็จะเป็นมนุษย์แต่จะเป็นเหมือนสัตว์เดรัจฉาน มนุษย์จะมีธรรมะอย่างมนุษย์ สัตว์เดรัจฉานก็จะมีธรรมะของสัตว์เดรัจฉาน ฉะนั้น การเมืองคือธรรมะสำหรับจัด

^{๒๔} พุทธทาสภิกขุ, **ตัวกู-ของกู**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, ๒๕๔๘), หน้า ๓๕๙.

^{๒๕} พุทธทาสภิกขุ, **ธรรมะกับการเมือง**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, ๒๕๔๙), หน้า ๓๘๘.

มนุษย์ให้เป็นมนุษย์กันอย่างถูกต้อง^{๒๖} การพิจารณาแบบนี้จึงเป็นการจัดมนุษย์ให้ถูกต้องจะเกิดผลคือ ความสงบสุข สันติสุขแก่สังคมซึ่งมาจากการพิจารณาความเป็นมิตรภาพที่มองจากสังคมใน ๒ ลักษณะ คือ

(๑) **การเป็นสังคมที่มีมิตรภาพ** เป็นการสร้างการเมืองที่ทำให้ทุกคนเป็นมิตรต่อกัน อันเนื่องมาจากทุกคนไม่มีความรู้สึกว่าการประโยชน์เพื่อตนเองก่อน แต่ปฏิบัติเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อผู้อื่น การเป็นสังคมแบบนี้อาจอ้างถึงการเป็นสังคมที่มีมิตรภาพคือหลักธรรมอยู่เหนือกว่าความต้องการส่วนตัวของใครคนใดคนหนึ่ง เป็นการจัดสรรแบบธรรมชาติ แต่เนื่องมนุษย์มีความจำกัดในมุมมองจึงต้องสร้างสังคมที่มีความคิดรอบด้าน ไม่ใช่ปัญญาด้านเดียวคือของใครคนใดคนหนึ่ง เช่นเดียวกับเรามีปัญญาตามแบบพุทธบริษัท ก็จะมีอะไรลึกลงไป มองเห็นที่รอบด้านจากมุมมองที่หลากหลายที่มีคนหลากหลายที่มีสติปัญญามาช่วยกันพิจารณา^{๒๗} อาจกล่าวได้ว่า สังคมที่รวบรวมคนไว้ในความหลากหลายจึงเป็นวิธีการที่จะสร้างความเข้าใจในแง่ของการบริหารจัดการให้ทุกคนได้ใช้มิตรภาพในการเข้าถึงความคิดและการมีคนอื่นอยู่ร่วมกันในสังคมที่มีเป้าหมายเป็นอันเดียวกันคือการนำทุกคนในสังคมไปสู่ความสงบสุข

(๒) **การเป็นสังคมที่มีอิสรภาพ** เป็นการอ้างถึงรูปแบบของการดำเนินชีวิตที่มีอิสรภาพในการเลือก กล่าวคือเป็นการสร้างพื้นที่ให้ทุกคนที่มีส่วนร่วม ในฐานะที่บุคคลนั้นต้องการสร้างให้ตนเองพึ่งพาตนเองได้ แต่ไม่ใช่การสร้างให้คนมีตัวถูกของถูก คำว่ามีตัวเองในที่นี้คือให้แต่ละบุคคลมีหลักธรรมในการวินิจฉัย เช่น การวินิจฉัยว่า "บุรุษที่รักชีวิต ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์"^{๒๘} ถ้าข้อเท็จจริงคือว่า "เราไม่อยากตาย ไม่อยากทุกข์ อยากมีความสุข" เราจึงขยันทำงานหาเงินเพื่อสร้างฐานะ ออกกำลังกายให้แข็งแรงเพื่อป้องกันโรค หรือท่องเที่ยวหาความสุข ลักษณะเหล่านี้เป็นเครื่องยืนยันข้อความข้างต้นได้ว่า "เรารักสุขเกลียดทุกข์" หรือเมื่อมีใครมาบอกว่า "มีน้ำฝนมาพิษ รสชาติก็ไม่ได้เรื่อง กลิ่นก็เหม็น ใครดื่มก็ต้องเจ็บปวดทรมานจนกว่าจะตาย" เราจะดื่มน้ำนั้นหรือไม่ เราอาจเลือกไม่ดื่มน้ำนั้น เพราะพิสูจน์ได้ว่าน้ำนั้นจะทำให้เราต้องทุกข์ ต้องทรมาน เป็นการแสดงให้เห็นว่าเรามีอารมณ์ต่อความรู้สึกว่าอะไรดีหรือไม่ดีได้ พระพุทธเจ้าทรงถือเอาอารมณ์เหล่านั้นมาประกอบในการพิจารณาคุณค่าของสิ่งใดว่าดีหรือชั่ว คือ เมื่อเราไม่ชอบให้คนมาทำร้ายเราและเราชอบคนที่ให้สิ่งของแก่เรา ทำให้เกิดความหมายของคำว่าดีและชั่วได้ผ่านความทุกข์ คือการกินยาพิษหรือการถูกทำร้าย และความดับทุกข์คือการรักษาสุขภาพไม่เสเพลสิ่งที่ทำให้ทุกข์ และพยายามสร้างความสุขสงบให้กับชีวิต การตรวจสอบนี้เป็นการใช้ตนเองเป็นฐานในการวินิจฉัยความถูกต้องได้ แต่หากสังคมที่ขาดอิสรภาพอันมาจากการที่คนอื่นมีอำนาจทางการเมืองหรือเป็นคนพาลแต่ออกกฎบัญญัติให้คนต้องทำตาม เป็นทาสของอารมณ์คนอื่นมากดดันบังคับให้ทำในสิ่งที่ไม่ดี การไม่เป็นทาสทางอารมณ์ของคนอื่นที่เป็นคนพาลจึงเป็นการแสวงหามิตรภาพกับบัณฑิตไปพร้อมกัน แต่การจะเป็นอย่างนั้นได้ต้องอาศัยความมีอิสรภาพทางสังคม

ข. **หลักมิตรภาพกับการอยู่ร่วมกันระหว่างศาสนา** การพิจารณาหลักเกณฑ์ของการอยู่ยัดติตตัวตนนั้นเป็นการพิจารณาในหลักอุดมคติ แต่เมื่อพิจารณาในการปฏิบัติจำเป็นที่จะต้องยึด

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙๐-๒๙๑.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๑.

^{๒๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๓๐/๔๐๕.

หลักการบางอย่างในการจะเข้าใจหรือเป็นแนวทางในการจะวางกฎเกณฑ์บางอย่างเพื่อพิจารณา
ร่วมกัน ในแนวทางนี้นักคิดหลังยุคสมัยใหม่มองว่าหลักการที่เป็นสากลนั้นจำเป็นต้องมีความเป็นปัจเจก
อยู่ในนั้นด้วย นั่นคือหลักการศาสนาที่เป็นสากลก็ควรจะมีหลักการคำสอนของศาสนาอื่นรวมพิจารณา
ไปด้วยพร้อมกัน ซึ่งทำให้เกิดข้อเสนอข้อเสนอเรื่องความหมายของศาสนาสากล ๓ ด้านคือ

(๑) ศาสนาที่แท้จริงแล้วต้องมีความมุ่งหมายตรงกัน คือมุ่งหมายให้มนุษย์ได้สิ่งที่ดีที่สุดใน
มนุษย์ควรจะได้ คือความรอด ศาสนาไหนก็ตาม จะมีอยู่ที่ร้อยก็พันศาสนาก็ตาม ถ้าเป็นศาสนาที่มีส่วน
จริง ต้องมีความมุ่งหมายตรงกันหมด คือมุ่งหมายให้มนุษย์หรือสัตว์ได้รับสิ่งที่ดีที่สุดในมนุษย์ควรจะได้
คือความรอด ศาสนาคริสต์นิกายถึงข้อนี้ ศาสนาไหนก็พูดถึงข้อนี้ คือความรอดความมุ่งหมายตรงกัน
ทุกศาสนา โดยพุทธทาสภิกขุให้เหตุผลว่า ถ้าไม่มุ่งหมายอย่างนี้ก็อย่าให้เป็นศาสนา เพราะไม่มีความ
เป็นศาสนาอยู่ในระบบนั้นแล้ว ถ้าไม่ได้มุ่งหมายเพื่อความรอดของสัตว์

(๒) ศาสนาที่แท้ต้องมีหลักปฏิบัติที่ตรงกัน คือนอกจากมีความมุ่งหมายที่ตรงกันแล้ว ต้อง
มีหลักปฏิบัติที่ตรงกัน หลักปฏิบัติที่ตรงกันและสรุปให้สั้นที่สุดก็คือ หลักปฏิบัติที่ทำลายความเห็นแก่
ตัว หรือทำลายความยึดถือว่าตัวกู-ของกูนี้เสียได้ ศาสนาไหนก็ต้องสอนอย่างนี้ให้ทำลายความเห็นแก่
ตัว โดยเฉพาะทำลายความยึดถือว่าตัวกู ว่าของกู ถ้าผิดจากนี้คือไม่ทำอย่างนี้แล้ว ถอดทิ้งเสียได้ มันไม่
เป็นศาสนา ไม่ใช่ศาสนา คือไม่ใช่ศาสนา ถ้าเป็นศาสนาแล้วก็ต้องทำลายความเห็นแก่ตัว ควบคุม
หรือระงับ หรือเลิกอ้างความยึดมั่นว่าตัวกู ของกูทุกคนทุกศาสนาเลย

(๓) ศาสนาที่แท้ต้องมีผลลัพธ์ตรงกัน ศาสนาที่แท้จริงนอกจากจะมีความมุ่งหมายตรงกัน
หลักปฏิบัติตรงกันแล้ว ยังมีผลลัพธ์สุดท้ายตรงกันอีก คือการได้เข้าถึงความรอด โดยศาสนาที่มีพระเจ้า
ต่างมุ่งถึงการเข้าถึงความเป็นอันเดียวกันกับพระเจ้านี้ ได้เข้าถึงโลกของพระเจ้า ได้อยู่อาศัยกับพระ
เจ้าในโลกพระเจ้านี้ แต่ในศาสนาพุทธ เราเรียกว่า ได้บรรลุมรรคผล นิพพาน เป็นความรอดเช่นกัน
ถ้าศาสนาไหนไม่ได้ผลลัพธ์อย่างนี้ก็ไม่ควรเป็นศาสนา ไม่ใช่ศาสนาศาสนา เพราะศาสนาที่แท้จริงต้อง
ให้ผลลัพธ์เป็นความรอดความทุกข์แก่สัตว์ผู้ปฏิบัติ^{๒๙}

ในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาหลายที่ตรงกับวัฒนธรรมสากลจึงมีหลักธรรมที่เป็น
ศีลธรรมก็มี เป็นสัจธรรมก็มี เป็นโมกขธรรมก็มี เป็นวัฒนธรรมก็มี เป็นวิทยาศาสตร์ก็มี เป็นปรัชญาก็มี
เป็นจิตวิทยาก็มี ยิ่งกว่านั้นยังมีส่วนที่เป็นตรรกวิทยา โดยเฉพาะการมองพุทธศาสนาหมายถึงวิถีปฏิบัติ
โดยรวบรัด เพื่อให้รู้ความจริงว่าสิ่งทั้งปวงเป็นอะไรจนถอนความยึดถือ หลงใหลต่างๆ ออกมาเสียจาก
สิ่งทั้งปวงได้ การประพจน์ในลักษณะเช่นนี้เรียกว่าเป็นศาสนาที่แท้ อีกด้านหนึ่งถูกมองต่ำสุดในแง่ของ
การเป็นศิลปะ หมายถึงศิลปะแห่งการครองชีพ คือเป็นการกระทำที่แยบคาย สุขุม ในการที่จะมีชีวิตอยู่
เป็นคนให้น่าดู น่าชม น่าเลื่อมใส น่าบูชา เป็นที่จับบอจับใจแก่คนทั้งหลาย โดยหลักธรรมใน
พระพุทธศาสนายังเป็นศิลปะแห่งการเป็นคน^{๓๐}

หลักมิตรภาพจึงเป็นการสร้างการอยู่ร่วมกัน ไม่มองใครว่าเป็นคนนอก แต่การที่เป็นคนนอก
มาจากการมองเขาในแง่ของสมมติ แต่เอาเข้าจริงแล้วความเป็นจริงมีเพียงสิ่งเดียวกัน และเป็นแนวทาง

^{๒๙} พระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินทปญโญ), **ศาสนาคืออะไร**, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้ง
แอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๖๑), หน้า ๓๔-๓๖.

^{๓๐} พุทธทาสภิกขุ, **คู่มือมนุษย์ ฉบับสมบูรณ์**, (กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, ๒๕๔๙), หน้า ๓๐๓-
๓๐๖.

ที่ทุกคนสามารถเข้าใจรวมกันได้ จากข้อพิจารณาว่าการอยู่ร่วมกันของมนุษย์จึงเป็นการดำเนินไปสู่เป้าหมายเดียวกัน ไม่ว่าจะเรียกเป้าหมายนั้นว่าอะไรก็ตาม แต่ก็ความจริงเดียวกันอยู่ดี

๒.๑.๒ ลักษณะมิตรภาพในพระพุทธศาสนา คำว่า มิตรภาพ ในพระพุทธศาสนา มหายานนั้นเป็นการนำเสนอให้เห็นลักษณะความเกี่ยวข้องกันระหว่างมนุษย์บนพื้นฐานของการเมตตา จึงปรากฏเนื้อหาที่นำมาใช้ประกอบในการวิจัยนี้ ดังนี้

๑) ที่มาของแนวคิด พระพุทธศาสนา มหายานมีพัฒนาการที่เป็นระบบที่อิงกับสังคม บนพื้นฐานดังกล่าวจึงสะท้อนให้เห็นวิถีปฏิบัติตนด้วยการช่วยเหลือ การทำงาน การสร้างประโยชน์สาธารณะ และการบำเพ็ญบารมี ไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว อันเป็นพื้นฐานในการเข้าใจคำว่า มิตรภาพ ในแง่ของความเป็นเพื่อนที่สัมพันธ์กันในแง่จิตใจมากกว่าการปฏิบัติต่อกันเท่านั้น ซึ่งมาจากแนวคิดเหล่านี้คือ

ก. แนวคิดเรื่องตถาคตครุ เป็นการอธิบายถึงบางอย่างที่ซ่อนอยู่ภายในซึ่งเป็นเชื้อหรือพันธุ์แห่งความเป็นตถาคต ถูกครอบคลุมด้วยมัจฉาทิฏฐิและอุปาทาน แต่ธรรมชาติดั้งเดิมบริสุทธิ์ เปรียบเหมือนแก้วมณีล้ำค่าที่ซุกซ่อนอยู่ในเปลือกตม มีสถานะและลักษณะต่างๆ เช่น เป็นแหล่งรวมลักษณะของสรรพสัตว์ตั้งแต่ลักษณะของพระพุทธเจ้าจนถึงลักษณะของสรรพสัตว์ที่อยู่ในภูมิต่ำสุด เป็นสาระแห่งตถาคตที่ถูกห่อหุ้มด้วยกิเลส เหมือนรวงผึ้งที่ถูกห่อหุ้มด้วยตัวผึ้ง พระพุทธเจ้าผู้มีปัญญาจักขุ จึงมองเห็นลักษณะอันบริสุทธิ์นี้ภายในสรรพสัตว์ ตถาคตครุเหมือนทองคำที่ถูกห่อหุ้มด้วยเปลือกตม ถูกทิ้งไว้ไม่มีใครเหลียวแล เหมือนแก้วมณีที่ถูกทิ้งไว้ในกระท่อมคนจน มีแต่พระพุทธเจ้าที่มองเห็นคุณสมบัติอันสูงส่งนี้มีอยู่ในตัวสรรพสัตว์ จึงทรงกำจัดเปลือกตมอันห่อหุ้มห่อตถาคตครุอันนั้นออกไปจากจิต สันดานของสรรพสัตว์ หรือกระตุ้นให้สรรพสัตว์ค้นพบแก้วมณีภายในตนนี้^{๓๑} จากความเชื่อนี้ทำให้เกิดผลคือการเชื่อว่า ทุกคนต่างมีภูมิธรรมในการบรรลุธรรมทั้งสิ้น และการที่คนเหล่านั้นถูกมัจฉาทิฏฐิและอุปาทานยัดมันไว้ จึงเป็นหน้าที่ของพระโพธิสัตว์จะต้องช่วยเหลือให้ทุกคนได้หลุดพ้นจากกิเลสเหล่านั้น การเข้าใจว่ามนุษย์มีโพธิจิตอยู่นี้จึงเป็นแนวทางในการพัฒนาและประคับประคองให้สามารถบรรลुถึงความหลุดพ้นนั้นได้

ข. ความเป็นพระโพธิสัตว์ ในพระพุทธศาสนา มหายานกล่าวถึงพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีช่วยเหลือผู้อื่น ทำให้พระโพธิสัตว์มีปณิธานในอันจะสงเคราะห์สัตว์ ดังข้อความว่า “มหาปณิธาน ๑๐ ประการคือ ประการแรก คือ การบูชาพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ประการที่สองคือ การสรรเสริญพระนามของพระตถาคต ประการที่สามคือ การสร้างมหาทาน ประการที่สี่คือ สำนึกผิดในการกระทำทุกอย่างในอดีตที่ผิดร้ายการปฏิบัติ ประการที่ห้าคือ การยินดีในคุณธรรมของผู้อื่น ประการที่หกคือ การขอให้กัลลวแห่งพระสัทธรรมจงเคลื่อน ประการที่เจ็ดคือ การขอให้พระพุทธเจ้าทั้งหลายยังคงอยู่ในโลก ประการที่แปดคือ การดำเนินตามคำสอนของพระองค์ตลอดไป ประการที่เก้าคือ การรับใช้สรรพสัตว์ ประการที่สิบคือ การอุทิศการกระทำที่บริสุทธิ์ที่ดั่งมให้แก่สัตว์ทั้งปวง”^{๓๒} การที่พระโพธิสัตว์ไม่อาจบรรลุธรรมแต่เพียงลำพัง ก็เป็นด้วยระลึกถึงปณิธานเหล่านี้ และปรากฏอยู่ในคัมภีร์ของมหายาน กล่าวคือ

^{๓๑} ไฉ่เจ็ด ไตดาโร ชูชุกิ, คัมภีร์มหายาน ลังกาวดารสูตร, แปลและเรียบเรียงโดย พระราชปริยัติกวี (สมจินต์ สมมาปญโญ), (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า (๓๑).

^{๓๒} พระพรหมบัญญัติ, พระไตรปิฎกฉบับสากล : วิถีธรรมจากพุทธปัญญา, (พระนครศรีอยุธยา : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑), หน้า ๗๐๒-๗๐๓.

มหาปณิธานประกาศที่ ๑ สรรพสัตว์และพุทธะเสมอภาค ไภษัชยคุรุไวฑูรยประภาสยตเถกาทเจ้าทรงตั้งปณิธานว่าเมื่อได้ตรัสรู้อนาคตสัมมาสัมโพธิญาณในชาติถัดไป ขอให้พระวรกายปรากฏรัศมีโชติช่วงสว่างไสวสาตส่องไปทั่วทุกโลกธาตุนั้นไม่มีสิ้นสุดไม่มีประมาณ แลดูสง่างามน่าเลื่อมใส ด้วยถึงพร้อมในมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการและอัสติยานุพยัญชนะ ๘๐ ประการ แลให้สรรพสัตว์ทั้งหลายมีความเสมอภาคไม่แตกต่างจากพระองค์^{๓๓}

การกำหนดด้วยการต้องช่วยเหลือผู้อื่นจึงเป็นการเข้าใจว่าทุกคนต่างเป็นเพื่อน แม้แต่ในคนที่ประสงคร้ายก็ตาม ดัง ในคัมภีร์ ๔๒ บท บทที่ ๕ ขณะความชั่วด้วยความดี มาจากพุทธพจน์ว่า “คนพาลคิดอกุศลต่อเรา เราอาศัยพรหมวิหาร ๔ มีเมตตาเป็นต้น ช่วยอนุเคราะห์ไว้ แม้เขาจะมาด้วยความประสงค์ร้ายอีกครั้ง เรายังอาศัยกุศลจิตตอบกลับด้วยพลังแห่งบุญและความคุณความดี ซึ่งเจริญเป็นปกติอยู่เช่นนี้ พลังแห่งความช้วนนั้นย่อมคืนสนองสู่เขาเอง”^{๓๔} ในบทที่ ๖ การบริภาษและข้ออุปมา มาจากพุทธพจน์ว่า “มีผู้สดับมาว่า พระพุทธเจ้าผู้ทรงมรรค (ธรรม) เจริญด้วยมหาเมตตา แม้ (พาลชน) มาด้วยอกุศล ก็ตอบกลับด้วยกุศล ดังนั้น เขาจึงมาเพื่อบริภาษ พระพุทธองค์ทรงนิ่งสงบไม่ตอบโต้ ทั้งยังทรงเมตตาเอ็นดูเขาผู้โหดเหี้ยมมาไว้ในสิ่งที่ทำลงไป เมื่อเขาหยุดบริภาษแล้วจึงตรัสถามว่า ท่านนำของมาสำหรับต้อนรับแขก หากแขกไม่รับ (ท่าน) จะทำอย่างไรกับของต้อนรับนั้น เขากราบพูลว่า นำกลับ พระพุทธเจ้าตรัสว่า วันนี้ท่านบริภาษเรา เมื่อเราไม่รับโทษนั้นย่อมกลับคืนสู่ท่าน ดุจเสียงสะท้อน ดุจเงาตามตัว มีอาจหลีกเลียงได้ ฉะนั้น จึงควรระมัดระวังในอกุศล”^{๓๕} และในบทที่ ๗ การทำร้ายบุคคลผู้ไม่ทำร้ายตอบ มาจากพุทธพจน์ว่า “บาปบุคคลผู้ใส่ร้ายท่านผู้เจริญ อุปมาด้วยการถ่มน้ำลายรดฟ้า น้ำลายย่อมไม่แปดเปื้อนฟ้า แต่จะหวนกลับคืนเป็นมลทินแก่ตัวเขาเอง อีกทั้งผู้ชัฒฝุ่นทวนลม ฝุ่นนั้นย่อมไม่แปดเปื้อนฝ่ายตรงข้าม แต่จะหวนชัฒคืนสู่ตัวเขาเอง (ฉันใด) ท่านผู้เจริญย่อมมีอาจถูกทำร้าย แต่ความพินาศนั้นจะทำลายตัวเขาเอง (ฉันนั้น)”^{๓๖} การไม่ทำร้ายแม้กับคนที่ประทุษร้ายหรือคนที่เป็นคนพาลถูกมองว่าเป็นการยอมรับมิตรแม้แต่ในศัตรู เมื่อเป็นเช่นนั้นจึงไม่มีศัตรูที่เราจะไม่ช่วยเหลือและไม่มีใครในโลกควรถูกมองว่าเป็นคนอื่นในชีวิต

๒) ความหมาย คำว่า มิตรภาพ ในพระพุทธศาสนาหมายถึงปรากฏความหมายใกล้เคียงกับพระพุทธศาสนาเถรวาท แต่มีรายละเอียดบางอย่างแตกต่างกัน ดังนี้

ก. มิตรในฐานะบุคคลผู้เท่าเทียม มิตรภาพในความหมายนี้เป็นการมุ่งถึงความเท่าเทียมกันของธรรมชาติในความเป็นมนุษย์ ไม่แบ่งชนชั้น เป็นการยืนยันสถานที่ไม่เปลี่ยนแปลง และเป็นความเท่าเทียมกันตามธรรมชาติ เพราะปรากฏการณ์ไม่ได้ถูกสร้างขึ้นหรือถูกเปลี่ยนแปลง ที่ว่าไม่มีสิ่งใดถูกสร้างหรือเปลี่ยนแปลงนี้เอง คือคำสอนของพระพุทธเจ้า คำอธิบายนี้เป็นการเสนอให้เห็น คำว่า มิตรภาพ นั้นเป็นการเสนอให้เห็นความไม่มีเพศ ไม่มีสถานะที่ทำให้เกิดความแตกต่างกันใดที่เป็นจริง

^{๓๓} ติปิฎกจารย์เสวียนจั้งแห่งราชวงศ์ถัง, ไภษัชยคุรุไวฑูรยประภาสยปณิธานสูตร, แปลโดย เกวลิ เพชรทิพย์ และกนกพร นุ่มทอง, (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์การแปลคัมภีร์พุทธศาสนาไทย-จีน มูลนิธิพุทธรังษี, ๒๕๖๔), หน้า ๘๘.

^{๓๔} พระกาศยปมาตังคะและพระธรรมรัตน์, คัมภีร์ ๔๒ บท ปฐมคัมภีร์พระพุทธศาสนาพากย์จีน, แปลโดย พระมหาอานนท์ อานนโท, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์การแปลคัมภีร์พุทธศาสนาไทย-จีน มูลนิธิพุทธรังษี, ๒๕๖๕), หน้า ๘๔.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๔-๘๕.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕.

ดังตัวอย่างที่ยกขึ้นมาระหว่างพระสารีบุตรกับเทพธิดาที่ถามหาความเป็นพิเศษระหว่างกัน โดยเทพธิดาใช้อิทธิฤทธิ์เนรมิตให้พระสารีบุตรเป็นหญิง สภาพเพศชายของท่านหายไป และได้เปลี่ยนเป็นสภาพเพศหญิงแทน เทพธิดาจึงกล่าวว่า “ถ้าท่านสามารถเปลี่ยนตนเองจากเพศหญิงได้ ผู้หญิงทุกคนก็ย่อมเปลี่ยนตนเองจากเพศหญิงได้เช่นกัน ท่านมิใช่เพศหญิง แต่มองดูเหมือนเพศหญิง แต่แท้จริงแล้วมิใช่ผู้หญิง ทว่าเพียงแค่มองเหมือนเป็นหญิง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายความว่าเมื่อนี้เมื่อพระองค์ตรัสว่าปรากฏการณ์ทั้งปวงมิใช่หญิงหรือชาย”^{๓๗} การหมายเอาความหมายว่ามิตรในลักษณะที่เท่าเทียมกันนี้ เป็นการให้ความหมายในลักษณะของการไม่ยึดติดสมมติหรือไม่สนใจปรากฏการณ์ที่เกิดกับบุคคลที่ทำให้เกิดความแตกต่าง หรือให้เห็นคาดเคลื่อนไปตามแต่ละบุคคล การเข้าใจความหมายนี้ในมหายิมะมุ่งหมายเอาการแสดงออกทางจริยธรรมที่มีต่อกันที่เรียกว่า กุศลธรรม (Good Karma) มี ๒ นัยคือ ๑) อุตตสังวร (self-restraint) คือการสำรวมหรือวางระเบียบกาย วาจา ของตน คือ จริยธรรม ๒) ปรีตถกรรม (Benefitting others) การสร้างประโยชน์ให้ผู้อื่น โดยหลักธรรมทั้ง ๒ นี้เป็นสิ่งที่ดี และถือตามนัยแห่งทางกลางคือการปฏิบัติที่สุตโต ๒ ประการ เป็นการแสดงถึงการมุ่งปฏิบัติสู่ความหลุดพ้นตามลำพังคนเดียว ไม่เกื้อกูลกับผู้อื่น ฉะนั้น การที่ฝ่ายเถรวาทและมหายานยืนยันถึงวิธีการปฏิบัติอย่างใดอย่างนั้นนั้น เป็นเรื่องของอุตตสังวร คือเป็นสิ่งที่จำเป็นต่อตนเอง และเป็นฐานสำหรับปรีตถกรรม คือทำเพื่อผู้อื่น แต่ในความเป็นจริงนั้นควรปฏิบัติไปด้วยกัน คือ ทางสายกลาง ที่ปฏิบัติทั้ง ๒ อย่างเท่าเทียมกัน กล่าวคือ นาคคารุณยเถรตามแบบพุทธพจน์ว่า “บุคคลไม่ควรทำประโยชน์ตนให้เสียไปเพราะประโยชน์ผู้อื่นมากนัก เมื่อรู้ประโยชน์ของตนชัดแล้ว พึงชวนช่วยในประโยชน์ตน” จึงเห็นว่า อุตตสังวร และปรีตถกรรมนั้นจะช่วยทำให้เกิดความเป็นมิตร คือ เป็นมิตรกับตนเองและผู้อื่น ทำให้เกิดประโยชน์ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า นาคคารุณยจึงยึดหลักอุดมการณ์พระโพธิสัตว์แบบเถรวาทและมหายานเท่าเทียมกัน และควบคู่กัน อันถือเป็นเป้าหมายแห่งการทำดี และคุณค่าทางจริยะ^{๓๘} การสร้างความหมายในลักษณะการยกให้ความเท่าเทียมกันเป็นกรอบในการพิจารณาทุกอย่างจึงเป็นการสร้างความเท่าเทียมให้เกิดขึ้นและไม่สนใจต่อปรากฏการณ์มากจนทำให้สุดโต่งไปในทางใดทางหนึ่ง จึงเป็นความหมายของมิตรภาพในลักษณะความเท่าเทียมกัน

ข. มิตรในฐานะบุคคลที่เป็นหนึ่งเดียวกัน ในพระพุทธานุศาสนมหายานไม่ได้แยกคนออกเป็นฝ่ายเป็นฝ่ายในแง่ของดีหรือไม่ดี ดังข้อความ “ในท่ามกลางมหาสงคราม พระโพธิสัตว์จะไม่เข้าข้างฝ่ายใด มหาโพธิสัตว์ผู้เปี่ยมด้วยพละทานุภาพ ยินดีที่จะประสานความสามัคคีในหมู่ชน”^{๓๙} การแบ่งให้คนเป็นฝ่ายต่างๆ มาจากพฤติกรรมแสดงออก แต่ในการแบ่งนั้นไม่ใช่สิ่งที่จริง การเข้าใจคนรอบข้างในฐานะว่าเป็นกลุ่มเดียวกันจึงมาจากการมองตามความเป็นจริง ดังที่ว่า “เมื่อเห็นศัตรูหรือแม้แต่มิตรที่ประพฤติน่าเกลียด ข้าพเจ้าจะคิดเสียว่า พฤติกรรมดังกล่าวเกิดจากเหตุปัจจัย แล้วข้าพเจ้าก็ยังจะเป็นสุขอยู่ ความผิดพลาดของคนทั้งหลาย เป็นเพียงอาคันตุกะที่มาเยือนชั่วคราวชั่วครู่ โดยธรรมชาติแล้ว สัตว์ทั้งหลายมีอหังการตัณหา ฉะนั้น ใครที่โกรธเขา จึงไม่ได้ต่างจากผู้ที่ถูกไฟไหม้ในคราวที่

^{๓๗} พระพรหมปัญญิต, พระไตรปิฎกฉบับสากล : วิถีธรรมจากพุทธปัญญา, หน้า ๔๓๘.

^{๓๘} พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ วันจันทร์), พุทธปรัชญา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า ๓๐๔-๓๐๕.

^{๓๙} พระพรหมปัญญิต, พระไตรปิฎกฉบับสากล : วิถีธรรมจากพุทธปัญญา, หน้า ๔๓๔.

เต็มไปด้วยหมอกควันพิษ”^{๔๐} การรวมคนเป็นกลุ่มเดียวกันเป็นวิธีการที่เราจะไม่เลือกปฏิบัติและถือว่าทุกคนล้วนเป็นหนึ่งเดียว คำว่า หนึ่งเดียว จึงเป็นความหมายของมิตรภาพที่บ่งบอกสถานะของความบริสุทธิ์ ความสมบูรณ์ ไม่ใช่เป็นลักษณะของปัจเจกหรือความสัมพันธ์ที่เป็นลักษณะของการตัดสินบนความหลากหลายซึ่งนำไปสู่ความไม่ชัดเจนและทำให้เกิดการแสดงออกอย่างมีอคติ วิธีการเข้าใจความเป็นหนึ่งเดียวจึงมาจากไม่แบ่งสถานะให้คนนั้นดีหรือชั่ว เป็นคนพาลหรือเป็นบัณฑิต แต่ทุกคนเป็นมนุษย์ที่ต้องการบรรลุถึงความบริสุทธิ์เท่านั้น

๓) หลักการสำคัญ การกล่าวถึงมิตรภาพในทางพระพุทธศาสนามหายานนั้นจะแยกไม่ออกจากการกล่าวถึงมิตรในพระพุทธศาสนาเถรวาท เพียงแต่พระพุทธศาสนามหายานมุ่งเน้นไปที่คนอื่นเป็นหลักในการปฏิบัติตนตามแนวคิดพระโพธิสัตว์เจตนเป็นแนวทางในการกำหนดว่ามิตรนั้นเป็นไปในลักษณะ ดังนี้

ก. มิตรภาพทางโลก การเข้าใจมิตรภาพทางโลกนั้นมุ่งอธิบายผ่านหลักเมตตา ซึ่งมีการกล่าวถึงลักษณะของการเจริญเมตตาธรรมใน ๓ ลักษณะ คือ ๑. กรุณาต่อสรรพสัตว์ ๒. กรุณาต่อธรรม ๓. กรุณาโดยไม่เจาะจง ความกรุณาประเภทแรกเกิดขึ้นเมื่อเราเห็นความทุกข์ข้อสัตว์ในทุกข์ทุกชนิด และอื่นๆ ความกรุณาประเภทที่สอง เกิดขึ้นเมื่อเราเจริญภาวนาพิจารณาอริยสัจสี่และเข้าใจปัจจัยการทั้งสอง จิตจะเลิกลืมนั่นถือนั่นว่าสิ่งทั้งหลายเที่ยงแท้และมีตัวตนแล้วเราจะระลึกได้ว่า สัตว์ทั้งหลายช่างสับสน ไม่รู้ถึงปัจจัยการ และหลงยึดถือว่าทุกสิ่งเที่ยงแท้และมีตัวตน หลังจากนั้นเราจะเกิดความกรุณาต่อสรรพสัตว์ ความกรุณาประเภทที่สามเกิดขึ้นเมื่อจิตอยู่ในสภาวะที่เป็นกลาง และตระหนักว่าทุกสิ่งล้วนว่างเปล่า ในสภาวะนี้ เราจะมีกรุณาเป็นพิเศษต่อผู้ที่หลงยึดติดกับความมีตัวตน ดังคำกล่าวที่ว่า “เมื่อพระโพธิสัตว์ดำรงอยู่ในความเป็นกลาง และเปี่ยมด้วยพลังอันเกิดจากการปฏิบัติภาวนา ท่านจะมีความกรุณาเป็นพิเศษ ต่อผู้ที่หลงผิดว่าสิ่งต่างๆ มีตัวตน เสมือนถูกปีศาจร้ายครอบงำอยู่”^{๔๑} ความเป็นมิตรที่เชื่อมโยงกับเมตตาเป็นความหมายพื้นฐานของการอยู่ร่วมกัน แต่สิ่งที่ทำให้เกิดปัญหาก็คือการที่บุคคลไม่อาจควบคุมตัวเองได้เกิดความเข้าใจผิดหลงว่าเป็นตัวเป็นตน อารมณ์จึงจะต้องผสาดด้วยสติปัญญา หมายถึงปัญญาที่เปี่ยมด้วยความรักในเพื่อนมนุษย์ ไม่มีใครสามารถมั่นใจได้ว่าการใช้ปัญญาเพียงอย่างเดียวจะทำให้เกิดผลในทางทำลาย หรือในทางบวกและสร้างสรรค์ แต่ปัญญาที่ประกอบด้วยความรักจะทำให้เกิดผลที่น่าอัศจรรย์ ปัญญาหรือความสามารถที่จะหยุดการคิดเมื่อเราไม่สามารถควบคุมอารมณ์ได้ หากปัญญาควบคุมด้วยความรักและความกรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ มนุษย์จะรู้สึกถึงความเป็นมนุษย์มากยิ่งขึ้น^{๔๒} ข้อเสนอเรื่องความรักในฐานะเป็นพื้นฐานในการเข้าใจเพื่อนร่วมโลกนั้นเป็นแนวทางในการปฏิบัติของพระพุทธศาสนามหายาน

ข. มิตรภาพทางธรรม หลักการของพระพุทธศาสนามหายานมาจากความเป็นอันเดียวกัน ในฐานะเพื่อนร่วมศรัทธาในความดีเดียวกัน หรือการรวมเป็นสิ่งเดียวกันกับความดี โดยจะพบข้อความที่ปรากฏว่า

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓๔.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒๕-๔๒๖.

^{๔๒} องค์ทะไลลามะ, **จิตที่ฝึกดีแล้ว**, แปลโดย เพ็ญญา หงษ์ทอง, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๕๘), หน้า ๘๖.

“ลำดับนั้น ณ ท่ามกลางธรรมสภา มีมหาเสนายักษ์ ๑๒ ตนประทับอยู่ด้วย ได้แก่ กุมภีระมหาเสนา วัชรมหาเสนา มิหิระมหาเสนา อังคิระมหาเสนา อนิลมะมหาเสนา ปัชมมหาเสนา มโรรคมหาเสนา กิณนระมหาเสนา จตุระมหาเสนา และวิกราละมหาเสนา มหาเสนายักษ์ ๑๒ ตนนี้ แต่ละตนล้วนมียักษ์ ๗,๐๐๐ คน เป็นบริวาร ได้แปลงเสียงกราบทูลพระพุทธองค์ขึ้นพร้อมกันว่า ข้าแต่องค์ภควันต์ ด้วยพุทธานุภาพแห่งพระองค์ วันนี้พวกข้าพเจ้าจึงได้สดับนามแห่งโกษขยคุรุไวฑูรยประภาสยตถาคตเจ้า ทำให้หมดสิ้นความหวาดกลัวที่จะตกไปสู่อบายภูมิอีก ข้าพเจ้าทั้งหลายรวมใจเป็นหนึ่งขอถึงพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์เป็นที่พึ่งตราบจนชีวิตจะหาไม่ และขอตั้งสัตย์สาบานจะปกป้องคุ้มครองสรรพสัตว์ทั้งหลาย จะกระทำความดีเพื่อยังประโยชน์และความสุขแก่เขาเหล่านั้น ไม่ว่าแห่งหนตำบลใด หรือในป่าเขาลำเนาไพร หากพระสูตรนี้เผยแผ่ไปถึง มีการระลึกท่อนบ่นพระนามแห่งโกษขยคุรุไวฑูรยประภาสยตถาคตเจ้า ตลอดจนสักการบูชาพระองค์ด้วยความเคารพ พวกข้าพระองค์และบริวารทั้งหลายจะปกป้องรักษาผู้คนเหล่านั้นให้รอดพ้นจากทุกข์ภัยทั้งสิ้น ปราณาสสิ่งใด จักได้สมปรารถนา หากผู้ใดปรารถนาจะหายจากอาการป่วยไข้....เมื่อจบพระธรรมเทศนา เหล่าพระโพธิสัตว์ มหาสัตว์ สงฆ์สาวก พระราชา มหามนตรี พราหมณ์ คหบดี อมนุษย์แปดเหล่า อันได้แก่ เทพ นาค ยักษ์ คนธรรพ์ อสูร ครุฑ กิณนร มโหรีครค ต่างยินดี พอใจในธรรม น้อมนำไปยึดถือปฏิบัติด้วยความศรัทธา”^{๔๓}

การกล่าวถึงมิตรภาพในเชิงองค์รวมนี้เป็นการอ้างถึงการนำความดีมาเป็นรากฐานในการรวมเอาสัตว์ทั้งหมดที่มีมาในโลกนี้เข้าไว้เป็นกลุ่มเดียวกันไม่แบ่งแยก แม้จะมีความแตกต่างกันในการจัดแบ่งประเภทให้หลากหลายตามชาติกำเนิด แต่ก็ยังเป็นอันเดียวกันด้วยหลักธรรมเดียวกัน การเข้าใจหลักธรรมเดียวกัน ไม่ใช่เป็นการปฏิเสธว่า มนุษย์ นาค ยักษ์ สัตว์เดรัจฉานนั้นแตกต่างกัน แต่ความแตกต่างกันนั้นเป็นลักษณะทางจิตใจที่แตกต่าง แต่ความเป็นจริงของธรรมที่ตินั้นล้วนเป็นสิ่งเดียวกัน เมื่อใครทำดีหรือเข้าถึงความดีนี้ได้ล้วนแต่เป็นกลุ่มเป็นพวกเดียวกันทั้งสิ้น

๔) ประเภทและองค์ประกอบ มิตรภาพในพระพุทธศาสนามหายานนั้นกล่าวไว้ไม่ต่างจากพระพุทธศาสนาเถรวาท แต่ในงานวิจัยนี้จะได้แยกลักษณะมิตรที่สำคัญไว้ ดังนี้

ก. องค์ประกอบของมิตรที่ดี การเป็นมิตรที่ดีมีปรากฏในฐานะที่ท่าบางอย่างให้เกิดขึ้นกับผู้อื่นเป็นหลัก ซึ่งเป็นคุณสมบัติของพระโพธิสัตว์ ซึ่งประกอบด้วยลักษณะดังนี้ ๑) มิตรในระดับต้น คือผู้ที่ทำเพื่อผู้อื่น เป็นมิตรที่กล่าวถึงการปฏิบัติตนเพื่อผู้อื่นจนได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้ควรจะเป็นพระโพธิสัตว์ ตามข้อความหนึ่งที่ว่า พระพุทธองค์ได้ตรัสกับพระปุณโณว่า มิตรรายณ์บุตรว่า ถ้าพระโพธิสัตว์มหาสัตว์ต้องการบรรลุอนุตตรสัมโพธิ เมื่อแรกที่ท่านเริ่มตั้งจิตปรารถนาโพธิ ท่านพึงคิดว่า ทุกสิ่งที่มีไม่ว่าจะเป็นกายหรือจิต ควรใช้ในทางที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น เพื่อให้ความปรารถนาทั้งหมดของสัตว์เหล่านั้นสัมฤทธิ์ผล^{๔๔} ๒) มิตรในระดับสูง เป็นการกล่าวถึงพระผู้มีพระภาคและพระโพธิสัตว์ มหาสัตว์ ซึ่งมีความเชี่ยวชาญในมรรคาแห่งพระโพธิสัตว์ ผู้แนะนำพร่ำสอนพระโพธิสัตว์ในการบำเพ็ญบารมี และ

^{๔๓} ตีพิมพ์อาจารย์เสวียนจั้งแห่งราชวงศ์ถัง, โกษขยคุรุไวฑูรยประภาสยปุณณปิณฐานสูตร, แปลโดย เกวลิ เพชราทิพย์ และกนกพร นุ่มทอง, หน้า ๘๐-๘๑, ๘๓.

^{๔๔} พระพรหมบัญญัติ, พระไตรปิฎกฉบับสากล : วิถีธรรมจากพุทธปัญญา, หน้า ๕๘๗.

ผู้ที่แนะนำพร้าสอนปัญญาบารมี ท่านเหล่านี้คือกัลยาณมิตรที่แท้จริง^{๔๕} การระบุถึงมิตรระดับต้นและระดับสูงเป็นเพียงลักษณะของมิตรที่พัฒนาจิตใจให้อยู่ในสถานะที่แตกต่างกัน เมื่อเป็นมิตรในระดับสูงจึงจำเป็นต้องการหาผู้จะแนะนำที่สูงขึ้นไปจนกว่าจะบรรลุเป้าหมายในตอนท้ายที่สุด

ข. องค์ประกอบของการเป็นมิกัลยาณมิตร เป็นการกล่าวถึงการมีกัลยาณมิตรจะต้องมีวิธีการในการปฏิบัติ คือ ๑) ต้องการบรรลุสัพพัญญุตญาณ ๒) หากัลยาณมิตร ๓) ไม่เบียดเบียนต่อการมองหากัลยาณมิตร ๔) ไม่ควรทอดทิ้งต่อการรักษากัลยาณมิตร ๕) ทำตามคำแนะนำของกัลยาณมิตร ๖) ไม่คอยจับผิดการใช้อุบายธรรมของกัลยาณมิตร^{๔๖} ส่วนกัลยาณมิตรของพระโพธิสัตว์มีลักษณะจะมีลักษณะ คือ ๑) เป็นครู ๒) เป็นหนทาง ๓) เป็นนิมิต ๔) เป็นประทีป ๕) เป็นแสงสว่าง ๖) เป็นเครื่องปกป้อง ๗) เป็นที่พึ่ง ๘) เป็นที่พักผ่อน ๙) เป็นที่หลีกเร้น ๑๐) เป็นเกาะ ๑๑) เป็นมารดา ๑๒) เป็นบิดา^{๔๗} และเมื่อมีกัลยาณมิตรแล้วจะได้รับอานิสงส์ของการมีกัลยาณมิตร คือ ๑) ได้รับพรและได้เห็นทางธรรมของพระพุทธองค์ ๒) ได้รับดวงตาอันแจ่มใส มองเห็นพระพุทธเจ้าทั่วจักรวาล ๓) กัลยาณมิตรคือท่าข้ามที่นำพาข้าพเจ้าไปสู่สระบัวของพระตถาคตเจ้าทั้งหลาย^{๔๘} การมีกัลยาณมิตรจึงเป็นลักษณะการสร้างแรงบันดาลใจในการที่จะเข้าถึงธรรมะและบรรลุเป้าหมายทางศาสนา อันเป็นแนวทางที่ถูกพัฒนาในคำสอนที่จะช่วยให้สังคมได้อยู่ร่วมกัน

๕) กระบวนการพัฒนาหลักมิตรภาพ การเข้าใจถึงความเป็นพระโพธิสัตว์อันเป็นกระบวนการหลักในการที่จะอยู่ร่วมกับสัตว์อื่นด้วยความเมตตา และปรารถนาให้สรรพสัตว์พ้นทุกข์ด้วยจิตที่มีกรุณา เมื่อทำได้ดังนี้เราจะเลิกปรารถนาความสุขให้ตนเอง แต่จะปรารถนาที่จะบรรลุธรรมเป็นพระพุทธเจ้าเพื่อประโยชน์ของสรรพสัตว์ทั้งหลาย เมตตาและกรุณาจึงเป็นวิธีการเยียวยาไม่ให้นุชนึงนอนใจกับความสงบส่วนตัว จนไม่สนใจคนอื่น^{๔๙} การมีมิตรภาพจึงไม่ใช่กับมนุษย์อย่างเดียวในความหมายนี้ แต่เป็นการรวมเอาสรรพสัตว์ทุกอย่างชนิดรวมถึงเทวดา ภูต ผี ปีศาจด้วย จึงนำไปสู่การวางระบบแนวทางการปฏิบัติตนในฐานะเป็นผู้มีมิตรภาพ ดังนี้

ก. จริยธรรมขั้นต้น คือ ต้องมีกตัญญูกตเวที ปรนนิบัติบิดามารดา ครูบาอาจารย์และรักษากุศลกรรมบถ ๑๐ ประการมีเมตตากรุณา ต้องถือพระรัตนตรัยเป็นสรณะ สมบูรณ์ในศีลสิกขาและอธิสมาจาร ต้องมีโพธิจิต เชื่อในกฎแห่งกรรมและศึกษาคัมภีร์มหายาน

ข. จริยธรรมขั้นสูง คณาจารย์เสียดำได้สรุปหัวใจของสุชาวดีไว้ ๓ ข้อคือ

(๑) สิ่ง แปลว่าศรัทธา ต้องมีศรัทธาในพระอมิตาภะอย่างลึกซึ้ง อย่าได้มีความลังเลสงสัยใดๆ

(๒) จ้วง แปลว่าตั้งปณิธานเพื่อไปเกิดในสุชาวดีอย่างแน่วแน่

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๐๖.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๐๕.

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๐๖.

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๐๕.

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๖๘.

(๓) เหน้ แผลว่าลงมือปฏิบัติ อาศัยกุลศกรรรมเป็นเหตุให้ได้ปฏิบัติด้วยการว้าใจ เชน การ ท้องบ่นพระนามของพระอมิตาภะไม่ขาด ต้องท้องบ่นวันละหล้าๆ รอบ ยิ่งม้ายิ่งดี^{๕๐}

ส่วนในคัมภีร์อปริมิตยัสสุโตรปะเทศศสตร์ ท้านวสัพพันธได้สรุปรจิริยวัตร ๕ ข้อสำหรับผู้ จะทำให้เกิดในแดนสุขวดี คือ

ก) ตั้งปณิธานไปปฏิสนธิในพุทธภะศตรนั้น บุษษพระอมิตาภะเป็นนิตย จัดเป็นทง กายกรรรม

ข) สรรเสริญพระพุทศคุณของพระอมิตาภะพุทศเจ้า ส้าถยยพระนามพระองค์ จัดเป็น วจิจกรรรม

ค) จิตตริกนิกเพ่งก้าวน้าถึงพระอมิตาภะ และคุณาล้งการต้งๆ ของพระองค์ กับหมู่พระ โพธิสัตัวและสิ่งต้งๆ ในสุขวดี จัดเป็นมโนกรรรม

ง) แผ่กรรณจิตต้อสรพสัตัวปรารณน้าให้สัตัวต้งหล้าพันส้งสารทุกขและโปรตสรพสัตัว นอกจกนั้ยังต้งมิกัตถญกตเวทึ ปรนนิบัติปด้ามารด้า ครุบออจกรรย และร้กษากุศกรรรมบถ ๑๐ มี เมตตากรรณ

๕) ต้องถือพระรัตนตรัยเป็นสรณะ สมบุรณในศีลสิกข้าและอภิสมจกร และต้องมีโพธิจิต เชื้อในกฎแห่งกรรรม^{๕๑}

การใช้จิริยธรรมนั้จะพบว้า เป็นการก้าศยพล้งตัวเอง (Self-Power) หม้าถ้งการแสวงห ทงเพื่อตรัสรู้หรือบรรลุพระนิพพานด้วยการใช้พล้งความสามารถปฏิบัติธรรมด้วยตนเองโดยมิต้อง พ้งพ้าสิ่งใดต้งลั้น และพล้งอื่น (Other-Power) พล้งตัวเอง หม้าถ้ง พลังของพระมห้าปัญญ้าและพระ มห้ากรรณของพระอมิตาภะที่น้าสรพสัตัวไปสู่การตรัสรู้ โดย “พล้งอื่น” เป็นค้าที่ถ้นหลวนใช้เป็นคณ แรกเพื่อบ่งบอกคุณลักษณะของพระมห้าพระณิธานของพระอมิตาภะเมื่อครั้งยังเสวยพระชادثเป็นพระ โพธิสัตัวธรรมากร ฉะนั้น การมีความเชื้อม้นว้าใจในพระมห้าพระณิธานเท้านั้นเป็นมรรควิธีสู่แดน สุขวดี คว้าคิดเรื่อง “พล้งอื่น” จึงเป็นจุดที่แยกนิกายสุขวดีออกจกพุทธศสนนิกายอื่นๆ ซึ่งเน้น ให้บุคคลปฏิบัติดีปฏิบัติชอบด้วยคว้าเพียรพยายยวมของตนเอง เชน การถือศีล การท้าม้าธิ หรือการ ปฏิบัติแบบอื่นๆ เพราะขณะทีพุทธศสนนิกายอื่นเน้นคว้าเพียรพยายยวมส่วนบุคคลเพื่อการตรัสรู้ แต่นิกายสุขวดีเน้นพระมห้ากรรณของพระอมิตาภะเป็นส้าคัญ^{๕๒} คว้าคิดเรื่อง “พล้งตนเอง” กับ “พล้งอื่น” มีคว้าสัมพันธ์กับการปฏิบัติแบบการสวดถ้งพระอมิตาภะ (เน้มบุทซุ) โดยโยเน้นเป็นคณ แรกที่เสนอให้ละทิ้งการปฏิบัติทุกวิธียกเว้นการเปล่งเสียงสวดเท้านั้นและถือว้าวิธีนั้เป็นมรรควิธีที่ ถุกต้องในวิธีแห่งสุขวดี โดยวิธีอศัยพล้งอื่นคือการตั้งจิตไว้กับองค์พระอมิตาภะว้า “สัตัวบงจ้าพวก น้อมรับพระตถกคตพระองค์นั้นไว้ในใจ มุ่งสร้างกุศลมุลไว้จ้านวนมก ได้ตั้งพระณิธานเพื่อบรรลุพระ

^{๕๐} อภิขัย โพธิ์ประสิทธิศสตร์, พระพุทศศสนามห้ายาน, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรรฐเทพหมนคร : สภาก การศักษามหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๒๗๓-๒๗๔.

^{๕๑} ชะเอม แก้วคาลัย, จ้าลอง สรรพัตนิก, สุขวดีด้วยพุทธ, (กรรฐเทพหมนคร : โครงการตำราและ วิชากกรรรมห้ายาน คณะสงฆ์จีนนิกายแห่งประเทศไทย ชมรรมห้ายาน และคณะศัษยานุศัษย์, ๒๕๕๓), หน้า ๒๐.

^{๕๒} ประทุม อังกรโรหิต, พระมห้าพระณิธานของพระโพธิสัตัว : ข้อโต้แย้งทงปรัชญ้า, (กรรฐเทพหมนคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๓๓-๑๓๔.

โพธิญาณ...”^{๕๓} โดยเหตุผลของโฮเน็นคือ วิธีอื่นๆ ทั้งหมดเป็นการปฏิบัติที่พึ่งพลังตนเอง ซึ่งหากพิจารณาจากการพึ่งพลังตัวเองอย่างเดียวย่อมไม่เพียงพอที่จะเข้าถึงสุขชาติได้ ดังข้อความว่า

“ชนเหล่าใดที่มีได้น้อมระลึกถึงพระตถาคตพระองค์นั้นไว้ในใจให้มั่นคง มิได้สร้างกุศลไว้ให้มีปริมาณมากเป็นนิตย์ เมื่อมรณกาลมาถึง พระอมิตาภะตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์นั้นที่เป็นเพียงพุทธนิมิตเหมือนพระองค์จริง พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ที่เป็นบริวาร ซึ่งมีฉวีวรรณะ รูปพรรณสัณฐาน กว้างยาวที่เหมือนจริงได้ไปปรากฏเฉพาะหน้าของสัตว์เหล่านั้น สัตว์เหล่านั้นมีใจยังลงสู่ศรัทธา จิตเป็นสมาธิ มีสติที่ไม่หลงลืม ครั้นจิตแล้ว จักบังเกิดในพุทธเกษตรนั้นเพราะการได้เห็นพระตถาคตตนเอง”^{๕๔}

วิธีการหลุดพ้นสอดคล้องกับการเชื่อมั่นในพลังอื่น คือพระมหากรุณาของพระอมิตาภะที่สามารถนำสรรพสัตว์ไปอุบัติ ณ แดนสุขาวดี ซึ่งการปฏิบัติดังกล่าวเป็นแนวทางของเถรวาท โดยฉินรันทน์นักบวชในนิกายสุขาวดีได้วิจารณ์ไว้ว่า โอกาสของผู้ปฏิบัติบนเส้นทางนี้สามารถตรัสรู้ได้เองในชีวิตนี้แทบจะไม่มีในยุคปัจจุบัน อีกแง่หนึ่งการอาศัยพลังอื่นปรากฏในตัวผู้ปฏิบัติทำให้บุคคลนั้นละวางความยึดมั่นในตัวตนหรือ “พลังตนเอง” ลง ฉะนั้น อีกนัยหนึ่ง พลังอื่นหมายถึง พระมหาประณิธาน ซึ่งหมายรวมถึงสภาวะของการปราศจากอัตตา (selflessness) ของผู้ปฏิบัติซึ่งเป็นสภาวะเดียวกับการรู้ตระหนักในการโน้มนำจากองค์พระอมิตาภะมาสู่สรรพสัตว์^{๕๕} ในการเข้าพลังตนเองและพลังอื่น ควรจะพิจารณาให้ขยายความให้เห็นว่าพลังตนเองก็คือ ปัญญา และพลังอื่นก็คือศรัทธา ซึ่งทำให้มีข้อพิจารณาต่อว่า หากเราเชื่อมั่นในพลังตนเองก็คือเชื่อมั่นในพลังปัญญา ในตนเองว่ามีศักยภาพในการบรรลุธรรมได้ ขณะที่การเชื่อมั่นหรือศรัทธาในสิ่งอื่นเป็นการอ้างถึงการนับถือพลังอื่น เท่ากับว่าเราเชื่อว่าคนอื่นจะทำให้เราบรรลุธรรมได้ ซึ่งเรื่องนี้เราอาจพิจารณาไปถึงลักษณะที่เป็นพลังอื่น ซึ่งเป็นบุคคล กล่าวคือเราเชื่อในพระพุทธเจ้าที่เป็นบุคคลหรือเชื่อในธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้า การเชื่อในพระพุทธเจ้าเท่ากับยืนยันว่าเราเชื่อในบุคคล หรือเชื่อในปัญญาของพระองค์ว่าเป็นเครื่องตรัสรู้ที่เรียกว่า ตถาคตโพธิสัทธา ซึ่งเป็นการเข้าใจได้ว่าพระพุทธองค์มีสถานะเป็นกัลยาณมิตร ซึ่งสามารถนำไปสู่การปฏิบัติถูกต้อง (สัมมา) ดังข้อความว่า “เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมา ก่อน เป็นบุพนิมิต ฉันทใด กัลยาณมิตตตา (ความเป็นผู้มีมิตรดี) ก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิตเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ฉันทนั้น”^{๕๖} การที่เราพบกัลยาณมิตรในที่นี้ หมายถึงบุคคล หรือหมายถึงสภาวะธรรมแห่งความเป็นมิตรที่ดีซึ่งมี ๗ ประการ มีปิโย เป็นที่รัก เป็นต้น เราลองพิจารณาต่อไปถึงบทสนทนาระหว่างพระอัสสชิกับอุปลิสสมาณพวว่า "ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตตรัสเหตุแห่ง

^{๕๓} ชะเอม แก้วคล้าย, จำลอง สารพัดนึก, *สุขาวดีด้วยสูตร*, หน้า ๘๖.

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๖.

^{๕๕} ประทุม อังกูโรหิต, *พระมหาประณิธานของพระโพธิสัตว์ : ข้อโต้แย้งทางปรัชญา*, หน้า ๑๓๕-๑๓๘.

^{๕๖} ส.ม.ท. (ไทย) ๑๙/๔๙/๔๓.

ธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้^{๕๗} การเข้าใจหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาหมายถึงเป็นการกล่าวถึงการมีผู้อื่นเป็นผู้ชักนำให้เกิดการเข้าใจตนเอง แม้ในที่สุด การรู้นั้นจะเป็นเรื่องของตัวเรา แต่ก็ยังต้องการพลังอื่นหรือสิ่งอื่น การเข้าใจนี้เป็นลักษณะของการยอมรับความเป็นมิตรที่บุคคลจะพึงระลึกถึง ขณะเดียวกันการกล่าวว่าตนเองจำต้องปฏิบัติด้วยพลังตนเองก็เป็นการมองว่าทุกคนต่างต้องชวนชวายเป็นถึงผู้อื่น หรือต้องการจะเป็นแบบอย่างนั้น การเข้าใจบริบทของมิตรภาพจึงเป็นการยอมรับว่าผู้อื่นมีอิทธิพลต่อเรา และการที่เราจะเป็นแบบนั้นได้จำเป็นต้องอาศัยการปฏิบัติตามด้วยตนเอง

๖) **รูปแบบการประยุกต์ใช้** การนำหลักการมิตรภาพมาประยุกต์ใช้เป็นการนำเอาหลักการอันเป็นสากลมาใช้เพื่อให้เกิดการหลอมรวมกันทางศาสนาและความเชื่อต่างๆ ดังต่อไปนี้

ก. **การประยุกต์ใช้กับการอยู่ร่วมระหว่างศาสนา** ดาไลลามะได้ใช้วิธีการว่าด้วยมิตรภาพจากการได้เปิดหัวใจยอมรับฟังเสียงที่ขัดถ้อยขัดคำและชัดเจนชัดตรงของมิตรจากศาสนาอื่น การที่พวกเราสามารถแบ่งปันกันได้อย่างเปิดหัวใจ เป็นเพราะศาสนาที่ยิ่งใหญ่ทั้งหลายล้วนเรียกร้องให้ศาสนิกของตนเปิดหัวใจให้ความกรุณาได้ผลิบาน เพราะนี่คือแก่นสารของการดำเนินชีวิตอย่างมีจริยธรรม ผู้มีศรัทธาของทุกสายธรรมต่างอยู่บนวิถีเดียวกันและดำเนินไปพร้อมๆ กันอย่างเป็นมิตรเพื่อมีชีวิตที่ผาสุกและเพื่อบ่มเพาะความกรุณาให้เจริญงอกงาม โดยลักษณะเหล่านี้มาจากการนำเอาข้อความจากคัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์ของโลกมากล่าวถึง

“ความสุขจักบังเกิดแก่ผู้หิวกระหายความชอบธรรม เพราะเขาจักได้รับจนอิ่มเอมความสุขจักบังเกิดแก่ผู้ที่มีเมตตากรุณา เพราะเขาจักได้รับเมตตากรุณาเป็นการตอบแทน ความสุขจักบังเกิดแก่ผู้ที่มีจิตใจบริสุทธิ์ เพราะเขาจักได้เห็นพระเจ้า ความสุขจักบังเกิดแก่ผู้สร้างสันติ เพราะเขาจักได้ชื่อว่าเป็นบุตรแห่งพระเจ้า (มธ.๕:๖-๙ จาก พระพรหมหัตถ์จารย์) สัตว์ทั้งหลายเป็นบุตรของพระเจ้า ผู้ซึ่งเป็นที่รักที่สุดของพระเจ้า คือผู้ที่มีเมตตาต่อบุตรของพระองค์ (ศาสดามุฮัมมัด, หะดีษ) สรรพสัตว์ทั้งหลายติดข้องอยู่ในขราและโรคภัยไข้เจ็บ มีทุกข์ทรมานนานัปการ เมื่อทรงเห็นสัตว์เหล่านั้นถูกกลุ่มรุม ด้วยความเกิด ความตาย และความเศร้าโศกอันน่าพรั่นพรึงจึงทรงชี้ทางให้พวกเขาได้พบความผาสุก สรรพสัตว์ทั้งหลายถูกวิญญูแห่งทุกข์บีบคั้นในสังสารวัฏแห่งการเวียนว่ายตายเกิด เมื่อเห็นเยี่ยงนั้น จึงทรงใช้อ้อนนิบาตแห่งปัญญา ทำลายวิญญูแห่งทุกข์นั้นแหลกละเอียดเป็นจุณ (คัมภีร์มหาหมหายานสูตร)^{๕๘}

ทุกคัมภีร์นั้นล้วนมาจากการแลกเปลี่ยนกันระหว่างศาสนา ที่กลายมาเป็นความเข้าใจกันและตีความกับความหมายทางจิตวิญญาณอันลึกซึ้งของถ้อยคำนี้ พวกเราทุกคนล้วนปรารถนาที่จะได้รับพรให้มีความสุขในลักษณะเดียวกัน ทุกคนย่อมปรารถนาจะเป็นที่รักจากการที่เป็นผู้มีเมตตาและกระทำสิ่งเป็นไปเพื่อความผาสุกของผู้อื่น หรือแม้แต่ปรารถนาที่จะทำลายวิญญูแห่งทุกข์ให้แหลกเป็นผุยผง และสิ่งหนึ่งที่ประเสริฐสุดของศาสนาทั่วโลกก็คือการเรียกร้องให้ศาสนิกของตนมีความกรุณาและด้วยความกรุณานี้เองผู้มีศรัทธาจักบรรลุเป้าหมายทางธรรม ศาสนาที่ยิ่งใหญ่ทั้งหลายมีพลังอำนาจ

^{๕๗} วิ.มหา. (ไทย) ๔/๖๐/๗๓.

^{๕๘} องค์ทะไลลามะที่ ๑๔, ศาสนาทั้งหมองพี่น้องกัน, แปลโดย นัยนา นาควัชระ, (กรุงเทพมหานคร: สวนเงินมีมา, ๒๕๖๓), หน้า ๑๔๘.

ที่จะยกระดับหัวใจและจิตวิญญาณของเราให้เปิดออกรับความสุขและความรู้อันไพศาล ด้วยความกรุณาซึ่งเป็นคำสอนที่ทุกศาสนามีร่วมกัน ซึ่งคุณลักษณะพื้นฐานที่มนุษย์ทุกคนมีอยู่ในตน อีกทั้งเป็นพื้นฐานของความสุขด้วย ด้วยเหตุนี้จึงไม่มีความแตกต่างแม้แต่น้อยระหว่างผู้มีศรัทธาในศาสนา กับผู้ไม่ศรัทธาหรือระหว่างคนเชื้อชาติหนึ่งกับอีกเชื้อชาติหนึ่ง คำสอนทางจริยธรรมทั้งหมดไม่ว่าจะมาจากศาสนาหรือไม่ก็ตาม ล้วนมีจุดมุ่งหมายที่จะพุ่มพักความกรุณาอันเป็นคุณสมบัติล้ำค่าที่ติดตัวมนุษย์มาตั้งแต่เกิด เพื่อที่มนุษย์จะได้เจริญกรุณาให้สมบูรณ์หมดจด

ลักษณะความเป็นกัลยาณมิตร ๓ ลักษณะคือ

๑) ลักษณะแบบเทวนิยม ซึ่งมีแนวคิดเรื่องพระเจ้าเป็นฐานให้แก่คำสอนทางจริยธรรม เพื่อที่จะกล่อมเกลามนุษย์ให้กระทำตามแบบอย่างพระกรุณาของพระองค์

๒) ลักษณะแบบอเทวนิยม เช่น วิธีการของพุทธศาสนาที่กระตุ้นให้ศาสนิกเข้าใจหลักของเหตุและผล และพิจารณาให้เข้าใจว่าสรรพสัตว์ทั้งหลายเหมือนกันตรงที่ทุกคนปรารถนาความสุข และนี่คือรากฐานของจริยธรรมตามแนวคิดของศาสนาแบบอเทวนิยม

๓) ลักษณะที่สามคือการเข้าถึงจริยธรรมแบบโลกวิสัยหรือ(ฆราวาสวิสัย) ซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับแนวคิดศาสนา แต่เราสามารถเข้าใจด้วยสามัญสำนึกกว่าความกรุณามีความสำคัญอย่างยิ่ง หรือจากประสบการณ์ที่ทุกคนมีร่วมกัน หรือจากข้อมูลทางวิทยาศาสตร์ที่พิสูจน์ให้เห็นว่าโดยธรรมชาติแล้วมนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องพึ่งพาความเมตตาจากผู้อื่น

การพิจารณาลักษณะแต่ละระดับนั้นเป็นการพิจารณาในแง่ของหลักคำสอนทางจริยธรรม โดยศาสนาทั้งหลายมีจุดบรรจบที่ยิ่งใหญ่เดียวกัน ทุกสายธรรมจะเน้นเรื่องการดำเนินชีวิตที่ดีงาม การชำระจิตใจให้บริสุทธิ์จากความคิดและแรงกระตุ้นเชิงลบ กระทำความดี และใช้ชีวิตอย่างมีค่า ทุกศาสนามีจริยธรรมสำคัญๆ ที่ได้รับการออกแบบมาเพื่อช่วยป้องกันการกระทำที่เป็นอกุศล และเกื้อหนุนให้เราทำความดี ตัวอย่างเช่น ทุกศาสนามีศีลไว้เป็นหลักในการดำเนินชีวิต เพื่อป้องกันไม่ให้เราทำสิ่งที่ เป็นโทษ และในขณะเดียวกันก็กระตุ้นให้เราบ่มเพาะสิ่งดีงาม มีความรัก ความเมตตา รู้จักให้อภัย มีความอดทนอดกลั้น พอใจในสิ่งที่ตนมี ใจบุญสุนทาน และช่วยเหลือผู้อื่น ทุกศาสนาสั่งสอนให้ศาสนิกปฏิบัติต่อผู้อื่นด้วยความกรุณา สำหรับผู้ปฏิบัติธรรมที่เคร่งครัด ศาสนาจะสนับสนุนให้ใช้ชีวิตเรียบง่ายและควบคุมความต้องการให้พอเหมาะพอดี มีระเบียบวินัย และสำรวมระวังอย่างยิ่ง นอกจากข้อดังกล่าวแล้ว ทุกศาสนายังมุ่งให้ศาสนิกพิจารณาอย่างถ่วงถ่วง จินตนาการถึงข้อจำกัดของทัศนคติแบบวัตถุนิยมสุดขั้วและความเห็นแก่ตัว กล่าวอีกนัยหนึ่ง ทุกศาสนาในโลกมุ่งที่จะเห็นมนุษย์ใช้ชีวิตอย่างก้าวพ้นขอบเขตทางกายภาพที่มีตัวมีตน มีขีดจำกัด และเป็นของชั่วคราว สำหรับทุกศาสนาชีวิตที่มีคุณค่าหมายถึงการใช้ชีวิตอย่างตระหนักรู้ว่ายังมีอีกมิติหนึ่งที่อยู่นั้นเรื่องทางโลก^{๕๙}

ข. การประยุกต์ใช้เพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติสุข เป็นกระบวนการหลอมรวมบุคคลเข้าไว้เป็นกลุ่มเดียวกัน ในแง่นี้เป็นการฝึกฝนตนเอง ดังข้อความว่า “อย่ายึดติดกับข้อดีของตัวเอง และอย่าคอยเพ่งโทษผู้อื่น อย่าได้มีความกลัวหรือตื่นตระหนก อย่าคุยโวโอ้อวด แต่จงเป็นผู้มีจิตใจดีอยู่เป็นนิจ เมื่อทำผิดพลาด ก็จงอย่าตกใจไขว้เขว แต่ให้ระลึกถึงพระธรรมอยู่เสมอ...ยุคมีอนันนี้มิใช่เวลาที่จะมาหัวโอ้อวด หากแต่เป็นเวลาที่จะต้องพากเพียรอดุสสาเห ไม่ใช่ว่าเวลาที่จะวางใจ ทว่าต้องอ่อน

^{๕๙} องค์ทะไลลามะที่ ๑๔, ศาสนาทั้งผองพี่น้องกัน, แปลโดย นัยนา นาควัชระ, หน้า ๑๔๗-๑๕๐.

น้อมถ่อมตน”^{๖๐} การเข้าใจว่าตนเองเป็นกลุ่มจะทำให้ตนเองไม่ยึดถือตนเองเป็นสำคัญ ขณะเดียวกัน การไม่ยึดตนเองเป็นสำคัญก็เป็นวิธีการอยู่ร่วมกับผู้อื่น จากรูปแบบนี้จึงเป็นวิธีการฝึกฝนตนของ มหายาน ดังปรากฏสอนถึงความเท่าเทียมแบบพระพุทธศาสนานิกายเซนที่ว่า

มีข้อกำหนดให้บรรพชิตต้องทำงานใช้แรงงาน เพื่อให้เกิดอารมณ์ร่วมในการทำงานเพื่อ ส่วนรวม และเป็นการเสริมสร้างสมาธิในการทำงาน เช่น การทำสวน แม้วินัยสงฆ์มีข้อห้าม ไม่ให้ขุดดินเพราะอาจเป็นอันตรายต่อสัตว์เล็กๆ ที่อยู่ในนั้น การร่วมกันทำงานของส่วนรวม เป็นข้อกำหนดสำหรับคนที่แข็งแรง คนที่อ่อนแอ และคนที่มีความแข็งแรงปานกลาง การจะให้ผู้คน จำนวนมากอยู่ร่วมกันได้อย่างสมัคสมานสามัคคี พวกเขาจะต้องทำงานด้วยกันเพื่อสนับสนุน กันและกัน ผู้ที่มีหน้าที่รับผิดชอบบริหารวัดจะต้องขึ้นตรงต่อเจ้าอาวาส และเป็นผู้ประสานกับ ประสานสงฆ์ ผู้ที่เป็นหัวหน้าดูแลห้องปฏิบัติกรรมฐาน ควรแบ่งหน้าที่ และตีตประกาศว่า ช่วงเวลาใดจะเป็นเวลาที่ต้องทำงานร่วมกัน ควรเขียนใส่กระดาษแผ่นเล็กๆ ถึงภิกษุแต่ละรูป ระบุว่าท่านจะต้องทำหน้าที่ที่ไหน และเมื่อใด เมื่อได้ยิน เสียงแตรฆ้องหรือเสียงกลอง ท่านควรเตรียมตัวให้พร้อม แล้วรีบไปทำงานของส่วนรวม ยกเว้นพระที่ต้องตรวจตราตามเขต ที่เป็นห้องพักหรือพระที่ทำหน้าที่ดูแลหอปฏิบัติธรรม หรือพระภิกษุผู้ชราภาพ ผู้ที่ไม่สบาย หรืออาคันตุกะ ทุกคนจะต้องช่วยกันทำงานอย่างเสมอภาค ขอให้นึกถึงบูรพาจารย์เคย ตักเตือนไว้ว่า “วันไหนไม่ทำงาน วันนั้นไม่ต้องกิน”^{๖๑}

การปฏิบัติในฐานะที่ทุกคนอยู่ร่วมกันและควรแบ่งหน้าที่กันทำนั้นเป็นแนวทางในการใช้ ชีวิตที่มีคนอื่นอยู่ร่วมได้ ขณะเดียวกันการทำงานนี้จำเป็นต่อการสนับสนุนซึ่งกันและกันให้บรรลุ เป้าหมายของสังคมเป็นหลักมากกว่าจะถือประโยชน์ส่วนตน

๒.๒ แนวคิดเรื่องมิตรภาพทางศาสนาคริสต์

คำว่า มิตรภาพ ในศาสนาคริสต์กล่าวถึงความเป็นเพื่อนที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้า อีกทั้งยัง เป็นการยกระดับให้บุคคลมีคัมเป็นอันเดียวกัน ในงานวิจัยนี้จะได้พิจารณาในประเด็น ดังต่อไปนี้

๒.๒.๑ ลักษณะมิตรภาพในศาสนาคริสต์ คำว่า มิตรภาพ (friendship) ตามทัศนะของ อไควนัส (Aquinas) เป็นอุดมคติที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ของมนุษย์ผู้มีเหตุผลที่ถูกพัฒนาจนเป็น วัฒนธรรม ในงานวิจัยนี้จะได้นำเสนอคำสอนสำคัญเรื่องมิตรภาพในศาสนาคริสต์ ดังนี้

๑) ที่มาของแนวคิด การกล่าวถึงมิตรภาพในศาสนาคริสต์เป็นการพิจารณาถึง ประวัติศาสตร์ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางศาสนาอันโยงให้เห็นบริบทที่มนุษย์ใช้หลักการบางอย่างในการ แก้ไขปัญหาสังคม และกลายเป็นหลักการปฏิบัติทางสังคมในสมัยต่อมา ดังปรากฏดังนี้

ก. มิติทางด้านสังคม มาจากการพิจารณาว่า "พระเจ้าทรงเลี้ยงดูข้าพเจ้าดุจเลี้ยงแกะ ข้าพเจ้าจะไม่ขัดสน พระองค์ทรงกระทำให้ข้าพเจ้านอนลงที่ทุ่งหญ้าเขียวสด พระองค์ทรงนำข้าพเจ้าไป ริมน้ำแดนสงบ ทรงฟื้นจิตวิญญาณของข้าพเจ้า พระองค์ทรงนำข้าพเจ้าไปในทางชอบธรรม เพราะ เห็นแก่พระนามของพระองค์ แม้ข้าพระองค์จะเดินไปตามหุบเขาเงามัจจุราช ข้าพระองค์ไม่กลัวอันตรายใดๆ เพราะพระองค์ทรงสถิตกับข้าพระองค์ คทาและธรรมาวุธของพระองค์ไล่ไกลข้าพระองค์

^{๖๐} พระพรหมบัญญัติ, พระไตรปิฎกฉบับสากล : วิถีธรรมจากพุทธปัญญา, หน้า ๑๐๕๔-๑๐๕๕.

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๕๙.

พระองค์ทรงเตรียมสำหรับให้ข้าพระองค์ ต่อหน้าต่อตาศัตรูของข้าพระองค์ พระองค์ทรงเจิมศีรษะข้าพระองค์ด้วยน้ำมัน ชันน้ำของข้าพระองค์ก็ล้นอยู่ แน่ทีเดียวที่ความดีและความรักมั่นคงจะติดตามข้าพเจ้าไป ตลอดวันคืนชีวิตของข้าพเจ้า และข้าพเจ้าจะอยู่ในพระนิเวศของพระเจ้าสืบไปเป็นนิตย์”^{๖๒} แนวคิดทางสังคมที่ส่งเสริมการเชื่อมั่นว่าพระเจ้าทรงสถิตอยู่กับมนุษย์ทุกคนผ่านความดี ความรัก บนพื้นฐานดังกล่าวได้ทำให้พระองค์เป็นกษัตริย์ผู้ปกครองมนุษย์ มีการเข้าใจบริบทดังกล่าวนี้จะพบได้เช่นเดียวกับการที่กษัตริย์คือผู้นำกองทัพไปสู่เสรีภาพ โดยกษัตริย์จะมอบให้แต่ละคนมีหน้าที่รับผิดชอบในการบัญชาการและเป็นผู้นำในแต่ละกลุ่มเพื่อรักษาคนให้อยู่ในระเบียบ ที่สุดแล้วจะพบว่าผู้ที่ยังคงเชื่อฟังพระเจ้าจะได้รับสิทธิให้เป็นบุคคลพิเศษที่คอยดูแลบุคคลของตน^{๖๓} การยอมรับว่ามนุษย์มีอำนาจเหนือคนอื่นจึงเป็นข้อพิจารณาระหว่างการที่มนุษย์เป็นใหญ่เหนือตัวเองหรือรัฐที่มอบกรรมสิทธิ์ให้กับผู้นั้น การเข้าใจนี้เป็นการเข้าใจบริบทที่ว่า “เราจะมีอำนาจเหนือท่าน และลูกของเราจะไม่มีความอำนาจเหนือท่าน มีเพียงกษัตริย์ที่ได้รับสิทธิจากพระเจ้าเท่านั้นจะมีอำนาจเหนือท่าน”^{๖๔} การเสนอให้เห็นว่าสังคมมีผู้นำที่เป็นตัวแทนจากพระเจ้า การเป็นตัวแทนในที่นี้เป็นการมอบสิทธิในการเป็นผู้มีความรักและรักษาไว้ซึ่งความดีของพระเจ้าเท่านั้น ไม่ใช่การมีอำนาจเหนือคนอื่นในแง่ของการทำให้คนอื่นอยู่ภายใต้อำนาจเท่านั้น

ข. มิติทางด้านศาสนา มาจากการพิจารณาว่า พระศาสนจักร มาจากคำว่า พระศาสนา กับอาณาจักร หมายถึงสังคมผู้ที่มีความเชื่อเดียวกัน มีพิธีกรรมปฏิบัติเหมือนกัน ไม่อยู่ในขอบเขตทางภูมิศาสตร์อย่างประเทศหรืออาณาจักรทั้งหลาย หากแต่เป็นการรวมกันทางความเชื่อ ความศรัทธา และแนวปฏิบัติทางความเชื่อของศาสนานั้นๆ จึงเป็นเหตุให้สมาชิกของพระศาสนจักรจึงมีอยู่ทั่วไปทุกหนทุกแห่งไม่จำกัดเชื้อชาติ เผ่าพันธุ์^{๖๕} แนวคิดดังกล่าวนี้เป็นการสะท้อนให้เห็นรูปแบบการใช้หลักศาสนาเป็นวิธีการดำเนินชีวิต ดังข้อความว่า “พี่น้องทั้งหลายจงร่วมกันทำตามแบบอย่างของข้าพเจ้า และเลียนแบบที่ดำเนินชีวิตตามแบบอย่างที่เราได้ให้ท่าน”^{๖๖} การใช้หลักศาสนาเป็นเครื่องมือในการอยู่ร่วมกันจึงเป็นหนทางที่จะรวมกันเป็นหนึ่งเดียวกัน ขณะเดียวกันก็มีความเชื่อต่อความเป็นมนุษย์ที่ไม่แบ่งแยกตัวบุคคลไปตามสภาพแวดล้อมและสังคมที่แตกต่างหลากหลาย ด้วยวิธีการดังกล่าวจึงเป็นการวางรูปแบบในแง่ของการดำเนินชีวิตแบบพระเยซูคริสต์ ดังจะพบว่า “ผู้ทรงสภาพพระเจ้า แต่ไม่ได้ทรงยึดติดในความเท่าเทียมกับพระเจ้า พระองค์กลับทรงสละทุกสิ่ง มารับสภาพทาส บังเกิดเป็นมนุษย์ และเมื่อทรงปรากฏเป็นมนุษย์ พระองค์ทรงถ่อมพระองค์ลง และยอมเชื่อฟังแม้ต้องตายบนไม้กางเขน ฉะนั้น พระเจ้าจึงทรงเชิดชูพระองค์ขึ้นสู่ที่สูงที่สุด และประทานพระนามเหนือนามทั้งปวงแก่พระองค์ เพื่อทุกชีวิตในสวรรค์บนแผ่นดินโลก”^{๖๗} การดำเนินชีวิตด้วยแบบเดียวกับพระศาสดาจึงเป็นลักษณะที่

^{๖๒} James L. Kugel, *How to Read the Bible: A Guide to Scripture Then and Now*, (New York: Free Press, 2007), p.459.

^{๖๓} Ibid., p.413.

^{๖๔} Ibid., p.414.

^{๖๕} บาทหลวง ยอแซฟ วุฒิเลิศ แห่งลอม, *หลักธรรม คำสอน คาทอลิก*, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: อัครสังฆมณฑลกรุงเทพฯ, ๒๐๑๗), หน้า ๘๒.

^{๖๖} ฟิลิปปี 4:3, *พระคริสตธรรมคัมภีร์ไทย ฉบับอมตธรรมร่วมสมัย ภาคพันธสัญญาใหม่*, (กรุงเทพมหานคร: องค์การกียอนส์ อินเตอร์เนชั่นแนล, 2007), หน้า 283.

^{๖๗} ฟิลิปปี 2:11, *พระคริสตธรรมคัมภีร์ไทย ฉบับอมตธรรมร่วมสมัย ภาคพันธสัญญาใหม่*, หน้า 281.

นำไปสู่การสร้างมิตรจากการเห็นแก่ผู้อื่นและการสร้างสังคมในฐานะให้คนอื่นได้รับประโยชน์จากการเสียสละของตนเองเป็นหลัก และเป็นหลักการพื้นฐานทางศาสนาคริสต์ต่อการดำเนินชีวิต

๒) ความหมาย มิตรภาพในศาสนาคริสต์อ้างอิงจากการหาความหมายของการปฏิบัติตนเองใน ๕ ความหมายคือ

ก. ความหมายว่ามิตรก็คือการทำให้สรรพสิ่งรอบข้างเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น การเป็นมิตรในลักษณะนี้เป็นการกล่าวถึงบุคคลที่เข้าไปอยู่ท่ามกลางที่ใดก็ตามมีศักยภาพในการเปลี่ยนแปลงสถานที่นั้น ดังข้อความว่า “ท่านทั้งหลายเป็นเกลือของโลก แต่ถ้าเกลือนั้นหมดความเค็มแล้วจะทำให้กลับเค็มอีกได้อย่างไร มันก็ไม่มีประโยชน์อันใดอีกต่อไป มีแต่จะถูกสาธิตทิ้งให้คนเหยียบย่ำ” และข้อความว่า “ท่านทั้งหลายเป็นแสงสว่างของโลก เมืองที่ตั้งอยู่บนภูเขาจะซ่อนไว้ไม่ได้ เช่นเดียวกัน เมื่อคนจุดตะเกียงแล้วย่อมไม่เอาฝาครอบ แต่จะตั้งไว้บนเชิงตะเกียงให้ส่องสว่างแก่ทุกคนในบ้าน ในทำนองเดียวกันจงให้ความสว่างของท่านกระจายแจ้งต่อหน้าคนทั้งหลาย เพื่อเขาจะเห็นการดีของท่านและสรรเสริญพระบิดาของท่านผู้สถิตในสวรรค์”^{๖๘}

ข. ความหมายมิตรที่ละเลิกความถือตัวเองว่าเป็นผู้สำคัญ แต่เป็นการประกาศว่าพระเจ้าสำคัญที่สุด ไม่ใช่ตนเอง และการยอมสละแม้ชีวิตเพื่อจะรักษาจิตวิญญาณนั้นไว้สำคัญเหนือสิ่งอื่นใด ดังข้อความ “หากผู้ใดต้องการจะตามเรามา เขาต้องปฏิเสธตัวเอง รับกางเขนของตนแบก และตามเรามา เพราะผู้ใดต้องการเอาชีวิตรอดผู้นั้นจะเสียชีวิต แต่ผู้ใดพลีชีวิตเพื่อเราและชาวประเสริฐผู้นั้นจะได้ชีวิตรอด จะมีประโยชน์อะไรที่คนๆ หนึ่งจะได้โลกนี้ทั้งโลกแต่ต้องสูญเสียจิตวิญญาณของตน หรือใครจะเอาอะไรมาแลกกับจิตวิญญาณของตนได้ ในชั่วอายุที่บาปหนาและเอาใจออกห่างจากพระเจ้านี้ ถ้าผู้ใดอภัยบาปในตัวเราและถ้อยคำของเรา บุตรมนุษย์ก็จะอภัยในตัวเขาเมื่อพระองค์เสด็จมาด้วยพระเกียรติสิริแห่งพระบิดาพร้อมกับเหล่าทูตสวรรค์ผู้บริสุทธิ์”^{๖๙}

ค. ความหมายของมิตรเป็นผลของจิตใจที่มีความรัก เป็นการการกล่าวถึงผลของพระวิญญาณที่บริสุทธิ์นั้นมาจากการ “ความรัก ความชื่นชมยินดี สันติสุข ความอดทน ความปรานี ความดี ความสัตย์ซื่อ ความสุภาพอ่อนโยนและการควบคุมตนเอง สิ่งเหล่านี้ไม่มีบทบัญญัติข้อไหนห้ามเลย ผู้ที่อยู่ในพระเยซูคริสต์ได้ตรึงวิสัยบาปและกิเลสตัณหาของวิสัยบาปไว้ที่กางเขนแล้ว ในเมื่อเรามีชีวิตอยู่โดยพระวิญญาณก็ให้เราดำเนินตามพระวิญญาณเถิด เราอย่าอวดดี ยั่วโมโห และอิจฉากันเลย”^{๗๐}

ง. ความหมายของมิตรคือผู้มอบสิ่งที่ดี เป็นการให้ความหมายมิตรที่บ่งบอกถึงกิจที่แสดงออกต่อผู้อื่น แม้ผู้นั้นจะถูกรังเกียจหรือถูกเรียกว่าศัตรู แต่หากเขาปฏิบัติดีด้วยก็ควรเรียกว่ามิตรได้เช่นกัน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า

“พระเยซูต้องเสด็จผ่านแคว้นสะมาเรีย จึงเสด็จมายังเมืองหนึ่งในแคว้นสะมาเรียชื่อนีลคาร์ ใกล้ดินแปลงที่ยาโคบยกให้โยเซฟบุตรชายของเขา บ่อน้ำของยาโคบอยู่ที่นั่น และพระ

^{๖๘} มัทธิว 5:15, พระคริสตธรรมคัมภีร์ไทย ฉบับอมตธรรมร่วมสมัย ภาคพันธสัญญาใหม่, (กรุงเทพมหานคร: องค์การกียอนส์ อินเตอร์เนชั่นแนล, 2007), หน้า 5.

^{๖๙} มาระโก 9:18, พระคริสตธรรมคัมภีร์ไทย ฉบับอมตธรรมร่วมสมัย ภาคพันธสัญญาใหม่, หน้า 59.

^{๗๐} กาลาเทีย 5:22, พระคริสตธรรมคัมภีร์ไทย ฉบับอมตธรรมร่วมสมัย ภาคพันธสัญญาใหม่, หน้า 59.

เยซูทรงเห็นดีน้อมจากการเดินทางจึงประทับนั่งข้างๆ บ่อ ขณะนั้นเป็นเวลาประมาณเที่ยง เมื่อหญิงชาวสะมาเรียนคนหนึ่งมาตักน้ำ พระเยซูตรัสกับนางว่า ขอน้ำให้เราดื่มหน่อยได้ไหม หญิงชาวสะมาเรียนทูลว่า ท่านเป็นยิว ส่วนดิฉันเป็นหญิงชาวสะมาเรีย ท่านมาขอน้ำจากดิฉันได้อย่างไร (เพราะชาวยิวไม่คบหาชาวสะมาเรีย) พระเยซูตรัสตอบนางว่า ถ้าเจ้ารู้จักของที่พระเจ้าประทานและรู้จักผู้ที่ขอน้ำจากเจ้า เจ้าคงจะขอจากผู้นั้นและผู้นั้นจะให้น้ำซึ่งให้ชีวิตแก่เจ้า หญิงนั้นทูลว่า ท่านเจ้าข้า ท่านไม่มีอะไรที่จะให้ตักน้ำและบ่อก็ลึก ท่านจะได้น้ำซึ่งให้ชีวิตมาจากไหน ท่านยิ่งใหญ่นักกว่ายาโคบบรรพบุรุษของเราผู้ซึ่งให้บ่อนี้แก่เราหรือและยาโคบเองกับลูกหลานตลอดจนฝูงสัตว์ก็ตักน้ำจากบ่อนี้ พระเยซูตรัสตอบว่า ทุกคนที่ดื่มน้ำนี้จะกระหายอีก แต่ผู้ใดดื่มน้ำที่เราจะให้จะไม่กระหายอีกเลย อันที่จริงน้ำที่เราให้เขานั้นจะกลายเป็นน้ำพุในตัวเขาพลุ่งขึ้นสู่ชีวิตนิรันดร์”^{๗๑}

ข้อสังเกตจากการขอน้ำจากคนที่ถูกมองว่าไม่เป็นเชื้อสายเดียวกับชาวยิวของผู้ศรัทธาในพระเยซูหรือชาวยิวกับการที่พระเยซูมองว่าการให้หรือการมอบให้ซึ่งสิ่งที่ดีนั้นไม่ถูกจำกัดด้วยมุมมองของมนุษย์ที่มองเห็นและตีค่าให้คนแต่คนแตกต่างจากตนเอง แต่การมอบให้ถึงความดีนั้นเป็นลักษณะของความเป็นอันเดียวกันในการส่งเสริมสนับสนุนให้คนนั้นให้เป็นอันเดียวกันได้โดยไม่แตกต่างกัน

จ. ความหมายของการปฏิบัติตามพระเจ้า เป็นการกล่าวถึงลักษณะของการปฏิบัติตนตามหลักคำสอนของพระเจ้า มาจากข้อความตอนหนึ่งว่า

“พระบิดาทรงรักเราอย่างไร เราก็รักพวกท่านอย่างนั้น บัดนี้จึงคงอยู่ในความรักของเรา ถ้าพวกเขาเชื่อฟังคำบัญชาของเรา พวกท่านก็จะคงอยู่ในความรักของเรา ดังที่เราได้เชื่อฟังพระบัญชาของพระบิดาของเรา และคงอยู่ในความรักของพระองค์ คำบัญชาของเราก็คือจงรักกันและกันเหมือนที่เราได้รักพวกท่าน ไม่มีผู้ใดมีความรักยิ่งใหญ่กว่านี้ คือการที่เขายอมสละชีวิตของตนเพื่อมิตรสหายของตนเอง ถ้าพวกท่านทำตามสิ่งที่เราบัญชาพวกท่านก็เป็นมิตรสหายของเรา เราไม่เรียกพวกท่านว่าบ่าวอีกต่อไป เพราะบ่าวไม่รู้ว่านายทำอะไร ตรงกันข้ามเรากลับเรียกพวกท่านว่ามิตรสหาย”^{๗๒}

การกล่าวถึงคำว่ามิตรสหาย ไม่ใช่บาวนั้นเป็นลักษณะของการแสดงให้เห็นการยกย่องบุคคลที่ปฏิบัติตนด้วยความรักตามคำสอนทางศาสนา และอาจกล่าวได้ว่า มิตรสหายนั้นเป็นความหมายของผู้ประกาศคำสอนเหล่านี้เพื่อสร้างมิตรสหายให้แก่ผู้อื่นบนพื้นฐานของการเข้าใจว่าพระเจ้าเป็นอันเดียวกันกับตัวเรา

ลักษณะความหมายของมิตรภาพจากแนวคำสอนในศาสนาคริสต์มุ่งอธิบายมิตรในลักษณะของการเปลี่ยนแปลงสิ่งภายนอกเป็นหลัก ขณะเดียวกันจะพบว่าการเปลี่ยนแปลงภายนอกได้มาจากการเปลี่ยนแปลงคุณสมบัติภายในให้มีความรักและลดละกิเลสที่ทำให้เกิดความเป็นตัวตน เมื่อไม่มีความเป็นตัวเป็นตน ก็จะพบว่าทุกคนต่างเป็นมิตรเราได้ทั้งสิ้น

๓) หลักการสำคัญ ศาสนจักรคาทอลิกมีลักษณะสำคัญ ๔ ประการคือ

^{๗๑} ยอห์น 4:28, พระคริสตธรรมคัมภีร์ไทย ฉบับอมตธรรมร่วมสมัย ภาคพันธสัญญาใหม่, หน้า 129.

^{๗๒} ยอห์น 15:10, พระคริสตธรรมคัมภีร์ไทย ฉบับอมตธรรมร่วมสมัย ภาคพันธสัญญาใหม่, หน้า 152.

ก. เป็นเอกภาพ กล่าวคือ มีความเป็นหนึ่งเดียวทั่วโลก โดยมีสมเด็จพระสันตปาปาทรงเป็นพระประมุขสูงสุด มีกฎหมาย กฎระเบียบเดียวกัน มีพิธีกรรมเหมือนกัน มีความเชื่อเดียวกัน เราจึงสังเกตได้ว่า ไม่ว่าเราจะอยู่ที่ไหนของมุมโลก เราก็สามารถร่วมพิธีกรรมกันได้ เพียงแต่จะแตกต่างกันที่รายละเอียดเล็กๆ น้อยๆ เช่น ภาษาและประเพณีบางส่วน ส่วนแก่นแท้และเนื้อหาสาระสำคัญยังคงเหมือนกันหมด เช่น พิธีบูชาขอบพระคุณ การปกครองของพระศาสนจักร มีลักษณะการปกครองในทำนองสมบูรณาญาสิทธิราช คือ คล้ายๆ การปกครองในระบบกษัตริย์ มีการมอบอำนาจเป็นขั้นตอนลงมา คือ จากพระศาสนจักร ส่วนกลางที่นครรัฐวาติกัน กรุงโรม มายังทวีปทุกทวีปลงมายังประเทศที่ตั้งอยู่ในทวีปนั้นๆ และในแต่ละประเทศก็แยกเป็นสังฆมณฑล และแตกย่อยลงมาเป็นวัด ในสังฆมณฑลนั้นๆ บางวัดยังแยกเป็นเขตปกครองวัดด้วย การปกครองของพระศาสนจักรนี้จะไม่ยุ่งเกี่ยวกับการเมือง เป็นไปเฉพาะเรื่องของความเชื่อถือ และการปฏิบัติศาสนกิจเท่านั้น

หลักเอกภาพนั้นมาจากการที่ศาสนคริสต์ถือว่า “พระวิญญาณแห่งความจริงซึ่งออกมาจากพระบิดา เมื่อพระองค์มาแล้ว พระองค์จะทรงเป็นพยานให้เรา และท่านทั้งหลายก็ต้องเป็นพยานด้วย เพราะท่านได้อยู่กับเรามาตั้งแต่ต้น”^{๗๓} มีคำอธิบายว่า พระบิดาและพระบุตรและพระจิตทรงเป็นหนึ่งเดียวกันทั้งสามพระบุคคลร่วมกัน ดำเนินแผนการแห่งการสร้าง แผนการนำมนุษย์ไปสู่ความรอดที่สมบูรณ์ ในปัจจุบันเป็นยุคที่มนุษย์ไม่ยอมรับความต่างของกันและกันจึงมีความแตกแยกไม่เป็นหนึ่งเดียว คริสตศาสนิกชนจึงต้องแสดงความเชื่อในพระตรีเอกภาพด้วยชีวิตเชิงประจักษ์ว่าความเป็นหนึ่งเดียวย่อมเป็นไปได้ท่ามกลางความต่าง^{๗๔} คำอธิบายนี้เป็นการกล่าวโยงให้เห็นความเป็นหนึ่งเดียวในแง่ของอุดมคติและการปฏิบัติในโลกที่ต้องสอดคล้องกัน แม้ความต่างจะเป็นเรื่องที่ถูกลองสร้างขึ้นเพื่อแยกและแบ่งระดับให้มนุษย์มีการปฏิบัติที่แตกต่างกัน แต่อุดมคติของความเป็นหนึ่งเดียวจะทำให้มนุษย์กลับมารวมกันและมีเป้าหมายเป็นหนึ่งเดียวกันได้ในที่สุด

ข. ศักดิ์สิทธิ์ภาพ เป็นความเชื่อว่าพระศาสนจักรมีความศักดิ์สิทธิ์ เพราะผู้สถาปนาก่อตั้งพระศาสนจักรคาทอลิกนั้น คือ องค์พระเยซูคริสต์เจ้า ซึ่งเป็นพระเจ้า ความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของพระศาสนจักรนี้ ทำให้บรรดาคริสตชนคาทอลิกมีความมั่นใจและศรัทธา ไว้วางใจในพระเป็นเจ้าอย่างเต็มเปี่ยม และพร้อมที่จะปฏิบัติตามคำสั่งของพระศาสนจักรอย่างเต็มที่ ลักษณะของชีวิตที่ดำเนินตามอย่างพระเยซูจะมีความศักดิ์สิทธิ์เช่นเดียวกับพระศาสดา ดังข้อความว่า “ในฐานะประชากรที่พระเจ้าทรงเลือก ผู้บริสุทธิ์และเป็นที่รักยิ่งของพระองค์ จงสวมความสงสาร ความกรุณา ความอ่อนโยน ความถ่อมสุภาพ และความอดทน การให้อภัย และจงสวมความรักที่ให้คุณความดีทั้งหมดนี้ ความรักผูกพันสิ่งเหล่านี้ทั้งหมดให้เป็นอันเดียวกันอย่างสมบูรณ์”^{๗๕} ความมีชีวิตที่ศักดิ์สิทธิ์จึงเป็นการรวมกันเข้าด้วยกันอย่างสมบูรณ์

ค. สากลภาพ ศาสนาคริสต์ไม่ใช่ศาสนาฝรั่ง แต่ความจริงแล้วหาเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะศาสนาคาทอลิกมีความเป็นสากล เป็นของมนุษยชาติทุกคนทุกชาติทุกภาษา ทุกมุมโลก มิได้จำกัดอยู่

^{๗๓} ยอห์น 15:10, พระคริสตธรรมคัมภีร์ไทย ฉบับอมตธรรมร่วมสมัย ภาคพันธสัญญาใหม่, หน้า 152.

^{๗๔} คุณพ่อโยเซฟ เณรมิ กิจมงคล, มีชีวิตที่แตกต่าง, (สมุทรปราการ: บริษัท สตาร์บูม อินเตอร์พรีนท์ จำกัด, ๒๐๒๒), หน้า ๑๘๕.

^{๗๕} โคโลสี 3:6, พระคริสตธรรมคัมภีร์ไทย ฉบับอมตธรรมร่วมสมัย ภาคพันธสัญญาใหม่, หน้า 288.

เพียงชาติใดชาติหนึ่งเท่านั้น ทุกคนเป็นบุตรของพระเป็นเจ้า เป็นผู้ที่พระองค์ทรงสร้างขึ้นมาจากดิน ทุกคนมีความเป็นบุตรของพระองค์เท่าเทียมกัน ในเวลาเดียวกัน มนุษย์ก็ยังคงมีเสรีภาพที่จะเลือกนับถือศาสนาได้ เพราะพระเป็นเจ้าแม้จะทรงประสงค์ให้มนุษย์เป็นฝูงชนพากันไปเป็นฝูงเดียวกัน แต่ก็มิได้ทรงบังคับมนุษย์ ยังคงประทานอิสรภาพในการเลือกของมนุษย์ และนี่เองทำให้มนุษย์ต้องมีส่วนรับผิดชอบต่อชีวิตของตนเองด้วย ดังข้อความว่า “เราไม่จำเป็นต้องเขียนถึงท่านเกี่ยวกับความรักฉันพี่น้อง เพราะพระเจ้าทรงสอนท่านเองอยู่แล้วให้รักกัน และที่จริงท่านก็รักพี่น้องทั้งปวงทั่วแคว้น ถึงกระนั้นพี่น้องทั้งหลาย เราขอให้ท่านรักพี่น้องยิ่งๆ ขึ้นไปอีก”^{๗๖} สิ่งที่ปรากฏในคำสอนนั้นแสดงให้เห็นถึงความเป็นอันเดียวกันของการเสนอให้ทุกคนได้เข้าถึงความสุขในฐานะที่ทุกคนต่างทำดีต่อกันและอยู่ร่วมกันเพื่อเป็นเผ่าพันธุ์เดียวกันในฐานะที่เป็นมนุษย์เป็นลักษณะการรวมกันของมนุษย์ในฐานะที่ต้องการความเป็นหนึ่งเดียวซึ่งหลักการดังกล่าวสะท้อนความเป็นเอกภาพของศาสนาคริสต์

ง. สืบเนื่องมาจากอัครสาวก คริสตชนคาทอลิกเชื่อว่าพระศาสนจักรสืบทอดมาจากบรรดาอัครสาวกของพระองค์ คือสืบทอดมาจากสมเด็จพระสันตะปาปาองค์แรกคือ นักบุญเปโตร หัวหน้าอัครสาวกของพระองค์ และการสืบทอดต่อกันมาตลอดนี้ ทำให้ศาสนจักรดำรงคงอยู่เสมอและจะดำรง คงอยู่ตลอดไปจนสิ้นพิภพ^{๗๗} การที่จะยึดมั่นต่อหลักการปฏิบัติที่สืบต่อกันมาในศาสนาคริสต์จึงเป็นการกล่าวถึงการปฏิบัติของบุคคลที่สืบต่อกันมาจนกลายเป็นการเชื่อมโยงกันระหว่างพระเป็นเจ้ากับเหล่าศาสนิกที่ปฏิบัติผ่านอัครสาวกอันเกี่ยวข้องกับกระบวนการเลือกคนในการปฏิบัติตามในลักษณะนี้ชาวคริสต์มองถึงการแสวงหาหรือสร้างกลุ่มเพื่อนที่มีความเข้าใจเรื่องที่ถูกต้องไม่ใช่ถูกใจ และดำเนินชีวิตไปในแนวทางเดียวกันพร้อมทั้งสรรหาและร่วมกิจกรรมที่ถูกต้อง แม้ไม่ถูกใจในระยะแรก แต่ก็เป็นกิจกรรมที่นำความภูมิใจมาให้ในระยะต่อมา^{๗๘} การเข้าใจถึงการส่งต่อคำสอนผ่านบุคคลจึงเป็นการสร้างกลุ่มคนที่ปฏิบัติไปในแนวทางเดียวกันเป็นหลัก ขณะที่คนที่ปฏิบัติแตกต่างกันนั้นอาจมาจากการคิดของตนเองซึ่งเป็นการสร้างเงื่อนไขที่ตนเองพึงพอใจมากกว่าจะเป็นความถูกต้องชอบธรรมอันเป็นหลักที่นำไปสู่การอยู่ร่วมกันอย่างสันติ จึงเป็นความจำเป็นของคำสอนที่จะต้องมิตร์ในการเข้าถึงความถูกต้องเหล่านั้นมากกว่าจะถูกใจของคนใดคนหนึ่งหรือคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง

๔) ประเภทและองค์ประกอบ ศาสนาคริสต์ได้แบ่งประเภทของมิตรภาพตามความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในชีวิต โดยความสัมพันธ์กันนั้นเป็นหนึ่งเดียวกันของผู้ศักดิ์สิทธิ์ ในทางศาสนจักร คือสหพันธนักบุญ หมายถึงการมีความสัมพันธ์กันอย่างเหนียวแน่นระหว่างสมาชิกในส่วนต่างๆ ซึ่งเราจำแนกสมาชิกออกเป็น ๓ กลุ่มคือ

ก. บรรดานักบุญ หมายถึง ผู้ศักดิ์สิทธิ์หรือบรรดาวิญญาณของมนุษย์ที่ได้จากโลกนี้ไปแล้ว และได้อยู่รวมเป็นหนึ่งเดียวกับพระเป็นเจ้า หรือพูดเข้าใจง่ายๆ ก็คือวิญญาณทุกดวงในสวรรค์นั่นเอง เราเรียกพระศาสนจักรส่วนนี้ว่า พระศาสนจักรที่รับชัยชนะแล้ว

^{๗๖} เธสะโลนิกา 5:25, พระคริสตธรรมคัมภีร์ไทย ฉบับอมตธรรมร่วมสมัย ภาคพันธสัญญาใหม่, หน้า 292.

^{๗๗} บาทหลวง ยอแซฟ วุฒิเลิศ แห่งลอม, หลักธรรม คำสอน คาทอลิก, พิมพ์ครั้งที่ ๕, หน้า ๘๓-๘๗.

^{๗๘} คุณพ่อโยเซฟ เฉลิม กิจมงคล, มีชีวิตที่แตกต่าง, หน้า ๒๑๓.

ข. บรรดาวิญญาณในไฟชำระ หมายถึง บรรดาวิญญาณของมนุษย์ที่ได้ตายไป และยังไม่สามารถอยู่ในสวรรค์ได้ เพราะยังมีบาปมีข้อบกพร่องอยู่บ้างยังไม่เหมาะที่จะไปสวรรค์ ต้องรอและใช้โทษบาปเสียก่อน เราเรียกพระศาสนจักรส่วนนี้ว่า พระศาสนจักรที่กำลังใช้โทษ

ค. บรรดามนุษย์ทั้งหลายในโลก หมายถึง มนุษย์ที่มีชีวิตอยู่ในโลก ยังคงต้องต่อสู้กับความทุกข์ยากความลำบาก ผจญกับการล่อลวง ยังคงทำดีก็ได้ ทำชั่วก็ได้ ศาสนจักรส่วนนี้เรียกว่า พระศาสนจักรที่กำลังสู้รบ ความสัมพันธ์ของพระศาสนจักรทั้ง ๓ ส่วนนี้สามารถเข้าใจได้ชัดเจน จากการที่มนุษย์สามารถวิงวอนขอพระเป็นเจ้าเพื่อวิญญาณในไฟชำระได้ เช่นการสวดภาวนาอุทิศให้ผู้ล่วงลับ ให้ได้รับการบรรเทาโทษหรือบรรดานักบุญในสวรรค์ก็สามารถวิงวอนพระเป็นเจ้าเพื่อช่วยเหลือมนุษย์ได้ เราจึงวิงวอนขอความช่วยเหลือต่อท่านนักบุญทั้งหลาย เพื่อให้ท่านเสนอวิงวอนพระเป็นเจ้าเพื่อเรา นี่จึงเป็นความสัมพันธ์ของส่วนต่างๆ ของพระศาสนจักรที่เรียกว่า สหพันธนักบุญ เพราะสุดท้ายทุกคนจะต้องเป็นนักบุญศักดิ์สิทธิ์ คือเป็นหนึ่งเดียวกันกับพระเป็นเจ้าหรืออยู่ในสวรรค์นั่นเอง^{๗๙}

ลักษณะดังกล่าวนี้จึงเป็นการแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้ากับบรรดานักบุญดวงวิญญาณและมนุษย์ทุกคนที่ได้รวมกันเป็นหนึ่งเดียวกับพระเจ้า หลักการดังกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นว่า มิตรภาพถูกแบ่งเป็นระหว่างพระเจ้ากับนักบุญ พระเจ้ากับวิญญาณ และพระเจ้ากับมนุษย์ ในฐานะที่มีความสัมพันธ์กันนี้มิตรภาพจึงมีได้กับทุกคนแม้กับบุคคลที่ยังปฏิบัติชั่วอยู่ พระเจ้าก็ยังคงเป็นมิตรกับคนเหล่านั้น

ขณะเดียวกันกล่าวถึงการไม่คบมิตรที่มีลักษณะดังนี้คือ รักตัวเอง รักเงิน ชอบโอ้อวด หึงขโมย ชอบด่าว่า ไม่เชื่อฟังพ่อแม่ อกตัญญู ไม่บริสุทธิ์ ไม่มีความรัก ไม่ให้อภัย ชอบนินทาว่าร้าย ไม่มีการควบคุมตัวเอง โหดร้าย ไม่รักความดี ททรศหักหลัง หุนหันพลันแล่น ถือดี รักสนุกมากกว่ารักพระเจ้า ยึดถือทางพระเจ้าเพียงเปลือกนอกแต่กลับปฏิเสธฤทธิ์อำนาจของพระเจ้า^{๘๐} การไม่เลือกมิตรคบที่มีลักษณะดังกล่าวนี้เป็นทางเลือกของกลุ่มคนที่มีความศรัทธาต่อศาสนาดจะปฏิบัติตามหลักของผู้มีความสัมพันธ์กับพระเจ้าหรือเดินตามรอยของเหล่าอัครสาวก การเลือกคบบุคคลจึงเป็นหลักปฏิบัติที่จะไม่นำตนเองไปเกี่ยวข้องกับความบาป แต่จะพบว่าแม้บุคคลที่ปฏิบัติไม่ดีดังกล่าวยังสามารถจะเข้ามามีส่วนร่วมทางศาสนาได้ เพราะศาสนาไม่ได้ปฏิเสธคนเหล่านี้ เป็นแต่คนอื่นที่จะเลือกคบจำเป็นต้องหาวิธีปฏิบัติที่ถูกต้องจึงจำเป็นต้องไม่คบคนเหล่านี้และเลือกคบมิตรที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้าหรือนำตนเองไปสู่พระเจ้านั่นเอง

๕) กระบวนการพัฒนามิตรภาพ อริสโตเติลได้อภิปรายเกี่ยวกับความสำคัญของมิตรภาพ (friendship) ไว้ในหนังสือชื่อว่า The Nicomachean Ethics^{๘๑} ข้ออภิปรายส่วนนี้อยู่ในหนังสือที่แปด (Book Eight) ซึ่งพอจะสรุปใจความสำคัญได้ว่า มิตรภาพนั้นคือคุณธรรมหรือเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับคุณธรรม ชีวิตของคนเรานั้นขาดมิตรภาพไม่ได้เลย เพราะว่า นอกจากการอยากมีสิ่งดีอื่น ๆ แล้ว มิตรภาพก็คือสิ่งหนึ่งที่มนุษย์เราอยากมี กล่าวกันว่า คนรวย ผู้ปกครองรวมไปถึงผู้มีอำนาจสูงสุดล้วนอยากมีเพื่อน ใครจะช่วยดูแลปกป้องทรัพย์สินสมบัติของคนเหล่านั้น หากพวกเขาไม่มีเพื่อน การมีเพื่อนก็

^{๗๙} บาทหลวง ยอแซฟ วุฒิเลิศ แห่งลอม, **หลักธรรม คำสอน คาทอลิก**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, หน้า ๘๙-๙๑.

^{๘๐} ทิโมธี 2:22, **พระคริสตธรรมคัมภีร์ไทย ฉบับอมตธรรมร่วมสมัย ภาคพันธสัญญาใหม่**, หน้า 306.

^{๘๑} Aristotle, *The Nichomachean Ethics*, (Great Britain: Wordsworth, 1996), p. 205.

เท่ากับว่าการมีเครื่องป้องกันไม่ทรัพย์สินสมบัติของคนเหล่านั้นเกิดความเสียหาย ส่วนคนยากจน การมีเพื่อนก็คือการมีแหล่งทรัพยากรอันสำคัญ เพื่อนคือผู้ที่ให้ความช่วยเหลือแก่คนหนุ่ม ปกป้องพวกเขาจากความผิดพลาด สำหรับคนแก่ เพื่อนคือผู้ที่ช่วยเหลือ ช่วยให้คนแก่ที่ไม่มีกำลังทำอะไรให้สามารถทำอะไรได้ สำหรับคนที่มีชีวิตอย่างเพียบพร้อม เพื่อนจะช่วยให้พวกเขามีการกระทำที่สง่างาม ยิ่งไปกว่านั้น มิตรภาพยังดูเหมือนว่าจะเป็นพันธสัญญาของรัฐอีกด้วย กล่าวคือ ผู้ออกกฎหมายจะมีพื้นที่ในการทำกฎหมายได้มากกว่าการทำกฎหมายโดยใช้ความยุติธรรม เพราะว่าการจะส่งเสริมการปรองดองซึ่งมีลักษณะคล้ายกับมิตรภาพ มิตรภาพย่อมเป็นเป้าประสงค์หลักของผู้ออกกฎหมาย เมื่อแยกเป็นหมู่ ก็จะเป็นกลุ่มเป็นครีตรู ดังนั้น การแยกเป็นหมู่จะต้องไม่เกิดขึ้น ในสถานการณ์เช่นนี้ ถ้าหากคนเรากลายเป็นเพื่อน ความยุติธรรมก็ไม่มีค่าอีกต่อไป การมีเพียงความยุติธรรมนั้นถือว่ายังไม่เพียงพอ ความรู้สึกแห่งมิตรภาพต่างหากถือว่าเป็นเรื่องจำเป็น แท้จริงแล้ว ถ้ามองจากมุมมองนี้ รูปแบบแห่งความยุติธรรมที่สูงสุดก็ดูเหมือนจะมาจากฐานของความรู้สึกที่เป็นมิตรกันนั่นเอง

ถามว่า คนจะเป็นเพื่อนกันได้ต้องเป็นอย่างไร ในการตอบปัญหานี้ อริสโตเติล ได้กล่าวไว้ว่า คนจะเป็นเพื่อนกันต้องมี ๑) มีเจตนาดี (goodwill) ต่อกันและกัน กล่าวคือ เขาต้องปรารถนาดีต่อกันและกัน ๒) รับรู้เจตนาดีของกันและกัน และ ๓) สาเหตุที่ทำให้พวกเขามีเจตนาดีต้องเป็นเรื่องที่มีคุณสมบัติที่น่าชื่นชอบ^{๘๒} เมื่อความเป็นเพื่อนเกิดจากองค์ประกอบทั้ง ๓ อย่างนั้น อริสโตเติลจึงแบ่งมิตรภาพออกเป็น ๓ ประเภทคือ ๑) มิตรภาพแห่งประโยชน์ (Friendship of utility) ๒) มิตรภาพแห่งความสนุกสนานเพลิดเพลิน (Friendship of pleasure) และ ๓) มิตรภาพแห่งคุณธรรม (Friendship of virtue)

ในบทนำหนังสือชื่อว่า *Friendship and Society: An Introduction to Augustine's Practical Philosophy*^{๘๓} ผู้เขียนคือ Donald X. Burt, O.S.A. ได้พูดถึงปัญหาสำคัญที่ Augustine ต้องการตอบในการอธิบายปัญหาทางจริยศาสตร์โดยสรุปเป็นคำถามสำคัญดังนี้ว่า มันมีการกระทำที่ควรทำและการกระทำที่เราไม่ควรทำอยู่หรือไม่ ถ้าเรายืนยันว่า เราต้องทำแต่สิ่งที่ดีและหลีกเลี่ยงไม่ทำสิ่งชั่ว Augustine ให้เหตุผลว่า การจะตอบคำถามที่โยงไปหาหลักการนี้ได้ถูกต้อง คำถามแรกที่เราต้องตอบก็คือ ๑) ทำไมเราต้องทำดี และ ๒) อะไรทำให้การกระทำเป็นการกระทำดี อย่างไรก็ตาม Augustine ได้เสนอปัญหาเพิ่มเข้ามาอีกว่าเพื่อให้เรารู้ที่จะตอบคำถามสองข้อข้างต้นเรายังมีปัญหที่ต้องตอบอีกว่าเราจะทำให้ตัวเราเป็นคนดีจริงๆ ได้อย่างไร ดังนั้น จริยศาสตร์ต้องถามตัวเราว่า คุณธรรมอันไหนจะเป็นคุณธรรมที่จำเป็นซึ่งจะทำให้เราเป็นคนมีนิสัยดีอย่างนั้น เมื่อเรามีคุณธรรมนั้นแล้วมันจะทำให้เราพัฒนาตัวเองจนเป็นตัวอย่างที่ดีที่สุดของความเป็นคน นั่นก็คือ คนที่เป็นเลิศทั้งในแง่ของการเป็นคนมีจิตวิญญาณที่ยอดเยี่ยมและในทั้งในแง่ที่ตัวเราจะสามารถทำสิ่งที่ยอดเยี่ยมได้ ผู้เขียนเห็นว่า Augustine เสนอว่า รักแห่งแห่งปรัชญาเชิงปฏิบัตินั้นก็คือ ความรักแห่งมิตรภาพ (the love of friendship) กล่าวคือ การมีมิตรภาพเชิงอุดมคติของความเป็นคนกับคน ของมนุษย์กับพระเจ้า และจริงๆ แล้วก็คือของร่างกายกับจิตวิญญาณ (of body and soul) ซึ่งอยู่ในตัวตนของคนแต่ละคน กล่าวอีกนัยก็คือ มิตรภาพของเพื่อนที่มีต่อเพื่อนนั่นเอง

^{๘๒} Ibid., pp.207-2011

^{๘๓} Donald X. Burt, O.S.A., *Friendship and Society: An Introduction to Augustine's Practical Philosophy*, (Cambridge, UK: 1999): p. xi.

ขณะที่ Mark Juergensmeyer ได้พูดถึงศาสนากับสันติภาพไว้ในบทความที่ชื่อว่า Religious War, Terrorism, and Peace ในหนังสือชื่อ Religion and Society: An Agenda for the 21st Century^{๘๔} ตอนหนึ่งซึ่งพอจะสรุปให้เห็นความสำคัญของศาสนาที่มีบทบาทเชิงบวกว่า ศาสนาไม่ได้เป็นแค่ศัตรูของโลกาภิวัตน์เท่านั้น ในมิติอีกข้างหนึ่ง ศาสนาสามารถเป็นพื้นที่สร้างความเข้าใจและความอดกลั้นซึ่งจำเป็นสำหรับสังคมที่มีพหุวัฒนธรรมแห่งโลกาภิวัตน์ ศาสนาสามารถทำให้คนมีวิสัยทัศน์ทางเลือกอันเนื่องด้วยคุณค่าสากลของตัวเอง ไม่ว่าโลกาภิวัตน์จะเป็นอย่างไร จะมีมิติในส่วนที่เป็นการขยายฐานอำนาจทางเศรษฐกิจ การย้ายถิ่นฐาน หรือการร่วมตัวแบบง่ายตายของคนรอบโลก หากเข้าใจ จะรู้ว่าแนวโน้มนี้ทำให้เกิดกรอบทางวัฒนธรรมใหม่ ๆ และกระจายคุณค่าซึ่งส่งผลกระทบต่อศาสนาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ถ้าหากการปฏิสัมพันธ์เชิงโลกาภิวัตน์ของคนรวมทั้งข้อมูลข่าวสารนำผู้คนไปสู่บางสิ่งบางอย่างที่มากกว่าความหลากหลายทางวัฒนธรรมแล้วละก็ ยิ่งถ้ามันมีสังคมโลกาภิวัตน์แบบใหม่กำลังเกิดขึ้น มันก็แปลว่า สังคมผสมผสานที่กำลังเกิดขึ้นนี้จะต้องมีความอ่อนไหวทางศาสนาและคุณค่าทางศีลธรรมในฐานะเป็นองค์ประกอบหนึ่งอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

อีกท่านหนึ่งคือ Hauke Brunkhorst ได้พูดถึงมิตรภาพในบทความว่าด้วยมิตรภาพพลเมือง (Civic Friendship) ในหนังสือชื่อว่า Solidarity: From Civic Friendship to a Global Legal Community^{๘๕} ในการพูดนี้ ผู้เขียนได้ย้อนกลับไปเอาแนวคิดสำคัญว่าด้วยมิตรภาพมาแสดงซึ่งสามารถสรุปให้เห็นนัยสำคัญว่า ในยุคสมัยใหม่ คำว่า มิตรภาพ (friendship) กับคำว่ารัก (love) นั้นถอยตัวออกจากชุมชนทางศีลธรรมของสังคม การถอยห่างนั้นทำให้มิตรภาพกับสังคมแยกกันจนกลายเป็นเรื่องแปลกและไม่น่าปรารถนาต่อคนในอดีต เพราะว่าการแยกนั้นทำสิ่งธรรมชาติของสรรพสิ่งที่เพลโตเคยยืนยันว่า “ที่ไหนไม่มีสังคม ที่นั่นก็ไม่มีมิตรภาพ” ข้อความนี้อธิบายว่า ถ้าพิจารณาจากธรรมชาติของคนแล้ว เราจะพบว่า คนก็คือสัตว์ทางการเมือง และมิตรภาพนั้นก็คือสิ่งที่มีเป้าหมายในตัวเองซึ่งถือว่าเป็นส่วนหนึ่งที่เราจะทำได้เมื่อมีชีวิตทางการเมือง ข้อความนี้ต่อมาได้รับการสนับสนุนจากอริสโตเติลว่า มิตรภาพนั้นทำให้นครรัฐทั้งหลาย (cities) อยู่ร่วมกันได้ สำหรับพวกนอกศาสนาโบราณ พวกเขาถือว่า รูปแบบที่สูงที่สุดของการอยู่ร่วมกันในสังคมนครรัฐ (city) ซึ่งออกแบบมาเพื่อความสมบูรณ์และการมีพอเพียงสำหรับตนเองก็คือผลแห่งมิตรภาพนั่นเอง

คำว่า มิตรภาพ (Friendship) มาจากคำกรีกโบราณคือ ‘Philia’ แปลว่า ความรัก อริสโตเติลได้นิยามว่าเป็นความสัมพันธ์ซึ่งได้รับการเลือกอย่างเป็นอิสระระหว่างพลเมืองที่มีเสรีโดยมีความแตกต่างจากความสัมพันธ์ทางโคตรและตระกูล กล่าวกันว่า คนเรานั้นใช้วันและคืนร่วมกันกับครอบครัว หรือเครือญาติหรือเพื่อนสนิท เด็กๆ พ่อแม่หรือภรรยา เราจะใช้สิทธิส่วนตัวต่อเพื่อนของเรานั้นล้วนขึ้นอยู่กับตัวเราเอง การใช้สิทธิในกรอบเช่นนี้จะต่างจากกรอบที่เราจะใช้สิทธิอันสัมพันธ์กับคนที่เหลือซึ่งเกิดขึ้นจากการสถาปนาของกฎหมายและสิ่งที่เกิดขึ้นนั้นก็ป็นอิสระจากเรา ถ้าเราพิจารณาจากมุมนี้ จะพบว่า สังคมเพื่อนขนาดเล็กนั้นก็เหมือนกับสังคมเมืองขนาดใหญ่ (the large polis-

^{๘๔} Mark Juergensmeyer, “Religious War, Terrorism, and Peace”, **Religion and Society: An Agenda for the 21st Century**, ed. By Gerrie ter Harr and Yoshiro Tsuruoka, (Leiden: BRILL 2007): p.15.

^{๘๕} Hauke Brunkhorst, **Solidarity: From Civic Friendship to a Global Legal Community** translated by Jeffrey Flynn, (London, England: The MIT Press, 2005): p. 12.

community) ซึ่งมีฐานมาจากการตั้งใจเลือกที่จะอยู่ด้วยกัน ในมิตรภาพและการเมือง พลเมืองต้อง มีเสรีภาพ

๖) รูปแบบการประยุกต์ใช้ การวางระดับมิตรภาพผ่านความสัมพันธ์กันระหว่างมนุษย์ เทพเจ้า รวมถึงพระเจ้า แนวคิดเรื่องมิตรภาพระหว่างพระเจ้านั้นเป็นการอ้างผ่านความมีสิทธิเท่าเทียม กันทางอำนาจ สถานะ ความรู้สึก และการเลือกได้เช่นเดียวกับที่พระเจ้านั้น ซึ่งตรงนี้มีข้อโต้แย้งว่าเราไม่ อาจมีเวลาหรือกิจกรรมบางอย่างได้เท่ากับพระเจ้า ที่สุดแล้วเราอาจเทียบไม่ได้เลยทั้งความรู้ อำนาจ และสิ่งที่เราทำกับพระเจ้าได้เลย ที่สุดแล้วข้อเสนอแบบเทววิทยาเรื่องมิตรภาพของมนุษย์จึงมุ่งไปที่ การประเมินในแง่ของคุณลักษณะของมนุษย์ผ่านการเปรียบเทียบกับความเป็นจริงแบบพระเจ้าที่ถูก อ้างผ่านการสังเกตชีวิตในสังคมนี้ผ่านการเปรียบเทียบโดยใช้รูปลักษณ์ทางสังคมเป็นแบบอย่าง ซึ่งจะ พบว่าความสัมพันธ์กันระหว่างมนุษย์นั้นเป็นพื้นฐานที่ทำให้เข้าใจลักษณะทางเทววิทยาได้ชัดเจน ที่สุด^{๘๖}

ในประวัติศาสตร์โลกจะมีการกล่าวถึงศาสนาในแง่ของการมีส่วนร่วมกับการเข้าไปมีส่วน ร่วมกับสังคม ดังจะพบจากกรณีเรื่องเทววิทยาแห่งการปลดปล่อย (Liberation Theology) ที่เกิดขึ้น ในละตินอเมริกาในช่วงทศวรรษที่ ๑๙๗๐ โดยเป็นการนำศาสนาเข้าไปมีส่วนในการตอบโต้กับการเอา ไรต์เอาเปรียบของโลกที่หนึ่งที่มีต่อโลกที่สาม เพื่อสร้างความเป็นธรรมในสังคมภายใต้โครงสร้างทาง เศรษฐกิจของระบบทุนนิยมโลก โดยจะพบว่าศาสนาแบบเทววิทยาได้ถูกนำมาใช้กับกระบวนการ เปลี่ยนแปลงของโลกผ่านการอธิบายถึงสภาพการณ์ของความด้อยพัฒนาและความยากจนของสังคมใน โลกที่สาม และมีประเทศที่พัฒนาแล้วต้องการจะสร้างอำนาจและครอบครองทรัพยากรเป็นที่มาของ การสร้างคำอธิบายถึงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการเมือง รวมถึงบัญญัติความจริงด้วยตนเอง โดย ชี้ว่าโลกที่ด้อยโอกาส ทำให้เกิดการต่อต้านความเจริญก้าวหน้าทางอุตสาหกรรม โดยมีโบสถ์และมีคน เข้ามามีส่วนร่วม บาทหลวงจำนวนมากได้นำวิธีการวิเคราะห์ทางสังคมมาใช้ ซึ่งการตีความศาสนา คริสต์และสถานการณ์ในละตินอเมริกาแทนที่การตีความศาสนาคริสต์ตามแบบประเพณีนิยม จนทำให้ บาทหลวงเหล่านี้ได้กลายเป็นนักเทววิทยาแห่งการปลดปล่อย ด้วยการทำงานร่วมทุกขั้วร่วมกับคน ยากจนในชุมชนชาวคริสต์ ท่ามกลางบรรยากาศของการปฏิวัติสังคม^{๘๗}

ข้อเสนอเรื่องเทววิทยาแห่งการปลดปล่อย (Liberation Theology) ถือเป็นการนำเสนอ เครื่องมือในการตีความ โดยใช้ประโยชน์จากสังคมศาสตร์อันพบแนวทางนี้จากการที่นักบวช บาทหลวง แม่ชี และคนพื้นบ้านผู้สอนศาสนาในชุมชนพื้นฐานและองค์กรสำหรับผู้ยากไร้ในละตินอเมริกา ตรง ข้ามกับโบสถ์ตามธรรมเนียมเดิม ซึ่งสนับสนุนความไม่เป็นธรรมในสังคมด้วยการติดต่ออย่างใกล้ชิดกับ ชนชั้นปกครอง หรือด้วยการนิ่งเฉยต่อระบบของสังคมที่ไม่เป็นธรรม นักเทววิทยาแห่งการปลดปล่อย พยายามแสดงความรับผิดชอบต่อโครงสร้างของความไม่เป็นธรรมด้วยการทำงานร่วมกับคนยากจน และผู้ที่ถูกกดขี่ การอ่านคัมภีร์ไบเบิลด้วยกันนับเป็นส่วนสำคัญของชีวิตในชุมชนพื้นฐาน ในแง่ของการ ตีความแล้วเทววิทยาแห่งการปลดปล่อยเป็นความพยายามที่จะอ่านคัมภีร์ไบเบิล และคำสอนสำคัญ ของศาสนาคริสต์จากสายตาของผู้ยากไร้ ขณะเดียวกันก็เป็นความพยายามที่จะช่วยคนยากจน ให้

^{๘๖} Daniel Schwartz, *Aquinas on Friendship*, (Oxford: Clarendon Press, ๒๐๐๗), pp.๑-๒.

^{๘๗} ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์, *ทฤษฎีพึ่งพาและเทววิทยาแห่งการปลดปล่อย*, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจิตรศิลป์, ๒๕๕๔), หน้า ๑๕๐.

ตีความศรัทธาของตนด้วยวิธีการใหม่ คนจนได้เรียนรู้ที่จะอ่านคัมภีร์ในลักษณะที่ตอกย้ำศักดิ์ศรี คุณค่า และสิทธิของตนเองในการต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งชีวิตที่ดีกว่า ซึ่งเป็นการอุทิศตนต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งความยุติธรรมและสันติสุข คือจริยศาสตร์สังคมแห่งศาสนา (Religious Social Ethics) ว่า

“จริยศาสตร์สังคมแห่งศาสนา มีภาระหน้าที่และอภิสิทธิ์ในการเปิดขอบฟ้าใหม่ที่เป็นไปได้ในการต่อสู้เพื่อความยุติธรรมและสันติสุขของประชาชน ผู้ที่เปิดขอบฟ้าใหม่ได้เปิดโอกาสแห่งความเป็นไปได้ของการอุทิศตนและการกระทำ หวังแห่งโอกาสนั้นประชาชนเท่านั้นที่จะสามารถตัดสินใจว่าจะยอมตามความอยุติธรรมต่อไป หรือจะเริ่มดำเนินการต่อต้าน”^{๘๘}

จอร์จ ฟ็อกซ์ (George Fox) ถือว่าเป็นบุคคลสำคัญที่ทำให้เกิดกระบวนทัศน์ใหม่ในมุมมองต่อศาสนา โดยในช่วงศตวรรษที่ ๑๗ บุคคลในศาสนาจักรและสังคมต่างประพาศิตินยโสโอ้อวดตัวตน โดยพวกเขามีการเสนอให้ผู้ที่ย่อยกว่าย่อตัวและเปิดหมวกแสดงความเคารพต่อพวกเขา บรรดาศักดิ์ที่เหล่านักบวชตั้งให้ตนเองเป็นการเน้นย้ำว่าพวกเขายู่สูงกว่าฝูงชนระดับรากหญ้าเพียงใด เช่น ท่านผู้ศักดิ์สิทธิ์ (Your Holiness) ท่านผู้สูงศักดิ์ (Your Excellency) ท่านผู้สง่างาม (Your Grace) ท่านผู้ยิ่งใหญ่ (Your Majesty) การให้คนอื่นยกย่องเหล่านักบวชไว้เหนือมนุษย์ธรรมดาทัศนคติเช่นนั้นถูกตั้งข้อสังเกตว่าน่าประหลาดใจและไม่น่าประหลาดใจในเวลาเดียวกัน สาเหตุที่น่าประหลาดใจก็เพราะมันขัดกับคำสอนอันชัดเจนของพระเยซูซึ่งบอกว่าไม่มีพื้นที่ให้ความหยิ่งยโสหลงตนในหมู่สาวกของพระองค์ ขณะเดียวกันก็ไม่น่าประหลาดใจเพราะเป็นวิถีโลก และศาสนาก็มักจะดำเนินไปตามวิถีโลกเสมอ แม้ว่าจะพยายามหลบซ่อนตนภายใต้เสื้อคลุมศักดิ์สิทธิ์มิดชิดเพียงใดก็ตาม^{๘๙}

การปฏิรูปศาสนาในยุคศตวรรษที่ ๑๕-๑๖ เป็นการท้าทายต่อเหล่านักบวชที่มีความเย่อหยิ่ง โดยเกิดการปฏิเสธอำนาจนิยมและหาวิธีอื่นในการวางอำนาจเหล่านั้นลงเป็นที่มาของกลุ่มผู้บริสุทธิ์ (Puritan) ซึ่งเชื่อว่าพวกตนเท่านั้นเป็นชาวคริสต์ที่แท้จริง เป็นผู้บริสุทธิ์ การที่ยกตนเหนือผู้อื่นในทางศาสนานั้นจึงเป็นเรื่องเลวทราม เพราะในการยกตนเหนือผู้อื่นถือเป็นการแสดงถึงความอวดดีของมนุษย์ จอร์จ ฟ็อกซ์ไม่ประทับใจคำอ้างที่ยกตนเหนือผู้อื่นทั้งในทางจิตวิญญาณและทางสังคมเสียงของพระเจ้าห้ามไม่ให้เขาถอดหมวกคารวะผู้ใดไม่ว่าจะมีศักดิ์สูงหรือต่ำ และห้ามใช้คำเรียกพิเศษใดๆ ให้ใช้คำว่า “ท่าน” หรือ “เจ้า” กับทุกคน ไม่ว่าจะยากดีมีจน ยิ่งใหญ่หรือต่ำต้อย เนื่องจากเขาเองก็ไม่ยอมก้มศีรษะหรือโค้งคำนับต่อคนเหล่านั้น จึงถูกสั่งจองจำหลายครั้ง เพราะมีผู้โกรธเคืองที่ไม่ยอมรับอำนาจที่เหนือกว่า จนเป็นที่มาของการถูกนำตัวขึ้นศาลด้วยข้อหาอวดดี เขาประกาศว่าอำนาจเดียวที่จะทำให้เขาสิ้นสละท่านคือพระเจ้า กลุ่มคนที่ศรัทธาในแนวคิดของฟ็อกซ์เรียกตัวเองว่าสมาคมมิตรภาพ (Society of Friends)^{๙๐}

การเข้าใจกลุ่มนี้ได้ดีเริ่มมาจากการเข้าใจบริบทของจอร์จ ฟ็อกซ์ เขาเกิดในปี ๑๖๒๔ ในมณฑลเลสเตอร์เชียร์ ประเทศอังกฤษ บิดาเป็นช่างทอและเขาเองก็ฝึกฝนเป็นช่างรองเท้า ในวัยหนุ่ม

^{๘๘} Gibson Winter, *Liberating Creation*, p.๑๓๔, อ้างใน ทวีวัฒน์ ปุณทริวิวัฒน์, *ทฤษฎีพึ่งพาและเทววิทยาแห่งการปลดปล่อย*, หน้า ๑๖๗.

^{๘๙} ฮัลโลเวย์ ริชาร์ด, *ศาสนา: ประวัติศาสตร์ศรัทธาแห่งมวลมนุษย์*, แปลโดย สุนันทา วรรณสินธ์, (กรุงเทพมหานคร: โอเพนเวิลด์ส พับลิชชิง, ๒๕๖๐), หน้า ๒๖๙.

^{๙๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๐.

เขาทิ้งบ้านเพื่อค้นหาทางหลุดพ้น เช่นเดียวกับศาสดาพยากรณ์คนอื่นๆ ก่อนหน้าเขา นั่นเป็นช่วงที่ศาสนาซบเซา ตลอดแห่งจิตวิญญาณเต็มไปด้วยเสียงพ้อคำศาสนาผู้ร้องป่าวประกาศเอกลักษณ์ของศาสนาที่ตนศรัทธา และแม้ว่าจะเกิดความขัดแย้งกันทางความเห็น แต่มีสิ่งที่เหมือนกันคือต่างอ้างว่าคริสต์ศาสนาในแบบของตนเป็นหนทางเดียวที่ยืนยันได้ว่าจะช่วยให้เข้าถึงพระเจ้า กล่าวคือ เพื่อค้นพบพระเจ้าต้องอาศัยสื่อกลาง คือต้องมีคนที่อยู่ในศาสนาช่วยแนะนำให้คนสามารถถึงพระเจ้าได้ ต่อมาเมื่อฟ็อกซ์อายุได้ ๒๔ ปี เขาได้รับวิรณซึ่งแสดงให้เห็นว่าเขาต้องพึ่งพามีนกบวชเพื่อนำทางเขาไปสู่พระเจ้า จนเขามาเข้าใจทีหลังว่า การเสาะแสวงหานี้เป็นแค่เรื่องภายนอก แต่คำตอบนั้นใกล้ตัวเขายิ่งกว่า เขาไม่จำเป็นต้องผ่านผู้ดำเนินการที่อ้างตนเป็นเจ้าหน้าที่คุมประตูลงสู่พระเจ้า ไม่ต้องมีบาทหลวงอาวโสหรือนักเทศน์ในการนำเขาไปสู่พระเจ้า เพราะประตูนั้นเปิดอยู่แล้ว เขาเพียงแค่เดินผ่านประตูเข้าไปเท่านั้น แนวคิดของฟ็อกซ์จึงมองว่าไม่จำเป็นต้องมีโบสถ์ ไม่จำเป็นต้องมีนักบวช หรือพิธีรีตองของนิกายคาทอลิกหรือความเรียบง่ายอันน่าหวั่นของนิกายโปรเตสแตนต์ อีกทั้งชายหญิงไม่จำเป็นต้องยึดมั่นในข้อบัญญัติหรือรายการสิ่งที่ต้องเชื่อถือ และแน่นอนว่าพวกเขาไม่ต้องการผู้คุมกฎทางศาสนา สิ่งที่ต้องทำมีเพียงการนั่งสำรวมร่วมกันและรอให้ดวงวิญญาณศักดิ์สิทธิ์กล่าวถ้อยคำในใจของทุกคน เท่านั้นแสงแห่งพระเจ้านี้จะสาธตส่องและเกิดขึ้นภายในตัวของพวกเขาทุกคน^{๙๑}

แนวคิดดังกล่าวนี้กลายเป็นการพลิกประวัติศาสตร์ เพราะถ้าความคิดนี้ได้รับความนิยมก็จะเป็นการจัดศาสนาที่จัดตั้งขึ้นอย่างเป็นระบบให้หมดไป อีกทั้งยังมีคำกล่าวอ้างอันอุกอาจว่ามนุษย์ทุกคนมีค่าเท่ากัน ไม่ว่าหญิงหรือชาย ทั้งศาสนจักรและรัฐไม่พร้อมรับวิธีคิดนี้ ทำให้ฟ็อกซ์และกลุ่มต้องถูกจองจำเพราะความเชื่อและมีหลายคนต้องเสียชีวิตในคุก แต่ทุกคนก็ไม่ย่อท้อและต่อสู้เพื่อพัฒนาชีวิตคนจนในยุคที่สภาพสังคมโหดร้าย พวกเขาแรงจูงใจให้ยกระดับแนวทางปฏิบัติต่อนักโทษและผู้ป่วยทางจิต แต่การกระทำที่มีอิทธิพลต่อประวัติศาสตร์ที่สุดคือการต่อต้านระบบทาส ต่อมาในช่วงต้นศตวรรษที่ ๑๗ อเมริกาเหนือเป็นที่หลบภัยของกลุ่มศาสนาหลายกลุ่มที่หลบหนีการปราบปรามในยุโรปและแสวงหาดินแดนแห่งพันธสัญญาแห่งอื่น ชาวยุโรปเริ่มต้นรุกรานโลกใหม่ครั้งยิ่งใหญ่ ซึ่งคนที่โดดเด่นอีกคนคือวิลเลียม เพนน์ (William Penn) ผู้เริ่มก่อตั้งอาณานิคมในปี ๑๖๘๒ ในพื้นที่ซึ่งต่อมารู้จักกันในชื่อเพนซิลเวเนีย แต่สิ่งที่ผู้ตั้งรกรากชาวยุโรปนำมาสู่อเมริกาเหนือไม่ได้มีแค่คริสต์ศาสนา พวกเขาสร้างความชั่วร้ายเลวทรามที่สุดของมนุษย์มาด้วย นั่นคือระบบทาส ซึ่งเป็นความโหดเหี้ยมที่มีมาแต่โบราณและเป็นสากล แต่เมื่อชาวยุโรปเข้าครอบครองอาณานิคมในอเมริกา พวกเขาได้สร้างแรงกระตุ้นแบบใหม่ขึ้นมา ชาวอาณานิคมต้องการแรงงานที่พวกเขาจะกดขี่ใช้งานเยี่ยงสัตว์จนกระทั่งสิ้นแรงล้มตาย เพื่อเพาะปลูกบนผืนดินอันรันทดที่พวกเขาได้รับ ทาสคือทางออกของปัญหานี้ ทั้งยังมีจำนวนมากเสียอีกด้วย^{๙๒}

ชาวคริสต์เหล่านี้อ้างเหตุผลอย่างไรเพื่อแก้ต่างเรื่องที่ตนมีส่วนร่วมในธุรกิจชั่วร้ายเช่นนี้ คำตอบนั้นเป็นการอ้างว่า ทาสเป็นเรื่องปกติในคัมภีร์ อันเป็นวิถีโลกซึ่งไม่สอดคล้องกับคำสอนของพระเยซู แต่ชาวคริสต์กลุ่มแรกมีข้ออ้างที่เหมาะสมว่าเหตุใดจึงเพิกเฉยเรื่องนี้ พวกเขาไม่คาดคิดว่าโลกและวิถีแห่งโลกจะดำเนินต่อไปนานนัก พระเยซูจะกลับมาในไม่ช้าเพื่อเริ่มต้นอาณาจักรของพระเจ้า ถึงตอนนั้นสิ่งต่างๆ บนโลกจะจบสิ้นลง ส่วนพวกเขาจะได้ขึ้นสวรรค์ ในระหว่างนี้ชาวคริสต์ควรดำเนินชีวิต

^{๙๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๑.

^{๙๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๒.

อย่างบริสุทธิ์เพื่อเตรียมพร้อมรับจุดอวสาน และปล่อยให้โลกดำเนินไปอย่างที่มีนัยเป็น จนเมื่อถึงปี ๑๖๘๘ ชาวคริสต์คงเริ่มคิดว่าพระเยซูไม่กลับมา และดูราวกับว่าพระองค์จะไม่มาในเร็ววันนี้ แน่จนกว่าถึงเวลาแล้วที่จะลงมือจัดการกับความชั่วร้ายภายในโลกแทนที่จะรอคอยให้พระเจ้าชำระเมื่อกาลอวสานมาถึง ทว่าจะมีก็แต่เรื่องที่เกี่ยวข้องกับทาสเท่านั้นที่เป็นปัญหา คัมภีร์ไบเบิลบันทึกสิ่งที่พระเจ้าตรัสกับโมเสสในประเด็นนี้ไว้ว่า

“ถ้าเจ้าจะซื้อคนฮีบรูไว้เป็นทาส เจ้าจะต้องปรนนิบัติเจ้าหกปี แต่ปีที่เจ็ดเขาจะเป็นอิสระ โดยไม่ต้องเสียค่าไถ่ ถ้าทาสได้มาแต่ผู้เดียว จงปล่อยเขาไปแต่ผู้เดียว ถ้าเขามีภรรยาต้องปล่อยภรรยาของเขาไปด้วย ถ้านายหาภรรยาให้เขา และภรรยานั้นเกิดบุตรชายก็ดี บุตรสาวก็ดี ด้วยกัน ภรรยากับบุตรนั้นจะเป็นคนของนาย เขาจะเป็นอิสระได้แต่ตัวผู้เดียว”^{๙๓}

กลุ่มต่อต้านศาสนาต่างท้าทายเรื่องในคัมภีร์นี้ด้วยการพลิกผันเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต คัมภีร์ไบเบิลด้วยการเชื่อในอำนาจของแสงสว่างภายในหรือที่เราอาจเรียกว่า ความรู้สึกผิดชอบชั่วดี และพวกเขารู้ได้จากแสงสว่างที่คอยนำทางว่าการมีทาสนั้นผิดอย่างเห็นได้ชัด หากทุกคนมีค่าเท่าเทียมกัน ย่อมผิดมหันต์ที่จะปฏิบัติต่อคนบางกลุ่มต่ำกว่ามนุษย์ในฐานะทรัพย์สินแทนที่จะเป็นบุตรของพระเจ้า และถ้าหากคัมภีร์ไบเบิลกล่าวเป็นอย่างอื่นก็ว่าคัมภีร์กล่าวผิด กลุ่มต่อต้านนี้ไม่เพียงคัดค้านเหตุผลในคัมภีร์ไบเบิลที่สนับสนุนให้มีทาส แต่พวกเขายังทำทุกสิ่งที่ได้เพื่อยกเลิกระบบนี้ พวกเขาเลิกทาสทั้งยังยุติการตีความคัมภีร์ไบเบิลแบบตื้นๆ พวกเขาใช้ความรู้สึกผิดชอบชั่วดีที่ตนมีเพื่อสร้างแนวทางศึกษา คัมภีร์ไบเบิลในลักษณะเดียวกับที่ศึกษาหนังสือเล่มอื่น ไม่ใช่ในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่แตะต้องไม่ได้ พวกเขาทำความเข้าใจความแตกต่างระหว่างสิ่งที่ถูกต้องกับสิ่งที่คัมภีร์ไบเบิลกล่าวว่าถูกต้อง และเนื่องจากพวกเขาเชื่อว่าพระเจ้าเป็นผู้ชี้ให้เห็นความแตกต่างนี้ แสดงว่าพระเจ้าย่อมมีข้อข้องใจบางอย่างเกี่ยวกับคัมภีร์ไบเบิลเช่นกัน ถ้าคัมภีร์ไบเบิลพูดถึงเกี่ยวกับการมีทาส ก็อาจจะผิดในเรื่องที่ว่าพระเจ้าสร้างโลกภายในหกวันด้วยก็เป็นได้ บางทีเราอาจตีความผิดมานานหลายศตวรรษ บางทีเราอาจต้องอ่านและตีความอย่างชาญฉลาดมากขึ้น และบางทีเราก็คงไม่ควรกลัวที่จะใช้ความรู้สึกผิดชอบชั่วดีของตนเพื่อคัดค้านคำตัดสินบางอย่างในเรื่องในคัมภีร์ ด้วยเหตุนี้ กลุ่มต่อต้านนี้ได้ผลักดันให้เกิดสิ่งที่ปัจจุบันเรียกว่าการศึกษา คัมภีร์เชิงประวัติศาสตร์และเชิงวิจารณ์ ซึ่งไม่ได้ปฏิเสธอิทธิพลของพระเจ้าต่อคัมภีร์ไบเบิล แต่พยายามแยกแยะเรื่องของมนุษย์ออกจากสวรรค์ ระบบทาสเป็นสิ่งที่มนุษย์คิดค้นขึ้น ในขณะที่พระเจ้าสอนให้รักเพื่อนบ้านเหมือนรักตนเอง สมาคมมิตรภาพอาจเป็นนิยายเล็กที่สุดในโลกนิยายหนึ่ง แต่มีอิทธิพลมหาศาล ทั้งอ้างไว้ซึ่งความรู้สึกผิดชอบชั่วดีของคริสต์ศาสนาจนเป็นที่ประจักษ์และยอมรับในอเมริกา เพราะอเมริกาที่มีความเชื่อเรื่องจิตวิญญาณของตนเองอยู่แล้วตั้งแต่ก่อนคริสต์ศาสนามาเยือน^{๙๔}

การประยุกต์ใช้มิตรภาพในทางศาสนาเป็นการโยนไปหาความสันติสุขทางสังคมนั้นเป็นรูปแบบที่มีการพิจารณาบนฐานความคิดของมนุษย์ที่มีต้นกำเนิดมาจากที่เดียวกัน ขณะเดียวกันแม้ว่ามนุษย์จะมีอุดมคติที่แตกต่างหลากหลาย แต่เมื่อมาอยู่ร่วมกันก็จำเป็นต้องหาวิธีการในการปฏิบัติให้เป็นไปในลักษณะที่จะสนับสนุนส่งเสริมกันได้ ไม่ใช่เพื่อกดขี่หรือเอาประโยชน์ตนเองเป็นหลัก เพราะเงื่อนไขที่ทำให้มนุษย์ถือประโยชน์ตนเองเป็นหลักคือการไม่ยอมรับผู้อื่นและการไม่ปฏิบัติด้วยการนึกถึงผู้อื่นในแบบที่ศาสนาสอนไว้นั่นเอง

^{๙๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๔.

^{๙๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๓-๒๗๕.

๒.๓ แนวคิดเรื่องมิตรภาพทางศาสนาฮินดู

คำว่า มิตรภาพ ในศาสนาฮินดูกล่าวถึงความเป็นเพื่อนที่เกี่ยวข้องกันทั้งในระดับศาสนาและสังคม ไม่แยกจากกัน ในงานวิจัยนี้จะได้พิจารณาในประเด็น ดังต่อไปนี้

๑) ที่มาของแนวคิด การกล่าวถึงมิตรภาพในศาสนาฮินดูเป็นการพิจารณาถึงประวัติศาสตร์ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางศาสนาฮินดูให้เห็นบริบทที่มนุษย์ใช้หลักการบางอย่างในการแก้ไขปัญหาสังคมและกลายเป็นหลักการปฏิบัติทางสังคมในสมัยต่อมา ดังปรากฏดังนี้

ก. มิติทางสังคม ตามทฤษฎีของศาสนาฮินดูมองว่ามนุษย์มีเป้าหมายในชีวิต (the aim of life) ๔ อย่างด้วยกันคือ ๑) อรรถะ (Artha) คือการเจริญขึ้นทางวัตถุหรือความมั่งมีเงินทองและอำนาจโดยชอบธรรมที่ทำให้ใช้ชีวิตเป็นไปในสังคมได้ ๒) กามะ (Kāma) คือความสัมพันธ์ทางด้านความรู้สึกแบบคุณวิเศษและคุณค่าทางอารมณ์ต่าง ๆ ๓) ธรรมะ (Dharma) คือ หน้าที่ที่ตนจะต้องทำต่อครอบครัวและสังคม และ ๔) โมกษะ (Moksha) คือ ความมีอิสระจากความทุกข์ทั้งปวง^{๙๕} เมื่อเป้าหมายทางสังคมระบุดึงการที่มนุษย์จะต้องสัมพันธ์กับผู้อื่นในแง่ของการมีครอบครัวและการต้องทำหน้าที่จึงเป็นเรื่องที่มนุษย์จะเข้าไปมีส่วนร่วมจึงเป็นความจำเป็นที่จะต้องเกี่ยวข้องกับผู้อื่นในแง่ของผู้ที่เราจะคบหาอยู่ด้วย อีกทั้งในแง่ของการทำภารกิจหน้าที่จำเป็นต้องอ้างอิงถึงผู้อื่นในการให้ผ่านวิถีชีวิตในช่วงเวลาหนึ่งของชีวิตไป ในแง่นี้จะพบว่า มนุษย์ไม่ได้เกิดมาเพื่ออยู่ลำพังคนเดียว แต่จำเป็นต้องมีคนอยู่รอบข้างในการดำเนินชีวิต แม้จะไม่ใช่ว่าทั้งหมดทั้งชีวิตก็ตาม เพราะที่สุดแล้วชีวิตต้องมีเป้าหมายที่การหลุดพ้นหรือการเป็นอิสระจากสังคมก็ตามที แต่การที่จะไปถึงสิ่งนั้นได้ไม่ว่าทั้งมิติทางสังคมที่จำต้องเอื้อเพื่อต่อกัน หรือว่าตามจริงแล้ว เราไม่อาจหลุดพ้นได้หากไม่มีพ่อแม่ ครูอาจารย์ ผู้ปกครองที่เป็นเพื่อนในการนำพาไปสู่เป้าหมายนั้นได้ และการที่พ่อแม่ ครูอาจารย์ ผู้ปกครองยังคงทำหน้าที่นี้ทำให้โมกษะของปัจเจกบุคคลยังคงเป็นไปได้และสืบต่อไปจนถึงปัจจุบันนี้ บทหลักการพื้นฐานนี้ได้ถูกอธิบายถึงศาสนาฮินดู ดังนี้

๑) ลีโอ ตอลสตอย (Leo Tolstoi) ในจดหมายที่ส่งถึงมหาตมะ คานธีซึ่งตอนนั้นได้ไปทำงานที่เมืองยฮันเนสเบิร์ก แอฟริกาใต้แล้ว ฉบับวันที่ ๗ เดือนกันยายน ปี ค.ศ. ๑๙๑๐ ได้พูดแนวคิดสำคัญของปรัชญาชีวิตที่ทุกศาสนาล้วนยอมรับ ไม่ว่าจะเป็นอินเดีย จีน ฮิบรู กรีกและโรมัน แนวคิดดังที่กล่าวคือ หลักแห่งความรัก (law of love) พอสรุปความได้ว่า พระคริสต์ (Christ) อธิบายหลักแห่งความรักไว้อย่างแจ่มแจ้งมากที่สุด ในหลักนั้นมีทั้งกฎและพระศาสดา เป็นธรรมดาที่คนซึ่งอยู่ในโลกแห่งการเปลี่ยนแปลงจะรู้สึกถึงอันตราย โดยเฉพาะอันตรายที่คนเราพยายามปกป้องประโยชน์ตนโดยใช้ความรุนแรง เขาตีก็ตีตอบ ใช้กำลังแย่งเอาสิ่งที่คนอื่นแย่งไปกลับมา เป็นต้น พระคริสต์เข้าใจเรื่องนี้ดีเหมือนกับคนที่มิมีเหตุผลที่อาจจะเข้าใจได้ การใช้ความรุนแรงนั้นหาสอดคล้องกับความรักไม่ ซึ่งความรักนั้นก็คือหลักพื้นฐานแห่งชีวิต เขารู้ว่า เมื่อหันมาใช้ความรุนแรง มันไม่สำคัญหรือกว่าจะเป็นแค่กรณีเดียว หลักแห่งความรักก็ย่อมไร้ประโยชน์ เราสามารถกล่าวได้ว่า หลักแห่งความรักได้อันตรธานไปแล้ว ในความเป็นจริง เมื่อเราหันมาใช้ความรัก ความรักก็หาได้มีอยู่ไม่และไม่อาจจะมิอยู่ได้ในฐานะ

^{๙๕} Karl H. Potter, *Presuppositions of India's Philosophy*, (Delhi: Motilal Banarsidass, 2002), p. 6.

เป็นหลักแห่งการมีอยู่ และถ้าหากหลักแห่งความรักไม่สามารถมีอยู่ได้ หลักอื่นก็ไม่สามารถมีอยู่ได้ นอกจากความรุนแรง กล่าวคือ สิทธิของผู้มีอำนาจ^{๙๖}

๒) Mahatma Gandhi ได้อธิบายคำว่า “ศาสนากับความจริง” (Religion and Truth) ไว้ในหนังสือที่ชื่อว่า “All Men Are Brothers” พอสรุปความได้ว่า ในมุมมองของคานธี ศาสนาที่ท่านพูดถึงไม่ใช่ศาสนาที่มีรูปแบบ (formal religion) หรือศาสนาตามขนบจารีต (customary religion) แต่ศาสนาที่ท่านหมายถึงนั้นคือศาสนาที่รองรับทุกศาสนา และศาสนาประเภทนี้จะนำคนเราไปอยู่ต่อหน้าพระเจ้าผู้สร้าง (Maker) นั้นหมายความว่า ศาสนาที่คานธีพูดถึงไม่ใช่ศาสนาที่มีชื่อว่า ฮินดู แต่ว่าเป็นศาสนาที่อยู่เหนือฮินดู ศาสนาประเภทนี้จะเปลี่ยนแปลงทุกธรรมชาติของคนเรา ทำให้เขาไปสู่ความจริงและทำให้ภายในของเขาบริสุทธิ์ และต่อมาคานธีก็พยายามที่จะอธิบายให้เห็นว่า พระเจ้าก็คือความจริงและความรัก (Good is Truth and Love) พระเจ้าคือจริยธรรมและศีลธรรม (God is ethics and morality) พระเจ้าคือความไม่กลัว (God is fearlessness) พระเจ้าคือแหล่งกำเนิดแสงสว่างและชีวิต พระเจ้านั้นอยู่เหนือสิ่งเหล่านี้ พระเจ้าคือมโนธรรมสำนึก^{๙๗}

ข. มิติทางศาสนา ตามทัศนะของศาสนาฮินดูได้วางแบบของการใช้ชีวิตเป็น ๔ ลักษณะ คือ ๑) พรหมจรรย์ ได้แก่ ชีวิตในวัยศึกษาเล่าเรียน เป็นขั้นต้นหรือขั้นเริ่มแรก เด็กผู้ชายที่อยู่ในวัยรุ่นจะต้องออกจากบ้านไปอยู่ศึกษาวิชาการกับอาจารย์โดยอยู่ประจำในสำนักของอาจารย์ ต้องคอยปฏิบัติรับใช้อาจารย์พร้อมกับศึกษาวิชาการที่เหมาะสมแก่บรรณะของตน ๒) คฤหัสถ์ ได้แก่การครองเรือน โดยการแต่งงานและตั้งครอบครัว ขั้นนี้บุคคลต้องประกอบอาชีพเลี้ยงครอบครัวและสะสมทรัพย์สมบัติไว้ตามความสามารถ และต้องบำเพ็ญมหาบุญ ๕ อย่างคือ ก. พรหมยัชณะทำพิธีกรรมด้วยการบริจาคทรัพย์แก่พราหมณ์ผู้มีหน้าที่ศึกษาและสอนคัมภีร์พระเวท ข. เทวยัชณะทำพิธีกรรมบูชาดวงสรวงเทวดา ค. ปิตৃยัชณะทำพิธีกรรมอุทิศให้บรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว ง. ภูตยัชณะทำพิธีกรรมแก่สัตว์เลื้อยโดยการเลี้ยงดูให้ดี จ. มนุษยยัชณะทำพิธีกรรมแก่มนุษย์ เช่นเลี้ยงดูต้อนรับแขกผู้มาเยือน ให้ทานแก่คนเจ็บใจไร้ที่พึ่ง ๓) วณปรสถ์ ได้แก่ขึ้นตอนแยกตัวออกจากครอบครัวไปปฏิบัติธรรมในป่า คือเมื่อความชราปรากฏ บุคคลจะเริ่มต้นเข้าสู่ป่า ด้วยการออกจากครอบครัวไปปฏิบัติธรรมในป่าทั้งสามปี และภรรยาเป็นขึ้นเตรียมตัวสุดท้าย ๔) สันยาสะ ไม่กำหนดแน่นอนว่า บุคคลควรก้าวเข้าสู่ขั้นตอนนี้ตอนไหน สันยาสีเป็นผู้ครองเพศบรรพชิต ผู้ดำเนินชีวิตในขั้นนี้ต้องสละชีวิตทางโลกโดยสิ้นเชิง ใช้เวลาส่วนใหญ่ในการพิจารณาแสวงหาความจริงเกี่ยวกับชีวิต มุ่งปฏิบัติขัดเกลาโดยมีโมกษะหรือความหลุดพ้นจากทุกข์เป็นจุดหมายปลายทาง^{๙๘} การกำหนดหน้าที่ทางศาสนาจึงเป็นข้อกำหนดที่ถูกเสนอผ่านการเข้าใจว่าพื้นฐานของการดำเนินชีวิตของมนุษย์มีการกำหนดด้วยหน้าที่มากกว่าอายุ อาจกล่าวได้ว่าการใช้หน้าที่แทนการกำหนดอายุว่า ช่วงอายุเท่านี้ต้องทำแบบนี้จึงไม่จำเป็นทางศาสนา แต่หากพร้อมที่จะทำหน้าที่ก็สามารถทำได้ทันที เช่นเดียวกับที่ผู้ถือสันยาสะแบบพระพุทธเจ้าที่ออกบวชเมื่อวัยยัง

^{๙๖} B. Srinivasa Murthy, *Mahatma Gandhi and Leo Tolstoy Letters*, (United State of America: Long Beach Publications, 1987): p.35-36.

^{๙๗} Krishna Kripalani, “All Men Are Brothers”, In *Life & thoughts of Mahatma Gandhi as told in his own words*, (Ahmedabad, India: Navajivan Mudranalaya, 1960), pp.67-69.

^{๙๘} สุนทร ฦ รัชชี, *ปรัชญาอินเดีย: ประวัติและลัทธิ*, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๒๔-๒๕.

หนุ่มก็ถือเป็นวิธีการที่ปฏิบัติได้เช่นกัน ข้อปฏิบัติทางศาสนานี้จึงเป็นการดำเนินชีวิตที่เป็นไปตามบุคคลส่วนหนึ่ง ซึ่งบางครั้งก็ขัดแย้งกับวิถีศาสนาฮินดูที่กำหนดไว้ด้วยวรรณะที่กำหนดบทบาทของบุคคลนั้นไว้ทางสังคม และศาสนาก็พยายามรักษาบทบาทเหล่านั้นไว้ ทำให้การออกบวชของวรรณะต่างๆ จึงปรากฏอยู่ในวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่รวมเอาบุคคลต่างๆ มาบวชด้วยกันและเปลี่ยนให้กลายเป็นเพศสมณะ^{๙๙} และหลักการพื้นฐานนี้ได้ถูกอธิบายถึงศาสนาฮินดู ดังนี้

๑) Mahatma Gandhi ได้พยายามตอบคำถามว่า “ศาสนาฮินดูคืออะไร” (Hinduism) ในการตอบคำถามนี้ท่านได้ให้คำนิยามพอจะสรุปความได้ว่า คำนี้หมายถึงสิ่งสำคัญสองอย่างคือ “ความจริง” (Truth) และ “อหิงสา” (Non-violence) สองคำนี้บ่งนัยถึงเป้าหมายและวิธีการ กล่าวคือ การที่คนเราจะพบความจริงได้ต้องใช้วิธีอหิงหา ความจริงก็คือเป้าหมายและอหิงสาก็คือวิธีการ Mahatma Gandhi ยังขยายความเพิ่มเติมเรื่องนี้โดยชี้ให้เห็นว่า จริงอยู่ อาจจะมีคนไม่เชื่อพระเจ้าเลย แต่ว่า คนๆ นั้นก็ยังเรียกตัวเองว่าเป็นฮินดูได้ ถ้าหากเขาใช้วิธีอหิงหาในการแสวงหาความจริง เพราะว่า ศาสนาฮินดูก็คือการแสวงหาความจริงอย่างไม่ลืมหืม ใครก็ตามที่มุ่งหน้าแสวงหาความจริงอย่างต่อเนื่อง คน ๆ นั้นก็ถือว่าเป็นฮินดู และเมื่อว่าโดยนัยนี้ ศาสนาฮินดูถือว่าเป็นศาสนาที่มีขั้นตียธรรมมากที่สุดของทุกศาสนา หลักความเชื่อของศาสนาฮินดูนั้นมีพื้นที่ให้แก่คนทุกคน ^{๑๐๐}

๒) Monier Williams ได้ตอบคำถามว่า “ศาสนาฮินดู” คืออะไรในข้อบรรยาย โดยตอบว่า “คือลัทธิความเชื่อที่อธิบายด้วยคำสองคำคือ Spiritual Pantheism แนวคิดนี้อาจจะแปลว่าแนวคิดเรื่องสรรพเทวนิยม แนวคิดนี้สอนให้เราว่า “ไม่มีอะไรมีอยู่จริง ๆ นอกจาก “เอกจิตวิญญาณสากล” (one Universal Spirit) กล่าวคือ วิญญาณ (soul) ของแต่ละคนนั้นเป็นอันเดียวกันกับจิตวิญญาณ (Spirit) อธิบายเพิ่มเติมว่า เป้าหมายสูงสุดของคนแต่ละคนต้องเป็นไปเพื่อการรู้แจ้งว่า เขาเป็นส่วนหนึ่งของผู้ที่สร้างจักรวาลขึ้นมา (one Being) การจะเข้าใจเรื่องนี้ได้ เขาต้องพัฒนาความรู้ทางจิตวิญญาณให้ได้^{๑๐๑}

๓) David Frawley ได้เขียนหนังสือชื่อว่า What is Hinduism? A Guide for the Global Mind พิมพ์โดยสำนักพิมพ์ Bloomsbury หนังสือเล่มนี้แบ่งออกเป็นสองส่วนใหญ่ ๆ กล่าวคือ ส่วนที่หนึ่งพยายามอธิบายให้เห็นภาพโดยรวมของคำว่า ศาสนาฮินดู สนาตณะธรรม (Sanatana Dharma) กับศาสนา ในการอธิบายรายละเอียดของคำเหล่านี้ หนังสือเล่มนี้ได้ให้เน้นหลักการอันสำคัญพื้นฐานของศาสนาฮินดูและพยายามเชื่อมโยงหลักการเหล่านี้ไปสู่โลกที่เลยไปจากบริบทของฮินดู ส่วนที่สองนั้นตอบคำถามว่า อะไรคือศาสนาฮินดู ส่วนนี้เน้นไปในเรื่องถามมาตอบไป เช่น ธรรมของฮินดูกับชีวิตจิตวิญญาณ ธรรมของฮินดูกับโลกปัจจุบัน การอธิบายศาสนาฮินดูให้แก่คนอื่น สู่ภาวการณ์ตื่นรู้ของศาสนาฮินดูและการอุบัติขึ้นของสนาตณะธรรมอีกครั้ง กล่าวได้ว่า หนังสือเล่มนี้พยายามที่จะบอกว่า ในโลกปัจจุบันนั้น ศาสนาฮินดูยังสามารถนำมาปฏิบัติเพื่อให้ได้ชีวิตดีที่งาม กล่าวคือ ศาสนาฮินดูไม่ล้าสมัย ศาสนานี้มีหลักการที่สามารถนำมาปรับใช้ให้เหมาะสมแก่สังคมโลกร่วมสมัยได้ โดยเฉพาะการเสนอมุมมองจากข้างในที่เรียกว่า Insider Perspective มุมมองนี้เริ่มเสนอภาพของ

^{๙๙} อ่านรายละเอียดในสามัญญผลสูตร ที.สี. (ไทย) ๙/๑๕๐-๒๕๓/๔๘-๘๖.

^{๑๐๐} Mahatma Gandhi. **What is Hinduism?** (India: National Book Trust, 1994), p. 1.

^{๑๐๑} Monier Williams. **Indian Wisdom: Examples of the Religious, Philosophical, and Ethical Doctrines of the Hindus.** (New York: Cambridge University Press, 2009), p. xxi.

ศาสนาฮินดูในฐานะเป็นคนข้างใน ไม่ใช่คนข้างนอก และคนข้างในในความหมายนี้ต้องเป็นคนที่เข้าใจ ขนบจารีตของฮินดูได้อย่างลึกซึ้ง และมุมมองนี้ข้างจะเป็นรหัสนัย (mystic) มากกว่าจะเป็นวิชาการ (academic) คนที่มีมุมมองเช่นนี้ได้ต้องเป็นในระดับอาจารย์ (acharya/teacher) ที่มีความเข้าใจโลก อย่างแท้จริง ^{๑๐๒}

๔) Saraswati Swami ได้อธิบายแนวคิดสำคัญของศาสนา กล่าวคือความภักดีไว้ใน บทที่ ๕ ว่าความภักดีที่ศาสนิกชนทุกคนในศาสนานั้นมีเหมือนกัน (Devotion Common to all Faiths) ผู้เขียนได้ให้เหตุผลว่าไว้ว่า ถ้าหากเราพิจารณาวัฒนธรรมประเพณีของทุกศาสนา เราจะพบว่า ทุกศาสนามีเป้าประสงค์อันเดียว นั่นก็คือ การทำให้คนพ้นจากความทุกข์ มนุษย์เป็นสัตว์ประเภท เดียวที่ไม่ใช่แค่เพียงพยายามทำให้ตนพ้นทุกข์แต่ยังทำให้ตนเองเกิดปัญญา รู้แจ้ง การจะเข้าถึงภวะนั้นได้ มนุษย์ต้องแสวงหา “พลังที่ยิ่งใหญ่” (Great Power) ที่ปกครองทุกกิจกรรมของชาวโลก และในเรื่องนี้สิ่งสำคัญก็คือ ความภักดี (bhakti) กล่าวกันว่า ทุกสำนักทางศาสนาของอินเดีย ไม่ว่าจะเป็นฮินดู ไวเชวะ ทไวชะ วิศิษฏะทไวชะ ไชวะสิทธาณะ คริสต์ศาสนา อิสลาม เป็นต้น ล้วนถือว่าความภักดีเป็นเรื่องสำคัญ จริงอยู่ พระพุทธศาสนามีได้พูดถึงความภักดีไว้โดยตรง แต่จากการพิจารณา จะพบว่า พระสาวกจะดำเนินชีวิตโดยปราศจากความภักดีต่อพระศาสดาไม่ได้ นั่นก็แปลว่า ความภักดีคือ คุณลักษณะที่ติดต่อมาแต่กำเนิดของมนุษย์ (inborn characteristic of man) ในมุมมองของฮินดู (Advaita) ความภักดีก็คือการยอมรับท่าทีที่แตกต่างกัน ระหว่างผู้บูชา กับสิ่งที่ถูกบูชา (the worshipper and the worshipped) หมายความว่า ผู้ภักดีต้องพิจารณาพระผู้สร้าง (Isvara) ไม่แตกต่างจากตัวของเขาเอง ในเรื่องนี้อาจจะมีคำถามว่า ผู้ภักดีที่มาบูชาพระสัพพัญญูมีความเข้มแข็ง และความอุ้อย่างจำกัด แล้วทั้งสองจะเป็นเรื่องเหมือนกันได้อย่างไร ก่อนจะตอบคำถามนี้ เราจะพบว่า มันมีคำถามก่อนนี้แล้วว่า พระเจ้าถือว่าเราต่างจากพระองค์หรือไม่ ถ้าต่างกัน พระองค์สร้างสิ่งเหล่านั้นขึ้นมาได้อย่างไร ถ้าสิ่งเหล่านั้นต่างจากพระองค์แล้วพระองค์มีอำนาจเหนือกว่าสิ่งเหล่านั้นได้อย่างไร ถ้าเราพิจารณาให้รอบคอบ จะพบว่า ในรูปแบบทุกอย่างล้วนมีปริมาณมันซึมซับอยู่ทั้งนั้น ^{๑๐๓}

จากบทบาททางศาสนาฮินดูที่กำหนดด้วยหน้าที่นี้ทำให้การปฏิบัติทางศาสนามีรูปแบบที่ ทรงอิทธิพลต่อการอยู่ร่วมกับผู้อื่นในฐานะของผู้ที่ต้องเกี่ยวข้องกันทางศาสนาในแง่ของความเป็นผู้มี วรรณะเดียวกัน และช่วยเหลือให้วรรณะอื่นได้ปฏิบัติหน้าที่ตามอุดมการณ์ของศาสนาที่วางระดับให้คน ได้รับรู้ว่าคุณธรรมมีเป้าหมายเท่าไร ในแต่ละหน้าที่ความรับผิดชอบของตนเองเท่านั้น ไม่ไปไกลเกินกว่า นั้น ไม่อย่างนั้นจะถือว่าเป็นการปฏิบัติผิดธรรมและทำให้สังคมโดยรวมเกิดกลียุคได้

๒) ความหมาย คำว่า มิตรภาพ ในศาสนาฮินดู ผ่านความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งอื่นๆ ภายนอกตั้งแต่สัตว์ที่มักจะถูกอ้างในคัมภีร์ทางศาสนาว่าเป็นสิ่งที่ถูกบูชาไม่มากนักน้อย อย่างใน พระพุทธศาสนาเองก็มีความเชื่อว่าพระพุทธเจ้าได้เกิดเป็นสัตว์ที่หลากหลายระหว่างที่พระพุทธองค์ เป็นพระโพธิสัตว์ ขณะที่ชาวฮินดูก็เชื่อว่าพระวิษณุก็อวตารเป็นสัตว์อย่างปลา เต่าและหมีป่า โดยความ เคารพนี้ถูกมองผ่านการเวียนว่ายตายเกิดที่ถูกมองว่า เป็นการยากที่จะแบ่งแยกระหว่างจิตของพระเจ้า

^{๑๐๒} David Frawley. *What is Hinduism? A Guide for the Global Mind*. (New Delhi: Bloomsbury, 2018), p.12.

^{๑๐๓} Pujyasri Chandrasekharendra Saraswati Swami. *Hindu Dhamma: The Universal Way of Life*. (India: Bharatiya Vidya Bhavan, 1995), p. 41.

มนุษย์และสัตว์ในสัตว์มีชีวิตในโลกนี้ว่าจิตไหนเป็นพระเจ้า มนุษย์หรือสัตว์ ตามคำสอนนี้จึงทำให้สัตว์ปรากฏในฐานะที่แสดงถึงความเป็นเพื่อนและความเชื่อมั่นให้กับความเป็นมนุษย์มากขึ้น

ข้อเสนอเกี่ยวกับสัตว์นี้จึงเป็นการเสนอข้อโต้แย้งที่ว่ามนุษย์เป็นเจ้าของโลก เช่นเดียวกับนกที่สร้างรังเพื่อไว้อาศัยเองและออกไข่ อีกทั้งยังช่วยป้องกันความกลัวหรือความวิตกกังวลจากทุกสายตาที่จ้องมองมา ขณะที่สัตว์บนพื้นดินอย่างวัวจะเดินไปอย่างเสรี และพร้อมจะฟังชนใครก็ตามที่อยู่ตรงหน้า ลิงเองก็กระโดดอย่างคล่องแคล่วไปบนหลังคาได้ อีกทั้งจ้องมองไปที่อัญมณีนบนโต๊ะแต่งตัวก่อนจะบินฉีกเอาไป ค้างคาวก็ห้อยหัวโกล่หลอดไฟในห้องน้ำ^{๑๐๔}

ในคัมภีร์ภควัทคีตามีการกล่าวถึงการแบ่งพระเจ้าในฐานะความสัมพันธ์กับมนุษย์ในหลากหลายรูปแบบ ดังข้อความที่ว่า “ดังนั้น หม่อมฉันขอนอบน้อมพระองค์ ขอพระองค์จงอดทนต่อหม่อมฉัน เหมือนพ่อกับลูก เหมือนเพื่อนกับเพื่อน และเหมือนคู่รักกับคู่รักของตน” โดยมีคำอธิบายถึงการแบ่งระดับระหว่างพระกฤษณะ พระเจ้าและอรชุนผู้เป็นสาวกซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างกันผ่านการแสดงออกของบุคลิกลักษณะที่เกี่ยวข้องกันผ่านความสัมพันธ์ทางสังคมอันเป็นการแสดงถึงรูปแบบทางศาสนาของภักติ (bhakti) คือ

ก. ความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติ (kinship) อันเป็นการเกี่ยวข้องกันทางเผ่าพันธุ์และเชื่อมโยงกันไปหลายชั่วอายุคนเท่าที่จะสามารถระบุถึงต้นกำเนิดของตนเองได้ว่าใครเป็นพ่อ เป็นปู่ เป็นทวดของตนเอง แม้คนเหล่านั้นจะจากโลกนี้ไปแล้ว โดยพ่อจะย้อนกลับมาดูแลให้ลูกมีชีวิตที่ดีขึ้นผ่านการเคารพของเหล่าลูกๆ นี่เป็นความเคารพที่เกี่ยวข้องกับอำนาจเช่นเดียวกับกษัตริย์กับประชาชนที่อธิบายไว้ผ่านราชภักติ (rajabhakti)

ข. ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อน (friendship, สขะ) และความสัมพันธ์ระหว่างคู่รัก (love, ปิยะ) โดยเพื่อนและมิตรสหายเกี่ยวข้องกับความรักและการอยู่ร่วมกัน อ้างถึงผลจากการใกล้ชิดกัน ซึ่งความเป็นมิตรสหายนั้นไม่ได้เกี่ยวข้องกับการที่ทั้ง ๒ ฝ่ายจะต้องมีวรรณะเสมอกัน แต่ทั้งคู่ต่างแสดงออกต่อกันอันถือเป็นเรื่องสำคัญของความสัมพันธ์กัน ขณะที่ ความเกี่ยวข้องกันแบบเพื่อน (สขะ) จะมีลักษณะที่ดีต่อกันในลักษณะการแสดงออกถึงความเกี่ยวข้องกัน ดังจะพบได้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างกฤษณะและอรชุนนั้นเชื่อมโยงกันกับเป้าหมายของความเป็นนักรบคือชัยชนะในสงคราม ซึ่งนำไปสู่การสร้างความรู้สึกรักไว้ในใจต่อเรื่องดังกล่าวผ่านคัมภีร์พระเวทว่า การกระทำนั้นจะต้องอ้างถึงคุณความดีและความกล้าหาญ และชัยชนะนั้นจะเป็นการบูชาต่อพระเจ้า ซึ่งในบริบทนี้จะพบว่าถึงการบูชาพระเป็นเจ้าและเหล่าเทพอื่นๆ ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายสำคัญที่จะสร้างความเป็นน้ำหนึ่งเดียวกันกับทุกคน ซึ่งในเทววิทยาแบบภักตินั้น^{๑๐๕}

รูปแบบของมิตรภาพมาจากข้อพิจารณาระหว่างสิ่งที่ช่วยให้เงื่อนไขของความเป็นมนุษย์นั้นจางลงหรือลดทอนความทุกข์ เศร้าเสียใจต่อการทำหน้าที่ เช่นเดียวกับการที่พระกฤษณะแสดงตัวตนให้อรชุนเห็นถึงร่างเทพของท่าน จึงทำให้อรชุนกลับมาสู่ความเชื่อมั่นอีกครั้ง เนื่องจากว่า

^{๑๐๔} Monier Monier-Williams, *Buddhism: In its Connexion with Brahmanism and Hinduism and in its Contrast with Christianity*, (New York: Cambridge University Press, ๒๐๐๙), pp.๕๒๔-๕๒๕.

^{๑๐๕} Angelika Malinar, *The Bhagavadgita: Doctrines and contexts*, (Cambridge: Cambridge University Press, ๒๐๐๗), pp.๑๘๔-๑๘๕.

การที่อรุณได้เห็นเทพของพระกฤษณะทำให้ตนเองเชื่อมโยงไปสู่ความเป็นเพื่อนกันอีกครั้ง เพราะความเป็นเพื่อนนั้นช่วยทำให้เกิดพลังในการเชื่อมโยงไปหาพระเจ้าสูงสุดและสาวกที่จงรักภักดี จะเห็นว่าความสับสนที่เกิดขึ้นกับอรุณระหว่างการทำสงครามกับเหล่าญาติเป็นการทำให้เขาสูญเสียเหล่าคนที่เกิดร่วมกับเขานั้นเป็นเรื่องวุ่นวายใจ แต่พอได้รับแรงผลักดันจากกฤษณะทำให้เกิดความสัมพันธ์ใหม่ระหว่างตัวเขากับจักรวาลผ่านการทำสงครามครั้งนี้ ความกลัวต่อการทำลายล้างครอบครัวจึงถูกวินิจฉัยบนฐานแห่งการเข้าใจถึงผลที่ตามมาอันกลายเป็นสัญญา (นิมิต) ในฐานผู้สั่งการแทนพระเจ้าอันเป็นไปตามกฎเกณฑ์ที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ เป็นการอุทิศตนแก่การรบ (sacrifice of battle) อันเป็นคำสั่งที่ถูกบัญญัติไว้ในอาณาจักรพระเจ้า^{๑๐๖} ข้อเสนอถึงความหมายของคำว่า “มิตรภาพ” จึงถูกนำเสนอไม่แยกจากกันระหว่างสังคมและการเมืองผ่านการนำเสนอพระเจ้าสูงสุดที่ทำให้คนที่หลงลืมพระองค์ได้เข้ามามีส่วนร่วมกับพระองค์ ซึ่งเป็นการนำเสนอระหว่างกษัตริย์ในอุดมคติกับพระเจ้าที่ทำให้เกิดปรากฏการณ์อันน่าอัศจรรย์ การแสดงถึงสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงกันระหว่างกลุ่มสังคมเดียวกันและความเป็นมิตรระหว่างบุคคลเป็นพื้นฐานของการเปิดเผยความเป็นเทพของพระกฤษณะและการตีความทางศาสนาของภักดี และเมื่อใดก็ตามที่กษัตริย์จริงให้กลายเป็นเจ้าแห่งโยคะ โดยอาณาจักรของพระองค์จะเจริญรุ่งเรืองและยุคสมัยของพระองค์จะเกิดขึ้นได้ผ่านการปฏิบัติตามคุณธรรมดังที่กษัตริย์จะต้องปฏิบัติเพื่อให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองซึ่งแสดงให้เห็นลักษณะของเทพเจ้า และชัยชนะในการรบเพื่อสร้างความมั่นคงให้กับอาณาจักรและสวัสดิการของคนทุกคน ซึ่งถูกสอนต่อเป็นคำสอนต่อมาของเหล่ากษัตริย์ที่เรียกว่า ราชาวิทยา ในราชอาณาจักรของพระเจ้าสูงสุด ซึ่งประกอบด้วยคุณธรรมของนักบวชและทักษะของนักรบอันเป็นพื้นฐานของอาณาจักรที่เจริญรุ่งเรืองและรองรับคำสอน (dharma) ของสังคมและจักรวาลที่พระเจ้าสร้างขึ้น

๓) หลักการสำคัญ ในศาสนาฮินดูกล่าวถึงมิตรภาพโดยพิจารณาจากความเกี่ยวข้องกันระหว่างมนุษย์กับพระเจ้าและมนุษย์กับมนุษย์ ดังนี้

ก. มิตรกับพระเจ้า มาจากการเข้าใจบริบททางศาสนาฮินดูที่พิจารณาจากความเป็นมิตรกับพระเจ้าในแง่ที่มองความเป็นมิตรนั้นเป็นไปในลักษณะที่จะช่วยทำให้ชีวิตยืนยาวนานต่อไปได้ ดังข้อความว่า “มิตรภาพของเหล่าพระเจ้าที่เราพยายามแสวงหา ขอพระเจ้าทรงมอบอายุให้เราเพื่อที่เราจะมีชีวิตอยู่ต่อไป”^{๑๐๗} การเข้าใจว่ามิตรภาพในศาสนาฮินดูจึงมาจากจุดเริ่มต้นของการทำทุกอย่างเพื่อให้เป็นมิตรกับเหล่าพระเจ้า ข้อพิจารณานี้จึงกลายเป็นอุดมคติทางศาสนาที่กล่าวถึงการทำหน้าที่มาจากพระเจ้าเป็นผู้กำหนดมา ขณะเดียวกันแม้การทำหน้าที่นั้นจะเป็นการทำลายมิตรในโลกแต่หากเป็นความถูกต้องก็ถือว่าเป็นมิตรกับพระเป็นเจ้าได้ ดังข้อความในภควัทคีตาว่า

“เรามองเห็นยางร้ายเสียแล้วเวลานี้ มันจะไม่เป็นมิตรร้ายได้อย่างไรเล่าเมื่อญาติพี่น้องพากันยกทัพมาเพื่อเข่นฆ่ากันเองเช่นนี้ เราไม่ต้องการชัยชนะ ไม่ต้องการความเป็นเจ้า หรือความสุขที่ต้องแลกมาด้วยเลือด จะมีประโยชน์ใดเล่ากับสิ่งเหล่านี้หรือแม้แต่ชีวิต มิใช่เพราะความกระหายอยากในราชทรัพย์ ความมั่งคั่ง และความสดุดยกหรือที่พี่น้องร่วมสายเลือดต้องหันหน้าเข้าเข่นฆ่ากันอยู่เวลานี้ นั่นครูของเรา นั่นบิดาของเรา นั่นบุตรของเรา นั่นปู่เรา

^{๑๐๖} Ibid., p.๑๘๖.

^{๑๐๗} SARVEPALI RADHAKRISHNAN AND CHARLES A. MOORE, A SOURCE BOOK IN INDIAN PHILOSOPHY, (Princeton: Princeton University Press, 1967), p.22.

นั่นลุงของเรา นั่นพ่อตาเรา นั่นหลานเรา นั่นน้องเขยของเรา และนั่นก็ล้วนแต่ญาติมิตรของเราทั้งสิ้น เราถึงจะถูกเข่นฆ่าก็ไม่ปรารถนาจะทำร้ายพี่น้องร่วมสายเลือด ต่อให้อาสมบัติในไตรโลกมาเป็นเป็นรางวัล ก็อย่าหมายว่าเราจะยอมเอาเลือดของพี่น้องเข้าละเลงแลกมา ข่าพี่น้อง จะมีความสุขใดตามมาหรือ จะมีก็แต่ผลกระทบอันเป็นบาปเท่านั้นตามติดเราไป... กฤษณะกล่าวกับบอร์ชุนว่า โยท่านจึงมัวเศร้าสลดกับสิ่งอันไม่ควรเศร้าสลดเช่นนั้น ถ้อยคำที่ท่านพูดมาทั้งหมดก็น่ารับฟังดีหรือ แต่สมควรหรือที่ผู้มีความคิดจะฟังไปพะว้าพะวงกับความตายหรือการมีชีวิตอยู่ ไม่ว่าเรา ทาน หรือราชบุตรเกรพเหล่านั้น ทั้งหมดไม่มีใครเกิดและไม่มีใครตาย อาตมอันก็สิ่งอยู่ในร่างของเราต่างหากที่ลอยล่องผ่านร่างเด็ก ร่างหนุ่มสาว และร่างชราของเราไป อาตมอันนี้ย่อมจะเข้าสู่อาศัยร่างใหม่เรื่อยไป เมื่อร่างเก่าชำรุดจนใช้งานไม่ได้ ผู้มีปัญญาย่อมไม่คลางแคลงในเรื่องนี้... จงคำนึงถึงหน้าที่ของตนให้มันเถิด อย่าได้หวั่นไหวกับสิ่งเหล่านี้เลย เพราะในโลกนี้ไม่มีความดีอันใดของกษัตริย์เทียบเท่ากับการทำสงครามเพื่อปกป้องความถูกต้องนี้ได้เลย กษัตริย์ที่ทำสงครามแล้วได้เสวยสุขอันเกิดจากสงครามที่ทำมาด้วยมือฉันนั้น ย่อมได้ชื่อว่าเป็นผู้เผยแพร่ธรรมให้แก่อนาคตเอง ถ้าท่านไม่ยอมทำสงครามเพื่อพิทักษ์ไว้ซึ่งความเป็นธรรมครั้งนี้ก็เท่ากับว่าท่านได้ละทิ้งหน้าที่และเกียรติของตนเอง การละเลยหน้าที่นั้นจะพาให้ท่านประสบบาปกรรม”^{๑๐๘}

การฆ่ามิตรที่มีปรากฏในโลก หากมิตรนั้นทำสิ่งที่ผิดและไม่เป็นสิ่งที่ถูกต้องจึงเป็นการรักษาไว้ซึ่งความถูกต้อง และความถูกต้องดังกล่าวมาพร้อมกับหน้าที่ของผู้นั้นจะต้องคงไว้ซึ่งความถูกต้องและเป็นการรักษาหน้าที่ที่พระเจ้ามอบให้ว่าอยู่เหนืออารมณ์ว่าบุคคลอื่นนั้นเป็นอะไรกับเรา ข้อพิจารณานี้อาจกล่าวได้ว่า ความเมตตาที่เรามีต่อมิตรสหาย หรือญาติก็ตามไม่อาจเทียบได้กับการทุ่มเทให้กับพระเจ้า ดังข้อความว่า “ผู้ที่อุทิศตนเสียสละอย่างแน่วแน่มั่นคงต่อบุคลิกภาพสูงสุดแห่งพระเจ้าจะมีคุณสมบัติที่ดีทั้งหมดของเหล่าเทวดา แต่ผู้ที่ไม่ใช่สาวกขององค์ภควานซึ่งมีแต่คุณสมบัติทางวัตถุ จะมีคุณค่าเพียงเล็กน้อย เพราะจะวุ่นวายอยู่ในระดับจิตใจ และแน่นอนว่าจะไปหลงเสน่ห์ยั่ววนของพลังงานวัตถุ”^{๑๐๙} การกลัวทางวัตถุก็คือการสูญเสียชีวิต และการต้องสูญเสียคนที่เคยคบกันไปอันเป็นเรื่องวัตถุทั้งสิ้น การไม่กลัวจึงเทียบได้กับการมอบชีวิตให้กับพระเจ้าและถือเป็นการเข้าไปมิตรกับพระเจ้านั่นเอง

ข. มิตรทางโลก มิตรภาพที่ปรากฏในทางโลกนั้นเป็นลักษณะที่มนุษย์จะมีสัมพันธ์ต่อกัน ในแง่นี้จะเห็นข้อมูลเชิงประจักษ์ตามข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นว่า มิตรภาพในทางโลกมุ่งเอาลักษณะการตอบแทนต่อกัน หรือการช่วยเหลือระหว่างมนุษย์ที่มีต่อกัน จะพบว่า ลักษณะมิตรภาพในทางโลกเป็นการอธิบายถึงบุคคล ๒ แบบคือ แบบที่เป็นเพื่อนได้ แบบที่เป็นเพื่อนไม่ได้ เป็นการเข้าใจว่ามิตรนั้นต้องแสดงออกถึงความมีน้ำใจตอบแทน ดังข้อความ ๒ ข้อความว่า

ข้อความที่ ๑ “ผู้ที่โอบอ้อมอารีคอยช่วยผู้ยากไร้ ให้อาหารกับเขา เมื่อคราวขอให้เขาช่วยเหลือ เขาก็จะมาช่วยทันที”

^{๑๐๘} กฤษณโศภิตา นวยาสา, **ภควัทคีตา**, แปลโดย สมภาร พรหมทา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วารสารปัญญา, ๒๕๖๑), หน้า ๒๕-๓๔.

^{๑๐๙} เอ.ซี. บัคคิเวตันธะ สวะมิ พระบุพาดะ, **ภควัทคีตา ฉบับเดิม**, แปลโดย กฤษณะ สังคิตทาน, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธินานาชาติเพื่อคริสตธรรมจิตสำนึก, ๑๙๗๑), หน้า ๕๓.

ข้อความที่ ๒ “เขาไม่มีเพื่อนเพราะไม่เคยให้อะไรกับใครก่อน แม้แต่เพื่อนที่สนิทเขาก็ไม่สนใจ การหาคนอื่นเป็นเพื่อนดีกว่า ส่วนคนที่เราให้อาหารเขา แต่เขาไม่คอยช่วยเหลือกลับมา ชอบอยู่คนเดียว กินคนเดียว ไม่สนใจคนอื่น^{๑๑๐}”

ข้อความทั้ง ๒ นี้เป็นการเสนอให้เห็นบุคคลที่เป็นมิตรได้นั้นจะต้องมีการตอบแทนระหว่างกัน หากใครไม่มีน้ำใจตอบแทนก็ไม่ควรเรียกคนๆ นั้นว่า มิตร ลักษณะดังกล่าวนี้จึงเป็นการสะท้อนถึงคุณธรรมที่มนุษย์จะต้องมีต่อกันในแง่ของพื้นฐาน และยังเป็นการระบุให้เห็นถึงการมิตรภาพนั้นเป็นการทำดีมากกว่าทำชั่วต่อกัน ดังข้อความว่า “บาดปอันใดที่เราเคยได้ทำแก่คนใกล้ชิด ต่อเพื่อนหรือสหายไม่ว่าเวลาใด หรือจะเป็นเพื่อนบ้านและคนแปลกหน้า ทำให้ทุกคนต่างหายไปจากชีวิตเรา”^{๑๑๑} จากข้อพิจารณานี้ มิตรทางโลกจึงเป็นการแสดงให้เห็นถึงผลการกระทำของเรากับคนอื่นเท่านั้น แต่ไม่ได้สะท้อนให้เห็นว่ามิตรทางโลกนั้นจำเป็นมากไปกว่ามิตรกับพระเจ้า เพราะหากมีความขัดแย้งกันเกิดขึ้นจนนำไปสู่การจำเป็นต้องพิจารณาความสำคัญของมิตรทางโลกที่เราได้รับความกรุณาตลอดชีวิตกับมิตรกับพระเจ้าที่จำเป็นต้องรักษาไว้ซึ่งความถูกต้องชอบธรรม เมื่อมิตรทางโลกนั้นทำผิดไปจากสิ่งที่ชอบธรรมก็เป็นเรื่องที่เราจะต้องตัดสินหรือปราบเขาเหล่านั้น อันจะเชื่อว่าเราเป็นมิตรกับพระเจ้าหรือเข้าถึงความเป็นหนึ่งเดียวกับพระเจ้า ถือเป็นคติของศาสนาฮินดูในการนับถือมิตร

๔) ประเภทและองค์ประกอบ มิตรภาพในศาสนาฮินดูเป็นการแสดงถึงลักษณะที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบการดำเนินชีวิต ดังนี้

ก. มิตรภาพเป็นเครื่องจำกัดกิเลสของตนเอง ลักษณะของมิตรภาพเป็นวิธีการแก้ไขปัญหากิเลสภายในตนเองอันประกอบด้วยความเกียจคร้าน มั่งง่าย เลินเล่อ ราคะ ความเห็นผิด ไม่นั่นคง โดยลักษณะของคนที่จะเป็นมิตรจึงจะสามารถป้องกันตนเองจากสิ่งเหล่านี้คือ ก. มีความเป็นมิตร ข. เห็นอกเห็นใจ ค. มีปิติในใจ ง. ไม่ความรู้สึกปล่อยวางจากสุขและทุกข์ ความดี ความชั่ว จ. มีจิตใจบริสุทธิ์^{๑๑๒} องค์ประกอบนี้เป็นลักษณะของผู้ที่จะเป็นมิตรต่อผู้อื่น และหากใครปฏิบัติดังนี้ได้ก็จะดูได้จากการมีมิตรมากกว่าศัตรู

ข. มิตรภาพในฐานะการอยู่ร่วมกัน การแสดงออกถึงความเป็นมิตรนั้นเป็นวิธีการของวิถีชีวิตของศาสนาฮินดู จะพบว่าวิถีชีวิตที่ถูกต้อนั้นมาจาก ก. การถ่อมตนและทำตนเองให้เสมอกับผู้อื่น ดังสิ่งที่พี่น้องปาณฑพกับมารดาได้เข้าไปนมัสการพระประติมาขององค์พระศิวะในเทวาลัยและได้ร่วมงานฉลองกับชาวเมืองเยี่ยงสามัญชนคนธรรมดา พฤติกรรมเช่นนี้แหละยิ่งทำให้กลุ่มปาณฑพกับมารดาเป็นที่รักใคร่ของประชาชนเป็นอย่างยิ่ง^{๑๑๓} ข. ความรู้สึกเป็นมิตร ซึ่งเกิดจากการฝึกฝนความรู้สึกเป็นมิตรที่จะทำให้โลกนี้มีความสุขได้ และสร้างความปรารถนาดีให้กับมนุษย์ทุกคนผ่านการเข้าใจผ่านความรู้เรื่องกรรมที่ตั้งอยู่บนกุศลและอกุศลที่มาจากอดีตชาติ โดยโยคีจะเข้าใจเรื่องผลของกรรมที่จะเกิดกับตนเองได้นั้นมาจากการเข้าใจในวิถีชีวิตในปัจจุบันที่สามารถส่งต่อไปยังผู้อื่นได้มีแต่

^{๑๑๐} SARVEPALLI RADHAKRISHNAN AND CHARLES A. MOORE, A SOURCE BOOK IN INDIAN PHILOSOPHY, pp.29-30.

^{๑๑๑} Ibid., p.29.

^{๑๑๒} Ibid., p.459.

^{๑๑๓} มหาภารตะ, มหาภารตยุทธ, แปลโดย กรุณา-เรื่องอะไร กุศลาสัย, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (กรุงเทพมหานคร : ศยาม, ๒๕๕๕), หน้า ๕๐.

ความดีและความสุขเท่านั้น^{๑๑๔} หากเป็นการส่งต่อความทุกข์และความชั่วก็จะมีใครต้องการและทำให้อำนาจแห่งความเป็นอยู่ร่วมกันนั้นเป็นไปได้ มิตรภาพจึงเป็นการเผยแผ่สิ่งดีงามให้กับผู้รอบข้าง ค. การมีตนเองเป็นมิตร เพราะคนอื่นไม่ใช่มิตรและศัตรูที่แท้จริง มาจากการเข้าใจบริบทของการดำเนินชีวิตที่มาจากพื้นฐานของอาตมัน ซึ่งอาตมันนั้นก็คือพรหมันมาก่อน การเข้าใจผู้อื่นนั้นจึงไม่ใช่การสร้างมิตรที่แท้จริง แต่การรู้จักตนเองต่างหากจึงจะสร้างมิตรที่ยั่งยืนได้ ดังข้อความว่า “ไม่ควรให้คนอื่นยกเราหรือชมเรา แต่เราควรรู้จักตนเองว่าควรยกตนและข่มตนเองไว้ เพราะตนเองเป็นทั้งมิตรและศัตรูสำหรับตัวเรา ผู้ชนะใจตนเองได้ ตัวเขาจะเป็นมิตรสำหรับตนเอง แต่หากยังไร้ตัวตนเป็นมิตร เขาจะเป็นศัตรูต่อตัวเอง”^{๑๑๕} ง. ความเป็นมิตรสากล เป็นการเข้าใจถึงศีลธรรมที่เป็นนิรันดร์อันเป็นความรู้ที่มีมาแต่เดิม ประกอบด้วยมิตรสากลและมีคุณค่าร่วมกันกับสรรพสัตว์^{๑๑๖}

มิตรภาพในศาสนาฮินดูมีองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับตนเองในฐานะที่แสดงให้เห็นถึงคุณธรรมความดีที่ตรงข้ามกับกิเลสภายในที่ไม่ดีภายในตัวเรา ขณะที่เกี่ยวข้องกับผู้อื่นเป็นไปในลักษณะที่สร้างความสากลและสร้างความเป็นกลางให้เกิดขึ้นระหว่างมนุษย์ด้วยกัน ไม่ใช่แต่เป็นการยอมรับตนเองอย่างเดียว

๕) กระบวนการพัฒนามิตรภาพ ในศาสนาฮินดูมีการพัฒนาการอยู่ร่วมกันในแง่ของการเป็นสังคมนั้นต้องประกอบด้วยธรรม คำนี้แปลได้หลายลักษณะทั้งธรรมคือความยุติธรรม และหน้าที่เมื่อพิจารณาคำนี้ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับมิตรภาพจึงพบปรากฏในมหาภารตยุทธที่อธิบายคำว่า ธรรม ในมหาภารตยุทธนั้นพูดถึง ๒ ลักษณะคือ

ก. การปฏิบัติที่เป็นธรรม การเข้าใจถึงความเป็นมิตรภาพในแง่ของการอยู่ร่วมกับพระเจ้าอันเป็นสิ่งสูงสุดของศาสนาฮินดูนั้น จึงเป็นการปฏิบัติให้สอดคล้องกับความดี ซึ่งเป็นความดีสากลด้วย เช่นหลักสันติธรรมที่ว่า “ธรรมะย่อมจะชนะอธรรมในที่สุด และธรรมะจะคุ้มครองผู้ประพฤติธรรมเสมอ”^{๑๑๗} โดยข้อความนี้มาจากการที่เหล่าปาณฑพ (อรชุน) กับเหล่าการพ (ทुरโยชน) จะทำสงครามกัน เป็นการแสดงความมั่นใจว่าจะสามารถเอาชนะฝ่ายการพได้อย่างแน่นอน ด้วยทุกครั้งฝ่ายปาณฑพนำโดยยุธิษฐิระยึดมั่นในสันติธรรม ถือเป็นข้อปฏิบัติที่สอดคล้องกับคำว่าคนมีธรรมะ ดังข้อความว่า “ทางเดียวที่จะนำไปสู่ธรรมะได้แก่ความสามารถในการปฏิบัติธรรมโดยถูกต้อง ทางเดียวที่จะนำไปสู่เกียรติได้แก่การบริจาต ทางเดียวที่จะนำไปสู่สวรรค์ได้แก่การมีสัจจะ และทางเดียวที่จะนำไปสู่ความสุขนั้นก็ได้แก่การมีความประพฤติดี... บุตรคือวิญญานของมนุษย์ ภรรยาคือมิตรร่วมชะตากรรมของมนุษย์ ความมีพลานามัยสมบูรณ์คือลาภอันประเสริฐสุด ความสันโดษคือความสุขอันยอดเยี่ยม... ความเมตตาการุณาสูงกว่าธรรมในโลกนี้”^{๑๑๘} การปฏิบัติที่ขอบธรรมนั้นเป็นวิธีการสร้างมิตรกับพระเจ้าไม่ใช่มิตรทางโลก เพราะหากเข้าใจว่ามิตรเหล่านี้ทำผิดสิ่งที่ควรจะทำก็เป็นเรื่องที่มนุษย์จะต้องทำหน้าที่ตัดสินให้ความถูกต้องกลับคืนมา และทำให้ธรรมลดลง อันเป็นหน้าที่ที่ศาสนาฮินดูมอบให้กับผู้

^{๑๑๔} SARVEPALLI RADHAKRISHNAN AND CHARLES A. MOORE, A SOURCE BOOK IN INDIAN PHILOSOPHY, p.474.

^{๑๑๕} Ibid., p.123.

^{๑๑๖} Ibid., p.164.

^{๑๑๗} มหาภารตะ, มหาภารตยุทธ, แปลโดย กรุณา-เรื่องอะไร กุศลล้าย, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, หน้า ๑๐๙.

^{๑๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๗-๑๑๘.

สามารถกระทำได้ และผลอันเกิดจากการกระทำนั้นถือว่าพระเจ้าจะเป็นผู้รับผล ซึ่งเป็นการตอบแทนที่พระเจ้าทรงมอบให้กับมิตรหลังจากเสียชีวิตไปแล้ว

ข. การปฏิบัติด้วยความเชื่อมั่นในพระเจ้า เป็นการปฏิบัติที่เกิดจากความที่เกิดจากการที่บุคคลเชื่อมั่นในพระเจ้า เป็นการที่บุคคลเชื่อมั่นในการประกอบความดี ใฝ่ใจแสวงหาปัญญาและรู้จักควบคุมตนเอง บุคคลนั้นย่อมสามารถสร้างเสริมความรอบรู้ให้เกิดแก่ตน เมื่อรอบรู้ เขาย่อมอาจเข้าสู่สันติแห่งชีวิตด้วยอาศัยความรู้นั้นเป็นชักนำตน^{๑๑๙} การเชื่อมั่นในพระเจ้าจึงเป็นวิธีการที่จะพัฒนาหลักการเป็นมิตรกับพระเจ้าได้ ขณะเดียวกัน ใครก็ตามที่ปฏิบัติได้ตรงตามธรรมย่อมสามารถได้ผลนั้น เช่น อรชุนประสบผลสำเร็จในการบำเพ็ญตบะเพื่อขอประทานอาวุธวิเศษจากพระอินทร์และพระศิวะ เป็นต้น^{๑๒๐} การที่คนปฏิบัติตามนี้จึงจะถือว่ามีความเหมาะสมแก่การได้รางวัล ดังข้อความในภควัทคีตาว่า “บุคคลใดปราศจากความกระหายอยาก ความกลัว และความโกรธ มุ่งยึดเหนี่ยวเอาเราเป็นอารมณ์ในทุกขณะเวลา ปลงใจรับเอาเราเป็นสรณะของชีวิต บุคคลนั้นชื่อว่ามีชีวิตบริสุทธิ์ด้วยปัญญาและความ پاکเพียรของตนเอง บุคคลเช่นนี้กล่าวมานั้นบ่อนันต์ทีเดียวที่ละร่างจากโลกนี้แล้วได้ร่วมเสวยทิพย์สุขกับเรา ณ ทิพย์สถานโพ้น”^{๑๒๑} ข้อปฏิบัติตามความเชื่อมั่นในพระเจ้าเป็นรูปแบบที่โยงไปหาผลหลังจากตายแล้ว แต่การที่บุคคลจะเข้าใจว่าผลนั้นมีอยู่ตนเองก็ตายแล้วอาจจะดูไกลเกินจริงหรือไม่อาจยืนยันผลที่เกิดตามมานั้นได้จริง จึงจำเป็นต้องเชื่อมั่นในพระเจ้าและเชื่อมั่นในความเป็นมิตรกับพระเจ้าตั้งแต่เริ่มทำตามหน้าที่นั้นด้วยความปิติใจและไม่เคลือบแคลงใจต่อการปฏิบัตินั้น อย่างนี้จึงเรียกว่ามีความเชื่อมั่นในพระเจ้าอย่างแท้จริง

ค. การปฏิบัติตามวิถีโลก การปฏิบัติตามหลักการที่จะมีมิตรทางโลกนั้นเป็นอีกวิธีหนึ่งที่ถูกนำเสนอกระบวนการของการปฏิบัติต่อกันอย่างมิตรมาเสนอว่าอะไรทำได้ อะไรทำไม่ได้ และจะมีวิธีการปฏิบัติตนที่จะช่วยสร้างข้อยึดหยุ่นได้มากยิ่งขึ้น หากทุกคนมีวิธีการที่เอื้ออำนวยให้มิตรตามวิถีโลกเกิดขึ้น ดังข้อความที่มหาดมะ คานธีเขียนจดหมายถึงคอลสตอยนักเขียนชาวรัสเซียเล่าถึงวิธีอยู่ร่วมกับคนอื่นในสังคมว่า

“ที่ใดมีความรัก พระเจ้าก็อยู่ที่นั่นด้วย เพื่อนชาวมุสลิมได้อนุญาตให้ฉันทำครัวมังสวิรัตอย่างดี และตอนที่ฉันต้องไปหาพี่น้องสตรีชาวคริสเตียนที่สามีหรือลูกชายติดคุก ฉันพยายามติดตามและมอบอาหารมังสวิรัตให้กับชาวคริสเตียนที่ติดอยู่ในคุกเหล่านั้น ขณะเดียวกันฉันได้เล่าถึงความยากลำบากของการอยู่ร่วมกันกับเพื่อนชาวมุสลิมที่เขาปรุงอาหารจากเนื้อวัว (เป็นพาหนะของพระเจ้า) พี่สาวชาวคริสต์เตียนก็ไม่ยอมกินเนื้อสัตว์แต่เป็นคนทำอาหารให้กับเพื่อนชาวมุสลิม แม้จะมีการทะเลาะวิวาทเกี่ยวกับอาหาร แต่ทุกคนก็ได้รับการแก้ไข โดยมีกฎอยู่ว่าทุกคนต้องมีห้องครัวเดียวกัน และรับประทานอาหารร่วมกันเสร็จแล้วก็ทำความสะอาดงานของตนเอง”^{๑๒๒}

การใช้วิธีการปรองดองอยู่ร่วมกันเป็นวิธีการที่ต้องวางตนเองในระดับที่เท่ากัน แต่เรื่องความเชื่อให้เป็นวิถีปฏิบัติของแต่ละบุคคล แต่ละคนต้องดูแลตัวเองในข้อนี้แต่ละคนจะไม่ก้าวล่วงกัน

^{๑๑๙} กฤษณไวยาปายนวยาส, ภควัทคีตา, แปลโดย สมภาร พรหมทา, หน้า ๖๐.

^{๑๒๐} มหาภารตะ, มหาภารตยุทธ, แปลโดย กรุณา-เรืองอะไร กุศลาลัย, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, หน้า ๑๐๙.

^{๑๒๑} กฤษณไวยาปายนวยาส, ภควัทคีตา, แปลโดย สมภาร พรหมทา, หน้า ๕๕.

^{๑๒๒} B. Srinivasa Murthy, Mahatma Gandhi and Leo Tolstoy Letters, p.63.

สิ่งที่สำคัญคือการรับประทานร่วมกัน การมีศรัทธาเดียวกันเป็นวิธีการจัดการที่ทำให้เห็นว่าทุกคนควรจะอยู่ร่วมกันได้ แม้ว่าจะแตกต่างกันเรื่องวิถีชีวิต นั่นคือวิธีการการสร้างมิตรให้เกิดขึ้นแม้แต่เพื่อนต่างศาสนาก็ตาม

๖) รูปแบบการประยุกต์ใช้ ในวัฒนธรรมของอินเดียมีความหลากหลายทางศาสนา การนำเอาบริบททางศาสนาอธิบายมิตรภาพของการอยู่ร่วมกันจึงเป็นรูปแบบของการนำเสนอการอยู่ร่วมกันที่มีมาตลอด ด้วยวิธีการ ๒ แบบคือ

ก. วิธีการกำหนดเป้าหมายสูงสุด มหาตมะ คานธีได้วางภารกิจของตัวเองไว้ในแง่ของการต้องการจะรวมเอาศาสนาต่างๆ เข้ามาไว้ด้วยกัน ด้วยการกำหนดเป้าหมายไว้เป็นสำคัญ ดังข้อความว่า

“ฉันไม่มองว่าตัวเองมีค่าพอที่จะกล่าวได้ว่าตนเองเป็นเผ่าพันธุ์อันเดียวกับศาสนา ฉันเป็นคนต่ำต้อยเมื่อพยายามแสวงหาความจริง ฉันไม่อดทนพอจะเข้าใจตนเอง จนบรรลุถึงโมฆะทั้งที่มีอยู่ตลอดนี้ได้เลย การรับใช้ประเทศชาติของฉันเป็นส่วนหนึ่งของการฝึกเพื่อปลดปล่อยจิตวิญญาณของฉันจากการเป็นทาสของเนื้อหนัง เมื่อพิจารณาแล้ว การรับใช้ของข้าพเจ้าอาจถือเป็นการเห็นแก่ตัวอย่างแท้จริง ฉันไม่มีความต้องการจะเป็นใหญ่บนโลกที่พุงนี้ ฉันพยายามเพื่อเข้าไปอยู่ยังดินแดนอาณาจักรแห่งสวรรค์ซึ่งชื่อว่าโมกษะ และเพื่อให้บรรลุถึงจุดนั้น ฉันไม่จำเป็นต้องแสวงหาถ้าใด เพราะฉันพกถ้ำนั้นติดตัวไปด้วย เท่าที่ฉันรู้ ผู้อาศัยอยู่ในถ้ำสามารถสร้างวิมานในอากาศได้ ในขณะที่พระราชผู้อาศัยในพระราชวังก็ไม่จำเป็นต้องสร้างปราสาท (เพราะมีอยู่แล้ว) ผู้อาศัยในถ้ำสามารถส่งจิตให้บินไปรอบโลกที่ไม่มีความสงบสุข ขณะที่พระราชแม้จะอยู่ท่ามกลางความเอิกเกริกและวุ่นวายอาจมีความสุขได้เมื่อเข้าใจตามสภาวะเป็นจริง หนทางสู่ความรอดสำหรับข้าพเจ้าต้องอาศัยการตรากตรำทำงานอย่างไม่หยุดหย่อนในการรับใช้ประเทศของข้าพเจ้าและต่อมวลมนุษยชาติ ฉันต้องการที่จะนำตัวเองเข้าไปช่วยเหลือทุกสิ่งที่มีชีวิต ในภาษาของจิตฉันต้องการที่จะอยู่อย่างสงบสุขกับทั้งมิตรและศัตรู ดังนั้น แม้ชาวมุสลิมหรือคริสเตียนหรือฮินดูอาจดูหมิ่นและเกลียดชังฉัน ฉันอยากจะรักเขาและรับใช้เขาเหมือนกับที่ฉันรักภรรยาหรือลูกชายของฉัน แม้ว่าพวกเขาจะเกลียดฉันก็ตาม ความรักชาติของฉันจึงเป็นเวทีสำหรับการเดินทางไปสู่ดินแดนแห่งเสรีภาพและสันติภาพนิรันดร์สำหรับฉัน สำหรับฉันไม่มีการเมืองใดที่ปราศจากศาสนา เราต่างต้องทำนุบำรุงศาสนา การเมืองที่ขาดศาสนาเป็นกับดักแห่งความตาย เพราะการเมืองนั้นจะฆ่าจิตวิญญาณของคนที่อยู่ในเมืองนั้น”^{๑๒๓}

ข้อเสนอของมหาตมะ คานธีเป็นการนำเอาหลักความเป็นสากลของการอยู่ร่วมกันบนฐานของศาสนามาใช้ เพราะทุกศาสนาต่างมีเป้าหมายสูงสุดที่มีอยู่ในทุกศาสนา และหากไม่นำมาใช้ในการอยู่ร่วมกันหรือการเมืองก็จะมีแต่การฆ่าจิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์ และจิตวิญญาณนั่นก็คือการที่ไม่มีพระเจ้า หรือความดีทั้งหมดที่มนุษย์มีอยู่ก็จะหายไปด้วย การเสนอนี้จึงไม่ได้แบ่งแยกให้คนแตกต่างกันทางความเชื่อ แต่เป็นการรวมกันระหว่างความเชื่อ ส่วนที่เป็นวัตถุหรือโลกต่างหากที่ถูกมองจากศาสนาว่าไม่ควรอยู่โดยไม่มิจิตวิญญาณอยู่ภายในนั้นด้วย ซึ่งวิธีการนี้ดูเหมือนจะกลายเป็น

^{๑๒๓} Mahatama Gandhi, *What is Hinduism?*, 3rd Edition, (New Delhi: National Book Trust, 2020), pp.17-18.

อุดมคติของนักศาสนาในยุคหนึ่ง แต่การจะนำหลักปฏิบัติที่ทุกคนเป็นหนึ่งเดียวกันมาใช้ได้จริงอาจต้องใช้วิธีการเปลี่ยนความคิดของรพินทรนาถ ฐากูรประกอบกัน

ข. วิธีการเปลี่ยนความคิด ในสมัยหนึ่งรพินทรนาถ ฐากูร ได้เสนอความเป็นมิตรทางศาสนานี้มาจากการเข้าใจว่า โลกนั้นมีศาสนาอยู่ ๒ แบบที่แตกต่างกันกล่าวคือศาสนาคริสต์และอิสลามศาสนาทั้ง ๒ นั้นไม่ได้ต้องการจะตามอีกศาสนาหนึ่ง จึงเกิดความต้องการจะให้ตนเองอยู่เหนือกว่า จนกลายเป็นเหตุผลที่ศาสนาเหล่านี้จะมองว่าศาสนาของตนนั้นจะต้องช่วยศาสนิกของอีกศาสนาหนึ่งออกมา อย่างไรก็ตามสิ่งหนึ่งที่สำคัญศาสนิกทั้ง ๒ คือ ศาสนาคริสต์จะมีมุมมองที่เป็นสมัยใหม่มากกว่า ความคิดไม่ได้ถูกปิดกั้นไว้ในโลกยุคกลาง ความเชื่อทางศาสนาจึงไม่ได้ปิดกั้นทุกอย่างที่มีมาในชีวิต แต่น่าสนใจว่าสิ่งที่ศาสนาคริสต์ทำคือไม่ทำให้ศาสนานั้นเป็นเรื่องสูงเกินเอื้อมของคน จึงไม่น่าแปลกที่ชาวคริสต์ในยุโรปจะมีความขัดแย้งกับชาวพุทธในยุโรปและชาวมุสลิมในยุโรป โดยคนสามารถจะมีตัวตนตามขอบเขตศาสนาที่ตนเองเชื่อ แต่สิ่งเหล่านี้จะไม่เกิดขึ้นกับชาวพุทธที่เป็นมุสลิม หรือชาวคริสต์ที่เป็นมุสลิมอย่างแนบเนียน เช่นเดียวกับศาสนาฮินดูก็ไม่ต่างจากศาสนาอิสลามที่สร้างรูปแบบทางศาสนาของตนเองอย่างชัดเจน แต่มีข้อแตกต่างที่ศาสนาฮินดูเห็นตรงข้ามกับศาสนาเหล่านี้ก็คือไม่มีหลักการที่ปฏิบัติร่วมกับศาสนาอื่นที่ไม่ใช่ศาสนาฮินดู ดังที่มีข้อความว่า “ไม่รุนแรง (non-violent) ไม่เข้าร่วม (non-cooperation)”^{๑๒๔} เพราะศาสนาฮินดูนั้นเป็นวิถีชีวิตและการปฏิบัติที่อยู่ในสังคมอินเดียมามากกว่าศาสนาอิสลาม ทำให้เห็นว่าศาสนาฮินดูจะค่อนข้างมีทัศนคติทางศาสนาที่จำกัดต่อการแสดงออก ขณะที่ชาวมุสลิมไม่ได้ปฏิบัติคนนอกศาสนาอื่น เพียงแต่ปฏิเสธบางอย่างเกี่ยวกับอาหารและประเพณีบางอย่างเท่านั้น ขณะที่ชาวฮินดูก็พยายามคงสถานะของตนเองเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้เช่นกัน ทำให้การแสดงออกของศาสนาฮินดูไม่อาจจะเข้าไปร่วมกับมุสลิมแม้เมื่อเขาเชิญเข้าไปร่วมในมัสยิด ประเพณีทางศาสนาจึงเป็นกำแพงกันแทนที่จะเป็นสะพานให้แต่ละศาสนาเข้าร่วมกันได้

กรณีที่อินเดียมี ๒ ศาสนาอย่างฮินดูและอิสลามอยู่ด้วยกัน ศาสนาฮินดูไม่ได้มีข้อห้ามชัดเจนที่จะไม่สนใจศาสนาอิสลามเป็นแต่ประเพณีที่มีแต่เดิมเท่านั้นที่ขวางกั้นไว้ ในศาสนาอิสลาม ประเพณีไม่ได้มีความสำคัญมากขนาดนั้น แต่ความเชื่อทางศาสนาต่างหากที่แข็งแกร่งกว่า แม้อีกฝ่ายจะเปิดรับแต่อีกด้านก็ปิดอยู่ดี

ปัญหาที่ ๑ ทำอย่างไร ๒ ศาสนานี้จึงจะอยู่ร่วมกันได้ ต่อการตอบคำถามนี้ต้องเข้าใจก่อนว่า ก่อนการเกิดศาสนาฮินดู และก่อนที่ศาสนาฮินดูจะกลายมาเป็นข้อปฏิบัติ นั้น เป็นยุคที่เกิดขึ้นจากความเชื่อว่าพราหมณ์เป็นผู้ทำให้ประเทศนี้แข็งแกร่งขึ้น ศาสนาฮินดูจึงปิดกั้นตัวเองจากการเลือกเอาประเพณีอื่นที่ไม่ได้มาจากการอนุญาตของกลุ่มคนเหล่านี้ แต่สิ่งหนึ่งที่ไม่ได้ถูกนำมากล่าวถึงก็คือ ทุกชีวิตต่างต้องตาย และถ้าใครก็ตามพยายามจะควบคุมหรือกดทับสิ่งอื่นๆ ไม่ให้เกิดขึ้น ก็จะมีผลลัพธ์ที่ตามมาคือเกิดกลุ่มอื่นๆ อย่างที่เกิดในพระพุทธศาสนาที่ทำให้ความบริสุทธิ์ของศาสนาฮินดูหายไปจนเกิดวัฒนธรรมอื่นแทรกเข้ามาตามลำดับ สิ่งสำคัญที่ทำให้เกิดนี้มาจากการปฏิเสธแนวคิดอื่นนั่นเอง จึงควรมองว่าทุกสิ่งในโลกที่ถูกสร้างขึ้นให้เป็นอุปสรรคนั้นเป็นเครื่องมือในการพัฒนาตนเอง ยิ่งอุปสรรคนั้นอาจไม่ได้ออกแบบมาให้เราตัดสินใจว่าจะเป็นฮินดูหรือมุสลิม แต่เป็นเราและคนอื่นที่จะมองถึงสิ่งที่ช่วยให้เราเป็นอิสระในการที่จะทำสิ่งที่นั้นอยู่ร่วมกับเราหรือเป็นอุปสรรคในชีวิตเรานั่นเอง

^{๑๒๔} Rabindranath Tagore, *the Essential Tagore*, Edited by Fakrul Alam & Radha Chakravarty, (Cambridge: the Belknap press of Harvard University press, 2011), p.196.

ปัญหาที่ ๒ เราจะแก้ปัญหานี้อย่างไร คำตอบคือต้องเปลี่ยนวิธีคิดด้วยการเปลี่ยนแปลงไปสู่ยุคใหม่ของมิตรภาพ ดังมีเรื่องหนึ่งในยุโรปที่เปลี่ยนแปลงจากยุคกลางไปสู่ยุคใหม่ผ่านข้อเสนอความจริงและการขยายขอบเขตความรู้ออกไป ระหว่างชาวฮินดูและชาวมุสลิม จะต้องออกจากกำแพงทางความคิดที่ล้อมรอบศาสนาของแต่ละฝ่าย ถ้าศาสนานำไปสู่ความตาย และถ้าประเทศทุกประเทศถูกผูกติดกับอดีตก็ไม่มีทางที่เราจะสามารถก้าวไปสู่การพัฒนาได้และคงเป็นไปไม่ได้ที่เราจะรวมเข้ากับคนอื่น เราไม่มีทางบรรลุถึงเสรีภาพได้ถ้าเรายังล้มเหลวที่จะทำลายกำแพงที่สร้างขึ้นในใจของทุกฝ่ายที่สืบทอดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญที่สุดก็คือการเปลี่ยนใจผ่านการศึกาและฝ่ายการต่อสู้คดีต่างๆ เพื่อไปหาเป้าหมาย การเปลี่ยนแปลงนี้ไม่จำเป็นที่จะต้องใช้ความรุนแรง และไม่มีเหตุผลที่จะต้องสู้กันจากความคิดนี้ เพราะชาติอื่นๆ ก็ต่างพยายามจะหลุดพ้นจากความยากลำบากนี้ทั้งสิ้น ทั้ง ๒ ศาสนาจึงจำเป็นต้องก้าวข้ามกำแพงในใจเรา ถ้ายังทำไม่ได้ก็ไม่มีอนาคตสำหรับทุกคน^{๑๒๕}

การนำเสนอของการอยู่ร่วมกันนี้เป็นการนำเสนอมิตรภาพในแง่ของการปรับเปลี่ยนความคิด (mindset) ที่ยึดติดกับอดีตหรือยึดติดกับความเชื่อที่มีมาแต่เดิม ขณะเดียวกันการปรับเปลี่ยนในแง่ของการเข้าเป็นมิตรกันทางศาสนาไม่ใช่เป็นการย้อนไปหาความหมายของศาสนาของแต่ละศาสนาซึ่งจะกลายเป็นข้อจำกัดของศาสนาอื่น จึงจำเป็นต้องเปิดพื้นที่สำหรับการอยู่ร่วมกันเป็นหลัก แล้วพัฒนาการอยู่ร่วมกันนั้นจากการเปลี่ยนผ่านความคิดให้เป็นไปในทิศทางที่ไม่ใช่ใครฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งที่สำคัญ แต่เป็นการเรียนรู้และเข้าใจบริบทของอีกฝ่ายให้มากขึ้นและยอมรับความรู้ที่มาจากอีกฝ่าย

๒.๔ แนวคิดเรื่องมิตรภาพทางศาสนาอิสลาม

คำว่า มิตรภาพ ในศาสนาอิสลามกล่าวถึงความเป็นเพื่อนที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้า ในงานวิจัยนี้จะได้พิจารณาในประเด็น ดังต่อไปนี้

๑) ที่มาของแนวคิด การกล่าวถึงมิตรภาพในศาสนาอิสลามเป็นการพิจารณาถึงประวัติศาสตร์ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางศาสนาอันโยให้เห็นบริบทที่มนุษย์ใช้หลักการบางอย่างในการแก้ไขปัญหาสังคม และกลายเป็นหลักการปฏิบัติทางสังคมในสมัยต่อมา ดังปรากฏดังนี้

ก. มิตรทางสังคม เป็นการเข้าใจแนวคิดพื้นฐานของศาสนาอิสลาม โดยคำว่า อิสลาม มาจากรากศัพท์ภาษาอาหรับว่า สะ-ลิ-มะ หมายถึง การปลดปล่อยสิ่งไม่ดี สงบ เป็นสุข แทนที่จะเป็นชื่อของพระเจ้าหรือชื่อของศาสดาอย่างศาสนาอื่นใช้ แต่ใช้ในการกล่าวละหมาด ๕ ครั้งต่อวันว่า “อัลลอฮุมมะ อันตัสสะลามะ วะมินกัสสะลามะ” แปลว่า โอ้อัลลอฮฺ พระองค์คือพระเจ้าแห่งสันติสุข และสันติสุขทั้งปวงมาจากพระองค์” และยังปรากฏในคำทักทายของชาวมุสลิมว่า “อัสสะลามุ อะลัยกุม” แปลว่า ขอสันติสุขจงมีแต่ท่าน และแม้แต่การบังคับให้คนรอยต้องจ่ายภาษีชะกาตให้แก่คนจน การบังคับให้ประชาชนเชื่อฟังผู้นำเพื่อให้เกิดความสงบเรียบร้อยและไม่เกิดความวุ่นวายในสังคม การบัญญัติกฎหมายอาญาที่มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลในการพิทักษ์สันติสุขของมหาชน การบังคับให้มุสลิมที่มีความสามารถจากทั่วโลก ทุกชาติ ทุกภาษาและทุกเผ่าพันธุ์ให้มาร่วมชุมนุม ณ สถานที่เดียวกัน เพื่อแสดงมิตรไมตรีและความเป็นพี่น้องต่อกันในพิธีอัจญ์ ณ เมืองมักกะฮ์ และอื่นๆ เป็นการให้ความสำคัญ

^{๑๒๕} Rabindranath Tagore, *the Essential Tagore*, Edited by Fakrul Alam & Radha Chakravarty, pp.197-198.

และความมุ่งมั่นของศาสนาอิสลามที่จะสร้างสังคมสันติสุข อันเป็นการสนับสนุนให้เห็นหลักคำสอนของอิสลามที่เริ่มด้วย เมื่อมนุษยชาติได้ปฏิบัติตามคำสอนของอัลลอฮ์แล้ว จะทำให้บ้านเมืองมีความสงบสุขเป็นสังคมที่มีความสันติ และเป็นที่ยอมรับของอัลลอฮ์ ดังข้อความว่า “นี่คือดินแดนที่สมบูรณ์ และพระเจ้าของสุเจ้าเป็นผู้ทรงอภัยยิ่ง”^{๑๒๖} การกล่าวถึงดินแดนที่เป็นสุขสงบในทางศาสนาอิสลามจึงเป็นการแสดงให้เห็นผ่านกิจกรรมทางศาสนาที่มีความชัดเจนในแง่ของการปฏิบัติตนและการลงโทษ ขณะเดียวกันการมองว่าทุกคนควรยึดถือปฏิบัติหลักเกณฑ์เดียวกันก็เป็นการมองทุกคนในฐานะเป็นมิตรที่ปฏิบัติดีร่วมกัน หากผิดจากนี้สันติสุขก็จะมี และแม้แต่คนที่ไม่เป็นมิตรเท่านั้นที่อยู่รอบข้างของเราแทน

ข. มิติทางศาสนา การพิจารณามิตรภาพในทางศาสนานั้นเป็นการอ้างอิงถึงแนวคิดที่มาจากความเชื่อมั่นในพระเจ้า ดังในเรื่องเล่าว่า “ในมัสนุดใหญ่ที่บาลบูก ฉันกำลังท่องคำพูดบางคำเป็นการเตือนใจแก่คนกลุ่มหนึ่ง ซึ่งหัวใจของพวกเขาเหี่ยวแห้งและตายไปแล้ว ไม่สามารถจะใช้วิถีทางที่แลเห็นได้ในความมุ่งหมายของโลกซึ่งมีอาจแลเห็นได้ ฉันเข้าใจว่าสิ่งที่ฉันกำลังพูดอยู่นั้นไม่มีผลอะไรต่อพวกเขา และเห็นว่าไฟแห่งความศรัทธามันของฉันมิได้ทำให้กึ่งไม้เขียวๆ ของพวกเขาติดไฟได้ ฉันรู้สึกเหนื่อยหน่ายต่อการสอนคนที่ไม่รู้จักคิดและการถือกระเจงเงาให้คนตาบอดสอง แต่ประตูแห่งความหมายก็ยังเปิดอยู่และลูกโซ่แห่งการสนทนาก็ถูกขยายออกไปเป็นการอธิบายโอองการกรุกรานโอองการนี้ “เราอยู่ใกล้กับพวกเขายิ่งกว่าเส้นเลือดที่คอหอยของพวกเขาเสียอีก” การสนทนาของฉันไปถึงขั้นที่ฉันได้กล่าวว่า “เพื่อนคนหนึ่งอยู่ใกล้ฉันมากกว่าตัวฉันเอง แต่สิ่งที่น่าพิศวงยิ่งกว่านั้นก็คือฉันอยู่ไกลจากเขา ฉันจะอย่างไร ฉันจะอธิบายถึงตัวฉันเองกับใครเล่าในเมื่อเขาอยู่ในวงแขนของฉันในขณะที่ฉันอยู่แยกไปจากเขา...โอ้พระเจ้าผู้เป็นเจ้า ผู้ที่อยู่ห่างไกลพระองค์รู้จักพระองค์ส่วนคนที่อยู่ใกล้แต่โง่เขลานั้นกลับอยู่ห่างไกลพระองค์ เมื่อผู้ฟังไม่เข้าใจคำสนทนาย่อมไม่มีผลแห่งอัจฉริยภาพจากผู้พูดขั้นแรกจจขยายระนาบแห่งความปรารถนาออกไปเพื่อว่าผู้พูดจักอาจตบลูกบอลแห่งคำพูดอันคล่องแคล่วนั้นได้เสียก่อน”^{๑๒๗} การเข้าใจมิตรภาพในฐานะว่าเป็นบุคคลที่ไม่ว่าจะอยู่ใกล้หรือไกลแต่หากมีจิตใจที่น้อมฟังคำแนะนำของศาสดา มีวิถีปฏิบัติไปในทางเดียวกัน มีศรัทธาที่คงมั่น บุคคลเหล่านั้นล้วนเป็นผู้ใกล้กันทั้งสิ้น และเป็นมิตรที่เข้าถึงหลักธรรมเดียวกันในการปฏิบัติเป็นอันเดียวกัน

๒) ความหมาย ความหมายของมิตรภาพ มิตรภาพนั้นถูกนำมาใช้โดยอ้างอิงถึงความเป็นมิตรใน ๒ ลักษณะคือ

๑) มิตรภาพกับพระเจ้า เป็นมิตรภาพของผู้เคร่งครัดในศาสนา อันเป็นวิธีการนำผู้ศรัทธาในศาสนาไปสู่ความเข้าถึงพระเป็นเจ้า โดยจะพบวิธีการดังกล่าวในการขับขานอังกูรอ่านเป็นการมอบรางวัลให้แก่ปัจเจกบุคคลจนถึงชุมชนของเขาเหล่านั้น โดยยกตัวอย่างข้อความที่ว่า

“แน่นอนบ้านเรือนที่อยู่ในขอบเขตการขับขานของอังกูรอ่านจะกลายเป็นสภาพแวดล้อมของผู้คนที่ซึ่งความดีจะเพิ่มพูนขึ้น เหล่าเทวดาจะมาที่นั่นเพื่อรับฟังอังกูรอ่านและชาตาน

^{๑๒๖} สมาคมนักเรียนเก่าอาหรับ ประเทศไทย, พระมหาคัมภีร์อัลกุรอ่าน, (ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์: ไม่ปรากฏสำนักพิมพ์, มปป.), หน้า ๑๗๐.

^{๑๒๗} มุสลิมุดดิน อะบู มุฮัมมัด อับดุลลอฮ์ บิน มิสลีย์ บิน มุซร็อฟ ชีราซี, ปัญญาชะฮุดิ: กุлистานและบุสตัน, แปลโดย กิตติมา อมรทัต, ไร่นาน อรุณรังษี และจรัญ มะลูลีม, (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์วัฒนธรรมสถานเอกอัครราชทูต สาธารณรัฐอิสลามแห่งอิหร่าน ประจำกรุงเทพมหานคร, ๒๕๔๕), หน้า ๙๒-๙๓.

(ความชั่วร้าย) จะหนีหายไป เหล่าบ้านเรือนที่ไม่ได้อยู่ภายในเสียงขับขานคัมภีร์ของพระเป็นเจ้าจะกลายเป็นสถานที่สำหรับผู้คนที่ซึ่งความดีจางหายและเหล่าเทวดาจะหลีกหนี มีเพียงชาตานเข้ามาอยู่เท่านั้น”^{๑๒๘}

การอธิบายนี้เป็นการมุ่งไปที่ความสงบที่จะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อยังมีการอ่านอังกุรอ่านในโลก ผลกระทบของการอ่านและศึกษา รวมถึงการสอนจะถูกนำไปถึงวันตัดสินและผลที่จะเกิดขึ้นในโลกใบนี้ ซึ่งเหล่าผู้ที่เคร่งครัดในศาสนาจะได้รับรางวัลแห่งการขับขานอังกุรอ่านตามตัวอักษร เรียกกลุ่มเหล่านี้ว่า ชูระ (sura) นอกจากนั้นยังเกิดวัฒนธรรมของกลุ่มนักบวชและกลุ่มศาสนิกยังได้พัฒนาวัฒนธรรมแบบอิสลาม เรียกว่า ซูฟี (Sufi) อันเป็นการสร้างกระบวนการทางสังคมผ่านกลุ่มญาติของผู้เคร่งศาสนาโดยเป็นการสืบทอดในกลุ่มผู้ใกล้ชิดได้สืบทอดการปฏิบัติกันต่อไป โดยคำว่า ซูฟีนี้เป็นแนวคิดของ “มิตรภาพ” อันเป็นการนำเอาหลักอังกุรอ่านมาปฏิบัติอันจะช่วยให้เกิดความใกล้ชิดต่อคัมภีร์มากขึ้น และเป็นประสบการณ์ที่ตรงโดยอ้างถึงการเข้าถึงอังกุรอ่านผ่านจิตใจ^{๑๒๙}

ความหมายนี้เป็นการระบุถึงการพัฒนาให้นักบวชและกลุ่มศาสนิกนำตัวเองไปสู่ความใกล้กันกับพระเป็นเจ้า ในแง่นี้อาจจะโยงไปหาผู้เคร่งครัดต่อการปฏิบัติตน และปฏิเสธจะเข้าร่วมผู้ที่ไม่ปฏิบัติเพื่อพระเป็นเจ้า แต่การมองพระเป็นเจ้าเป็นมิตรนั้นเป็นการโยนหาอุดมคติที่อยู่เหนือกว่ากฎเกณฑ์ อาจนำไปสู่ข้อปฏิบัติที่มนุษย์จะต้องละทิ้งความชั่วทั้งหลายที่ทำให้มนุษย์ห่างไกลจากพระเป็นเจ้าด้วย จึงเป็นการระบุถึงความหมายที่ตรงกับความเป็นหนึ่งเดียวกันระหว่างบุคคลกับพระเป็นเจ้านั้นไม่อาจกระทำได้ด้วยการที่มนุษย์จะคิดถึงเองในโลกและไม่จริงจังหรือชัดเจนเพียงพอก็อาจทำไม่ได้เช่นกัน

๒) มิตรภาพในชุมชน เป็นมิตรภาพของเหล่าผู้อยู่ร่วมกันในศาสนา อันเป็นการเสนอให้เห็นถึงความเป็นภราดรภาพทางสังคม หากไม่มีสังคมก็ไม่มีอาจแสดงออกถึงมิตรภาพได้ โดยจะพบหลักการดังกล่าวได้ในบทซูเราะฮ์ที่ ๒๑ ว่า “และเราได้ส่งเจ้ามาเพื่ออื่นใดนอกจากเพื่อเป็นความเมตตาแก่ประชาชาติทั้งหลาย”^{๑๓๐} ลักษณะดังกล่าวนี้จากการแยกกันระหว่างการกล่าวถึงพระเป็นเจ้านั้นไม่จำเป็นหากอยู่ลำพังคนเดียว แต่จำเป็นต้องการกล่าวถึงมิตรภาพเมื่อมีสังคมมาอยู่ร่วมกัน ดังคำกล่าวเหล่านี้

“พี่น้องเอ๋ย ชีวิตของท่านคือที่พำนักอันโดดเดี่ยวซึ่งถูกแยกจากที่พำนักของคนอื่นๆ เป็นบ้านซึ่งภายในนั้นสายตายของเพื่อนบ้านใกล้เคียงมีอาจแทงทะลุเข้าไปได้ มาตราว่ามันจมอยู่ในความมืดแล้วไซ้ ตะเกียงของของเพื่อนบ้านก็มีอาจส่องให้มันสว่างไสวขึ้นมาได้ ถ้ามันว่างเปล่าไร้เสียง ยิ่งฉางของเพื่อนบ้านก็ไม่อาจทำให้มันเต็มขึ้นมาได้ หากมันตั้งอยู่กลางทะเลทราย ท่านก็ไม่อาจย้ายเคลื่อนไปไว้ในสวนของคนอื่น หรือให้น้ำมือของคนอื่นมาไถหว่านได้ ถ้ามันตั้งอยู่บนยอดเขา ท่านก็มีอาจจะนำมันลงมาวางไว้ในหุบเขาที่ซึ่งเท้าของผู้อื่นจะเหยียบย่างก้าวไปได้ ชีวิตจิตใจของท่านถูกห้อมล้อมด้วยความเปล่าเปลี่ยวอ้างว้าง และมิใช่เพราะความเดียวดายและสันโดษดอกหรือ ที่ทำให้ท่านไม่ได้เป็นท่าน และฉันไม่ได้เป็นฉัน! มิใช่เพราะความเปล่าเปลี่ยวเดียวดายดอกหรือ ที่ทำให้ฉันได้เชื่อต่อการฟังเสียงของ

^{๑๒๘} Al-Grazali, *The Recitation and Interpretation of the Qur'ān*: trans. Muh.ammad Abu'l Quasem. Kegan Paul International, London. (๑๙๘๓), p.๒๔.

^{๑๒๙} Anna M. Gade, *Recitation, The Blackwell Companion to the Qur'ān*, Edited by Andrew Rippin, (Oxford: Blackwell Publishing Ltd., ๒๐๐๖), p.๔๘๙.

^{๑๓๐} ซูเราะฮ์ที่ ๒๑ อัลอัมบียาอ ญุซอ์ที่ ๑๗/๑๐๗/๗๙๑.

ท่าน ซึ่งก็คือเสียงของฉันที่กำลังพูดอยู่นั่นเอง หรือต่อการมาเห็นใบหน้าของท่าน ซึ่งที่แท้มันก็เป็นตัวฉันเองกำลังมองดูในกระจกเงา”^{๑๓๑}

และคำที่กล่าวอีกแบบที่สนับสนุนให้เห็นถึงภราดรภาพระหว่างมนุษย์ที่พึงแสดงต่อกันกับคนรอบข้าง ผ่านความเมตตาว่า

“ขอให้เราอย่าได้พูดถึงพระบิดาอีกต่อไปเลย ขอให้เราได้พูดถึงทวยเทพอันเป็นเพื่อนบ้าน ใกล้เคียงของเธอและพูดถึงมวลภราดาของพวกเขาอันเป็นสิ่งที่เคลื่อนไหวอยู่รอบๆบ้าน และท้องทุ่งทั้งหลายของพวกเขาจะดีกว่า...จะเป็นการฉลาดมากกว่าหากจะพูดให้น้อยลงเกี่ยวกับเรื่องพระเจ้า พระองค์ผู้ซึ่งเราไม่สามารถเข้าใจได้ แต่ควรพูดให้มากขึ้นเกี่ยวกับเรื่องของกันและกัน ผู้ซึ่งเราอาจเข้าใจได้ แต่ฉันใคร่จะให้พวกเขาได้รู้ว่า พวกเราต่างก็เป็นลมหายใจและเป็นกลิ่นหอมของพระเจ้า เราเป็นพระเจ้าในใบไม้ ในดอกไม้และในผลไม้ที่อยู่ทุกยาม”^{๑๓๒}

ความหมายนี้เป็นการเสนอการมองคาลิล ยิบรานผู้นับถือคริสต์ศาสนาแต่เกิดในประเทศมุสลิมจึงเป็นการให้ความหมายแบบที่เป็นการมองจากมุมมองของคนนอกศาสนาแต่อยู่ในพื้นที่ๆ ศาสนาอิสลามมีจำนวนมากว่า จึงเสนอแนวทางที่เข้าใจมนุษย์มากกว่า เช่นเดียวกับการใช้หลักเมตตาธรรมและความเข้มแข็งเด็ดขาด หากมีแต่ความเมตตากรุณา แต่ไม่เด็ดขาดเข้มแข็งก็ถือเป็นความอ่อนแออย่างหนึ่ง ส่วนหากความเข้มแข็งมีมาก แต่ปราศจากความกรุณาก็ดูเป็นความโหดร้ายป่าเถื่อน ด้วยพระเมตตาแห่งอัลลอฮ์นี้เอง สรรพสิ่งที่พระองค์ทรงสร้างมาต่างได้รับผลกันถ้วนหน้า แม้มนุษย์ที่ปฏิเสธพระองค์ก็ยังได้รับพระมหากรุณาธิคุณไม่ต่างจากมนุษย์ที่ศรัทธาในพระองค์เลย และสายธารแห่งพระเมตตานี้ก็มิมีเหือดแห้งตราบลมหายใจสุดท้ายของชีวิตนั้นจะมาถึง และด้วยพระเมตตาแห่งอัลลอฮ์เช่นกันบทบัญญัติต่างๆ ที่ถูกกำหนดขึ้นมานั้นก็เพื่อควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ก็มุ่งให้เกิดความวัฒนาถาวร และความสงบสุขแก่มนุษย์เองทั้งสิ้น^{๑๓๓}

ความหมายทั้ง ๒ นี้จึงเป็นการเข้าใจมิตรภาพในมิติที่เป็นข้อยึดถืออย่างเคร่งครัดและการเข้าใจบริบทของผู้ควรจะถือปฏิบัติที่ผ่อนให้เกิดความสมดุลของบุคคลอื่นที่แตกต่างจากนี้ ขณะเดียวกันก็จำเป็นต้องอยู่ร่วมกันจึงเป็นเงื่อนไขที่จะตีความมิตรภาพใน ๒ ความหมายนี้ในแต่ละเนื้อหาที่จะพิจารณาต่อไป

๓) หลักการสำคัญ ศาสนาอิสลามมีหลักการปฏิบัติที่ชัดเจนในแง่ของความเป็นศาสนิก เพราะด้วยความชัดเจนในการปฏิบัติตนทำให้หลักปฏิบัติต่อมนุษย์นั้นมีปรากฏในคำสอนสำคัญๆ ดังนี้

ก. มิตรภาพในศาสนา เป็นการโยงให้เห็นถึงผู้ศรัทธาในศาสนาอิสลามนั้นจะเป็นผู้ที่เชื่อว่าเป็นมิตร เพราะเป็นผู้ที่ศรัทธาและปฏิบัติตามศรัทธาเดียวกัน ดังข้อความในซูเราะฮ์ที่ ๕ อัล-มาติดะฮ์ ญุซอ์ที่ ๖ “แท้จริงผู้ที่เปี่ยมมิตรของพวกเขานั้น คืออัลลอฮ์ และรอซูลของพระองค์ และบรรดาผู้ศรัทธา

^{๑๓๑} คาลิล ยิบราน, คำครุ, แปลโดย ม่านรังสี กิติมา, (กรุงเทพมหานคร: แสงดาว, ๒๕๖๔), หน้า ๕๔-๕๕.

^{๑๓๒} คาลิล ยิบราน, สวนศาสตร์, แปลโดย ม่านรังสี กิติมา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: แสงดาว, ๒๕๖๔), หน้า ๙๘-๑๐๖.

^{๑๓๓} คณะกรรมการจัดทำหนังสือคุตบะฮ์ (บทธรรมกลา), คุตบะฮ์ (บทธรรมกลา), (กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๓), หน้า ๑-๒.

ที่ดำรงไว้ซึ่งการละหมาด และชำระชะกาต และขณะเดียวกันพวกเขาก็เป็นผู้มอบน้อม” ^{๑๓๔} และข้อความในซูเราะฮ์ที่ ๓ อาละอิมรอน ญุซอ์ที่ ๓ “ผู้ศรัทธาทั้งหลายนั้น จงอย่าได้ยึดเอาบรรดาผู้ปฏิเสธศรัทธาเป็นมิตรอื่นจากบรรดามุมี และผู้ใดกระทำเช่นนั้น เขาย่อมไม่อยู่ในสิ่งใดที่มาจากอัลลอฮ์ นอกจากพวกเจ้าจะป้องกันจากพวกเขาจริงๆ เท่านั้น” ^{๑๓๕} จากข้อความนี้ถูกขยายให้เห็นว่าการเอาผู้ปฏิเสธศรัทธามาเป็นมิตร อาจจะทำให้ล่วงรู้ความลับต่างๆ ของมุสลิม ซึ่งอาจนำภัยมาสู่เหล่าผู้ศรัทธาได้ ขณะเดียวกันการที่เราจะถือเอามิตรจากความกลัวจะได้รับอันตราย คือยอมเป็นมิตรเพื่อจะได้ปลอดภัยก็เป็นอีกแนวทางหนึ่งการอยู่ร่วมกับผู้อื่น การเข้าใจว่ามิตรในแง่นี้เป็นมิตรที่เกี่ยวข้องกับความ เป็นศาสนิกเดียวกัน เป็นการปกป้องความลับ และเป็นการเข้าใจว่าผู้อยู่ร่วมกับตนนั้นมีศรัทธาเดียวกัน จะไม่หักหลังกัน

ข. มิตรภาพในโลก เป็นการกล่าวถึงมิตรภาพในฐานะที่พระเป็นเจ้าเป็นผู้มีเมตตา ทำให้ในการทำหน้าที่ประกาศศาสนาของท่านนบี มีแต่เมตตาธรรม ตามข้อความว่า “ด้วยพระเมตตาจากอัลลอฮ์ต่างหาก ถึงเจ้าได้อ่อนโยนต่อพวกเขา แต่ถ้าเจ้าจะวางท่าเป็นคนใจกระด้างเสียแล้ว แน่นนอนพวกนั้นต้องแตกกระจัดกระจายไปจากเจ้ารอบด้านแน่นอน” ^{๑๓๖} การใช้หลักเมตตาจึงเป็นการวางลักษณะของการปฏิบัติต่อกันและปฏิบัติต่อผู้อื่นว่าเป็นแนวทางให้พระเจ้าอภัยโทษกับผู้นั้นได้ ดังเรื่องเล่าว่า ท่านจะอย่างไร หากเมื่อเช้าท่านกำลังจะไปทำงาน เห็นคนตาบอดกำลังจะข้ามถนน หากท่านนั่งอยู่บนรถโดยสาร เห็นคนชราขึ้นรถเมล์มาที่นั่งก็เต็ม หากท่านเห็นแมวถูกรถบีบขาหักเดินกระเผลกกระเผลกทางหัวโซอยู่ หากท่านทราบว่ามีเด็กกำพร้าข้างบ้านคนหนึ่งไม่มีเสื้อผ้าใหม่จะใส่ไปวันอีด (ตรุษ) ร่วมกับเพื่อนๆ ของเขา และหากคนใช้ที่บ้านท่านกำลังนำกาแฟมาเสิร์ฟท่าน แต่เกิดทำกาแฟหกใส่เสื้อผ้าของท่าน ทั้งหมดนี้ท่านยังไม่ต้องตอบ แต่ช่วยฟังเรื่องราวต่างๆ ต่อไปนี้เสียก่อน มีชายคนหนึ่งเข้าไปหาท่านนบีมุฮัมมัดขณะกำลังหอมหลานชาย ชายคนนั้นแปลกใจมาก เขากล่าวว่า โอ้ศาสนทูตแห่งอัลลอฮ์ ขอสาบานด้วยอัลลอฮ์ ตัวฉันนี้มีลูก ๑๐ คน ฉันยังไม่เคยหอมพวกเขาเลยสักคน ท่านนบีจึงกล่าวกับเขาว่า ผู้ที่ไม่มีเมตตาธรรม เขาจะไม่ได้รับความเมตตา อีกครั้งหนึ่ง ชายชู้คนหนึ่ง อัลลอฮ์ทรงอภัยโทษให้เขาเพราะเขาให้น้ำแกสุนัขที่กำลังกระหายน้ำ โดยท่านนบีกล่าวว่า ระหว่างที่ชายคนนั้นกำลังเดินทาง เขาเกิดกระหายน้ำอย่างหนัก เขาได้พบบ่อน้ำ เขาได้ลงไปโบ้อแล้วดื่มน้ำจนอิ่มแล้วเขาก็ขึ้นจากบ่อ พอเขาขึ้นพ้นปากบ่อก็พบสุนัขตัวหนึ่งทำทางกำลังกระหายน้ำอย่างมาก ถึงกับเอาลิ้นเลียพื้นดิน เขารำพึงว่า สุนัขตัวนี้มันกำลังหิวน้ำอย่างหนักเหมือนตอนที่เมื่อสักครู่นี้ด้วยจิตเมตตาชายคนนั้นก็ลงไปบ่อน้ำอีกแล้วเอาน้ำใส่รองเท้าของเขาและป็นป้ายขึ้นปากบ่อด้วยมือทั้งสอง โดยเขาเอาปากคาบรองเท้าบรรจุน้ำนั้นขึ้นมาด้วย จากนั้นเขาก็เอาน้ำให้สุนัขตัวนั้นกิน อัลลอฮ์ทรงขอบคุณเขาและยกโทษให้เขาหมด” สวากถามว่า โอ้ศาสนทูตแห่งอัลลอฮ์ พวกเราทำดีกับสัตว์จะได้รับผลบุญด้วยหรือ ท่านนบีตอบว่า การทำดีแก่ทุกๆ สิ่งที่มีชีวิตล้วนได้กุศลทั้งสิ้น” ^{๑๓๗} ลักษณะของ

^{๑๓๔} สมาคมนักเรียนเก่าอาหรับ ประเทศไทย, พระมหาคัมภีร์อัลกุรอาน, (ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์: ไม่ปรากฏสำนักพิมพ์, มปป.), หน้า ๒๖๑.

^{๑๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๙.

^{๑๓๖} คณะกรรมการจัดทำหนังสือคุตบะฮ์ (บทธรรมกลา), คุตบะฮ์ (บทธรรมกลา), หน้า ๗.

^{๑๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖.

การปฏิบัติต่อผู้อื่นหรือแม้แต่สัตว์ก็เป็นการปฏิบัติที่ถูกต้อง และเป็นการยกระดับบุคคลและสัตว์ให้อยู่ในสถานะที่เป็นผู้ที่ควรได้รับการช่วยเหลือและการมอบความรักให้อย่างที่ควรปฏิบัติต่อกัน

๔) ประเภทและองค์ประกอบ มิตรภาพในศาสนาอิสลามเป็นลักษณะของบุคคลที่มีคุณลักษณะแห่ง “อัลฟะลาห์” และ “มุฟลิฮูน” หมายถึงความสำเร็จ ปรากฏในอัลกุรอาน จึงปรากฏเป็นบุคคลดี และเป็นมิตรที่ดี ดังนี้

ก. ตักวา คำว่า ตักวา หมายถึง ความยำเกรงต่ออัลลอฮ์ ถือเป็นคุณลักษณะแรกที่มีความสำคัญ ดังข้อความในอัลกุรอานว่า “จงยำเกรงต่ออัลลอฮ์เถิด เพื่อว่าสุเจ้าจะประสบความสำเร็จ” จากข้อความนี้ย่อมชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างตักวา กับการประสบความสำเร็จอย่างชัดเจน ความสำเร็จที่อัลลอฮ์ทรงสัญญาไว้

ข. การดำเนินชีวิตตามวิถีแห่งนบี เป็นการดำเนินชีวิตตามวิถีแห่งนบีอย่างหมดจด กล่าวคือไม่ฝ่าฝืนคำสั่งของท่านและมอบความไว้วางใจต่อท่าน ถือหลักประกันว่า เราได้ปฏิบัติตามเจตนารมณ์ที่พระเจ้าเป็นเจ้าประสงค้ให้เราปฏิบัติ ทั้งนี้เพราะท่านนบี คือ ผู้รู้และผู้มีความเข้าใจคำสั่งของอัลลอฮ์ได้ดีที่สุด ทั้งยังได้รับการรับรองอีกว่า เป็นผู้ที่เหมาะสมความสำเร็จ ดังนั้น ผู้ที่ดำเนินชีวิตหรือปฏิบัติตามท่านจะเป็นผู้ที่ประสบความสำเร็จดุจเดียวกัน ดังที่อัลลอฮ์ได้ตรัสถึงคุณลักษณะแห่งความสำเร็จของบุคคลที่ปฏิบัติตามนบี ดังนี้ “แต่ที่ว่า รอคูลและบรรดาผู้ศรัทธาซึ่งอยู่ร่วมกับท่านนั้นได้ต่อสู้ด้วยทรัพย์สินและชีวิตของพวกเขา บุคคลเหล่านี้จะได้รับผลแห่งความดีงามมากมาย และบุคคลเหล่านี้คือ ผู้ที่ประสบความสำเร็จ”

ค. การประกอบคุณงามความดีทั้งปวง อิสลามมิใช่ศาสนาแห่งความเชื่อเพียงอย่างเดียว และการศรัทธาที่ไม่มีการประพฤติปฏิบัติความดีแบบคู่ขนาน ก็ไม่ถือว่าเป็นการศรัทธาที่สมบูรณ์ ดังนั้นวิถีแห่งความสำเร็จที่อัลลอฮ์ได้ทรงสัญญาไว้ต้องมีความพร้อมด้วยการปฏิบัติคุณความดีต่างๆ ทุกรูปแบบควบคู่กับการมีศรัทธาที่มั่นคงแนบแน่นอยู่เสมอ หรืออีกนัยหนึ่งอาจกล่าวได้ว่า ผู้ที่หมั่นประกอบคุณความดีนั้น เป็นดัชนีชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า เป็นผู้ที่มีศรัทธาด้วยความบริสุทธิ์ใจ และมีความกระตือรือร้นในการปฏิบัติคุณความดีอย่างสม่ำเสมอ นั่นคือ วิถีแห่งความสำเร็จ ดังปรากฏว่า “การซ่งในวันนั้น (วันกามาอะห์) เป็นความจริง ดังนั้น ผู้ใดซ่งของเขาหนัก (ความดีหนักกว่าความชั่ว) บุคคลเหล่านี้คือผู้ประสบความสำเร็จ”

ง. การรำลึกถึงอัลลอฮ์ การรำลึกถึงอัลลอฮ์ถือเป็น การปฏิบัติที่มีคุณค่าและมีความหมายกับผู้ศรัทธาอย่างยิ่ง อัลกุรอานได้สนับสนุนให้มุฮัมมัด-ผู้ศรัทธากล่าวรำลึกถึงอัลลอฮ์ทุกช่วงเวลา เพราะเป็นการแสดงออกถึงการมีความผูกพันกับอัลลอฮ์ แม้แต่ท่านนบีอย่างหมดจดก็สร้างแบบอย่างในทุกอิริยาบถไม่ว่าจะนั่ง ยืน นอน ลูกขึ้นหรือเดิน ทั้งนี้ ย่อมชี้ให้เห็นว่า การซิกรุลลอฮ์ นั้นทำให้มนุษย์มีสำนึกตนเองอยู่ตลอดเวลาว่า เรามีพระผู้อภิบาลกำกับดูแลเราตลอดเวลา ทำให้บุคคลนั้นได้แสดงความขอบคุณพระองค์ และหมั่นทำตามสิ่งที่พระองค์ทรงใช้สั่งดังกล่าวนั้น ย่อมเป็นกุญแจแห่งความดีงามเพื่อไขสู่ความสำเร็จตามอัลลอฮ์ทรงสัญญาไว้ว่า “ดังนั้นสุเจ้าจงรำลึกถึงความกรุณาของอัลลอฮ์เถิด เพื่อว่าสุเจ้าจะประสบความสำเร็จ” และอีกว่า “เมื่อการละหมาดได้เสร็จเรียบร้อยแล้ว สุเจ้าจงแยกย้ายกันไปตามผืนปฐพีของอัลลอฮ์ เพื่อแสวงหาความประเสริฐของพระองค์ และจงกล่าวรำลึกถึงอัลลอฮ์ให้มาก เพื่อว่าสุเจ้าจะประสบความสำเร็จ”

จ. การกำชับในเรื่องของความดี และยับยั้งความชั่ว เป็นลักษณะของผู้ที่อยู่ในกรอบของการบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคมถือเป็นการแสดงออกถึงการมีส่วนร่วมแห่งความรับผิดชอบต่อปัจจัยพื้นฐานที่จะทำให้สังคมมนุษย์ปลอดจากสิ่งที่ไม่พึงประสงค์ทั้งหลาย ทั้งนี้ หากเราสามารถปฏิบัติตามคุณลักษณะดังกล่าวด้วยความจริงจัง แน่ใจ ความดีงามทั้งหลายก็จะปรากฏขึ้นในสังคมอย่างน่าภาคภูมิใจ ในทางตรงกันข้าม หากเราขาดคุณสมบัติแห่งความสำเร็จในข้อนี้ สังคมแห่งเราก็จะเต็มไปด้วยความเสียหาย และสิ่งที่เป็นความเสื่อมของจริยธรรมและศีลธรรม ย่อมเป็นตัวบ่อนทำลายความสันติสุขในการดำเนินชีวิตของมนุษย์อย่างน่าเศร้าใจยิ่งพี่น้องผู้แสวงหาความสำเร็จในชีวิตทั้งหลาย^{๑๓๘}

หลักปฏิบัตินี้เป็นแนวทางในการสร้างชีวิตที่สำเร็จในช่วงขณะมีชีวิตรวมถึงสิ้นลมหายใจ ดังจะพบว่าหลักปฏิบัตินี้เป็นแนวทางของการใช้ชีวิตที่ดีสำหรับตนเอง ขณะเดียวกันก็เป็นผู้เกี่ยวข้อง ความสำเร็จในการดำเนินชีวิตร่วมกัน

ขณะที่การแสดงออกแบบมิตรภาพในศาสนาอิสลามนั้นกล่าวถึงความรักความเมตตา มี ๒ ระดับ คือ

ก. **ความรักความเมตตาที่มีต่อมุสลิมด้วยกัน** มีความเอื้ออาทรต่อกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน เสมือนอาคารที่ยึดเหนี่ยวซึ่งกันและกัน หรือเป็นเสมือนเรือนร่างเดียวกัน ด้วยเหตุนี้จึงไม่น่าแปลกใจอะไรที่เราได้เห็นภาพของพี่น้องมุสลิมทั่วโลก ออกมาเคลื่อนไหวในยามที่พี่น้องมุสลิมบางส่วนถูกกดขี่ข่มเหง นั้นเป็นเพราะคำสอนของศาสนาที่ปลูกฝังให้เรา มีความรัก ความเมตตาซึ่งกันและกัน

ข. **ความรักเมตตาที่มีต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน** ไม่ว่าจะเป็นบิ๊ตศาสนาใดก็ตาม เช่น ในสมัยท่านอุมัรบุตรอัลค็อฏฏอบ เมื่อครั้งที่ท่านได้ออกตรวจตราความเรียบร้อยของบ้านเมืองในนครมะดีนะห์ ท่านได้พบกับขอทานซึ่งเป็นชายชราและพิการ ท่านได้ถามชายผู้นั้นว่าเป็นยิวหรือคริสเตียน เขาตอบว่าเป็นยิว ท่านจึงถามต่อไปว่ากำลังทำอะไรอยู่ เขาตอบว่ากำลังเดินขอเงินตามบ้านของผู้คนเพื่อจ่าย “ญิซยะฮ์” (ภาษายิว) และใช้ในการดำรงชีวิตต่อมัจรึงพาเขาไปที่บ้านและมอบเงินส่วนหนึ่งให้พร้อมกับสั่งให้เจ้าหน้าที่งดเว้นการเก็บภาษีคนชราและพิการ และให้จ่ายค่าครองชีพ (บำนาญ) ตลอดอายุขัยของเขาเหล่านั้นด้วย^{๑๓๙}

ขณะที่มิตรภาพนั้นเป็นการกล่าวถึงธรรมชาติของมนุษย์จำเป็นต้องใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคมเริ่มตั้งแต่สถาบันครอบครัว ชุมชน สังคมและประเทศชาติ ศาสนาอิสลามได้สานสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในสังคมด้วยคุณธรรมและจรรยาบรรณต่างๆ ดังนี้

ก. **ให้เกียรติและถนอมน้ำใจ** ความรู้สึกของผู้อื่น ไม่ดูถูกเหยียดหยาม ทำลายชื่อเสียง และดูหมิ่นความเชื่อของผู้อื่น

ข. **การเริ่มต้นด้วยการทักทาย** กล่าวสลาม ยิ้มแย้มแจ่มใส ช่วยเหลือ เกื้อกูลและมีเมตตาธรรมแก่ผู้อื่น ดังท่านนบีมุฮัมมัดกล่าวว่า “คนหนึ่งคนใดในหมู่พวกท่านจะยังไม่ศรัทธา จนกว่าเขาจะรักในการให้พี่น้องของเขา ได้รับเท่ากับที่เขาปรารถนาจะได้รับ”

ค. **รักจักขอบคุณผู้มีพระคุณ** สำหรับมุสลิมจะต้องสำนึกอยู่ตลอดเวลาว่าความโปรดปรานที่พวกเราได้รับจากอัลลอฮ์นั้นมีมากมายจนไม่อาจคำนวณได้ ต่อจากนั้นมนุษย์เราก็ได้รับความรัก ความอบอุ่นจากบิดามารดา ตลอดจนสังคมก็มีส่วนร่วมในการช่วยเหลือเกื้อกูล และอำนวยความสะดวก

^{๑๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕-๕๘.

^{๑๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐.

ให้แก่พวกเรา ฉะนั้น เราจำเป็นจะต้องรู้จักการขอบคุณ ดังท่านนบีฮัมมัดกล่าวว่า “ผู้ที่รู้จักขอบคุณมนุษย์ อัลลอฮ์จะไม่ขอบคุณต่อเขาเช่นกัน”^{๑๔๐} การสำนึกบุญคุณเป็นแนวทางในการเชื่อมโยงระหว่างบุคคลกับผู้ที่มิบุญคุณเพื่อตอบแทนผู้นั้น ทั้งยังเป็นการเสนอให้เห็นถึงการเคารพรักต่อกันในระดับครอบครัว

๕) กระบวนการพัฒนามิตรภาพ หลักการมิตรภาพเป็นหลักการพื้นฐานในการเป็นมนุษย์ ซึ่งจำเป็นต้องเข้าใจลักษณะมนุษย์และความจำเป็นที่มนุษย์จะต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับ ในแง่ดังกล่าว ศาสนาอิสลามจะใช้หลักการดังกล่าวนี้เป็นพื้นฐานในการเข้าใจมนุษย์และสร้างความรู้สึกเป็นกลุ่มเป็นพวกเดียวกัน ดังนี้

ก. การเข้าใจมนุษย์ว่ามีทั้งดีและชั่ว ข้อพิจารณานี้เป็นเงื่อนไขสำคัญในการที่จะเข้าใจมนุษย์ในส่วนที่เป็นมิตรและไม่ใช่มิตรกับพระเจ้า ซึ่งมีทั้ง ๒ อย่างเหล่านี้ในมนุษย์คนเดียวกัน แต่จะอ้างว่ามนุษย์มีดีส่วนเดียวนั้นยังไม่ได้ トラบที่ยังเป็นมนุษย์อยู่ ดังข้อความว่า

“บุคคลที่ระลึกนึกถึงพระเจ้าอยู่เสมอ ย่อมจะไม่กระทำการอันเป็นบาปเป็นภัย เพราะจิตใจของเขานั้นอยู่กับพระเจ้า พระเจ้าใช้ก็ทำ พระเจ้าห้ามก็ไม่ทำ...มนุษย์เรานั้น โดยธรรมชาติแล้วก็น่าเห็นใจ เพราะถูกสร้างขึ้นมา โดยถูกสอดใส่ ถูกบรรจุความโลภ ความหลง ความอยาก ความโกรธ ความเกลียด ความรัก ความอิจฉาริษยา และความต้องการเข้าไปด้วย ก็ย่อมเป็นการยากที่จะทำดีได้ทุกอย่างดีหมดย่อมไม่ใช่มนุษย์ ชั่วหมดก็ย่อมไม่ใช่มนุษย์ เพราะฉะนั้น มนุษย์ย่อมต้องมีทั้งดีและชั่ว แต่ถ้าดีมากกว่าชั่ว ย่อมเป็นสิ่งที่ประเสริฐแล้ว”^{๑๔๑}

ศาสนาอิสลามจึงมุ่งเข้าใจมนุษย์ในระดับพื้นฐานและการเข้าใจนั้นสอดคล้องกับการไม่ปล่อยให้มนุษย์ทำตามความชั่วอย่างที่มีมนุษย์มีนั้น และจะพบว่า การไม่ทำชั่วนั้นอาจไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงก็ได้ หากยกการทำดีหรือปฏิบัติตามคำสอนที่อธิบายถึงความดีเป็นหลัก ศาสนาอิสลามจึงกล่าวถึงการทำดี ซึ่งการทำดีนั้นจะได้รับรางวัลตอบแทน และโทษจากการทำตามอำนาจกิเลสในตนเองนั้นก็จะได้ผลไม่ต่างกัน แต่การยกให้มนุษย์เป็นผู้ที่ต้องทำดีนั้นเป็นไปในแบบที่มีคนทำให้ดูเป็นแบบอย่างและดำเนินตามแบบนั้น มนุษย์จึงจะบรรลุเป้าหมายที่พระเจ้ามอบให้ และผู้เป็นแบบอย่างของมนุษย์ได้ก็คือมิตรที่จะช่วยรักษาภูมิคุ้มกันชีวิตและจิตวิญญาณของเราไว้ไปสู่ความประเสริฐในที่สุด

ข. การเข้าใจสังคม เป็นการศึกษาความเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยเฉพาะสังคมในปัจจุบันที่เป็นสังคมแห่งการแข่งขันเกือบทุกๆ ด้านทั้งการแข่งขันเพื่อแสวงหาปัจจัยยังชีพ แข่งขันกันเพื่อแสวงหาผลประโยชน์ แข่งขันกันเพื่อแสวงหาอำนาจและบารมี หรือแข่งขันกันเพื่อเอาตัวรอดโดยลำพังจากเหตุการณ์เลวร้ายต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมในทุกวันนี้ การที่สังคมเป็นแบบนี้ทำให้คนเห็นแก่ตัวมากขึ้น คลั่งไคล้วัตถุนิยม ทำให้ขาดแคลนความเสียสละและเอื้ออาทร เมื่อเป็นอย่างนั้นทำให้มิตรภาพของมนุษย์ลดน้อยลงจึงจำเป็นที่จะต้องฟังคำสอนที่ว่า “พึงรู้เถิดว่า พวกเจ้านี้แหละคือ หมู่ชนที่ถูกเรียกร้องให้บริจาคในหนทางของอัลลอฮ์ แต่มีบางคนในหมู่พวกเจ้าเป็นผู้ตระหนี่ ดังนั้นผู้ใดตระหนี่ เขาก็ตระหนี่แก่ตัวเขาเอง เพราะอัลลอฮ์เป็นผู้ทรงมั่งมี แต่พวกเจ้าทั้งหลายเป็นผู้ขัดจน ทั้งนี้ท่านนบีฮัมมัด

^{๑๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑-๔๒.

^{๑๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕.

หมัดกล่าวว่า และจงระวังความตระหนี่ เพราะแท้จริงความตระหนี่นั้นได้ทำลายประชาชาติก่อนหน้าพวกท่านมาแล้ว”^{๑๔๒}

การที่สังคมจะเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดี ไม่ใช่มาจากคนใดคนหนึ่งทำให้เป็นไปอย่างนั้น การสร้างมิตรด้วยการเสียสละและแบ่งปันกันและกันเป็นแนวทางที่จะช่วยโยงความหมายของสังคมให้ยึดถือเป้าหมายหรืออุดมคติภายในจิตใจที่สูงส่งขึ้น และจิตใจที่สูงขึ้นมาจากข้อพิสูจน์ที่เกี่ยวข้องกับสังคมเป็นหลัก คือสังคมจะต้องดีขึ้นและเป็นหนึ่งเดียวกัน มีอุดมคติที่ปฏิบัติความดีร่วมกัน

๖) รูปแบบการประยุกต์ใช้ เป็นการเข้าใจถึงรูปแบบการสร้างความเป็นพี่น้อง เนื่องจากแนวคิดเรื่องศาสนาอิสลามมีลักษณะของการรวมคนเข้าด้วยกัน เพราะเป็นไปไม่ได้ที่คนจำนวนหนึ่งที่อาศัยอยู่ในโลกจะปลีกตัวออกไปอยู่เพียงลำพัง ดูเหมือนว่าศาสนาอิสลามอิสลามจะพยายามทุกวิถีทางที่จำเป็นเพื่อรักษามนุษยชาติจากการแตกแยกและความขัดแย้ง หลักการดังกล่าวก็คือหลักการเป็นพี่น้อง โดยจะพบหลักการนี้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของ ๑. หลักการทางด้านชีววิทยา ๒. คนทุกคนต่างอยู่บนพื้นฐานของความเป็นมนุษย์ทั่วไป ๓. อยู่บนพื้นฐานความเชื่อและอัตลักษณ์ทางศาสนาเดียวกัน ดังข้อความว่า

“นี่คือความเป็นพี่น้องระหว่างลูกหลานของอดัม อัลลอฮ์กล่าวว่า “โอ้ มนุษย์ทั้งหลาย แท้จริงเราได้สร้างพวกเจ้าให้เป็นเพศชายและเพศหญิง และเราได้ทำให้พวกเจ้ามีเชื้อชาติและเผ่าต่างๆ เพื่อให้พวกเจ้าจะได้รู้จักกันที่แตกต่างกันได้ แท้จริงผู้สูงส่งในหมู่พวกเจ้าคือพระอัลลอฮ์เป็นผู้สูงสุดเสมอในหมู่เจ้า” เป็นการอ้างถึงมนุษย์ที่เชื่อและไม่เชื่อ คนที่มีเชื้อสายเดียวกันและผู้ไม่มีเชื้อสาย รวมถึงญาติที่สนิทและคนที่อยู่ห่างไกล”^{๑๔๓}

ความเป็นญาติและพี่น้องจึงมุ่งไปที่เป้าหมายร่วมกันซึ่งมีความดีเป็นสิ่งสำคัญ โดยอิสลามมุ่งไปที่การทำหน้าที่เรื่องชะกาดอันเป็นบทบัญญัติศาสนาหมายถึง ภาระทางทรัพย์สินที่มุสลิมจำเป็นอย่างจะต้องจ่ายให้กับบุคคล ๘ ประเภทคือ ๑. คนยากจน ๒. คนขัดสน ๓. คนทำหน้าที่จัดเก็บชะกาด ๔. คนที่เป็นมุสลิมใหม่ ๕. ทาสที่ต้องการไถ่ตัวเป็นอิสระ ๖. ผู้มีหนี้สิน ๗. ในหนทางของอัลลอฮ์ และ ๘. ผู้ที่เดินทาง เราจะพบว่าอิสลามให้ความสำคัญต่อปัญหาความยากจน และปัญหาชนชั้นในสังคมอย่างไม่มีศาสนาใดมาเทียบ นับตั้งแต่รุ่งอรุณของอิสลาม ขณะที่ท่านนบีทำการเผยแผ่อิสลามที่นครมักกะห์ แม้ว่ามุสลิมในขณะนั้นจะมีจำนวนน้อย และยังไม่เป็นปึกแผ่น การให้ทานต่อคนยากไร้ “ดังนั้นท่านจึงบริจาคแก่ญาติสนิทซึ่งสิทธิ์ของเขา และแก่ผู้ขัดสนและผู้เดินทาง”^{๑๔๔} หลักการของชะกาดจึงเป็นวิธีการรูปแบบการสร้างสังคมมุสลิมให้กลายเป็นสังคมสวัสดิการและสังคมสงเคราะห์ต้นแบบ ถิ่นปลูกแบบที่เป็นรูปธรรม เพื่อความเป็นธรรมในสังคม

๒.๕ แนวคิดเรื่องการสร้างสังคมสันติสุขด้วยศาสนา

แนวคิดเรื่องสังคมสันติสุขปรากฏในศาสนาทุกศาสนาในเชิงอุดมคติ แต่มีปัญหว่าสังคมสันติสุขดังกล่าวไม่ปรากฏแม้แต่ในยุคศาสดาจะอยู่ก็ตาม เป็นแต่การวางรูปแบบการปฏิบัติและผล

^{๑๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐-๕๑.

^{๑๔๓} Leah Kinberg, "Contemporary Ethical Issues", *The Blackwell Companion to the Qur>ãn*, Edited by Andrew Rippin, (Oxford: Blackwell Publishing Ltd., ๒๐๐๖), p.454.

^{๑๔๔} คณะกรรมการจัดทำหนังสือคุตบะฮ์ (บทธรรมกลา), *คุตบะฮ์ (บทธรรมกลา)*, หน้า ๔๕.

การปฏิบัติไว้ ในงานวิจัยนี้จะได้ตรวจสอบสันติสุขในแง่ที่เป็นองค์รวมผ่านข้อเสนอของนักคิดจำนวนหนึ่งที่โยงศาสนากับมาใช้และเป็นภาพร่างของสังคมสันติสุขทางศาสนาที่อาจเป็นไปได้ ดังนี้

๒.๕.๑ สังคมสันติสุขด้วยศาสนาแบบเทวนิยม ออگัสติน (Augustine) ได้เสนอเส้นแบ่งระหว่างเมืองสวรรค์กับเมืองโลกบนลักษณะของความปรารถนาที่จะรักษาบางอย่างไว้ผ่านความรัก อันเป็นสิ่งที่สามารถค้นพบได้จากทั้งสองเมืองสวรรค์และโลก โดยจะพบว่าทุกชีวิตในโลกล้วนมีแต่ความดี แต่ความดีนั้นมักจะถูกทำให้เป็นไปตามที่มนุษย์ต้องการและเห็นแก่ตัว และมักจะกำหนดเอาเองว่าเป็นสิ่งที่พระเจ้าต้องการ การยึดเอาเองว่าความดีมีข้อจำกัดจากความเข้าใจเป็นเองทั้งผ่านอำนาจ มิตรภาพ ความเป็นหุ้นส่วนกันทั้งทางอาหารและผลผลิตต่างๆ เพื่อให้เชื่อว่ามนุษย์สามารถสร้างสิ่งใดก็ตามตามความพึงพอใจเพื่อการเป็นอยู่ของตนเอง จึงเป็นการกำหนดความดีขึ้นเพื่อตัวเอง ทำให้ความดีนั้นถูกจำกัดและลดลงเหลือแค่เพียงสิ่งที่มนุษย์ต้องการ จะพบได้จากเมืองที่มนุษย์สร้างขึ้นล้วนมาจากความต้องการของมนุษย์ที่ทำให้โลกเป็นไปอย่างจำกัดมากกว่าจะออกแบบให้เหนือขึ้นไป โดยจะพบจากการการสร้างสิ่งต่างๆ ได้มีความสมบูรณ์แบบนั้นมีแต่พระเจ้าเท่านั้น ออگัสตินจึงมองว่าความดีที่มีอยู่นี้มีข้อจำกัดเป็นเพราะเราจำกัดความต้องการของเราเองไว้เท่านั้นต่างหาก เช่นเดียวกับ นักคิด นักวิทยาศาสตร์ล้วนให้ข้อจำกัดตัวเองอันเป็นผลมาจากการสร้างความพึงพอใจของตนเองที่พยายามจะควบคุมทุกอย่างทั้งหมดจึงมาจากการที่มนุษย์ต้องการเป็นศูนย์กลางของทุกสิ่ง ขณะที่เรากำลังเกิดขึ้นมาภายในโลกนี้จึงทำให้ไม่สามารถหลุดพ้นไปจากความอยากที่ถูกกำหนดขึ้นมานี้ได้ นั่นทำให้ทุกอย่างที่พบและเจอในโลกเป็นแค่เพียงความดีแบบโลกๆ ที่มนุษย์กำหนดไว้จำกัดตัวเอง ส่วนความดีในสวรรค์นั้นเป็นสิ่งภายนอกที่ต้องขยายออกไปถึงความรักและการสร้างความสุขที่มีต่อพระเจ้า^{๑๔๕}

เช่นเดียวกับศาสนาอิสลามที่เสนอให้เห็นถึงสังคมที่สันติสุขนั้นเป็นการให้ความสำคัญกับความไว้วางใจและความมั่นคงปลอดภัยจนถึงขนาดห้ามความระแวงและการซุบซิบนินทา

“โอ้ ผู้ศรัทธาทั้งหลาย จงหลีกเลี่ยงจากความระแวงสงสัยส่วนใหญ่ เพราะความระแวงสงสัยบางอย่างนั้นเป็นบาป จงอย่าสอแค้น และจงอย่านินทาวร้ายซึ่งกันและกัน มีใครบ้างในสุเจ้าที่ซุบซิบเนื้อพื่อน้องของเขาที่ตายไปแล้ว? ไม่เลย สุเจ้าเองก็ยังรังเกียจ ดังนั้น จงเกรงกลัวพระเจ้าเพราะพระเจ้าเป็นผู้ทรงยอมรับการขอภัย ผู้ทรงเมตตาเสมอ”

โดยเฉพาะผู้เป็นศาสนทูตของพระเจ้า (ศาสดามุฮัมมัด) ใช้ชีวิตอยู่ในบรรยากาศของความมั่นคงปลอดภัย ชื่อสัตย์และไว้วางใจได้ ท่านไม่เคยโก่ง ไม่เคยโกหก ไม่เคยทรยศผู้คน เช่นเดียวกับที่ท่านไม่เคยซุบซิบ นินทา กล่าวร้าย และคิดชั่วต่อใครบางคน ขณะเดียวกัน ผู้คนที่ไว้วางใจและมีความเชื่อมั่นในตัวท่าน พวกศัตรูกล่าวร้ายใส่ความท่าน แต่ก็ไม่มีใครกล่าวหาท่านว่าเป็นคนโกหกและไม่ชื่อสัตย์ คนที่หันหลังให้ท่านนั้นถูกหลอกลวงและถูกลากไปสู่หนทางที่ผิด ท่านศาสนทูตเป็นผู้ที่เชื่อถือได้ ความไว้วางใจได้ของท่านมีสองด้านคือ ด้านความสัมพันธ์ของท่านกับผู้คนและความสัมพันธ์ของท่านกับพระเจ้า ด้านแรกปรากฏให้เห็นได้ในฐานะท่านเป็นผู้ที่เชื่อถือได้ ส่วนในด้านที่สองนั้นเห็นได้จากความวางใจในพระเจ้าอย่างหมดใจ เมื่อสองด้านนี้รวมกันก็เป็นสิ่งประกันบรรยากาศแห่งความมั่นคงปลอดภัย และความสันติให้แก่ท่าน ดังข้อความว่า

^{๑๔๕} Kelton Cobb, *The Blackwell Guide to Theology and Popular Culture*, (Oxford: BLACKWELL PUBLISHING, ๒๐๐๕), pp.๘๙-๙๐.

“จงสาธยายให้พวกเขาารู้ถึงเรื่องราวของนุสเมื่อเขาได้กล่าวแก่ผู้คนของเขาว่า หมู่ชนของฉันเอ๋ย ถ้าหากว่าการที่ฉันอยู่กับพวกท่านและการที่ฉันตักเตือนพวกท่านเป็นสิ่งที่พวกท่านเหลืออดเหลือทนแล้ว ฉันก็มอบความไว้วางใจของฉันทั้งหมดไว้กับพระเจ้า พวกท่านจะรวบรวมหุ้นส่วนทั้งหมดที่พวกท่านตั้งขึ้นและร่วมกันตัดสินเกี่ยวกับฉันก็ได้ และจงพิจารณาถึงแผนการของพวกท่านให้ดีเพื่อจะได้ไม่มีอะไรที่ยังคงค้างซ่อนเร้นไปจากพวกท่าน หลังจากนั้น จงจัดการฉันเสียโดยไม่ต้องมีการผ่อนปรนใดๆ ให้แก่ฉัน”^{๑๔๖}

สังคมที่มีความสันติสุขจึงเป็นการเปิดพื้นที่ให้ความรักที่ไม่ได้ถูกจำกัดแบบมนุษย์นั้นเป็นผู้กำหนดเท่านั้น แต่ความสันติสุขที่แท้จริงนั้นเป็นส่วนที่เกินเลยจากข้อกำหนดที่มนุษย์เป็นผู้บัญญัติ เป็นเรื่องของพระเจ้าหรือศาสนาจะเป็นผู้ขยายให้เห็นพื้นที่ของความสุขสงบดังกล่าว

๒.๕.๒ ศาสนาแบบอเทวนิยม พุทธศาสนิกชนได้เสนอแนวทางการอยู่ร่วมกันระหว่างศาสนาจากการเข้าใจศาสนาทั้งหลายสอนคล้ายกันหรือไม่ก็สอนสิ่งเดียวกัน โดยพระเจ้าตามความเข้าใจของศาสนาแบบอเทวนิยมนั้นมีความหมายแบบชาวบ้านนั้นหมายถึงเทพองค์หนึ่งที่สร้างโลก สร้างมนุษย์ สร้างสิ่งต่างๆ เทพองค์นี้มีรูปร่าง มีตัวตน มีอารมณ์ความรู้สึก อาจโกรธเกรี้ยวมนุษย์ได้ในบางเวลา และอาจรักใคร่มนุษย์ที่อ่อนน้อมตนเหมือนผู้ใหญ่ที่เอ็นดูเด็กที่แสดงความเคารพตน เป็นต้น ส่วนพระเจ้าตามที่พระศาสดาหรือปราชญ์ในศาสนาเข้าใจหมายถึงสภาวะอันเป็นนามธรรมปราศจากตัวตน ให้นั้นอะไรสักอย่างที่เป็นต้นกำเนิดสรรพสิ่งและคอยดูแลจัดการให้สิ่งต่างๆ ดำเนินไปอย่างเป็นระเบียบและมีหลักเกณฑ์ ท่านพุทธทาสตั้งข้อสังเกตว่า สิ่งต่างๆ ในจักรวาลนั้นดำเนินไปอย่างเป็นระเบียบ มีแบบมีแผน เช่น โลกเรามีฤดูกาลที่แน่นอน เมื่อถึงเวลา ฤดูกาลนั้นๆ ก็จะแวะเวียนผ่านมา อาจมีความผิดเพี้ยนบ้าง แต่โดยภาพรวมปรากฏการณ์ทางธรรมชาติในโลกนั้นเป็นระเบียบสม่ำเสมอ ความเป็นระเบียบเกิดลอยๆ ไม่ได้ จะต้องมียะอะไรสักอย่างจัดการให้เป็นไปเช่นนั้น พระเจ้าในศาสนาแบบอเทวนิยมตามทัศนะของท่านพุทธทาสก็คืออะไรบางอย่างที่ทำหน้าที่อยู่เบื้องหลังการเกิดมีขึ้นของสรรพสิ่งในจักรวาลและการที่สิ่งเหล่านี้ดำเนินไปอย่างเป็นระบบระเบียบอย่างที่เราเห็นนั้น ส่วนพระเจ้าอย่างที่เป็นเทพเจ้าองค์หนึ่งนั้นท่านพุทธทาสกล่าวว่าอาจเกิดขึ้นจากจินตนาการของมนุษย์สมัยโบราณที่ไม่เข้าใจปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ เช่นฟ้าร้องฟ้าผ่า พระเจ้าแบบนี้เป็นนามธรรมที่อยู่เบื้องหลังการมีอยู่และเป็นไปของสิ่งต่างๆ ในจักรวาลนั้น ในพุทธศาสนาเรียกสิ่งนี้ว่า “ธรรมนิยาม” ได้แก่กฎธรรมชาติ การตีความของท่านพุทธทาสนั้นทำให้การเข้าใจคำสอนของศาสนานั้นเป็นแนวคิดแบบพหุนิยม (Pluralism) อันหมายถึงความคิดที่เห็นศาสนาต่างๆ สอนความจริงตามแบบของตน ความจริงมีหลายแบบ ศาสนาพุทธก็สอนแบบหนึ่ง ศาสนาคริสต์ อิสลาม ฮินดูก็สอนแบบหนึ่ง ความจริงแต่ละแบบเหล่านี้ไม่ได้ขัดแย้งกัน เพราะเป็นคนละอย่างกัน แต่ทุกศาสนาล้วนสร้างคนให้เป็นคนดีได้ หากเราเข้าใจความจริงศาสนาแบบนี้ ความวิวาทบาดหมางกันระหว่างศาสนาก็จะไม่^{๑๔๗}

พุทธทาสได้เสนอคำสอนในแง่ของการเปรียบเทียบให้เห็นว่า ศาสนาทุกศาสนาเป็นศาสนาเดียวกัน เพราะเป็นที่ดับทุกข์ได้ด้วยและไม่เห็นแก่ตัว ฉะนั้น ถ้าศาสนาไหนที่มีอยู่ในโลกนี้ ใน

^{๑๔๖} M. Fethullah Gulen, วิเคราะห์ชีวิตของท่านศาสดา ศาสนทูตของพระเจ้า: ศาสดามุฮัมมัด, แปลโดย บรรจง บินกาซัน, (Istanbul: Tughra Books, 2014), หน้า ๑๐๐-๑๐๒.

^{๑๔๗} สมภาร พรหมทา, ศาสนาเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการอุดมศึกษา, ๒๕๕๙), หน้า ๑๒๑-๑๒๔.

เวลานี้ที่สอนไม่เห็นแก่ตัวแล้ว คือมีเนื้อแท้ของการที่จะดับทุกข์ได้ด้วยกันทั้งนั้น ถ้าไปสอนให้มีกิเลสมีตัวกู ไม่ต้องเอามารวม เราไม่เรียกว่าศาสนาด้วย จะวางกฎตายตัวลงไปว่า ถ้าสอนให้เห็นแก่ตัวแล้วไม่ใช่ศาสนา ต้องสอนให้ทำลายความเห็นแก่ตัวแล้วก็เป็นศาสนา ฉะนั้น เอามาทำให้เป็นศาสนาเดียวกันได้ แม้ว่าจะมีพิธีการที่ต่างกัน วิธีการที่เราจะทำให้ปรองดองกันคือให้ทุกคนเอาหัวใจเนื้อแท้ของศาสนาของตนๆ มาเปรียบเทียบกัน แล้วจะเข้ากันได้ ทุกศาสนาสามารถเข้ากันได้ แต่เพราะสอนให้นับถือศาสนาให้ต่างกันหรือถือวัฒนธรรมต่างกัน ไม่เหมาะจะรับวิธีของศาสนาบางศาสนา เหมาะเพียงแต่จะรับวิธีของศาสนาบางศาสนาคือศาสนาที่เราที่เรานับถืออยู่ กล่าวคือ โลกถูกบีบคั้นด้วยสังคมด้วยการเมือง ศาสนาจึงถูกเปลี่ยนให้เป็นการบังคับให้ถือศาสนา เช่นศาสนาอิสลามเข้ามาในอินเดียก็เปลี่ยนให้ประชาชนที่ถือศาสนาฮินดูอยู่ก่อนนั้น เปลี่ยนมาถือศาสนาอิสลามก็มาก หรือหมู่เกาะชาวสุมาตรา และแหลมมลายูก่อนนี้ถือพุทธ แล้วเพิ่งเปลี่ยนเป็นถือศาสนาอิสลาม เพราะเมื่อศาสนาอิสลามเข้ามาขณะบีบบังคับให้ถือศาสนาอิสลาม ถ้าไม่ถือก็ต้องตาย ข้อนี้แก้ไขไม่ได้จึงเป็นแบบนี้ แต่ที่จริงแล้วโลกนี้ต้องมีศาสนาหลายศาสนาโดยรูปแบบ ต่างคนต่างก็ถือ และถ้าปัญหาเกิดขึ้นจากศาสนาแล้ว ก็แก้ไขได้ด้วยทำให้เข้าเป็นศาสนาเดียวกันโดยหัวใจและใจความนั่นเอง^{๑๔๘}

การเข้าใจศาสนาในบริบทของการค้นหาความจริงที่แตกต่างกันในแง่ขอความเชื่อที่หลากหลาย แต่เป้าหมายนั้นเป็นอันเดียวกันคือการทำให้ชีวิตมีความดีหรือความสุขสงบ จึงเป็นการนำศาสนามาพิจารณาว่าเป็นเครื่องมือเท่านั้น หากพิจารณาดังนี้พบว่า ศาสนาแบบมนุษย์เป็นเรื่องของความเข้าใจแบบสมมติ ส่วนศาสนาแบบความจริงแท้เป็นเรื่องของธรรมชาติที่อยู่เบื้องหลังสรรพสิ่งเหล่านี้ ไม่ใช่สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น

๒.๖ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยนี้ได้ศึกษางานวิจัยและเอกสารเพื่อตรวจสอบความหมายและข้อมูลที่จะมาใช้ในการศึกษา ดังนี้

๒.๖.๑ งานวิจัย

ปัญญา เทพสิงห์^{๑๔๙} เสนองานวิจัยถึงการผสานใจสามัคคีเป็นพลังสู่ความสันติและความเข้มแข็ง ซึ่งเหตุการณ์ที่พุทธและมุสลิมนี้ใช้ชีวิตร่วมกันมานาน แต่เมื่อรัฐกิจกรรมที่พยายามเสนอเรื่องพหุวัฒนธรรม และสันติภาพเป็นการยื้อแย่ง เพราะคำเหล่านี้ทำให้พุทธและมุสลิมกลายเป็นความแปลกแยกต้องทำให้สามัคคีกัน สิ่งที่เปลี่ยนแปลงจึงเป็นเรื่องการเข้าไปสร้างภาพตัวแทนของเจ้าหน้าที่รัฐ อีกทั้งความคิดด้านเมตตาและกรุณาอื่นโดยไม่เลือกศาสนา เป็นการที่ศาสนานำมาใช้เพื่อไม่ให้เกิดการแบ่งแยก แต่มุ่งไปที่การคิดช่วยเหลือกัน เพื่อให้เกิดมนุษยธรรมและรักษาความสัมพันธ์ที่ยั่งยืน

^{๑๔๘} พุทธทาสภิกขุ, ใจความแห่งคริสต์ธรรมเท่าที่พุทธบริษัทควรทราบ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (ไชยา: ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๘), หน้า ๒๔-๒๕.

^{๑๔๙} ปัญญา เทพสิงห์และคณะ. บทบาทผู้นำศาสนาอิสลามและศาสนาพุทธต่อการเสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชาวมุสลิมและชาวพุทธในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๖๒.

แสวง ปวงจักรทาและคณะ^{๑๕๐} ได้เสนอเรื่องการประยุกต์หลักศาสนธรรมเพื่อการฟื้นฟูการมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชนของคนในหมู่บ้านใต้ร่อง ในฐานะที่ชุมชนบ้านใต้ร่องนับถือศาสนาคริสต์จึงมีการใช้หลักคำสอนและการใช้การมีส่วนร่วมกับชุมชนผ่านการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนเอง และพัฒนาด้านการเปลี่ยนแปลงการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน อันส่งผลให้ชุมชนมีความรักในท้องถิ่นของตนเองแล้ว มีการทดลองทำกิจกรรมค่ายครอบครัว โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนทั้งร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินงานและร่วมติดตาม ประเมินผลการดำเนินงานมากขึ้น

ณัฐพงศ์ธัช กุรัตนธรรมาและคณะ^{๑๕๑} ได้อธิบายถึงการพัฒนารูปแบบการแก้ไขปัญหของชุมชนท้องถิ่นด้วยหลักธรรมไวโนแ่งของการนำหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนามาเป็นเครื่องมือขับเคลื่อนทางเศรษฐกิจและแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบ โดยได้เสนอแนะการพัฒนารูปแบบการแก้ไขปัญหของชุมชนท้องถิ่นด้วยหลักธรรมในพระพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ เพราะชุมชนเป็นสังคมฐานรากที่คนในชุมชนให้ความเลื่อมใสศรัทธา นับถือหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า หากมีปัญหาขึ้นในชุมชน คนในชุมชนจะได้นำหลักธรรมมาปรับใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน

อิสรา ศานติศาสน์^{๑๕๒} เสนองานวิจัยว่าการอยู่ร่วมกันระหว่างชนกลุ่มน้อยที่ต้องอยู่ร่วมกับคนกลุ่มใหญ่ในประเทศของตนได้ พร้อมๆ กับรักษาอัตลักษณ์ของตนและรักษาความสัมพันธ์กับกลุ่มชนที่มีเชื้อชาติ ศาสนาและวัฒนธรรมเดียวกันในอีกประเทศหนึ่งได้เป็นอย่างดี โดยใช้ประโยชน์จากการมีวัฒนธรรมร่วมกัน

บัญชา พงษ์พานิช และคณะ^{๑๕๓} ได้เสนอถึงการพัฒนากิจการทางพระพุทธศาสนาผ่านงานด้านศาสนประเพณี ที่เน้นประเพณีในการรวมกันระหว่างวัดกับชุมชน ผ่านคณะสงฆ์และฆราวาสจะร่วมกันสร้างประเพณีขึ้นมา ศาสนธรรมอันมาจากความที่วัดนั้นจะเป็นองค์ครสำคัญในการเป็นรากฐานแนวคิดทางพระพุทธศาสนาในการสืบทอด รักษาคำสอนและแนวการปฏิบัติ และศาสนสมบัติอันเป็นการบริหารให้สอดคล้องกันตามแนวทางพระวินัยให้เหมาะสมกับพระภิกษุสงฆ์ และสอดคล้องกับระเบียบการบริหารร่วมสมัย

^{๑๕๐} แสวง ปวงจักรทาและคณะ, โครงการการประยุกต์หลักศาสนธรรมเพื่อการฟื้นฟูการมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชนของคนในหมู่บ้านใต้ร่อง, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ๒๕๕๙.

^{๑๕๑} ณัฐพงศ์ธัช กุรัตนธรรมาและคณะ, การพัฒนารูปแบบการแก้ไขปัญหของชุมชนท้องถิ่นด้วยหลักธรรมในพระพุทธศาสนาแบบบูรณาการ, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น, ๒๕๖๐.

^{๑๕๒} อิสรา ศานติศาสน์, การมีวิถีชีวิตร่วมกันของชนต่างศาสนา วัฒนธรรม และชาติพันธุ์ในกลุ่มประเทศอาเซียน, สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สก.สว), ๒๕๕๖.

^{๑๕๓} บัญชา พงษ์พานิช และคณะ, การสังเคราะห์บทเรียนในเชิงหลักคิดและหลักปฏิบัติ: กรณีศึกษาเพื่อการขยายผลพัฒนากิจการพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๖๓.

พระมหาบุญเลิศ ช่วยธานีและคณะ^{๑๕๔} (๒๕๖๑) ได้เสนอการผสมผสานกลไกทางพุทธศาสนา เพื่อสร้างวัฒนธรรมการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขในประชาคมอาเซียน: กรณีศึกษาไทยกับกลุ่มประเทศ อินโดจีนและเมียนมาร์ โดยเสนอถึงการใช้กลไกทางศาสนาเป็นเครื่องมือในการสานสัมพันธ์นำมาซึ่ง ความสันติสุขได้จริงนั้นมาจากการร่วมกันระหว่างองค์กร คือ องค์กรของรัฐทั้งสองฝ่ายได้ร่วมมือจัดทำ แผนงานและโครงการกิจกรรมทางศาสนา มีการยกระดับทุนทางวัฒนธรรมมาส่งเสริมการท่องเที่ยว สร้างคุณภาพชีวิตที่ดีของชาวบ้าน ในระดับประชาชนคือ ประชาชนมีความร่วมมือในการจัดกิจกรรม ทางศาสนาาร่วมกัน ทำให้ประชาชนเปิดรับความเป็นมิตรภาพต่อกันระหว่างศาสนาและระหว่างชาติ

สุชาติ เศรษฐมาลินี^{๑๕๕} (๒๕๕๘) ได้ใช้แนวทางการมีปฏิสัมพันธ์เกี่ยวข้อกันอย่างเข้มข้น ภายใต้การเคารพในความแตกต่าง และการสร้างอัตลักษณ์ร่วมบางอย่างเพื่อความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน การมีส่วนร่วมในตัดสินใจปัญหาของชุมชนร่วมกัน และความพยายามที่จะเข้าใจผู้อื่น โดยรูปแบบของสังคมสันติสุขภายใต้เงื่อนไขนี้จะเป็นการใช้กลไกการสานเสวนาทางศาสนาเข้ามามีส่วนร่วมด้วย

๒.๖.๒ หนังสือ

ก. หนังสือภาษาไทย

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)^{๑๕๖} ได้อธิบายว่า มิตรภาพเป็นหลักการทางศาสนาที่มีการกล่าวไว้ในพระพุทธศาสนา เป็นลักษณะของคนดี มีปัญญา เมื่อใครไปเสวนาคบหา หรือเมื่อเขาเอง ทำหน้าที่เผยแพร่ความรู้หรือความดีงามแก่ผู้อื่น ชักจูงให้ผู้อื่นมีความรู้ความเห็นถูกต้อง หรือให้มี ศรัทธาที่จะถือตามอย่างตน อย่างใดอย่างหนึ่ง จะโดยการสั่งสอน การแนะนำ หรือกระจายความรู้ ความเข้าใจนั้นออกไปทางหนึ่งทางใดก็ตาม ด้วยความปรารถนาดี ด้วยความเมตตากรุณา และการ ประพฤติปฏิบัติชอบ

นักปรัชญาศาสนาอย่าง Daniel Schwartz^{๑๕๗} เสนอเรื่องนี้ไว้ว่า มิตรภาพเป็นกระบวนการ ทศน์เชิงอุดมคติสำหรับความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจากการปลูกฝังของมนุษย์ผู้มีเหตุผล การระบุดึงศักยภาพ ของมิตรภาพปรากฏอยู่ในความเป็นมนุษย์ที่ถูกสร้างมาตั้งแต่แรกเริ่ม โดยมิตรภาพนั้นเป็นคุณค่าแฝง (potential) ที่ทำให้ตนเองสามารถเป็นมิตรกับผู้อื่น รวมถึงเทวดาและพระเจ้าด้วยที่อ้างถึงการสามารถ รับรู้ถึงกันและกันผ่านกิจกรรม ความรู้สึกและการเลือกต่างๆ ที่มนุษย์ทำนั้นจะเชื่อมโยงไปถึงการรับรู้ ของกันและกันรวมถึงพระเจ้าจะรับรู้สิ่งเหล่านั้นด้วยกัน เมื่อรับรู้ก็จะเข้าใจกันได้

พุทธทาสภิกขุ^{๑๕๘} ได้เสนอผ่านงานเขียนที่ปูพื้นให้เห็นว่าเราจะเข้าใจโลกและชีวิตมนุษย์ ได้อย่างไร เป็นงานเขียนที่สะท้อนให้เห็นว่าพุทธปรัชญามีโลกทัศน์เกี่ยวกับสิ่งต่างๆ ในจักรวาลและ

^{๑๕๔} พระมหาบุญเลิศ ช่วยธานีและคณะ, การผสมผสานกลไกทางพุทธศาสนาเพื่อสร้างวัฒนธรรมการอยู่ ร่วมกันอย่างสันติสุขในประชาคมอาเซียน: กรณีศึกษาไทยกับกลุ่มประเทศอินโดจีนและเมียนมาร์, สำนักงาน คณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๖๑.

^{๑๕๕} สุชาติ เศรษฐมาลินี, การสร้างสันติภาพในสังคมพหุวัฒนธรรมทางศาสนาชาติพันธุ์: กรณีศึกษา ชุมชนมุสลิมในภาคเหนือของประเทศไทย, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๘.

^{๑๕๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๔๖, กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๕๙.

^{๑๕๗} DANIEL SCHWARTZ, *Aquinas on Friendship*, OXFORD: CLARENDON PRESS, 2007.

^{๑๕๘} พุทธทาสภิกขุ. *อิทัปปัจจยตา*. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, ๒๕๕๙.

ชีวิตมนุษย์อย่างไรและพุทธทาสภิกขุ^{๑๕๙} อริยสัจจากพระโอษฐ์ เล่มนี้เป็นงานรวบรวมและตีความคำสอนเรื่องอริยสัจสี่จากพระไตรปิฎก เนื้อหาเกี่ยวข้องโดยตรงกับการเข้าใจชีวิตมนุษย์และมนุษย์ที่ชีวิตตกอยู่ภายใต้กฎอริยสัจสี่คือมนุษย์ทุกคนไม่จำกัดเชื้อชาติและศาสนา คนที่ไม่นับถือศาสนาก็มีชีวิตที่ตกอยู่ภายใต้กฎอริยสัจ และในหนังสือ ศาสนาคืออะไร (พุทธทาสภิกขุ, ๒๕๖๑) เป็นอีกหนึ่งงานวิเคราะห์ความหมายของศาสนาในทัศนะของท่านพุทธทาส ศาสนาตามการตีความของท่านพุทธทาสคือเครื่องมือตามธรรมชาติที่มนุษย์ (และสัตว์) สร้างขึ้นเพื่อให้ตนเองเหมาะที่จะอยู่รอด ท่านพุทธทาสมองศาสนาเหมือน Charles Darwin ที่เห็นว่าศาสนาคือเครื่องมือเพื่อความอยู่รอด และ David Hume ที่เห็นว่า ศาสนาเป็นกระบวนการที่เกิดตามธรรมชาติ ศาสนาไม่ใช่ผลผลิตของสิ่งที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ อีกทั้งยังมีหนังสืออย่าง ภาษาคน-ภาษาธรรม (พุทธทาสภิกขุ, ๒๕๓๗) เสนอว่า ศาสนาต่างกันเพราะเราสนใจภาษาคนในศาสนาทั้งหลาย แต่ถ้าเราอ่านคัมภีร์ศาสนาผ่านภาษาธรรม เราจะไม่เห็นความแตกต่างและขัดแย้งระหว่างศาสนา

มาร์ค ตามไท^{๑๖๐} ได้เสนอทัศนะว่า การที่บุคคลเลือกคุณค่าที่หลากหลายในฐานะปัจเจกบุคคล ระหว่าง อุดมการณ์ เพื่อ ครอบครัว สิ่งที่เราเลือกนั้นจะพบว่ามีลำดับความสำคัญของคุณค่าทางสังคม โดยอุดมการณ์นั้นเปลี่ยนแปลงไปได้ตามยุคสมัย เพราะโลกเปลี่ยนทำให้อุดมการณ์ไม่มีความหมาย อีกทั้งด้วยปัจจัยอื่นๆ ยิ่งทำให้อุดมการณ์บางอย่างขัดกัน ไม่มีความหมาย การที่เราเลือกและทุ่มเทให้กับอุดมการณ์แต่เมื่อทุกอย่างเปลี่ยนไปเราก็ต้องทิ้งสิ่งนั้นอยู่ตลอดเวลา แต่เมื่อต้องเลือกระหว่างเพื่อนกับอุดมการณ์ ควรเลือกเพื่อนไม่ใช่เลือกอุดมการณ์

ข. หนังสือภาษาอังกฤษ

Dalai Lama^{๑๖๑} เสนอความคิดว่าสิ่งที่มีค่าจริงๆ ในชีวิตของคนเราคือเสรีภาพทางจิตวิญญาณและสิ่งนี้อยู่เหนือศาสนาที่เป็นสถาบันทุกศาสนาในแง่หนึ่ง ศาสนาที่เป็นสถาบันทุกศาสนาควรเข้าใจว่า ศาสนาเป็นเครื่องมือเฉพาะตามวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน แต่ศาสนาทุกศาสนาที่แตกต่างกันเป็นธรรมดา เพราะอิงอยู่กับวัฒนธรรมที่ต่างกัน สามารถพามนุษยชาติไปสู่เป้าหมายเดียวกันคือเสรีภาพทางจิตวิญญาณ และอีกเรื่องที่ Dalai Lama^{๑๖๒} เสนอคือ พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สอนให้มนุษย์พยายามเข้าใจเพื่อนร่วมโลกว่ามีปัญหาหลักๆ ในชีวิตไม่ต่างจากเรา ความเข้าใจนี้จะนำไปสู่ความเห็นอก เห็นใจกัน ซึ่งนั่นก็คือจุดเริ่มต้นของสันติสุขของโลก

Thich Nhat Hanh^{๑๖๓} อธิบายและแจกแจงอย่างละเอียดว่าคำสอนของพระพุทธเจ้ามีสาระสำคัญอยู่ที่การมีสติและรู้จักแปรสภาพด้านลบของชีวิตให้กลายเป็นบวก คนที่เข้าใจชีวิตอย่างลึกซึ้งตามหลักพระพุทธศาสนาจะมองผู้อื่นอย่างเป็นมิตร ความเมตตากรุณาเป็นผลที่จะเกิดตามมาจากญาณปัญญาที่ลึกซึ้งของมนุษย์ และอีกเรื่องที่

^{๑๕๙} พุทธทาสภิกขุ. อริยสัจจากพระโอษฐ์. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, ๒๕๖๐.

^{๑๖๐} มาร์ค ตามไท. “ทุกขใหม่ของสังคมไทย”. โครงการเวทีวิจัยมนุษยศาสตร์ไทย: ความหวังกับจินตนาการทางมนุษยศาสตร์. กรุงเทพมหานคร: สยามปริทัศน์, ๒๕๕๙. หน้า ๕๐๙-๕๑๖.

^{๑๖๑} Dalai Lama. *Beyond Religion*. Kindle edition. ๒๐๑๑.

^{๑๖๒} Dalai Lama. *Kindness, Clarity and Insight: The Fundamental of Buddhist Thought and Practice*. Kindle edition, ๒๐๒๐.

^{๑๖๓} Thich Nhat Hanh. *The Heart of Buddha's Teaching: Transforming Suffering into Peace, Joy and Liberation*. Kindle edition, ๒๐๑๕.

Thich Nhat Hanh^{๑๖๔} เสนอคือ การเจริญสติของพระพุทธเจ้าเป็นวิธีการสากลที่ใครก็สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับชีวิตได้ โดยไม่ต้องสนใจว่าตนนับถือศาสนาอะไร หรือไม่นับถือศาสนาใดๆ เลย การเจริญสติคือการฝึกควบคุมความคิดให้นิ่งและฉลาดเวลาเผชิญปัญหาในชีวิตประจำวัน จิตที่นิ่งและฉลาดจะสามารถมองเห็นหนทางแก้ปัญหาเสมอ จิตที่นิ่งและฉลาดจะทำให้มนุษย์ชาติมีคุณภาพ ไม่เป็นภาระของโลก ตรงกันข้ามคนที่มึนจิตสงบนิ่งและฉลาดจะคิด พุด หรือทำอย่างอื่นให้เกิดความสุขสงบในโลกเสมอ

Robindronath Thakur^{๑๖๕} ได้เสนอแนวคิดที่สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระผู้เป็นเจ้ากับชีวิตมนุษย์ โดยรวมเนื้อหาของหนังสือกวีนิพนธ์เล่มนี้สะท้อนให้เราเห็นว่าปราชญ์และกวีที่เข้าใจศาสนาอันด้อยอย่างลึกซึ้ง จะมองเห็นว่าโลกนี้สามารถสร้างสรรค์ให้เป็นอาณาจักรแห่งความรัก ปัญญา และสันติสุข สำหรับมนุษยชาติและสรรพสัตว์ได้

Kahlil Gibran^{๑๖๖} ได้เสนอให้เห็นถึงการใคร่ครวญไตร่ตรองเกี่ยวกับชีวิต โลก เพื่อนมนุษย์ และสิ่งต่างๆ หากเรารู้จักคิด เราจะเข้าใจว่า ศาสนาคืออะไร ความดีงามคืออะไร พระเจ้าคืออะไร ความดีงามคืออะไร พระเจ้าคืออะไร ธรรมคืออะไร ทั้งหมดเป็นประโยชน์ต่อการที่เราจะช่วยกันคิดว่า ศาสนาอิสลามอันจะเป็นที่รักของเพื่อนมนุษย์ควรเป็นเช่นใด

Charles Stewart and Rosalind Shaw^{๑๖๗} (๑๙๙๔) แนวคิดผสมผสาน (Syncretism) มาจากแนวคิดเรื่องการเปลี่ยนแปลง หรือสิ่งแปลกใหม่ ซึ่งเป็นลักษณะการทำให้สิ่งบริสุทธิ์นั้นเสียหายหรือเปลี่ยนไปจากเดิม เมื่อนำมากล่าวถึงผ่านการที่ศาสนาย่างเข้าไปสู่วัฒนธรรมที่หลากหลายในแต่ละสังคมที่ต่างกัน จนกลายเป็นพื้นฐานทางความคิดใหม่ที่ควบคู่ไปกับสังคม ซึ่งปรากฏผ่าน แนวคิดของ “ศาสนาโลก” เช่น ศาสนาคริสต์ และอิสลาม ผ่านการเผยแผ่ของเหล่านักมิชชันนารีและนักเทววิทยา โดยมีแนวคิดหลัก ๓ ประการคือ ๑) แนวคิดผสมผสาน (Syncretism) ถูกใช้ในแง่ของวิวัฒนาการทางสังคมศาสนา แสดงถึงทฤษฎีที่เป็นสื่อกลางโดยเริ่มต้นตั้งแต่ความเชื่อแบบพหุเทวนิยม เช่นตำนานกรีกโบราณที่นำเสนอเทพที่มีอารมณ์แตกต่างและหลากหลาย ก่อนที่จะเป็นศาสนาแบบเอกเทวนิยมที่ยึดถือความถูกต้องเป็นธรรมไม่ใช่ใช้อารมณ์ของมนุษย์เป็นเครื่องพิจารณา ก่อนจะถูกปฏิเสธจากแนวคิดแบบเอกเทวนิยมที่ไม่เชื่อมั่นต่อการที่ทุกอย่างมาจากพระเจ้ามากกว่าตัวมนุษย์เองจึงมาสู่วัฒนธรรมศาสนาแบบพุทธ ๒) แนวคิดผสมผสาน (Syncretism) ถูกใช้เพื่อเปลี่ยนคำว่า “อื่น” (other) ให้กลายเป็นสิ่งเชื่อมโยงกัน โดยประยุกต์จากพื้นที่ประวัติศาสตร์ที่ต่างกันให้กลายเป็นพื้นที่ทางสังคมเดียวกัน ฉะนั้น คำว่า “อื่น” จึงเป็นทฤษฎีที่แปลกแยกหรือแตกต่าง (alien) การรวมกันเป็นเป้าหมายหลักของศาสนามากกว่าจะทำให้เกิดความแตกแยกกัน จึงเน้นความสามัคคีเป็นหลัก ๓) แนวคิดผสมผสาน (Syncretism) เป็นการถกเถียงกันในการศึกษาศาสนาเปรียบเทียบที่พยายามคลี่คลายปัญหาเรื่องความไม่ชัดเจนหรือคลุมเครือ โดยมองว่าคำที่ไม่ชัดเจนจะเป็นการลดคุณค่าทาง

^{๑๖๔} Thich Nhat Hanh. *The Miracle of Mindfulness: An Introduction to the Practice of Meditation*. Kindle edition, ๑๙๙๖.

^{๑๖๕} Rabindronath Thakur. *Gitanjali*. London: Macmillan, ๑๙๑๕.

^{๑๖๖} Kahlil Gibran. *Collected Poetical Works*. Delphi Classics, Kindle edition, ๒๐๑๙.

^{๑๖๗} Charles Stewart and Rosalind Shaw, *Syncretism Anti-syncretism: The politics of religious synthesis*, London and New York: Routledge, ๑๙๙๔.

บทที่ ๓

ระเบียบวิธีวิจัย

งานวิจัยเรื่อง “มโนทัศน์เรื่องมิตรภาพในมุมมองปรัชญาศาสนากับการสร้างสังคมสันติสุขใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งได้กำหนดขั้นตอนดำเนินงาน ดังต่อไปนี้

- ๓.๑ รูปแบบการวิจัย
- ๓.๒ ประชากร/พื้นที่วิจัย
- ๓.๓ เครื่องมือการวิจัย
- ๓.๔ ขั้นตอนการสร้างเครื่องมือ
- ๓.๕ การเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัย
- ๓.๖ การวิเคราะห์ข้อมูล
- ๓.๗ การนำเสนอผลงานวิจัย

๓.๑ รูปแบบการวิจัย

ในงานวิจัยนี้ได้ใช้วิธีการศึกษา ๒ แบบ คือ

๑) การศึกษาเชิงคุณภาพ (Quality Research) ด้วยวิธีการสืบค้นจากเอกสาร (Documentary Data) เป็นการศึกษาข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิและทุติยภูมิ ประกอบด้วย งานวิจัยวิทยานิพนธ์ หนังสือและตำรา ในประเด็นเกี่ยวกับข้อมูลพื้นฐานมิตรภาพในแต่ละศาสนา ความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรม รูปแบบการนำเสนอเรื่องสังคมสันติสุข เป็นต้น

๒) การศึกษาเชิงคุณภาพ (Quality Research) โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) และแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation) กระจวนการกลุ่ม (focus group) และการสานเสวนา (Interreligious dialogue)

โดยเขียนเป็นตารางดังต่อไปนี้

ปัญหาคำวิจัย	แนวคิดและทฤษฎีที่ใช้	ระเบียบวิธีวิจัย	
		กลุ่มเป้าหมาย	วิธีการวิจัย
๑. แนวคิดเรื่องมิตรภาพและหลักการสร้างสังคมสันติสุขในมุมมองพระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลามเป็นอย่างไร	- แนวคิดเรื่องมิตรภาพ - แนวคิดเรื่องการสร้างสังคมสันติสุข	เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	- สืบค้นเอกสาร

ปัญหานำวิจัย	แนวคิดและทฤษฎีที่ใช้	ระเบียบวิธีวิจัย	
		กลุ่มเป้าหมาย	วิธีการวิจัย
๒. รูปแบบกระบวนการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขในมุมมองพระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลามเป็นอย่างไร	-กระบวนการสร้างมิตรภาพ -รูปแบบสังคมสันติสุขในมุมมองพระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลาม	-ผู้นำศาสนา -สมาชิกในศาสนา -นักวิชาการทางศาสนา	- สัมภาษณ์เอกสาร - การสัมภาษณ์
๓. กลไกการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขตามมุมมองศาสนาควรเป็นอย่างไร	-แนวคิดมิตรภาพและสังคมสันติสุขตามมุมมองศาสนา -รูปแบบการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขตามมุมมองศาสนา	-ผู้นำศาสนา -สมาชิกในศาสนา -นักวิชาการทางศาสนา	- สัมภาษณ์เอกสาร - การสัมภาษณ์

ตาราง ๓.๑ กรอบระเบียบวิธีวิจัย

๓.๒ ประชากร/พื้นที่วิจัย

- ๑) ประชากรในการศึกษาเชิงคุณภาพ ประกอบด้วย
 - กลุ่มผู้นำพระพุทธศาสนา ได้แก่ ตัวแทนพระพุทธศาสนาคัดเลือกแบบไม่เจาะจง และแบบสโนบอลล์ (snowball) เป็นผู้มีความสามารถให้ข้อมูลได้ จำนวน ๑๐ ท่าน
 - กลุ่มผู้นำศาสนาคริสต์ ได้แก่ ตัวแทนศาสนาคริสต์คัดเลือกแบบไม่เจาะจง และแบบสโนบอลล์ (snowball) เป็นผู้มีความสามารถให้ข้อมูลได้จำนวน ๑๐ ท่าน
 - กลุ่มผู้นำศาสนาฮินดู ได้แก่ ตัวแทนศาสนาฮินดูคัดเลือกแบบไม่เจาะจง และแบบสโนบอลล์ (snowball) เป็นผู้มีความสามารถให้ข้อมูลได้จำนวน ๑๐ ท่าน
 - กลุ่มผู้นำศาสนาอิสลาม ได้แก่ ตัวแทนศาสนาอิสลามคัดเลือกแบบไม่เจาะจง และแบบสโนบอลล์ (snowball) เป็นผู้มีความสามารถให้ข้อมูลได้ จำนวน ๑๐ ท่าน
- ๒) พื้นที่การวิจัย ได้แก่ ๑) วัดในพระพุทธศาสนาเถรวาทและ วัดในพระพุทธศาสนา มหายาน ๒) โบสถ์คริสต์ ๓) โบสถ์ฮินดู ๔) มัสยิด ในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล

๓.๓ เครื่องมือการวิจัย

การวิจัยนี้ใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึก(In-depth Interview) แบบมีโครงสร้างและไม่มีโครงสร้างในการสัมภาษณ์ผู้นำศาสนา สมาชิกศาสนาและนักวิชาการทางศาสนา ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับมิตรภาพกับการสร้างสังคมสันติสุข ใช้การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม (Participant

Observation) การสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation) และการสนทนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อค้นหาตัวชี้วัดมิติภาพในมุมมองปรัชญาศาสนากับการสร้างสังคมสันติสุข โดยมีลักษณะแบบสัมภาษณ์ ๓ แบบ คือ

- ๑) แบบสัมภาษณ์ผู้นำศาสนา
- ๒) แบบสัมภาษณ์สมาชิกศาสนา
- ๓) แบบสัมภาษณ์นักวิชาการทางศาสนา

๓.๔ ขั้นตอนการสร้างเครื่องมือ

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร กระบวนการกลุ่ม และการเสวนาทางศาสนา เพื่อพัฒนาการสร้างมิติภาพและสังคมสันติสุขตามมุมมองศาสนา โดยมีกระบวนการตรวจสอบและรับรองเครื่องมือในการวิจัย ดังนี้

- (๑) หัวหน้าโครงการร่างแบบสัมภาษณ์ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยที่กำหนดไว้
- (๒) เชิญผู้ทรงคุณวุฒิด้านจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์เป็นที่ปรึกษา และตรวจสอบแบบสัมภาษณ์/เครื่องมือ ที่สร้างขึ้น
- (๓) ปรับแก้เครื่องมือตามข้อเสนอแนะของคณะกรรมการพิจารณาจริยธรรมการวิจัยในคน
- (๔) นำเครื่องมือไปใช้ประกอบการสนทนาแบบกระบวนการกลุ่มโดยเน้นที่กลุ่มศาสนานิกายเดียวกัน และการร่วมสานเสวนาทางศาสนาระหว่างศาสนา
- (๕) กระบวนการสนทนากลุ่มและการสานเสวนา
- (ก) ผู้วิจัยจะดำเนินการขอสัมภาษณ์กลุ่มและจัดกิจกรรมสานเสวนาด้วยตนเอง ผ่านช่องทางออนไลน์หรือช่องทางอื่น โดยได้รับการยินยอมจากผู้ให้สัมภาษณ์
- (ข) ก่อนสัมภาษณ์ ผู้เข้าร่วมโครงการฯ จะได้รับเอกสารคำชี้แจงเกี่ยวกับโครงการฯ วัตถุประสงค์ของการวิจัย กระบวนการวิจัย สิทธิของผู้เข้าร่วมโครงการฯ การรักษาข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ ประโยชน์ที่จะได้รับและผลกระทบของโครงการฯ ที่จะเกิดขึ้นแก่ผู้เข้าร่วมโครงการฯ ทั้งในขณะสัมภาษณ์และหลังจากเผยแพร่ผลงานวิจัย รวมทั้งการชี้แจงด้วยวาจาจากผู้วิจัยหรือผู้ช่วยวิจัย
- (ค) ผู้ให้สัมภาษณ์กลุ่มและการสานเสวนา แสดงความยินยอมให้สัมภาษณ์และสานเสวนาโดยสมัครใจ โดยลงนามในเอกสารแสดงความยินยอมให้สัมภาษณ์และสานเสวนา โดยอนุญาตให้มีการบันทึกเสียง
- (ง) หากผู้ให้สัมภาษณ์เป็นพระภิกษุ เป็นกลุ่มประชากรที่เปราะบาง ผู้วิจัยจะระมัดระวังในการสัมภาษณ์เป็นพิเศษ และจะอธิบายกระบวนการต่างๆ ในการให้สัมภาษณ์แก่พระภิกษุให้ละเอียดชัดเจนที่สุด
- (๖) การวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูล
- (ก) การวิเคราะห์ วิเคราะห์เอกสารต่างๆ ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับเรื่องมิติภาพและการสร้างสังคมสันติสุขด้วยประเด็นข้อโต้แย้ง (argument) ตามกรอบของปรัชญาศาสนา และวิเคราะห์บทสัมภาษณ์กลุ่มผู้เชี่ยวชาญด้านพระพุทธศาสนา จำนวน ๑๕ ท่าน และผู้เชี่ยวชาญด้านศาสนาคริสต์ จำนวน ๑๕ ท่าน ผู้เชี่ยวชาญด้านศาสนาฮินดูจำนวน ๑๕ ท่าน ผู้เชี่ยวชาญด้านศาสนาอิสลาม จำนวน

๑๕ ท่านในข้อเสนอเรื่องมิตรภาพระหว่างนิกายและการสร้างสังคมสันติสุขในแง่ของการบริหารจัดการวัดและชุมชน

(ข) สังเกตการณ์รูปแบบการนำเสนอเรื่องมิตรภาพและสังคมสันติสุขผ่านกระบวนการสานเสวนา เพื่อนำเสนอให้เห็นรูปแบบการเชื่อมโยงกันทางศาสนาในมิติของการเสนอความเห็นในประเด็นเรื่องนี้ผ่านกลุ่มตัวแทนศาสนา ๒ ครั้ง ครั้งละ ๑๒ ท่าน รวมจำนวน ๒๔ ท่าน ประกอบด้วย ตัวแทนพระพุทธศาสนา จำนวน ๖ ท่าน ตัวแทนศาสนาคริสต์จำนวน ๖ ท่าน ตัวแทนศาสนาฮินดู จำนวน ๖ ท่าน ตัวแทนศาสนาอิสลาม จำนวน ๖ ท่าน

(ค) นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาทั้งข้อมูลเอกสาร การสัมภาษณ์กลุ่มและการสานเสวนามาเปรียบเทียบ วิเคราะห์และสังเคราะห์ หาข้อสรุปที่เป็นกลไกการสร้างสังคมสันติสุขในมิติศาสนาในสังคมไทย

๓.๕ การเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัย

ในการวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้ทำการเก็บรวบรวมข้อมูล ๒ แบบ คือ

๓.๕.๑ เก็บข้อมูลเชิงเอกสารนั้นเน้นการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิและทุติยภูมิจากแหล่งวิจัย เช่น ห้องสมุดจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ห้องสมุดของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นต้น

๓.๕.๒ เก็บข้อมูลจากการวิจัยเชิงคุณภาพนั้น เน้นการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตการณ์ และกระบวนการกลุ่ม สานเสวนา แล้วทำการวิเคราะห์มิตรภาพและหลักการสร้างสังคมสันติสุขในมุมมองพระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลาม เพื่อค้นหาตัวชี้วัดในการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขตามมุมมองศาสนา

๓.๖ การวิเคราะห์ข้อมูล

เมื่อผู้วิจัยได้จัดเก็บรวบรวมและตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลในแต่ละประเด็นอย่างครบถ้วนสมบูรณ์แล้วก็จะนำข้อมูลมาจัดระบบเป็นหมวดหมู่ เรียงลำดับตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยเริ่มต้นจากการศึกษาแนวคิดเรื่องมิตรภาพและหลักการสร้างสังคมสันติสุขในมุมมองพระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลามจากเอกสารงานวิจัย วิทยานิพนธ์ หนังสือและตำรา ในประเด็นเกี่ยวกับข้อมูลพื้นฐานของแต่ละศาสนา ความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรม รูปแบบการสร้างสังคมสันติตามมุมมองศาสนา เป็นต้น และนำข้อมูลที่ได้มาหารูปแบบกระบวนการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขในมุมมองพระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลามจากข้อมูลเอกสารและการสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้อง ต่อจากนั้นจึงดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการวิเคราะห์เชิงประเด็น (content analysis) และการพรรณนาวิเคราะห์ข้อมูลแบบ ๓ เสร้าอันมาจากความต่างของผู้ให้ข้อมูลทั้ง ๓ ด้าน จัดระบบหมวดหมู่ของการวิเคราะห์เรียงตามลำดับวัตถุประสงค์ของการวิจัยเพื่อกลไกการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขตามมุมมองศาสนาต่อไป

๓.๗ การนำเสนอผลงานวิจัย

เมื่อนำเสนอรายงานวิจัยที่ได้รับการตรวจสอบแล้วนำมาปรับปรุงและทำบทความวิชาการ ทำตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้ และกิจกรรมที่ดำเนินการ ตลอดจนผลที่ได้รับ

สรุปกิจกรรมเกี่ยวกับการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์ทั้ง ๕ ด้านคือ

- ๑) ผลการวิจัยนำไปสู่ประโยชน์ด้านวิชาการ
- ๒) ผลการวิจัยนำไปสู่ประโยชน์ทางด้านสาธารณะ/สังคม วัด ชุมชน
- ๓) ผลการวิจัยนำไปสู่ประโยชน์ทางด้านศาสนา
- ๔) ผลการวิจัยนำไปสู่ประโยชน์ทางด้านนโยบายของรัฐ
- ๕) ผลการวิจัยนำไปสู่ประโยชน์ทางการส่งเสริมการสร้างสังคมสันติสุขในมิติศาสนา

ในสังคมไทย

จากนั้นจะนำงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ส่งหน่วยงานที่สนับสนุนทุนวิจัย และเผยแพร่ผลงานวิจัย

ต่อไป

บทที่ ๔

ผลการศึกษาวิจัย

มนทัศน์เรื่องมิตรภาพในมุมมองปรัชญาศาสนากับการสร้างสังคมสันติสุข มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องมิตรภาพและหลักการสร้างสังคมสันติสุขในมุมมองพระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลาม เพื่อวิเคราะห์รูปแบบกระบวนการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขในมุมมองพระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลาม และเพื่อเสนอกลไกการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขตามมุมมองศาสนา ผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์จากข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้จากเอกสารและการลงพื้นที่วิจัยโดยแบ่งเป็น ๓ ส่วน คือ

๔.๑ ผลการศึกษาแนวคิดเรื่องมิตรภาพและหลักการสร้างสังคมสันติสุขในมุมมองพระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลาม

๔.๒ ผลการศึกษาวิเคราะห์รูปแบบการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขในมุมมองพระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลาม

๔.๓ ผลการเสนอกลไกการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขตามมุมมองศาสนา

๔.๔ องค์ความรู้จากการวิจัย

๔.๑ ผลการศึกษาแนวคิดเรื่องมิตรภาพและหลักการสร้างสังคมสันติสุขในมุมมองพระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลาม

จากการศึกษาแนวคิดเรื่องมิตรภาพและหลักการสร้างสันติสุขในมุมมองศาสนาได้พบหลักการทางด้านแนวคิดเรื่องมิตรภาพที่เป็นแนวทางในการสร้างสังคมสันติสุข เป็นการพิจารณาถึงการที่เป็นส่วนร่วมกัน ซึ่งจะพบว่ารูปแบบของศาสนานั้นประกอบไปด้วยแนวคิดเชิงอุดมคติและแนวทางจริยธรรม ซึ่งเป็นการเริ่มต้นที่แนวคิดของทุกศาสนาจะร่วมแบ่งปันกัน โดยความเป็นสากลนั้นจะต้องเริ่มจากการค้นหาภายในวัฒนธรรมที่พบว่าจริยศาสตร์ของทุกศาสนาจะตกลงกันได้และสามารถเข้าร่วมได้กับวัฒนธรรมที่แตกต่างจากเดิมได้ ซึ่งจุดนี้เอง เป็นการสร้างศีลธรรมแกนกลาง (core morality) ที่ถูกเรียกว่า ศีลธรรมแบบบาง (thin morality) ตามทฤษฎีของคอง (Hans Kung) มองว่าศีลธรรมแกนกลางจะพบได้ในรูปแบบของคำสอนจำนวนมากที่แตกต่างกัน ซึ่งปรากฏอยู่ในศาสนาทั่วโลก และกลายเป็นพื้นฐานของการผสมผสานระหว่างชีวิตและสังคม อันเป็นการหลอมรวมกันทางด้านกายและจิตใจ^๑ ซึ่งตรงนี้จะพบว่า มีกฎทองหนึ่งเดียวกันในทุกศาสนาที่ยึดถือร่วมกันได้ เช่นว่า “ปฏิบัติกับทุกคนเหมือนอย่างที่คุณอยากให้เขาปฏิบัติต่อคุณ”^๒ เพราะศาสนาทุกศาสนาต่างต้องการให้มนุษย์ทุกคนควรได้รับการปฏิบัติอย่างมีมนุษยธรรม เช่นเดียวกับในทุกศาสนาเมื่อกล่าวถึงจริยธรรมที่ยอมรับว่าเป็นสากลได้นั้น เช่น ห้ามฆ่า ห้ามขโมย ไม่พูดเท็จ ไม่ประพฤติผิดในกาม อันเป็น

^๑ Hans Kung, *Global Ethic for Global Politics*, (London: Routledge, 1990) p. 95

^๒ Ibid, p. 34

ข้อตกลงที่สามารถเป็นพื้นฐานของจริยธรรมโลกได้เช่นเดียวกัน ขณะที่ศีลธรรมแบบอื่นที่ถูกเพิ่มเติมเข้ามาผ่านแนวคิดทางด้านประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ศาสนาและการเมืองถูกเพิ่มเติมเข้ามาตามยุคสมัยและเวลาที่ถือว่าเป็นความแตกต่างทางด้านวัฒนธรรม เรียกว่า ศีลธรรมแบบหนา (thick morality) ซึ่งไม่จำเป็นที่ทุกคนจะต้องเห็นร่วมกันในประเด็นเรื่องความแตกต่างทางด้านปัญหาที่เกิดขึ้น เช่น การทำแท้ง การรณรงค์ยาเสพติด นั้นไม่ควรเรียกร้องให้ชาติ วัฒนธรรมและศาสนาอื่นมาปฏิบัติเหมือนกัน^๓ ความเหมือนกันทางด้านคำสอนหลัก แต่การปฏิบัติต่างกันั้นเป็นที่มาของแนวทางในการวิเคราะห์เนื้อหาสิทธิมนุษยชนในทางปรัชญาศาสนาด้วยการใช้มิติภาพเป็นคุณค่าหลัก (core value) และพิจารณาส่วนประกอบในการแสดงออกของแต่ละศาสนาในการปฏิบัติต่อกันว่าเป็นเครื่องมือในลักษณะศีลธรรมแบบหนาที่แตกต่างกันไปในแต่ละวัฒนธรรมเท่านั้น หากจะมีส่วนร่วมกันในวัฒนธรรมอื่นก็เป็นการวิเคราะห์เพื่อหาความเป็นสากลเท่านั้น ดังต่อไปนี้

๔.๑.๑ การสร้างมิติภาพจากพระพุทธศาสนาสู่ความเป็นสากล การที่พระพุทธศาสนาได้ถูกตอบรับจากวัฒนธรรมอื่นนั้นเป็นการนำเอาหลักมิติภาพมาใช้ในการสร้างความเป็นเพื่อนผ่านข้อเข้าใจถึงความเป็นสากลแบบองค์รวม ตามที่องค์ทะไลลามะพิจารณาถึงประเด็นความแตกต่างในหมู่ศาสนาเป็นประเด็นที่มีความสำคัญต่อพระองค์มากขึ้นเรื่อยๆ สิ่งที่เราได้เรียนรู้ในวันนี้ทำให้องค์ทะไลลามะแตกต่างจากผู้นำศาสนาท่านอื่นๆ พระองค์ตรัสว่า จริยธรรมนั้นสำคัญยิ่งกว่าศาสนา เราไม่ได้เกิดมาเป็นศาสนิกของศาสนาใดโดยเฉพาะมาแต่แรก แต่จริยธรรมต่างหากที่เป็นคุณค่าซึ่งเราทุกคนมีอยู่แล้วในตน ในการแสดงธรรมทั่วโลก พระองค์จะกล่าวถึง จริยธรรมโลกวิสัยที่ข้ามพ้นศาสนา บ่อยขึ้นเรื่อยๆ อันเป็นท่าทีที่เป็นความเคารพต่อสรรพชีวิต จริยธรรมแบบโลกวิสัย หรือจริยธรรมเชิงนิเวศขององค์ทะไลลามะ เป็นแนวคิดที่สลายพรมแดนของประเทศชาติ ศาสนาและวัฒนธรรม อีกทั้งแจ่มแจ้งให้เห็นคุณค่าที่เราทุกคนมีอยู่แล้วในตัว ซึ่งเชื่อมเราไว้ด้วยกัน คุณค่าดังกล่าวมิใช่คุณค่าทางวัตถุภายนอก ทว่าเป็นคุณค่าภายในจิตใจของเรา เช่น สติ ความกรุณาต่อสรรพสัตว์ การฝึกอบรมจิตจนถึงการแสวงหาความสุข องค์ทะไลลามะตรัสว่า ความยุติธรรมมีอาจเกิดขึ้นได้หากไร้เมตตากรุณา หากเราอยากเป็นสุข ก็ควรเจริญกรุณา และถ้าอยากให้ผู้อื่นเป็นสุข เราก็ควรกรุณาเช่นกัน ไม่ว่าใครก็อยากเห็นคนยิ้มมากกว่าคนหน้าบึ้ง สิ่งหนึ่งที่พระองค์ทรงเชื่อมั่นที่สุด ก็คือ การปรารถนาความสุขและต้องการหลีกเลี่ยงความทุกข์ เราทุกคนล้วนต้องการใช้ชีวิตอย่างมีความหมาย ที่ผ่านมามีในอดีต ความปรารถนาเช่นนี้ได้นำมาซึ่งความสำเร็จอันยิ่งใหญ่ของมนุษยชาติ บัดนี้ถึงเวลาที่เรจะต้องคิดและทำบนฐานของคุณค่าดังกล่าวที่อยู่ลึกในใจ โดยสำนึกว่าเราทุกคนเป็นมนุษย์เหมือนกัน แล้วมุ่งสร้างสังคมที่มีความกรุณาต่อกันยิ่งขึ้นไป^๔

การเข้าใจว่ามีมิติภาพจากพระพุทธศาสนาได้ถูกอธิบายภายใต้ของการเข้าใจว่าเป็นเรื่องของจิตใจเป็นหลัก และจิตเจ้านั้นได้ถูกอธิบายร่วมกับการเข้าใจหลักการที่มนุษย์อยู่ร่วมกันกับความหลากหลายซึ่งได้ถูกอธิบายในกรอบของความเป็นสากล ดังนี้

๔.๑.๑.๑ ความเป็นสากลของความเป็นมนุษย์ ในแง่ของการปฏิบัติตนตามหลักการทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าของเราสอนให้คนปฏิบัติดีด้วยกายด้วยวาจาด้วยใจเพื่อให้ก่อประโยชน์ในปัจจุบัน และประโยชน์ในอนาคต ก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดสำหรับบุคคลที่พัฒนากาย วาจา ใจ

^๓ Ibid, p.96.

^๔ องค์ทะไลลามะกับฟรันซ์ อัลท์, บ้านหลังเดียวของเรา: คำวิงวอนเพื่อโลกและภูมิภาค, แปลโดย นัยนา นาควิริยะ, (กรุงเทพมหานคร: สอนเงินมีมา, ๒๕๖๔), หน้า ๑๗-๑๘.

จนถึงที่สุดคือ พ้นจากกองทุกข์เข้าสู่พระนิพพานอันนี้หลักการก็จะอยู่ในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และ ปัญญา ขณะเดียวกันก็ก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดสำหรับบุคคลที่พัฒนากาย วาจา ใจ จนถึงที่สุด คือ พ้นจากกองทุกข์เข้าสู่พระนิพพาน อันนี้หลักการก็จะอยู่ในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และ ปัญญา ใน ส่วนของการช่วยเหลือบุคคลที่ตกทุกข์ตามหลักพุทธศาสนานั้น พระพุทธเจ้าไม่ได้ให้แต่ศีล คือ ข้อห้าม แต่ให้หลักธรรม คือ ข้อที่ต้องปฏิบัติอยู่ด้วย ซึ่งก็คือในส่วนของ พรหมวิหาร ๔ ก็คือ ความ “เมตตา” รักเขาเสมอ และ อีกข้อหนึ่ง คือ “กรุณา” อยากให้เขาพ้นทุกข์ดังนั้นถ้าเราเห็นคนอื่นลำบากอยู่ เราสามารถใช้หลักธรรมตรงนี้ไปดำเนินการได้ทันทีเลย เพราะเป็นหลักการทางพุทธศาสนาที่ชัดเจนอยู่แล้ว และนี่คือหลักการที่ชาวพุทธควรนำไปปฏิบัติในแง่ของนักการศาสนาด้วย ในอนาคตพันธกิจที่เรา จะต้องทำร่วมกัน คือ ทำอย่างไรถึงจะให้ศาสนิกเข้าใจในบทบาทของผู้นำทางศาสนาได้ตรงจุดจะได้ไม่มีข้อโต้แย้งไม่มีข้อครหาอย่างที่เคยเกิดขึ้น การเข้าให้ความช่วยเหลือถือเป็นประตูแห่งความหวัง ความหวังที่จะดำเนินชีวิตต่อไปได้ การนำความช่วยเหลือถ้าเป็นไปได้อยากให้ครบวงจรทุกอย่าง ใน เบื้องต้นแล้วส่วนใหญ่ ก็คือ ช่วยในเรื่องของปัจจัยสี่เท่านั้นส่วนอื่น ๆ ของเรากล้ามโอกาสเราควรที่จะช่วยเหลือเขาให้ครบถ้วนสมบูรณ์^๕

การมองมนุษย์เป็นผู้มีคุณธรรมจึงเป็นการสอนให้เราเชื่อมั่นในตัวมนุษย์ด้วยกัน โดยทั้งหมด นั้นเริ่มต้นจากการสร้างทุกอย่างจากตัวเรา เมื่อตัวเรามีความสุขก็จะส่งไปถึงคนรอบข้างคือครอบครัวของเรา คนใกล้ชิดของเราชุมชนรอบตัวเราสังคมของเราประเทศของเราภูมิภาคของเราแล้วก็โลกของเรา ถ้าเรา เริ่มจากสันติภาพเนื่องจากสันติภายในของเราได้แล้วก็จะเกิดสันติสุขสังคมภายนอกที่จนทำให้โลกนั้นเกิด สันติได้ พระพุทธศาสนานั่นหลักเมตตาตามหลักพรหมวิหาร ๔ คือการมีเมตตาต่อผู้อื่น ซึ่งศาสนาทุก ศาสนาสอนให้ทุกคนมีเมตตาไม่ว่าจะเป็นศาสนาคริสต์ศาสนาอิสลามหรือศาสนาฮินดูก็ตามจะเน้นเรื่องนี้ เป็นเรื่องสำคัญนั้นเช่นกัน เพราะเมื่อมีเมตตาก็จะสามารถทำให้คนรอบข้างเป็นเพื่อนและเป็นมิตรกับเรา ได้ไม่ยากเลย^๖

อีกอย่างมิตรภาพคือความเกื้อกูลสงเคราะห์กันโดยไม่หวังผลตอบแทน และการไว้วางใจ อย่างบริสุทธิ์เพื่อจุดประสงค์อันดีงามของสังคม พระพุทธศาสนาเถรวาทมองว่ามิตรมีส่วนสำคัญยิ่งใน การดำเนินชีวิต เพราะสามารถช่วยเหลือให้สำเร็จประโยชน์ นับแต่ประโยชน์เบื้องต้นจนถึงประโยชน์สูงสุด เหตุเพราะมิตรมีกลยาณจิตเบื้องต้น มีความต้องการส่งเสริมให้มิตรประสบความสำเร็จอย่างจริงใจ ส่วน กระบวนการทำให้สำเร็จนั้น นอกจากการปลอบใจด้วยน้ำคำอันจริงใจแล้ว การใช้กำลังกายด้วยการ ผลักดันสงเคราะห์ก็เป็นเรื่องสำคัญ และการช่วยเหลือดังกล่าวต้องเป็นไปอย่างต่อเนื่องจนกว่าจะประสบ ความสำเร็จ โดยไม่ทิ้งมิตรไว้ข้างหลัง^๗

การเป็นมนุษย์จึงถูกตรวจสอบด้วยหลักคุณธรรมพื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับการมองเพื่อน มนุษย์เป็นผู้ที่จะถูกปฏิบัติด้วยความดี ไม่ต่างจากการหวังให้คนอื่นปฏิบัติดีต่อตน ซึ่งในแง่นี้อาจ พิจารณาได้ถึงการปฏิบัติต่อกัน อันเป็นการแสดงออกต่อมนุษย์หรือแสดงในฐานะที่คนอื่นเป็นมนุษย์ เหมือนกัน

^๕ P1, สัมภาษณ์ ๑๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๖.

^๖ P3, สัมภาษณ์ ๕ สิงหาคม ๒๕๖๖.

^๗ P4, สัมภาษณ์ ๒๗ กันยายน พ.ศ. ๒๕๖๖.

๔.๑.๑.๒ ความเป็นสากลในแง่ของการยอมรับความหลากหลาย มิตรภาพหรือความเป็นเพื่อนเป็นค่ากลางๆ ในทางพระพุทธศาสนามีการใช้คำว่ามิตรภาพที่ดี โดยเรียกว่ามิตรที่เป็นบัณฑิต กัลยาณมิตรหรือมิตรแท้ และมิตรภาพที่ไม่ดี ใช้เรียกว่ามิตรที่เป็นคนพาล มิตรเทียม ดังนั้นพระพุทธศาสนาจึงให้เลือกคบมิตร ซึ่งมีปรากฏในมงคลสูตร ข้อไม่คบคนพาลและให้คบบัณฑิต ซึ่งพระรัตนปัญญาเถระพระเถระชาวล้านนาได้แต่งคัมภีร์วัชรสารัตถะสังคหะ ซึ่งแสดงถึงหัวใจของพระพุทธศาสนา ได้เขียนถึงหัวใจกาสลักหรือกรณีย เป็น ๔ คำคือ จะ ภาะ ภาะ สะ จะ ย่อมาจาก จข พุช ชนสัสคค์ จงหลีกเลี่ยงการคบคนพาล ภา ย่อมาจาก ภาช สารุสมาคมฺ จงคบหาสมาคมกับคนดี ภา ย่อมาจาก ภากร ปุณญมโหระตฺต จงทำความดีทุกวัน ทุกคืน ส ย่อมาจาก สร นิจจนินิจจตฺ จงระลึกถึงความไม่เที่ยงอยู่เสมอ ในสังคาลสูตรได้แสดงถึงมิตรแท้ ๔ ประเภทและมิตรเทียม ๔ ประเภท พร้อมทั้งแสดงลักษณะของมิตรแท้และมิตรเทียมทั้ง ๔ ประเภทนั้น ประเภทละ ๔ ประการ เป็นต้น ส่วนความหลากหลายทางความเชื่อ รสนิยม และอุดมคติแตกต่างกันเป็นเพราะขาดการทำความเข้าใจเรื่องความเหมือนกันและความแตกต่างกันของแต่ละคน โดยไม่ได้ใช้โยนิโสมนสิการ จะให้ทุกคนมีสิ่งต่างๆ เหมือนกันหรือคล้ายกันก็เกินไปได้ยาก โดยที่แต่ละคนนั้นมีพื้นฐานที่มามีความแตกต่างกันแต่แรกแล้ว ใช้วิธีการในการจัดการโดยการใช้โยนิโสมนสิการยอมรับความจริงว่า แต่ละคนมีทั้งความเหมือนกันและความแตกต่างกัน และหลีกเลี่ยงการกระทบกระทั่งทางจิตใจอันเป็นเรื่องละเอียดอ่อนของกันและกัน อยู่ร่วมด้วยความเข้าใจซึ่งกันและกัน^๘

การพิจารณาถึงมิตรจึงเป็นการแยกระหว่างมิตรที่ดีกับมิตรที่ไม่ดี การแยกนี้เป็นไปในลักษณะการเลือกคบของแต่ละบุคคลว่าใครควรเป็นต้นแบบ และใครไม่ควรเอาเป็นแบบอย่าง แต่ไม่ใช่การรังเกียจหรือการไม่ยอมรับบุคคลนั้นด้วยท่าทีปฏิเสธ แม้จะมีคำในทางพระพุทธศาสนาจะเน้นไปที่บุคคลที่ควรเว้น หรือไม่ควรคบหา แต่หากพิจารณาอย่างลึกจะพบว่า ในหลักโอวาทปาฏิโมกข์ กล่าวคือ การจะอยู่ร่วมกันจำเป็นต้องไม่กล่าวร้าย ไม่ทำร้าย และไม่ประทุษร้าย ตลอดจนยึดหลักขันติกรณีเกิดความขัดแย้ง หากเกิดความเห็นต่างต้องยอมรับว่านั่นเป็นความเห็นของเพื่อนร่วมโลก ซึ่งทุกคนย่อมมีสิทธิ์จะเห็นเช่นนั้นได้ทุกเมื่อ แม้จะเห็นต่างคนละอย่างแต่ก็พร้อมที่จะเกื้อกูลอีกฝ่ายอย่างมิตรไมตรี ยกตัวอย่างเช่น อุบาสกหบดีเคยเป็นสาวกของศาสนาเชนมาก่อน ครั้นหันมานับถือพระพุทธศาสนาแล้วได้แสดงความประสงค์จะทิ้งศาสนาเดิม แต่พระพุทธเจ้าทรงแนะนำให้อุปถัมภ์เชนเดิม^๙ การแยกบุคคลเป็นมิตรว่าเป็นคนดี คนไม่ดีนั้นเป็นไปตามการพิจารณาในยุคหลัง แต่การพิจารณาบุคคลในฐานะที่อยู่ร่วมกันได้ในฐานะบุคคลที่สามารถฝึกฝนและอบรมได้ เช่นเดียวกับพระเทวทัตที่แม้จะถูกมองว่าเป็นคนพาลแต่ก็ถือว่ามีความสามารถในการพัฒนาตนเองได้ไม่ต่างจากคนอื่น ขณะเดียวกันการมองพระเทวทัตเป็นคนพาลนั้นอาจเป็นการมองในยุคหลังที่มองเท่านั้น แต่พระพุทธเจ้าหรือพระพุทธศาสนาพิจารณาบุคคลว่ามีความสามารถในการพัฒนาทั้งสิ้น การไม่ปฏิเสธในการเข้ามาบวชหรือการอยู่ร่วมกันจึงเป็นอุดมคติหนึ่งในการสร้างบริษัท ๔ ที่มีทั้งภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา และการอนุญาตให้อุบาสกที่ชื่ออุบาสกหบดีว่า

^๘ P6, สัมภาษณ์ ๑๖ เมษายน พ.ศ.๒๕๖๖.

^๙ P4, สัมภาษณ์ ๒๗ กันยายน พ.ศ.๒๕๖๖.

“คหบดี ตระกูลของท่านเป็นดุษฎีของพวกนิครนถ์มานานแล้ว ท่านควรเข้าใจว่า ควรให้บิณฑบาตแก่นิครนถ์เหล่านั้นผู้เข้าไปหาต่อไปเถิด” อุบาสกคหบดีกราบทูลว่า “ข้าแต่ พระองค์ผู้เจริญ แม้ด้วยพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับข้าพระองค์อย่างนี้ว่า ‘ตระกูล ของท่านเป็นดุษฎีของพวกนิครนถ์มานานแล้ว ท่านควรเข้าใจว่า ควรให้บิณฑบาตแก่นิ ครนถ์เหล่านั้นผู้เข้าไปหาต่อไปเถิด’ นี้ ข้าพระองค์ยังมีใจยินดีขึ้นชมต่อพระผู้มีพระภาคมาก ยิ่งขึ้น ข้าพระองค์ได้ฟังคำนี้มาว่า ‘พระสมณโคดมตรัสอย่างนี้ว่า ‘บุคคลควรให้ทานแก่เรา เท่านั้นไม่ควรให้แก่คนอื่น บุคคลควรให้ทานแก่สาวกของเราเท่านั้น ไม่ควรให้แก่พวก สาวกของนักบวชคนอื่น ทานที่ให้แก่เราเท่านั้นย่อมมีผลมาก ที่ให้แก่คนอื่นหา มีผล มากไม่ ทานที่ให้แก่สาวกทั้งหลายของเราเท่านั้นย่อมมีผลมาก ที่ให้แก่สาวกของนักบวชเหล่า อื่นหา มีผลมากไม่’ แต่ความจริง พระผู้มีพระภาคทรงชักชวนให้ข้าพระองค์ให้ทานแม้ในพวก นิครนถ์ ก็แล ข้าพระองค์จักทราบกาลอันสมควรในการให้ทานนี้ต่อไป”^{๑๐}

การแสดงออกถึงความใจกว้างนี้เป็นการยอมรับความหลากหลายของนักบวชอื่น หรือ มุมมองอื่นๆ ในการอยู่ร่วมกันของพระพุทธศาสนาอีกทั้งยังเป็นวิธีการเข้าใจว่าความแตกต่างนั้นไม่ใช่ เรื่องที่ควรจะกีดกันและกันอีกด้วย

๔.๑.๑.๓ ความเป็นสากลในแง่ของความจริงใจ มาจากการที่มีมิตรภาพถูกพิจารณา เกี่ยวข้องกับกิจกรรมที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน ทั้งการทำงาน การติดต่อสื่อสารกับผู้ที่ให้บริการต่าง ๆ การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในการสนทนา การอยู่ร่วมในครอบครัว สังคมปัจจุบันให้ความสำคัญกับ กิจกรรมนั้นโดยทั่วไปเป็นเพียงมารยาททางสังคม ไม่ได้มีความจริงใจต่อกันมากนัก คำนี้ถึงประโยชน์ ที่ได้รับจึงแสดงมิตรภาพออกมา^{๑๑} พระพุทธศาสนาได้พิจารณาลักษณะความรู้สึกที่มนุษย์แสดงต่อกัน ในแง่ของอุดมคติโดยให้ความสำคัญกับกรรมทั้ง ๓ ประการ คือ (๑) กายกรรม (๒) วาจากรรม (๓) มโนกรรม พระพุทธองค์ทรงบัญญัติมโนกรรมว่ามีโทษมากกว่า ในการทำกรรมชั่ว ในการประพฤติ กรรมชั่ว มิใช่กายกรรมหรือวาจากรรม^{๑๒} เมื่อพิจารณาจากแง่นี้จึงพบว่า การแสดงออกถึงความจริงใจต่อกันถือเป็นหลักการปฏิบัติที่นำเอาความรู้สึกมาแสดงต่อกันผ่านการพูดและการทำต่อกัน เป็นการ เข้าใจกันมาจากการเข้าถึงกันได้ทุกกรณีในชีวิตประจำวัน แม้พิธีกรรมหรือเทศกาลทางศาสนาที่มีภาพ ก็สามารถประยุกต์ใช้ได้โดยไม่เสียหาย เพราะกิจกรรมทุกอย่างไม่ว่าของศาสนาใดล้วนต้องการดึงคนให้หัน หน้ามาร่วมคุยกัน ช่วยเหลือสงเคราะห์กันและกัน ปัจจุบันสังคมไทยให้ความสำคัญกิจกรรมแต่ละศาสนา น้อยมาก ประการแรกอาจขาดความเข้าใจเนื้อหาของกันและกัน ประการถัดมาอาจเพราะรับรู้ข่าวสารใน เชิงไม่สร้างสรรค์ทางสื่อโซเชียล และประการสุดท้าย อาจเพราะผู้นำศาสนาขาดการปฏิสัมพันธ์กันและ กัน^{๑๓} วิธีการเข้าใจมิตรภาพผ่านความรู้สึกจึงไม่มีข้อกำหนดทางพิธีกรรมใดๆ มาเป็นองค์ประกอบ ซึ่ง ในกรณีนี้จะพบได้ผ่านการแสดงความรู้สึกดีใจหรือเสียใจผ่านพิธีกรรมทางศาสนาได้ในทุกเหตุการณ์ เช่นในงานศพ ทุกศาสนาต่างมาร่วมกันในการแสดงออกถึงความรู้สึกอาลัยหรือเสียใจ เป็นความจริงใจ ที่เกิดจากการปฏิบัติต่อกัน

^{๑๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๖๘/๖๔.

^{๑๑} P6, สัมภาษณ์ ๑๖ เมษายน พ.ศ.๒๕๖๖.

^{๑๒} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๗/๕๕.

^{๑๓} P4, สัมภาษณ์ ๒๗ กันยายน พ.ศ.๒๕๖๖.

ความจริงใจที่เราเสนอต่อกันจึงเป็นวิธีการสร้างพื้นที่ในการทำความเข้าใจว่า มนุษย์ต่างมีความรู้สึกร่วมกันในเหตุการณ์ต่างๆ เหมือนกัน การร่วมกันทางความรู้สึกจึงเป็นวิธีการสื่อสารที่ตรงไปตรงมา ไม่ต้องตีความผ่านบริบทอื่น เช่นเดียวกับการที่เราต้องช่วยมนุษย์ในคราวประสบภัย การช่วยเหลือนั้นมาจากความรู้สึกที่ไม่เลือกใครแตกต่างจากใคร อย่างที่เราช่วยเหลือคนที่ทุกข์อย่างไม่เลือกว่าเป็นใคร หากคิดได้แบบนี้เราจะอยู่ได้โดยที่สงครามไม่เกิดขึ้นเลย ถ้าทุกคนมีความเห็นใจไม่ว่าความปรารถนาดีต่อกันอย่างแท้จริงในการที่เราสามารถนำหลักคำสอนมาประพฤติปฏิบัติได้อย่างเป็นรูปธรรมในทางพุทธศาสนาแม้จะมีปริยัติ แต่ธรรมะนั้นต้องนำไปปฏิบัติ ธรรมะจึงจะเกิดขึ้นในใจเราอย่างแท้จริง เราก็ต้องลงปฏิบัติ ทำให้จิตใจของเราสะอาดบริสุทธิ์มีเมตตา แต่บางทีถ้าเราไม่ปฏิบัติ ก็เลิศจึงเข้ามาแทน ทำให้เรามีความเห็นแก่ตัว ไม่ว่าศาสนาอะไรถ้าเรามีเมตตาความรักอันดีงามต่อกัน ทุกชีวิตก็จะอยู่เย็นเป็นสุข^{๑๔}

พระพุทธศาสนาจึงพิจารณาความจริงใจว่าเป็นรากฐานของความเป็นสากลผ่านข้อเสนอการปฏิบัติต่อกันอย่างตรงไปตรงมา ไม่ได้ขึ้นอยู่กับอุดมคติของแต่ละศาสนา แต่ขึ้นกับความรู้สึกและการแสดงออกต่อกันเท่านั้น ซึ่งเป็นวิธีการตรวจสอบการเข้าใจมนุษย์โดยไม่ต้องใช้การเข้าใจผ่านรูปแบบหรือประเพณีการปฏิบัติที่แสดงต่อกันภายนอกแต่อย่างใด

๔.๑.๒ การสร้างมิตรภาพจากศาสนาคริสต์สู่ความเป็นสากล ในการเข้าใจบริบททางศาสนานั้นสิ่งสำคัญคือการเข้าใจถึงเรื่องชีวิตและความดีที่เรียกว่าศีลธรรม สำหรับความคิดเกี่ยวกับชีวิตบางครั้งสิ่งที่เราทำนั้นไม่ได้มีอิสระในตัวเอง ทุกอย่างขึ้นอยู่กับสิ่งที่ถูกกำหนดว่านั่นไม่ดี ขณะที่บางครั้งการกระทำของเราก็มุ่งเอาที่ความพอใจ แม้จะเป็นความไม่ดีอย่างที่คนอื่นมองก็ตาม แต่ทุกการกระทำก็อ้างเอาถึงความดีนั้นบางครั้งก็มาจากความพึงพอใจที่อยู่ภายในอันเกิดขึ้นจากความคิดที่เราพยายามเข้าใจการกระทำของผู้อื่น ทุกอย่างล้วนมุ่งไปที่ “เพื่อประโยชน์อะไร” เช่นเดียวกับเราสร้างบังเหียนขึ้นมาไม่ใช่เพื่อเป็นบังเหียน แต่เพื่อฝึกม้า เช่นเดียวกันชีวิตของเรานั้นเป็นส่วนหนึ่งของสิ่งที่ยิ่งใหญ่กว่า ไม่ใช่ที่เราทำสิ่งนั้นเพื่อตัวเราเอง เช่นเดียวกับเราไม่ได้ตีลูกบอลให้ข้ามเน็ตเพื่อประโยชน์ของลูกบอลเอง แต่เราตีเพื่อให้เป็นเกมกีฬาต่างหาก ฉะนั้น ทุกอย่างจึงมีเป้าหมายและดำเนินไปอย่างไม่มีอิสระ แต่เป็นลำดับเพื่อมุ่งไปสู่เป้าหมายบางอย่าง อันเป็นแนวทางในการพัฒนาสิ่งต่างๆ ขึ้นมาใช้เพื่อเป็นสิ่งที่สากลที่รับรู้ร่วมกัน โดยอาศัยหลักการที่ว่า

“ถ้ามีจุดสิ้นสุดบางอย่างของสิ่งที่เราสามารถทำได้ และสิ่งนั้นเราเข้าใจได้เพราะตัวสิ่งนั้นเอง ขณะที่เราเข้าใจถึงสิ่งอื่นๆ ไม่ได้ก็เพราะสิ่งนั้น และถ้าเราไม่อาจเลือกทุกสิ่งได้พร้อมกันในเวลาเดียวกันเพราะมีแค่บางสิ่งเท่านั้นที่เราสามารถเลือกได้ สิ่งที่เราเลือกนั้นจึงนับเป็นสิ่งที่ดี และประเสริฐสุด แน่แน่นอนว่าการเป็นอยู่ของเราก็อาศัยความรู้อันเป็นอำนาจสูงสุด เช่นเดียวกับนักยิงธนูที่เห็นเป้าหมาย เขาจะรู้ว่าตนเองจะเล็งไปที่ไหนทุกอย่างที่เราต้องการทำนั้นเป็นไปเพื่ออะไร การมุ่งมั่นจะทำได้ก็ทำตามจำเป็นต้องมีเป้าหมายของการกระทำนั้น เช่น เราต้องการทำข้อสอบ ไม่ใช่เพียงเพื่อให้ได้ข้อสอบดีในวิชานั้นเท่านั้น แต่ความจริงเราต้องการได้ความฉลาดอันเป็นเป้าหมายของการที่เราตั้งใจทำข้อสอบนั้นอย่างจริง”^{๑๕}

^{๑๔} P2, สัมภาษณ์ ๕ สิงหาคม ๒๕๖๖.

^{๑๕} Julia Annas, *The Morality of Happiness*, (New York: Oxford University Press, ๑๙๙๓), pp.๒๙-๓๑.

สุดท้ายสิ่งที่มนุษย์ต้องการมีหนึ่งเดียวคือความสุข ตามแนวคิดแบบอันตวิทยา (teleology) ระบุถึงเป้าหมายหรือจุดสิ้นสุดที่รับรู้ได้คือความสุข ซึ่งก่อนที่จะบรรลุถึงสิ่งนั้นได้ จะต้องอาศัยบางอย่างในชีวิตที่รวบรวมขึ้นจากทัศนคติและแนวคิดผ่านการกระทำจะมุ่งตรงไปสู่ความดี แต่การความหลากหลายที่จะทำให้ไปสู่สิ่งนั้น ก็คือความอยาก (desire) ซึ่งถูกอ้างผ่านแนวคิดของฮูมที่เสนอถึงการที่ความปรารถนานั้นแตกต่างเหตุผล แต่หากเราต้องการจะได้อะไรก็ตาม สิ่งหนึ่งที่ต้องมีก็คือ “ความปรารถนา” ซึ่งการที่เราจะได้สิ่งนั้นมีเหตุผลเพียงพอหรือไม่ ซึ่งเหตุผลจะช่วยให้เห็นรายละเอียดของความปรารถนาในฐานะเป็นแรงผลักดันให้เกิดเหตุผลทางคุณธรรมได้เช่นกัน

ในศาสนาคริสต์มีการนำเอาหลักความสุขนี้มากล่าวไว้ ไม่ใช่ผ่านทาง การรับรู้ เจตนาหรือ ภูมิปัญญาแต่อย่างใด แต่มุ่งไปที่อารมณ์โดยตรง เพราะอารมณ์สามารถสืบทอดมรดกเรื่องความรัก ความเมตตา โดยเฉพาะมีการสรุปคำสอนทางศาสนาคริสต์เกี่ยวกับความรักเพื่อนบ้านให้เหมือนกับ รักตัวเอง ฉะนั้น เพื่อนบ้านของศาสนาคริสต์จึงถูกอธิบายถึงความเป็นมนุษย์อื่นในทางศีลธรรมทาง ศาสนา แต่เมื่อกล่าวถึงคำสอนทางศาสนาจำเป็นต้องนำไปเปรียบเทียบกับแนวคิดทางศีลธรรมที่ถูก นำเสนอด้วยแนวคิดอื่นๆ อย่างจริยศาสตร์แบบสุขนิยม (Hedonistic) ที่เน้นความพอใจหรือความสุข ซึ่งการมีชีวิตที่สมบูรณ์นั้นเป็นผลมาจากการมีความรักที่สมบูรณ์แบบ

ส่วนกลุ่มสโตอิก (stoic) ถือว่า ความถูกต้องและชอบธรรมนั้นเป็นสิ่งสำคัญมากกว่าสิ่ง อื่น ส่วนจริยศาสตร์แบบโสเครตีส (Socrates) ตั้งอยู่บนพื้นฐานของเหตุผล และความจำเป็นมากกว่า อารมณ์ โดยไม่แยกความรู้สึกส่วนตัวออกจากสังคม เนื่องจากทุกคนถือว่าเป็นส่วนสำคัญต่อการอยู่ ร่วมกันภายในสังคม ขณะที่เพลโต (Plato) เสนอว่าอารมณ์ควรอยู่ภายใต้เหตุผล อริสโตเติลอธิบายถึง การที่มนุษย์จำเป็นต้องฝึกฝนอารมณ์อยู่ตลอดเวลา ขณะที่ศาสนาอย่างศาสนาคริสต์มองว่าอำนาจ ของอารมณ์ควรเป็นเรื่องของความดี เช่นเดียวกับการที่เพลโตและอริสโตเติลนั้นมองว่ามนุษย์นั้นโดย ปกติจะขาดแรงขับเคลื่อนในการตัดสินใจว่าอารมณ์แบบไหนผิดหรือถูก จึงจำเป็นต้องใส่อารมณ์ บางอย่างเข้าไปเพื่อขับเคลื่อนให้เกิดการพิจารณาเหตุผลภายในตัวเราว่าตกลงอารมณ์ที่ใส่เข้าไปนั้น ถูกหรือผิด โดยศาสนาคริสต์เรียกการใส่อารมณ์ที่ดีเข้าไปเพื่อขับเคลื่อนและพิจารณาสิ่งต่างๆ รอบตัว นั้นคือ “ความรัก” ซึ่งความรักเป็นความดีที่จะนำมนุษย์ไปสู่การตัดสินใจช่วยเหลือผู้อื่น ไม่ใช่เพราะเป็น หน้าที่ แต่เป็นเพราะมนุษย์ผ่านการฝึกฝนหรือใช้เหตุผลมาจนเข้าใจได้ดีพอ หรือเพราะมนุษย์ต้องการ จะทำอย่างที่เราศาสนาคริสต์นำเสนอบนฐานของความเชื่ออันมาจากความเชื่อทางอภิปรายซึ่ง กลายเป็นอำนาจขับเคลื่อนที่มาจากความรักแบบสากล^{๑๖}

ในรูปแบบความสากลนี้ได้เสนอถึงความสากลผ่านหลักข้อเสนอเรื่องมิตรภาพที่ผสมกัน ระหว่างรู้สึกที่มนุษย์มีต่อกันในศาสนาคริสต์ ดังนี้

๔.๑.๒.๑ ความเป็นสากลในแง่ของความสัมพันธ์กัน เมื่อพิจารณาจากความหมายนั้น มิตรภาพคือความเป็นเพื่อน เป็นคำที่ครอบคลุมหลายอย่าง หรือเป็นกัลยาณมิตรต่อกันและกัน สืบเนื่องจากศาสนาของเราเน้นความรักที่มีต่อกันเป็นสิ่งสำคัญ และจากคัมภีร์กล่าวว่า “พระเจ้าคือ องค์ความรัก และผู้ที่ดำรงอยู่ในความรักก็ดำรงอยู่ในพระเจ้า และพระเจ้าก็ดำรงอยู่ในเขา” ดังนั้น

^{๑๖} Julian L., *Philosophy in Literature*, (New York: Syracuse University Press, 1949), pp. ๑๐๗-๑๐๘.

บัญญัติแรกของศาสนาคริสต์ คือรักพระเจ้าสุดจิตสุดใจ ส่วนบัญญัติรอง คือ รักเพื่อนมนุษย์เหมือนรักตนเอง ซึ่งเป็นบัญญัติที่เป็นกฎของศาสนาที่สอนให้รักเพื่อนมนุษย์เหมือนรักตนเอง^{๑๗} ในส่วนของการตีความจากข้อความหรือกลุ่มคำที่ถูกใช้ในการดำเนินชีวิต ศาสนาคริสต์เริ่มจากพระเจ้าและพระเจ้าในศาสนาคริสต์ เราเรียกว่าเป็นพระเจ้าหนึ่งเดียว แต่เป็น ๓ พระบุตร คือ พระบิดา พระบุตร และพระจิตเป็นสามที่รวมเป็นหนึ่งในความสัมพันธ์ และความสัมพันธ์ที่ทำให้เป็นหนึ่งเดียวกันอย่างสมบูรณ์ เราจึงเรียกพระเจ้าว่าเป็นองค์ความรัก เพราะความรักทำให้เกิดมิตรภาพทำให้เกิดความเป็นหนึ่งจนแยกจากกันไม่ได้ เป็นมิตรภาพเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันแบบที่เรียกว่าเป็นหนึ่งเดียว (Unity) ดังนั้นมิตรภาพเราสำหรับเราคริสตชน เราเริ่มจากเบื้องต้นที่เป็นต้นแบบชีวิตเป็นเหตุผล และเป็นหลักการของชีวิต เรารอวันเวลาที่จะกลับไปออกมามีความสัมพันธ์ซึ่งจะเรียกว่าเป็นมิตรภาพก็ได้

ความสัมพันธ์ของทั้งพระบิดาและพระบุตรนั้น เราเรียกว่า Holy Spirit หมายถึง พระวิญญาณบริสุทธิ์ ซึ่งคำว่า Spirit นั้นเป็นการกระทบของรมผีปาก spirit ตัวนี้มาจากสิ่งเดียวกับพระเจ้าที่สื่อถึงลมหายใจ และความสัมพันธ์ที่เรียกว่ามิตรภาพจึงเป็นลมหายใจ และเป็นลมหายใจของกันและกัน และนี่คือแก่นของศาสนาคริสต์ ฉะนั้น มิตรภาพจึงเริ่มจากพระเจ้าเบื้องต้นเป็นแก่นและเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่มีความบกพร่องเลย ส่วนความบกพร่องนั้นเกิดจากการที่มนุษย์นั้นได้เลือกอัตราของตัวเอง ซึ่งเป็นความบกพร่องที่ทำลายความสัมพันธ์ที่ระหว่างตัวเรากับการกลับไปสู่สวรรค์ คำว่าสรรค์ของชาวคริสต์นั้น คือความเป็นนิรันดร์ ดังนั้นความสัมพันธ์จึงเป็นสิ่งสำคัญประการแรกที่เป็นความรัก ความสัมพันธ์ที่สมบูรณ์ นี่คือการเชื่อของคริสต์ เพราะมนุษย์ถูกสร้างมาจากดิน แต่ชีวิตมาจากพระเจ้า มาจากลมหายใจจากของพระเจ้า เพราะชีวิตคือลมหายใจใน เวลาเรานั่งสมาธิเราก็ใช้ลมหายใจ เมื่อพระเจ้าให้ชีวิตจึงเป่าลมเข้าไปในตัวมนุษย์ แต่เมื่อหมดลมหายใจจึงกลายเป็นดิน ดังนั้นตราบใดที่มนุษย์มีชีวิตนั้นนั่นคือลมหายใจของพระเจ้า หลังจากนั้นลมหายใจหรือจิตวิญญาณนี้กลับคืนสู่พระเจ้า^{๑๘}

ความสัมพันธ์กันในเรื่องของการแสดงออกต่อกันเป็นรูปแบบที่พิจารณาผ่านการอยู่ร่วมกันในสังคมที่ถูกแบ่งคนออกไปตามความเชื่อ และในด้านนี้จะพบวิธีการอยู่ร่วมกันผ่านการพยายามรู้จักผู้อื่น แต่เพราะเราไม่รู้จักศาสนาอื่นๆ หรือไม่รู้จักความคิดของคนอื่นเลยจะทำให้เราไม่มีความเป็นเพื่อนให้กับคนอื่น อีกเพราะความไม่กล้าเข้าไปรู้จักกับศาสนาอื่นก็จะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรมบางข้อและวัฒนธรรมบางอย่างที่ทำให้เราไม่กล้าเปิดใจคบหรือพูดคุยกัน เพราะบางครั้งทำให้เราแหว่ง ไม่เชื่อใจไม่กล้าที่จะเป็นมิตรกับเขา เช่นหากเขาเป็นอิสลามก็ไม่กล้าเข้าใกล้ ส่วนในกรณีของศาสนาพุทธ ก็สอนว่า “ไม่ให้คบคนชั่ว ให้คบแต่คนดี” บางครั้งคติเหล่านี้ได้กลายเป็นกำแพงที่ทำให้ใจเราไม่กล้าคิดถกถาลองคบกับคนที่ไม่ดีหรือคนพาล เพราะบางครั้งเราจะมองแต่สิ่งที่ปรากฏจากภายนอกอย่างเดียวไม่ได้ เพราะการที่เราจะรู้จักคนๆ นั้นว่าดีหรือไม่ดีนั้น จำเป็นต้องเข้าไปคลุกคลีสร้างความคุ้นเคยหรือเรียนรู้ความเป็นเขาก่อนเหมือนกัน จึงจะทำให้เราสามารถรู้ความจริงได้ เพราะคนที่ไม่ดีนั้นอาจจะมิมุมที่ดีในแบบของเขาก็ได้ หรือเขาอาจมีปัญหาที่ลำบากใจ และเมื่อเรากล้าที่จะลองคบเขา อาจทำให้เขาคลายปมในใจได้ นั่นเป็นเรื่องที่ดีมาก เช่นเดียวกับที่คุณพ่อเป็นชาวคริสต์ไปเรียนในมหาวิทยาลัยสงฆ์ในพุทธศาสนา เพราะอยากมีประสบการณ์กับต่างศาสนา นอกจากไม่มี

^{๑๗} P8, สัมภาษณ์ ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

^{๑๘} P9, สัมภาษณ์ ๕ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๖๖.

ปัญหาแล้วทำให้เราเข้าใจพุทธศาสนาและมีความรู้เพิ่มเติม สามารถนำมาปรับใช้ในชีวิตได้ พร้อมทั้งได้พบกัลยาณมิตร นอกจากนี้เมื่อปีที่แล้วมีพระภิกษุ ๒ รูป ได้ทุนการศึกษาแลกเปลี่ยนจากวัดกัน ไปเรียนเรื่องเกี่ยวกับศาสนาคริสต์ที่อิตาลี ในกรุงโรม ทั้งหมด ๗ เดือน คุณพ่อเมื่อไปเรียนศาสนาพุทธก็ทำให้เราเข้าใจในศาสนาของเรามากขึ้นด้วยเช่นกัน และยังเจอปัญหาที่ต้องเข้ากรรมฐาน ๔๕ วัน ซึ่งมันก็ไม่ง่ายเลยที่จะปรับจิตใจให้ทำได้ จำเป็นต้องลองศึกษาดูก่อน แต่เมื่อเป็นกฎของมหาลัทธิก็เป็นสิ่งที่เราจำเป็นต้องทำ และมันเป็นเรื่องดีมาก เพราะจะทำให้เราได้เปรียบเทียบกับประสบการณ์ทางจิตในสิ่งที่เราทำมาก่อน อันไหนใช่เราก็หยิบมาปรับใช้ อันไหนไม่ใช่เราก็ทิ้งไป มันเป็นความรู้สึกที่พิเศษมาก แต่เราคิดว่าเราทำได้ และทำให้เราเจาะลึกลงไปอีกว่ามันยังมีอะไรที่ยังต้องศึกษาอีกมากมาย^{๑๙}

๔.๑.๒.๒ ความเป็นสากลในแง่ของการยอมรับความหลากหลาย ในศาสนาคริสต์มีการมองความหลากหลายผ่านความเป็นหนึ่งเดียว กล่าวคือ พระเจ้าประกอบด้วย ๓ พระบุคคลคือ พระบิดา พระบุตรและพระจิต เป็นความหมายของชีวิตแห่งความสัมพันธ์เป็นพระเจ้าหนึ่งเดียว แต่เป็น ๓ พระบุคคล พระบุคคลนั้นจะเรียกว่ามีหน้าที่ (function) แต่เป็น ๓ ที่แยกไม่ออก เพราะเป็นความสัมพันธ์ที่ทำให้เห็นเป็นเอกภาพหนึ่งเดียว เราเชื่อว่ามนุษย์ทุกคนที่พระเจ้ามอบลมหายใจให้ชีวิตแต่ละคนมีเอกลักษณ์ และทุกคนมีความเหมือนพระเจ้าโดยเฉพาะลมหายใจในชีวิต เราให้ความสำคัญต่อชีวิตมนุษย์ทุกคนในฐานะที่เป็นถ้าเป็นลูกๆ ของพระเจ้า เหตุผลนี้ทำให้เรามีความสัมพันธ์ ถ้ามนุษย์เหมือนพระเจ้าที่สมบูรณ์พร้อม แต่ความไม่สมบูรณ์เกิดขึ้นจากบาปเข้ามาแทรกแซง มาจากการเอาแต่ใจตัวเอง เอาตนเองเป็นศูนย์กลางแทนที่จะเอาพระเจ้าเป็นศูนย์กลาง มีความโน้มเอียงหรือความชั่วในชีวิตเรา หากจะสังเกตจะพบว่าแม้เราทุกคนจะมีความปรารถนาดีต่อกัน แต่ก็ยังมีความอยากและความเห็นแก่ตัว เป็นอวิชชาที่มาจากความไม่สมบูรณ์ของโลก ของโลกียะของความเป็นมนุษย์ และเรารอคอยที่จะไปสู่ความสมบูรณ์ จึงเป็นหน้าที่ของเราที่จะใช้ชีวิตอยู่ในโลก แต่ไม่ใช่อะไรที่โลกเป็น^{๒๐}

การที่มนุษย์มองกันด้วยท่าทีแบบตนเองเป็นใหญ่จะมองไม่เห็นความหลากหลาย เช่นเดียวกับที่ศาสนาคริสต์มาจากตะวันตก จึงทำให้มีลักษณะเฉพาะของตะวันตก เพราะมาจากการล่าอาณานิคม ท่าทีจะเป็นท่าทีที่เหนือกว่า กลายเป็นท่าทีที่ไปที่ไหนก็มองว่าตัวเองเหนือกว่าศาสนาอื่น และจนไปถึงขั้นที่ว่าศาสนาตัวเองเป็นศาสนาแท้ ศาสนาอื่นเป็นศาสนาเทียม ต่อศาสนาคริสต์คาทอลิกได้มีการสังคายนาเรียกว่า Vatican council มีการปรับปรุงมีการวิเคราะห์เหตุการณ์ต่างๆ แล้วเราก็เข้าใจมากขึ้นว่าทุกศาสนา เป็นเสมือนหนึ่งหนทางที่พระเจ้าให้องค์ศาสนานำพาพวกเราได้ไปถึงปลายทาง สิ่งนี้จึงทำให้เกิดความรู้สึกในแง่ของความเป็นพี่เป็นน้องกันมากขึ้น ความเชื่อว่าพระเยซูลงมาใช้ความเป็นมนุษย์ คือการยอมลดสภาพความเป็นพระองค์มาเป็นมนุษย์ และท่านบอกให้มองท่านเป็นเพื่อนที่แนะนำตักเตือนและสอนสิ่งดีๆ ให้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ดังนั้นจากความรู้สึกเป็นเพื่อนกันในระหว่างพระเยซูที่มีให้เรา นี้จึงก่อเกิดคำนิยามของคำว่า มิตรภาพ^{๒๑}

การที่เราจะอยู่ท่ามกลางความแตกต่างกันได้ก็ด้วยการให้เกียรติกัน อันมาจากแง่คิดที่ต้องการเอาชนะปัญหาของโลกปัจจุบันด้วยหลักศาสนา ที่ใช้ประโยชน์ว่า ถ้าใครปรารถนาเดินตามเรา เลิกนึกถึงตัวเอง นี่เป็นคำสั่งประการแรกที่จะทำให้เกิดความเป็นมิตรภาพระหว่างกัน ชาวคริสต์จึง

^{๑๙} P10, สัมภาษณ์ 8 พฤษภาคม 2566.

^{๒๐} P9, สัมภาษณ์ ๕ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๖๖.

^{๒๑} P8, สัมภาษณ์ ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

ต้องเลือกเอาพระประสงค์ของพระเจ้าหรือน้ำพระทัยของพระเจ้าเป็นตัวตั้งที่จะทำให้เราลดความเป็นตัวเองและความต้องการของตนเองลงได้ และผมเชื่อว่าบรรดาพระภิกษุในพุทธศาสนาเองก็ปรารถนาที่จะเข้าถึงหลักธรรมที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบเช่นกัน และจะเข้าสู่จุดนั้นไม่ได้เลย ถ้าเราติดอยู่กับอัตตาของเรา ซึ่งเป็นสิ่งที่พระพุทธองค์ได้ทรงสอนไว้ในหลักธรรม ถ้าเป็นทางคริสต์คือสิ่งที่พระเยซูเจ้าได้สอนและเจริญชีวิต ซึ่งเป็นอะไรที่ใหญ่กว่า ถ้าเราเอาเจตจำนง ที่เป็นของเราอย่างเดียว โลกนี้จะไม่สามารถมีมิตรภาพที่สมบูรณ์ได้เลย ฉะนั้น หากจะแก้ปัญหาคือความสัมพันธ์ของมนุษย์ เราจึงต้องเลือกตามพระประสงค์ ดังที่นักบุญเปาโลกล่าวว่า “บัดนี้ไม่ใช่ข้าพเจ้าที่มีชีวิต แต่เป็นพระคริสต์ที่มีชีวิตในข้าพเจ้า” เช่นเดียวกันกับพระภิกษุที่ห่มผ้าจีวร เป็นสิ่งจำเป็นที่พวกเราจะต้องเห็นพระพุทธองค์ในตัวท่านเหล่านั้น แต่ที่เป็นปัญหาของมนุษย์ในทุกวันนี้คือสิ่งที่มันซ่อนอยู่ข้างใน เป็นการสร้างอุดมการณ์ใหม่ที่ทำให้เกิดความแตกแยกขึ้น เป็นชนชั้น หรือแม้แต่มีคนบอกว่า “คุณพ่อเป็นผู้สูงสุดนั่น ไม่จริงเลย” เราในฐานะเป็นมนุษย์ควรจะมีความเคารพต่อกัน ให้เกียรติกัน เรามาเพื่อปฏิบัติสิ่งที่ดีที่สุดต่อกันและกัน ไม่เช่นนั้นแล้วต่างคนก็ต่างเริ่มมีฐานันดร เริ่มมีชนชั้นแล้วทำให้ความสัมพันธ์ที่แท้จริงมันเกิดขึ้นไม่ได้ ถ้าเรายอมรับและให้เกียรติพระเจ้าสูงสุดจะทำให้เรานั้นให้เกียรติเพื่อนมนุษย์ด้วยเช่นกัน แต่ส่วนมากเรามักสับสนกับคำว่า “เกียรติ” กับ “ยศ” เพราะยศนี่คือสิ่งที่เขาให้กับเรา เขาให้ได้เขาก็ถอยศเราได้เช่นกัน แต่เกียรติมันคือการเจริญชีวิตของเราที่มันสมเกียรติที่ได้เกิดเป็นมนุษย์ ที่สุดแล้วแม้ว่า “เกียรติ” ไม่มีใครมาถอดเราได้เพราะเราเจริญชีวิตเหมือนกันที่เราเป็นบาทหลวง หรือเป็นภิกษุ เราจะมีชีวิตที่สมเกียรติ แต่บ่อยครั้ง คนที่มียศแต่เจริญชีวิตไม่มีเกียรติ นี่คือปัญหาใหญ่ของสังคม แล้วเราต้องยอมให้ความเคารพกับยศเหล่านี้ ทั้งๆ ที่รู้ว่าไม่มีเกียรติเลย แล้วเกียรตินี้คือจิตวิญญาณหรือการมีความสัมพันธ์ที่ถูกต้อง คือชีวิตที่พึงเคารพในความเป็นมนุษย์ที่มองว่าทุกคนเป็นพี่น้องกัน^{๒๒}

ศาสนาคริสต์จึงมองความหลากหลายว่าเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินชีวิตในแง่ของการสร้างความสัมพันธ์ต่อกัน เพราะหากทุกคนมีความเหมือนกันได้ถูกพิจารณาจากความเป็นหนึ่งเดียวกับพระเจ้าอันเป็นคุณสมบัติภายในที่เกี่ยวข้องกับจิตวิญญาณ แต่กับความหลากหลายเป็นการพูดถึงสิ่งภายนอก เมื่อพิจารณาจากภายนอกจึงเป็นการสร้างสิ่งที่มนุษย์จะปฏิบัติต่อกันเท่านั้น ไม่ใช่ในสิ่งที่เป็นเรื่องของตนเองแต่เป็นเรื่องของการผสมผสานและการเข้าใจในความหลากหลายนั้น ซึ่งตรงนี้ไม่ใช่เรื่องของใครคนใดคนหนึ่ง แต่เป็นเรื่องที่ทุกคนจะต้องมาร่วมแบ่งปันกันและกันตามมุมมองที่ศาสนาคริสต์ได้เสนอไว้

๔.๑.๒.๒ ความเป็นสากลของความเป็นมนุษย์ มิตรภาพในทางศาสนาคริสต์ มาจากพื้นฐานของความเป็นมนุษย์ก็ต้องการมีเพื่อนคิดเพื่อนคุยเป็นธรรมดา โดยในแง่นี้จะพบวิธีการมองมนุษย์ในทางศาสนาคริสต์ ดังนี้

ก. ความเป็นมนุษย์เชิงอุดมคติ ในศาสนาคริสต์มองว่ามนุษย์เป็นเชื้อสายเดียวกับพระเจ้า ทุกคนจึงเป็นพี่น้อง คำว่าพี่น้องเปรียบเสมือนครอบครัว ดังนั้น พระคริสต์จึงกล่าวว่า เธอคือผู้ตกเตือนผู้เป็นเพื่อนในลักษณะของการตกเตือน จะเรียกว่าเพื่อนที่คอยบอกกล่าวตกเตือน และทุกคนก็สามารถเรียกพระเจ้าว่าเป็นเพื่อนได้ หรือเป็นกัลยาณมิตรร่วมทางที่คอยกล่าวสอนภายใต้จิตใจของเรา เป็นผู้นำทางหรือเป็นเพื่อนทางด้านจิตใจ และทางเราก็นิยามความเป็นเพื่อนให้กับทุกคนแม้ว่า

^{๒๒} P9, สัมภาษณ์ ๕ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๖๖.

กับคนที่ไม่ดีก็ตาม^{๒๓} ในแง่ของการยอมรับความเป็นมนุษย์ร่วมกันจึงเป็นการเข้าใจบริบทของการที่มนุษย์จะต้องปฏิบัติต่อกัน ซึ่งมาจากการที่ศาสนาคริสต์มีหน้าที่ใน ๒ มิติ คือ การมีชีวิต (life) กับ การมีพันธกิจ (mission) กล่าวคือชีวิตต้องมีพันธกิจ และพันธกิจสำหรับมนุษย์คือพระเยซู เนื่องจากพระเยซูเป็นมนุษย์ จึงรู้ว่าควรปฏิบัติอย่างไรกับมนุษย์ พระเยซูแสดงให้เห็นว่าสิ่งที่พระองค์พระองค์ทำคือการมอบรัก มอบชีวิต อุทิศตนเพื่อคนอื่น ดังนั้น ชาวคริสต์จึงต้องใช้ชีวิตเลียนแบบพระเยซูในความรัก ในความเมตตา ในการให้อภัย รักแม้กระทั่งผู้เป็นศัตรู^{๒๔}

ข. ความเป็นมนุษย์ในทางสังคม เนื่องจากการมองคนในสังคมที่อยู่กันอย่างสงบสันตินั้นอาศัยความเชื่อซึ่งกันและกัน และก็พยายามจะเรียนรู้ในสิ่งที่ศาสนาอื่นเขาเชื่อหรือปฏิบัติกัน ดังนั้น การที่จะทำให้สังคมสงบสันติ บุคคลจะต้องมาจากการแสดงออกต่อกันด้วยการไม่ดูถูกเหยียดหยาม หรือด้อยค่ากัน เพราะคนที่ไม่เห็นคุณค่าของกันและกันจึงทำให้เกิดความไม่สงบ โดยเฉพาะศาสนาคริสต์จะมองคนทุกคนเป็นมิตร มองทุกคนเท่ากันหมด ชาวคริสต์จึงมีกิจการที่ต้องทำ คือการช่วยเหลือและบริจาค เป็นพันธกิจที่เราเลียนแบบพระเยซูเจ้า และชีวิตของพระเยซูต้องเป็นชีวิตของเรา เช่นเดียวกับการทำบุญในศาสนาคริสต์ ศาสนาคริสต์จริงๆ ไม่มีการสะสมบุญ เพราะเราเชื่อแต่แรกว่า พระเจ้ามอบชีวิตให้เราโดยศีลล้างบาป โดยชีวิตพระ เราจึงกลายเป็นลูกของพระเจ้า แม้แต่เรายังต้องตายในโลกนี้แต่เรามีชีวิตของพระเจ้า วิญญาณของเราจึงอยู่เป็นนิรันดร์ ดังนั้นเมื่อเรามีชีวิตพระในตัวเราแล้วเราไม่ต้องทำบุญ เพราะทำบุญนั้น หมายความว่า ทำเพื่อที่เราจะได้ จะได้ไปสวรรค์ แต่เราไม่ต้องไป เพราะเราเป็นชาวสวรรค์อยู่แล้ว แต่ที่เราต้องแบ่งปัน ต้องรัก ต้องเมตตา ก็เพราะเรานั้นเป็นชาวสวรรค์ การให้หรือการบริจาคของศาสนาคริสต์ คือการแบ่งปันความรัก เสมือนเป็นพี่น้อง การแบ่งปันของชาวคริสต์จึงไม่มีลูกศรย้อนกลับ เพราะเรามีพระพรเราจึงแบ่งปันพระพร พี่น้องของเราลำบากยากไร้เราอยู่ไม่ได้ เราจะต้องแบ่งปันเป็นความดีทั่วไป (Common Good) ทุกกิจการของชาวคริสต์ในชีวิตประจำวันเป็นการถวายเกียรติแด่พระเจ้า เพื่อเจริญชีวิตในความสัมพันธ์อันดีให้กับเพื่อนมนุษย์ ดังในบทเพลงที่ว่า “กิจการที่ลูกทำในวันนี้ ลูกยินดีถวายแด่พระองค์” ชีวิตของเราเป็นสองมิติ คือ ๑) เรากับพระเจ้า และ ๒) เราส่งไปยังเพื่อนพี่น้อง ศาสนาคริสต์ไม่ได้มีความรอดของตัวเองแต่เป็นการอยู่เพื่อความรอดของทุกคน ไม่มีความรอดที่ว่า “ฉัน” แม้กระทั่งเพลงที่เราใช้ร้องกันในโบสถ์คาทอลิก เราจะไม่ใช่คำว่า “ฉัน” แต่จะใช้คำว่า “เรา” พวกเรา ดังนั้นจึงเป็นมิตรภาพกันตลอด ไม่มีใครสามารถจะเอาตัวรอดคนเดียว แต่ถ้าคนที่บอกว่ารักพระเจ้า แต่ไม่รักเพื่อนมนุษย์หรือเกลียดเพื่อนมนุษย์ คนนั้นโกหก^{๒๕}

หากมีกิจกรรมสังคมสงเคราะห์เราทำได้เลย ไม่ได้แบ่งแยกศาสนา กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มต่างๆ ที่ต้องการความร่วมมือเพื่อสร้างสันติ เราไปได้หมด เราไปเพราะจุดประสงค์เดียว คือ เรารักพวกเขา เมื่อเราไปแล้วทำให้เขาได้รับความสุขมันก็เป็นที่ดีมาก ขอยกตัวอย่าง กรณีคนในศาสนาพุทธมาแต่งงานกันคนในศาสนาคริสต์ แล้ววันหนึ่งญาติของศาสนาพุทธเสียชีวิตก็มีงานศพที่จัดสวดอธิษฐาน เราสามารถจะไปนั่งตรงนั้น และพนมมือฟังได้เหมือนกัน ถ้ามีคนมาถามว่า “เธอเป็นคริสต์ทำไมเธอมานั่งพนมมืออยู่ตรงนี้” คนคริสต์ก็จะตอบว่า พระเยซูไม่ได้สอนให้เราใจแคบ พระเยซู

^{๒๓} P11, สัมภาษณ์ 8 พฤษภาคม 2566.

^{๒๔} P9, สัมภาษณ์ ๕ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๖๖.

^{๒๕} P9, สัมภาษณ์ ๕ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๖๖.

สอนให้เรารักทุกคนและรักครอบครัวของแพนเรา การมาที่นี้ของเราก็คือเพื่อให้ครอบครัวของแพนเรามีความสุข การนั่งพนมมือตรงนี้เป็น การแสดงออกถึงความรักต่อครอบครัวของเขา ต่อสังคมที่ดีเพื่อให้ทุกคนมีความสุข เราก็อินดีทำ^{๒๖} อีกด้านหนึ่งศาสนิกของคริสต์สามารถเข้าร่วมกับกิจกรรมทางสังคม เช่น การช่วยเหลือสงเคราะห์กัน ก็คิดว่าทุกศาสนานี้สามารถร่วมกิจกรรมเหล่านี้ได้อย่างสนิทใจ เพราะเราระลึกถึงความเป็นมนุษย์ ทั้งในมิติของการสงเคราะห์ และการพัฒนาสามารถส่งเสริมได้ ซึ่งเมื่อก่อนนี้ทางเราทำอะไรไม่ได้เลยเพราะกลัวผิด แต่ตอนนี้ทำได้ เพราะเป็นสิ่งที่เกื้อกูลต่อกัน และเป็นการสร้างมิตรภาพระหว่างศาสนาได้เป็นอย่างดีการทำบุญตักบาตรก็ดี การถวายจังหันพระก็ดี ผมมองว่าพวกเราชาวคริสต์ทำได้ เพราะมันเป็นเรื่องที่ดี และถือนั่นคือการให้ทานหรือสร้างบารมีทาน ในเมื่อเราสงเคราะห์เด็กกำพร้าได้ หรือช่วยเหลือผู้อื่นมามากแล้ว ทำไมจะทำบุญหรือให้พระไม่ได้^{๒๗}

จากข้อพิจารณาของการสร้างมิตรภาพในศาสนาคริสต์สู่ความเป็นสากลได้ชี้ไปที่การอยู่ร่วมกันผ่านการคิดต่อกันในแง่ของความเป็นมนุษย์ต่อจากนั้นจึงแสดงออกต่อกันด้วยการกระทำและการพูดกันในทางสังคม เป็นการพิจารณาถึงความแตกต่างว่าเป็นเรื่องของมนุษย์จะแสดงให้เห็นถึงความเห็นแก่ตัวหรือตัวตนเท่านั้น แต่ไม่ใช่ความจริงที่พระเจ้าทรงมอบให้ซึ่งทุกคนไม่ได้เป็นตัวเอง แต่เป็นส่วนหนึ่งของพระเจ้าทั้งสิ้น เมื่อทุกคนเป็นส่วนหนึ่งของพระเจ้าย่อมควรปฏิบัติต่อกันในฐานะที่เป็นลูกหลานพระเจ้าทั้งนั้น

๔.๑.๓ การสร้างมิตรภาพทางศาสนาฮินดูสู่ความเป็นสากล การเชื่อมโยงกันระหว่างมนุษย์กับพระเจ้าในความหมายของการเชื่อมโยงกันทางจิตวิญญาณได้ถูกอ้างถึงถึงความที่วิญญาณนั้นจะไม่มีอิสระในตัวเองและกลายเป็นอยู่ใต้พระเจ้าและการมีอยู่ของพระองค์ เป็นการยอมรับอย่างสมบูรณ์แบบในทุก การรับรู้ อารมณ์และประสบการณ์ทุกอย่าง ความสมบูรณ์แบบนี้เป็นผลจากการที่บุคคลเข้าถึงพระเจ้าในทุกกิจกรรมและความคิดซึ่งทำให้กลืนต่างๆ ทั้งความโลภ โกรธหลงแทบจะเป็นไปไม่ได้ การนำพระเจ้ามาสู่จิตวิญญาณจึงเป็นการมิตรภาพต่อพระเจ้าและการเข้าร่วมกันของทุกสิ่งในโลก โดยนำไปสู่การที่จิตใจของมนุษย์นั้นไม่เป็นอิสระแต่จะสัมพันธ์กับสรรพสิ่งที่ เป็นของพระเจ้า^{๒๘} การสร้างมิตรภาพทางศาสนาฮินดูจึงเป็นการผสานบุคคลเข้ากับพระเจ้า โดยพระเจ้าในที่นี้อ้างถึงมนุษย์ทุกคนในโลกนี้อ้างถึงคำสอนในทางศาสนาที่ว่า “ครูได้กล่าวว่าทุกสิ่งที่มีอยู่คือพระเป็นเจ้า และศาสนิกษย์ก็เข้าใจข้อความนี้ตามตัวอักษร เมื่อเดินไปตามถนน เขาพบช้างตัวหนึ่ง ความรู้ช้างได้ตะโกนลงมว่า หลีกไป หลีกไป แต่ศิษย์คนนั้นคิดว่า ทำไมเราจะต้องหลีกไปด้วย เราก็คือพระเป็นเจ้าและช้างก็เป็นพระเป็นเจ้าเหมือนกัน ทำไมพระเป็นเจ้าเหมือนกัน ทำไมพระเป็นเจ้าจะต้องเกรงกลัวตัวเองด้วยเล่า เมื่อคิดดังนั้นแล้ว เขาจึงไม่ยอมหลีก ในที่สุดช้างก็เอาจริงจับเขาเหวี่ยงไป เขาได้รับบาดเจ็บสาหัสมาก แล้วก็กลับไปหาครู เล่าเรื่องให้ครูฟัง ครูจึงกล่าวว่า ถูกแล้วท่านก็เป็นพระเป็นเจ้า และถูกอีกเหมือนกันที่คิดว่าช้างก็เป็นพระเป็นเจ้าด้วย แต่พระเป็นเจ้าก็ทรงอยู่ในรูปของความรู้ช้างด้วยเช่นกัน ทำไมท่านจึงไม่ฟังพระเป็นเจ้าที่อยู่บนคอช้างนั้นด้วย

^{๒๖} P12, สัมภาษณ์ ๒ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

^{๒๗} P8, สัมภาษณ์ ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

^{๒๘} Surendranath Dasgupta, A History OF Indian Philosophy Volume III, (New York: Cambridge University Press,1952), p.87.

เล่า”^{๒๙} ในรูปแบบของศาสนาฮินดูนี้จึงได้เสนอถึงความสากลผ่านหลักข้อเสนอเรื่องมิตรภาพที่ผสมกันระหว่างรู้สึกที่มนุษย์ที่มีต่อกัน ดังนี้

๔.๑.๓.๑ ความเป็นสากลในหลักธรรม ในศาสนาฮินดูถือเอาหลักธรรมะว่าเป็นหลักสำคัญในการปฏิบัติ การประพฤติตามหลักธรรมจึงเป็นลักษณะของการสร้างมิตรที่ดีต่อกันทั้งในฐานะมนุษย์กับธรรมชาติและมนุษย์กับมนุษย์ เพราะหลักของมิตรภาพมาจากหลักของศาสนาทั้งหมด หมายความว่า ในมุมมองของศาสนาพราหมณ์ฮินดู ให้คำนิยามคำว่า มิตรภาพ หมายถึง สิ่งที่อยู่ในคำสอนในธรรมะของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ในธรรมะจะมีหลักเกณฑ์ต่างๆ ที่แสดงไว้ว่า ควรจะประพฤติปฏิบัติต่อกันอย่างไร และสิ่งที่สำคัญที่สุดในหลักการทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดูนั้น คือ หลักอหิงสา มิตรภาพจะริเริ่มจากคำสอนของทางศาสนา คือการที่เราจะปฏิบัติเพื่อทำให้สังคมสงบสุขนั้นก็มาจากหลักของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูทั้งหมด มีอยู่ ๑๐ ข้อ ดังนี้ ๑. ธฤติ ได้แก่ ความมั่นคงแน่วแน่ ความพอใจในสิ่งที่ตนมี ๒. กษมา ได้แก่ ความอดทน อดกลั้น และมีเมตตากรุณาเป็นที่ตั้งและพร้อมที่จะให้อภัยได้ทุกเมื่อ ๓. ทมะ ได้แก่ การข่มจิตไม่ให้หวั่นไหวไปตามอารมณ์และมีสติอยู่เสมอ ๔. อัสเตยะ ได้แก่ การไม่ลักขโมย ๕. เซาจะ ได้แก่ การทำตนให้สะอาดทางกายและใจ ๖. อินทริยนิครหะ ได้แก่ การระงับอินทริย์ ๑๐ คือ ตา หู จมูก ลิ้น ผิวหนัง มือ เท้า ทวารหนัก ทวารเบา และลำคอ ให้เป็นไปในทางที่ถูกต้องอยู่ในขอบเขต ๗. ธี ได้แก่ การมีสติปัญญาที่ปราศจากกิเลส ๘. วิทยา ได้แก่ ความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม ๙. สัตยา ได้แก่ ความจริง หรือความมีสัจจะ มีความซื่อสัตย์สุจริต และ ๑๐. อโกละ ได้แก่ ความไม่โกรธ ทั้งหมดที่กล่าวมานี้ คือหลักปฏิบัติที่จะนำไปสู่คำว่า มิตรภาพ เพราะในศาสนานี้มีคัมภีร์หลายเล่ม ดังนั้น เราในฐานะเป็นศาสนิกก็จะต้องเลือกใช้หลักในคัมภีร์ให้ตรงกับวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายที่เราต้องการเรียนรู้หรือต้องการนำไปใช้^{๓๐}

การพิจารณาตามหลักธรรมนี้ยังถูกมองผ่านความคิดพื้นฐานคือ คัมภีร์หลักพระเวท เป็นเฉพาะกลุ่มพราหมณ์ยังมีคำสอนแยกแต่ละวรรณะ คำสอนเรื่องมิตรภาพที่เป็นคำสอนรวมที่เป็นสากลในคนทุกวรรณะ แต่จะไม่ปะปนกัน ควรจะมองแต่ละวรรณะด้วยสายตาแบบไหน เช่น ความรักเพื่อนมนุษย์ คำสอนที่เป็นสากลของทุกวรรณะ เช่น คัมภีร์มานูธรรมศาสตร์ มีคำสอนแบบนี้ที่ชัดเจน ส่วนหลักปฏิบัติในปัจจุบัน แม้ว่าทางศาสนาจะไม่สนใจ เรื่องการบัญญัติทางรัฐธรรมนูญ แต่ก็ยังถือกันเรื่องวรรณะเป็นสำคัญ เป็นเรื่องลึกซึ้ง แบ่งเป็นหลายวรรณะหลายอาชีพ^{๓๑} การจัดแบ่งหน้าที่นั้นเป็นไปตามหลักธรรมที่ทุกคนมีหน้าที่ปฏิบัติ แต่ความรักเพื่อนมนุษย์เป็นสากล ใครทำผิดต่อกันก็จะถือว่าทำผิดหน้าที่อันเป็นสากลนี้ด้วย

๔.๑.๓.๒ ความเป็นสากลในแง่ของการยอมรับความหลากหลาย ความหลากหลายถือเป็นความสากล เพราะศาสนาฮินดูยอมรับทุกความหลากหลาย จะเห็นได้จากในประเทศอินเดียนั้นมีหลากหลายศาสนา เช่น ศาสนาอิสลาม ศาสนาซิก ศาสนาคริสต์ เป็นต้น ทำให้ความเป็นสากลของคนฮินดูคือขันติธรรมหรือความอดทน แต่พอเป็นยุคสมัยนี้จะใช้ขันติธรรมอย่างเดียวไม่ได้ เพราะจะทำให้เราหาเหตุผลที่จำเป็นในการปกป้องตนเอง จึงต้องอดทนต่อการกระทบกระทั่งจากภายนอก แต่โดยจิตใจของเราอาจจะไม่ชอบเขาเลยก็เป็นได้ และทำให้เกิดอคติต่อเขา ดังนั้น ในหลักการต่อไป เราควร

^{๒๙} อติศักดิ์ ทองบุญ, **ปรัชญาอินเดียร่วมสมัย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๕), หน้า ๔๒-๔๓.

^{๓๐} P14, สัมภาษณ์ ๙ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

^{๓๑} P15, สัมภาษณ์ ๒๗ สิงหาคม ๒๕๖๖.

ใช้หลักการยอมรับความจริง หรือยอมรับในความเป็นเขาด้วย และเมื่อยอมรับแล้วเราก็ควรจะเปิดโอกาสให้คนต่างศาสนาเหล่านั้นได้เข้ามามีส่วนร่วมในทุกมิติทางด้านศาสนา รวมทั้งด้านสังคมอย่างจริงจังด้วยเช่นกัน ดังนั้น จำเป็นต้องมีการประชุมศาสนสัมพันธ์ และต้องจะยอมรับแล้วนำไปปฏิบัติต่อกันและกันได้ จึงต้องใช้หลักการ ๕ ข้อ คือ ศาสนศาสตร์ ศาสนวัตถุ ศาสนบุคคล ศาสนพิธี และศาสนธรรม จะต้องรวมทั้ง ๕ ข้อนี้ จึงจะทำให้เราแม้ต่างศาสนาทั้งก็สามารถพูดคุยมีปฏิสัมพันธ์ที่ดีโดยปราศจากอคติได้^{๓๒}

ในศาสนาฮินดูยังมีการมองคนอื่นในฐานะของคำว่าเพื่อน เช่นคำว่า “ถ้ามีคนมาเยี่ยมมาหาคนนั้นจะชื่ออติถิ” เขกมาเยือน เป็นจุดเริ่มต้นของมิตรภาพ ถ้าไปอินเดียจะได้รับการต้อนรับอย่างดี เวลาเขามากก็ต้องต้อนรับเขาอย่างดี เกิดมาจากการหล่อหลอมจากความคิดทางศาสนา อติถิเทโว คือการมีเพื่อน การดูแลเพื่อนๆ คนฮินดูให้ความสำคัญกับเพื่อนในฐานะเพื่อนมนุษย์และเพื่อนรักของฮินดูไม่ได้ตรงกับเพื่อนรักของไทย มีข้อแตกต่างกัน ในไทยชาวฮินดูจะมีความรู้สึกต่อศาสนาฮินดูอย่างจริงจังและจริงใจโดยฮินดูจะไม่กอบโกยจนตัวเองร่ำรวย ถ้ายังร่ำรวยจะยิ่งให้มากขึ้น คนอินเดียจะไม่ร่ำรวยมาก ถ้ามีมากเกินไปก็จะแบ่งปันให้กับเพื่อนมนุษย์ เป็นหน้าที่ของฮินดู พระเจ้าไม่ชอบคนรวยแล้วไม่แบ่งปัน ทำให้เห็นว่าที่อินเดีย คนอินเดียแม้จะมีคนจนเยอะ แต่ในอินเดียไม่เคยมีคนอดตาย พอมีคนเห็นเพื่อนมนุษย์อดจะมีการแบ่งปันเสมอ แม้จะมีความยากจน แต่เห็นคนตกทุกข์ได้ยากจะแบ่งปันกัน^{๓๓}

๔.๑.๓.๓ ความเป็นสากลในแง่ของความเป็นมนุษย์ เป็นการยอมรับความเป็นมนุษย์ระหว่างกัน จะพบได้ว่า การมีสังคมนั้นมาจากการยอมรับกันและกัน และในมุมมองศาสนาฮินดู มองคนศาสนาอื่นในฐานะของความเป็นเพื่อนมนุษย์ เป็นพวกสนใจการเข้าไปรวมกัน (Inclusive) เป็นพวกรวบรวมทุกอย่างไว้กับของเขาทั้งหมด มีมาตั้งแต่อดีต พระกฤษณะ (วีรบุรุษ) ก็เอาไปรวมไว้ด้วยกัน พุทธาวตาร เป็นอวตารของพระพุทธเจ้า คิดแบบนี้มีแนวคิดเบื้องหลัง เป็นการยอมรับความแตกต่างของความคิดของคนอื่น และยอมรับไปไว้ด้วยกัน^{๓๔} และจะได้อีกอย่างคือการปรับคำสอนให้เข้ากับสังคม ยิ่งในปัจจุบันสังคมเปลี่ยนเป็นสังคมที่มีผู้สูงอายุมากขึ้น หรือเรียกว่าสังคมผู้สูงอายุ นับวันผู้สูงอายุเหล่านั้นจะอยู่อย่างโดดเดี่ยว ยิ่งช่วงวัยที่เกษียณแล้ว จำเป็นต้องมีเพื่อนมากขึ้น ไม่เช่นนั้นจะทำให้คนเหล่านั้นรู้สึกได้ว่าชีวิตนี้ไร้ความหมาย อาจส่งผลให้เกิดภาวะซึมเศร้า ต่อจากนั้นก็จะเป็นภาระให้แก่ประเทศชาติ เพราะฉะนั้น การดำรงชีวิตประจำวันจึงเป็นเรื่องที่ยิ่งใหญ่มาก ศาสนาฮินดูที่แต่เดิมเคยมอบความสูงอายุนำมาสู่การอยู่ลำพังคนเดียวก็มีการปรับให้ใช้ชีวิตร่วมกันมากขึ้น มีกิจกรรมที่ผู้สูงอายุเข้ามามีส่วนมากขึ้น เป็นการยอมรับว่าผู้สูงอายุมีความเป็นมนุษย์เท่ากับคนหนุ่มสาวเช่นเดียวกัน^{๓๕}

๔.๑.๔ การสร้างมิตรภาพทางศาสนาอิสลามสู่ความเป็นสากล การมองมนุษย์ของศาสนาอิสลามเป็นไปในลักษณะของความสัมพันธ์กัน การเป็นครอบครัวหรือการแต่งงานจึงมีความศักดิ์สิทธิ์อย่างมาก อีกทั้งการเข้าใจถึงความแตกต่างกันระหว่างสามีและภรรยาจึงเป็นวิธีการเข้าใจคำสอนได้เป็นอย่างดี การเข้าใจนี้มาจากการเข้าใจแนวคิดสำคัญที่มาจากความศรัทธาและยอมจำนนต่อพระเจ้าผู้ทรงเป็นนาย ผู้

^{๓๒} P14, สัมภาษณ์ ๙ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

^{๓๓} P16, สัมภาษณ์ ๙ เมษายน ๒๕๖๖.

^{๓๔} P18, สัมภาษณ์ ๒๑ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

^{๓๕} P19, สัมภาษณ์ ๒๙ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

ทรงสร้างและผู้ทรงอภิบาล จะได้จากการที่ศาสนทูตของพระเจ้าอย่างนบีมุฮัมมัดได้สร้างความเป็นพี่น้องขึ้นในหมู่มุสลิมโดยเฉพาะในระหว่างผู้อพยพและผู้ช่วยเหลือ ทำให้เกิดความรักใคร่และใกล้ชิดกันมาก ดังที่ท่านได้พาเอาพี่น้องผู้อพยพท่านหนึ่งไปที่บ้านแล้วกล่าวว่า “ท่านทั้งหลายทุกอย่างไปหมดแล้ว บ้านนี้พร้อมกับทุกสิ่งที่อยู่ในบ้านเป็นของเราทั้งสองคน นอกจากนี้ ท่านยังไม่มีภรรยาที่นี้ในขณะที่ฉันมีสองคน ท่านชอบคนไหน ฉันจะให้ท่านได้แต่งงานกับเธอ” ความเป็นพี่น้องจึงเป็นความลึกซึ้ง จริใจและเหนียวแน่นอย่างยิ่ง^{๓๖} จากข้อพิจารณานี้จึงเป็นการมองเห็นมิติภาพในแง่ของความเป็นหลักการสากลตามมุมมองของศาสนาอิสลามที่มองจากความละทิ้งตัวตนและสร้างความเป็นพี่น้องระหว่างกัน ตามหลักการดังนี้

๔.๑.๔.๑ ความสากลในความเป็นพี่น้อง มิตรภาพในศาสนาอิสลามมาจากความเข้าใจว่า มนุษย์นั้นมีความเป็นกลุ่มเป็นพวกเดียวกัน มาจากความหมายว่าเราต่างเป็นลูกหลานอาดัม เพราะเป็นมนุษย์คนแรก ทำให้มนุษย์มีบรรพบุรุษเดียวกัน จึงมีคำสอนว่า “ลูกหลานอาดัมเอ๋ย แท้จริงเราได้ให้ลงมาแก่พวกเจ้าแล้ว ซึ่งเครื่องนุ่งห่มที่ปกปิดสิ่งอันน่าละอายของพวกเจ้าและเครื่องนุ่งห่มที่ให้ความสวยงาม และเครื่องนุ่งห่มแห่งความยำเกรง นั่นคือสิ่งที่ดียิ่ง นั่นแหละคือส่วนหนึ่งจากบรรดาโอองการของอัลลอฮ์ เพื่อว่าเขาเหล่านั้นจะได้รำลึก”^{๓๗} คำว่า “ลูกหลานอาดัมเอ๋ย” จึงแสดงให้เห็นความเป็นพี่น้องกัน และมีการร่วมมือกัน โดยมีคำสั่งของพระเจ้าให้ร่วมมือกันทำความดี แต่ไม่ให้ร่วมมือในการทำไม่ดี หากร่วมมือกันได้ดีจะต้องมีมิตรภาพต่อกัน ดังพระวจนะของท่านนบี เกี่ยวข้องกับคำว่า เพื่อนคือผู้ที่มีมิตรที่ดีต่อกัน ดำเนินได้ ตักเตือนท่าน ปกป้อง รักษาความอับอายของท่าน และดังข้อความว่า “ท่านจงช่วยเหลือเพื่อนของท่านทั้งคนที่ธรรมและอธรรม” คนที่อธรรมจะช่วยเขาอย่างไร ช่วยเตือนให้เขาได้รู้ตัว ได้สำนึก^{๓๘} การมองคนในฐานะเป็นพี่น้องจึงเป็นพื้นฐานของศาสนาอิสลามในการเข้าสังคมและการสร้างพื้นฐานการอยู่ร่วมกันกับสังคมโลก

อีกทั้งการจะรู้จักผู้อื่นได้ จำเป็นต้องเรียนรู้ในการเข้าใจความคิดของคนในแต่ละยุคสมัยที่มีการปฏิบัติต่อกันในแง่ของความเท่าเทียมกันมากขึ้น การจะอยู่ร่วมกันได้จึงต้องเข้าใจพื้นฐานความคิดของผู้คนที่แตกต่างกันไป และต้องไม่ทิ้งหลักการปฏิบัติที่เป็นกรอบของศาสนาอิสลาม โดยเฉพาะเรื่องของความเชื่อหรือความศรัทธา บางครั้งอาจจะเกิดข้อผิดพลาดในเรื่องของการสอนเรื่องพวกนี้ก็คือ “เอาแต่เราแต่ไม่เอาเขา” เอาแต่เรา หมายถึง เอาเราเป็นแกนเหมือนว่าเราเป็นแกนของจักรวาลทั้งหมด เพื่อให้คนอื่นนั้นได้ปฏิบัติตามสิ่งที่เราสอนสิ่งที่เราบอก แต่ว่าโดยหลักของศาสนา นั้นไม่ได้มีเป้าประสงค์ที่จะให้สอนศาสนาในแบบดังกล่าว ส่วนการสอนศาสนาอิสลามมีจุดเด่นที่ว่า ความเป็นอิสลามของเราต้องไม่ทิ้ง พร้อมกันนั้นก็ต้องทำให้ต่างศาสนาเข้าใจในความเป็นอิสลามด้วย เพราะทุกศาสนาอาจจะมองอิสลามในภาพกว้างว่า ไม่ดีมีเล่ห์ ไม่กินหมู มีภรรยาได้ ๔ คน อันที่จริงมันเป็นส่วนหนึ่งของหลักศาสนาเท่านั้นเอง แต่ว่าในกระบวนการใช้ชีวิตมีมากกว่านั้น แล้วเราจะทำอย่างไร เพื่อให้ความเป็นมิตรที่เคยกล่าวไว้ตั้งแต่ต้น ทำอย่างไรให้ความเป็นมิตรมันเกิดขึ้นที่ไม่ใช่มีเฉพาะ

^{๓๖} M.Fethullah Gulen, วิเคราะห์ชีวิตของท่านศาสดา ศาสนทูตของพระเจ้า ศาสดามุฮัมมัด, แปลโดย บรรจง บินกาซัน, (Clifton: Tugha Books, 2014), หน้า 337.

^{๓๗} ซูเราะฮ์ที่ ๗ อัลอะฮฺรอฟ ญุซอ์ที่ ๘/๒๘/๓๕๐.

^{๓๘} P20, สัมภาษณ์ ๒๙ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๖๖.

แต่ในอิสลามเท่านั้น แต่อิสลามสามารถเป็นมิตรกับคนอื่นและคนอื่นก็เป็นมิตรกับอิสลามได้ด้วย ดังนั้น “เราจึงต้องเข้าใจเขา และยอมรับความจริงร่วมกัน”^{๓๙}

การพิจารณาความเป็นสากลของมิตรภาพในศาสนาอิสลามจึงมองจากความหมายของความเป็นพี่น้อง ซึ่งในมุมมองทางปรัชญา หมายถึงสาระัตถะ (essence) ของมนุษย์นั้นมีความเป็นพี่น้องอยู่ภายใน การพิจารณาแบบนี้เป็นการทำให้มนุษย์ไม่ใช่มีความเป็นพี่น้องหลังจากเกิดมา แต่มีความเป็นพี่น้องนั้นอยู่ภายในอยู่แล้ว แต่การที่มนุษย์สัมผัสสารัตถะนั้นเป็นด้วยตัวเองและอ้างถึงความเชื่อและความเห็นแก่ตัวเป็นเครื่องมือในการอธิบายความหมายของความสัมพันธ์กับสิ่งต่างๆ ภายนอก

๔.๑.๔.๒ ความเป็นสากลในแง่ของการยอมรับความหลากหลาย ศาสนาอิสลามสอนในเรื่องความหลาย ดั่งในคัมภีร์อัลกุรอาน มีปรากฏถึงความหลากหลายทางเชื้อชาติ มุฮัมมัดคนแรกคืออาดัม ที่เหลือจากนั้นก็เป็ลูกหลานของอาดัม สืบเชื้อสายทางเผ่าพันธุ์ต่างๆ อีกทั้งความหลากหลายทางด้านกายภาพ ในเรื่องภาษาและสีผิว อัลกุรอานกล่าวว่า หากพระเจ้าต้องการทำให้มนุษย์มีความเชื่อเดียวกันก็สามารถทำได้ แต่พระเจ้าไม่ประสงค์ทำอย่างนั้น หากทำอย่างนั้นก็ไม่มีความหมายอะไร แต่ประสงค์จะสร้างความหลากหลายเพื่อให้มนุษย์ได้เรียนรู้จักกัน เราขัดประสงค์ของพระเจ้าไม่ได้ แต่ทำอย่างไรจะสร้างความหลากหลายเป็นไปอย่างสร้างสรรค์ เป็นปกติสุข แต่ความหลากหลายนั้นศาสนาอิสลามมองในแง่ของการปฏิสัมพันธ์เชิงบวก เป็นการยอมรับว่าพระเจ้าสร้างมนุษย์ให้มีความหลากหลาย ไม่มีสีผิวเดียวกัน ภาษาเดียวกัน เพศเดียวกัน เพื่อให้มนุษย์ได้หาวิธีปฏิสัมพันธ์รู้จักกัน เรียนรู้กันและกัน ฉะนั้น การปฏิสัมพันธ์จึงเป็นเชิงบวก ในแง่ของการรู้จักกัน พระเจ้าแสดงเจตนารมณ์ เพื่อให้เจ้าทั้งหลายได้รู้จักกันและกัน^{๔๐}

จากการที่ความหลากหลายเต็มไปด้วยความแตกต่าง การใช้ศาสนาในการเข้าใจผู้อื่นจึงเป็นการแสวงจุดร่วม สงวนจุดต่าง คือรักษาจุดต่างไว้แล้วแสวงหาจุดร่วมในความเป็นมนุษย์เหมือนกัน เพราะทุกคนต่างต้องการความรัก และชอบคนทำดีต่อกัน ไม่ชอบคนทำร้ายเรา อีกทั้งยังอาจศึกษาวิธีการอยู่ร่วมกับความหลากหลายผ่านวิถีชีวิตขององค์กรศาสนาที่เผยแพร่ศาสนาอย่างยากลำบาก ในช่วงประวัติศาสตร์ปรากฏถึงความจริงทางสังคมในยุคศาสนานั้นสังคมกำลังเสื่อมจากหลักศาสนา และในยุคนี้ไม่มีการบังคับให้นับถือศาสนาแต่อย่างใด เพราะการบังคับการเผยแพร่ด้วยคมดาบถือว่าเป็นอคติ การบังคับหรือบีบบังคับให้กลัวไม่ใช่วิธีสร้างความศรัทธาให้เกิดขึ้น แต่เป็นการมอบความรักที่ชาวมุสลิมจะต้องมีผ่านการทำหน้าที่ ๒ แบบ คือ ๑.หน้าที่ต่ออัลเลาะห์ และ ๒.หน้าที่ต่อสิ่งอื่นที่พระเจ้าสร้างขึ้น^{๔๑}

แต่การที่มนุษย์มีความแตกต่างกันนี้ ไม่ใช่เป็นไปเพื่อความแตกแยกแต่เป็นไปเพื่อการศึกษาศึกษาและเรียนรู้กันและกัน โดยเฉพาะเมื่อมนุษย์มีความหลากหลายทางด้านอุดมคติ ด้วยการเข้าใจว่า มนุษย์มีความสัมพันธ์กันในแง่ทางบวกและทางลบ มนุษย์ทั้งหมดมีศัตรูคนเดียวกันคือ มาร ในศาสนาอิสลามเรียกว่า ไชตอน หรือซาตาน คือเป็นบททดสอบมนุษย์ ทำให้ความหลากหลายกลายเป็นปัญหา มีวิธีในการจัดการ คือ ก. การลดหรือทำลายลัทธินิยม (ism) ที่ทำให้เห็นว่าลัทธิของตนดีกว่า เก่งกว่า สูงกว่า เลิศกว่า เป็นเหตุทำให้มนุษย์ไม่อยู่ในทางสายกลาง กลายเป็นความคร่งลัทธิ

^{๓๙} P21, สัมภาษณ์ ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

^{๔๐} P20, สัมภาษณ์ ๒๙ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๖๖.

^{๔๑} P22, สัมภาษณ์ ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

ของตน คลั่งชาติพันธุ์ของตนเอง แม้แต่ศาสนานิยมทำให้เกิดความสับสน คำสอนทางศาสนาจึงต้องทำลายลัทธินิยมเหล่านี้ ท่านนบีประกาศศาสนาเพื่อทำลายลัทธิเผ่าพันธุ์นิยมในชนชาติอาหรับที่เป็นเหตุทำให้เกิดสงคราม เป็นการทำลายความเห็นต่าง การทำลายอัตตา เช่นเดียวกับที่ศาสนาพุทธสอนเป็นวิธีการจัดการเรื่องความเป็นศัตรูกันได้และสร้างมิตรภาพกันได้ เราไม่อาจทำลายความหลากหลายได้ แต่จัดการให้อยู่ใน ข. การสร้างดุลยภาพ เหมือนคำว่า ทางสายกลางในพระพุทธศาสนา ในอิสลามพูดถึงทางสายกลาง คือ ๑. การปฏิเสธความรุนแรงในทุกมิติ ๒. การไม่ครั้งในลัทธินิยม ๓. ความใจกว้าง หรือมีขันติธรรม มุสลิมมักถูกมองว่าใจแคบ เพราะไปยึดติดว่าอะไรก็บาปไปหมด แต่อิสลามมีความใจกว้าง ต้องเริ่มจากการให้เกียรติ และเคารพในความต่าง สังคมเราจะต้องสร้างสะพานไม่ใช่สร้างกำแพง ไม่อย่างนั้นมิตรภาพก็ไม่เกิดขึ้น ๔. แสวงหาจุดร่วม พื้นที่กลางในการทำงานร่วมกัน เราต้องยอมรับถึงความหลากหลายทางศาสนา แต่ความไม่แตกต่างกันเรามากจะไม่พูดถึง พุทธศาสนิกชนสนใจการเรียนศาสนาเปรียบเทียบกับอย่าไปสนใจความต่าง แต่สนใจไปที่จุดเหมือนกัน เป็นพื้นที่กลางที่เชื่อเหมือนกัน เห็นอย่างเดียวกัน พื้นที่กลางทางสังคมมีจำนวนมาก การรณรงค์ช่วยเหลือกันเรื่องปัญหาเสพติด เป็นต้น ๕. ต้องไม่หมิ่นความเชื่อของผู้อื่น คิดต่างได้ แต่อย่าดูหมิ่นหรืออย่าทำลายความเชื่อของคนอื่น หรือกล่าวหาว่า ไม่เชื่ออย่าลบหลู่^{๔๒}

ในศาสนาอิสลามไม่ได้มองความหลากหลายในแง่ของปัญหา แต่มองความหลากหลายในแง่ของเครื่องมือ (mean) ที่ทำให้มนุษย์นั้นสามารถอยู่ร่วมกันได้ และกลายเป็นหนึ่งเดียวกับพระเจ้าได้ แต่การจะร่วมเป็นหนึ่งเดียวกันได้นั้นจำเป็นต้องอาศัยผู้อื่นในฐานะช่วยเติมเต็มหรือสนับสนุนให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ในเชิงบวก ไม่ใช่เชิงลบ ในแง่หนึ่งจึงเป็นวิธีการตีความหลักการคำสอนให้เป็นไปในทิศทางที่จะช่วยส่งเสริมหรือสนับสนุนให้เกิดการรวมกัน แต่การรวมกันไม่ได้ก็มาจากความสับสนที่ถูกนำเสนอผ่านการตีความแบบปัจเจกบุคคลที่เน้นตอบเป้าหมายของตนเองเป็นหลัก

๔.๑.๔.๒ ความเป็นสากลของความเป็นมนุษย์ การที่ศาสนาอิสลามมีความพยายามเสนอมุมมองต่อมนุษย์ในฐานะเป็นลูกหลานของพระเจ้า นำไปสู่การเข้าใจมนุษย์ผ่านการตีความเรื่องมิตรภาพ ดังนี้

ก. ความเป็นมนุษย์เชิงอุดมคติ ในแง่ของประวัติศาสตร์ทางศาสนาอิสลามอ้างถึงพระคัมภีร์ที่มีต้นตอที่เกี่ยวข้องและผูกพันกับศาสนาคริสต์ และศาสนายิว อ้างถึงคัมภีร์ปฐมกาลเล่าถึงกำเนิดมนุษย์ กล่าวคือ พระเจ้าบอกว่า อันที่จริงเราสร้างบุรุษที่ทางโลกรู้จักกันในนามของอดัมกับอีฟ แล้วก็กระจัดกระจายเป็นหมู่เหล่า แต่มีสิ่งหนึ่งที่พระเจ้าเน้นเป็นจุดสำคัญคือ การทำให้พวกเขารู้จักกัน หมายความว่า การที่พระเจ้าสร้างมนุษย์ขึ้นมานั้น มีเรื่องของความเชื่อ ความคิด และการปฏิบัติย่อมมีความแตกต่างกัน แต่มีสิ่งหนึ่งที่พระเจ้าต้องการสื่อให้ศาสนิกชนรู้ คือการให้ทำความรู้จักกัน คือจะใช้วิธีการอะไรก็ได้ที่จะทำให้เกิดการรู้จักกัน แม้จะเป็นคนนอกศาสนาก็ตาม คือการรู้จักในกระบวนการและวิถีชีวิตของผู้อื่น เรื่องความเชื่อความศรัทธาและวิถีชีวิตของผู้อื่น ทั้งหมดนี้คือคำว่า “มิตรภาพ”^{๔๓} อีกทั้งมิตรภาพมาจากคำสอนในอังกูรอนที่สอนให้มนุษย์รักกัน แม้ต่างก็รักกันได้ ความรักเป็นเรื่องภายในที่แสดงออกถึงความเหมือนกัน แต่ความแตกต่างเป็นเรื่องภายนอกมาจาก

^{๔๒} P20, สัมภาษณ์ ๒๙ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๖๖.

^{๔๓} P21, สัมภาษณ์ ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

ประสบการณ์ที่แตกต่างกันในแต่ละสังคม แต่ก็ยอมรับกันได้เนื่องจากมนุษย์ล้วนเกิดแก่เจ็บตายเหมือนกัน^{๔๔}

การพยายามเสนอให้เห็นประวัติศาสตร์มนุษย์กลายเป็นผลจากการบอกเล่าให้เห็นการตีความมิตรภาพของมนุษย์มาจากจุดเริ่มต้นเชิงอุดมคติดังกล่าว และเป็นการต่อยอดต่อวิธีการเข้าใจอุดมคติของมนุษย์ไม่ได้แตกต่างกันตั้งแต่แรก หรือถ้าจะพิจารณาว่าแตกต่างกันก็เป็นเพียงการแตกต่างกันในเชิงการแยกแยะหรือต้องการระบุอัตลักษณ์เท่านั้น แต่ไม่ใช่สิ่งที่เป็นความหมายแบบสากล

ข. ความเป็นมนุษย์เชิงสังคม การดำเนินชีวิตนั้นจำเป็นต้องมีกิจกรรมที่มนุษย์จะแสดงต่อกัน ในศาสนาอิสลามมีการแสดงออกอย่างการทักทาย เรียกว่าการสลามแปลว่าสันติภาพ เป็นรากศัพท์เดียวกันกับคำว่า อิสลาม มีคำถามว่า อิสลามแบบไหนที่ดีที่สุด คืออิสลามที่แบ่งปันอาหารและให้สลามแก่คนรู้จักและไม่รู้จัก การให้สันติภาพไม่จำเป็นต้องให้กับคนที่รู้จัก แม้แต่คนไม่รู้จักก็ควรให้เป็นการสื่อถึงความสันติให้แก่นั่น การจับมือ ทั้งผู้หญิงและผู้ชายแยกจับมือกัน พอจับมือเสร็จแล้วก็จับที่หัวใจ เป็นการแสดงมิตรภาพทางพฤติกรรม การยืมคือการทำทาน ไม่จำเป็นต้องมีเงิน แต่มีรอยยิ้มก็ถือว่าได้ทำทานแล้ว การพูดคำพูดที่ดีก็เป็นการทำทาน และสุดท้ายคือการละหมาดร่วมกันที่มัสยิด เป็นข้อบัญญัติให้มุสลิมต้องกระทำ ๕ เวลา เป็นการรวมกันทำที่มัสยิด เป็นการทำให้ผู้นำและผู้ตาม ต้องเข้าแถวเป็นอันเดียวกัน เป็นการฝึกวินัยและสอนให้ทุกคนมีระเบียบ อีกทั้งยังมีละหมาดให้ศพ เวลามีคนตายก็ต้องอาบน้ำ ห่อศพ ละหมาดที่มัสยิด โดยไม่ต้องเชิญ ทุกคนจะมาละหมาดกันเอง สุดท้ายก็นำไปฝัง ทุกคนมีหน้าที่มีหน้าที่มาละหมาดให้พี่น้องของท่านที่เสียชีวิต และยังมีพิธีกรรมอื่นที่สำคัญเช่นพิธีงานแต่งงาน แม้ว่าจะเป็นกิจกรรมทางสังคมแต่ก็เป็นคำสอนทางศาสนา อิสลามส่งเสริมการแต่งงานที่มัสยิด แต่ของชาวพุทธไม่ได้ส่งเสริมให้แต่งงานในโบสถ์ การแต่งงานในมัสยิดเป็นการสนับสนุนให้เกิดมิตรภาพ เพราะคนมาชุมนุมร่วมกันและเป็นการให้ความสำคัญ ไม่ใช่เป็นเรื่องส่วนตัว แต่เป็นเรื่องสังคม ผู้นำศาสนาได้รับทราบร่วมกัน^{๔๕}

การแสดงออกต่อกันนั้นยังเป็นการเชื่อมโยงระหว่างกันและสร้างการอยู่ร่วมกันได้อย่างงานประจำปีที่เรียกว่า งานติ่มน้ำชาการกุศล จุดประสงค์ของการจัดงานคือการหารายได้เพื่อนำมาใช้ในมัสยิด เป็นการหากองทุนมาบริหารจัดการ นอกจากนั้นก็เป็น การพบปะสังสรรค์ บางทีเราก้เชิญองค์กรราชการหรือหน่วยงานของรัฐเข้ามาร่วมด้วย คือการสร้างมิตรภาพที่ดีต่อกัน การที่ศาสนาจะเข้าไปร่วมก็ได้โดยมองว่าเป็นงานทางสังคม ไม่ใช่ไปในนามศาสนา เพราะจะเอาเรื่องของศาสนามาเป็นข้อจำกัดในการใช้ชีวิตไม่ได้ แต่ก็จะต้องเป็นเรื่องๆ ว่าอะไรทำได้ อะไรทำไม่ได้ เพราะศาสนาอิสลามมีข้อจำกัด สังคมจึงมีความเข้าใจไปอีกมุมหนึ่ง แต่ว่าในความเป็นอิสลามก็มีความเข้าใจอีกมุมหนึ่ง ที่ยังไม่ชัดเจนในเรื่องของคำว่าสังคมกับศาสนา บางทีเราเอาคำว่าศาสนานั้นเป็นตัวกั้นวิธีการใช้ชีวิตมากเกินไป เช่นในบางมัสยิดเขาจะไม่ให้คนที่เป้นพระหรือนักบวชนอกศาสนาเข้าไปในมัสยิด เพราะนี่คือสถานที่ในการประกอบศาสนกิจของอิสลาม ถ้าไม่ใช่อิสลามก็เข้าไม่ได้ แต่ลืมนึกว่าเป็นเรื่องของสังคม เรื่องของกระบวนการ การที่บอกว่าพระเจ้าติกรอบให้แค่คนอิสลามเท่านั้นเป็นคนทำ คำสั่งนี้ถูกกำหนดให้ใครทำ แต่เราเอาคำว่าอิสลามไปใส่ให้ทางพุทธมันก็เลยกลายเป็นเรื่องที่ว่า

^{๔๔} P22, สัมภาษณ์ ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

^{๔๕} P20, สัมภาษณ์ ๒๙ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๖๖.

อิสลามก็จะมีสัมคมกับชาวพุทธเลย นั่นแหละคือประเด็นที่ผู้ที่ยังไม่เข้าใจอิสลามในแง่ของสังคม คนที่เป็นนักบริหารต้องเข้าใจเรื่องนี้ถ้าไม่เข้าใจจะทำให้มีปัญหาเกี่ยวกับสังคม เราต้องมองให้ออกว่าระหว่างสังคมกับศาสนาจะทำให้หลอมรวมกันได้ แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า จะให้สังคมกลืนศาสนา ในเมื่อศาสนาไม่กลืนสังคมสังคมก็ไม่กลืนศาสนา ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นที่ผู้บริหารต้องเข้าใจทั้งสองสิ่งนี้ และสองสิ่งนี้จะต้องอยู่ด้วยกันได้^{๔๖}

การระบุความเป็นสากลด้วยการเข้าใจมนุษย์ในทางสังคมของศาสนาอิสลามเป็นการเข้าใจถึงมิติภาพในทางการปฏิบัติตนและสังคมว่าอะไรที่ถือเป็นเรื่องสังคมและศาสนาให้ถือเป็นสิ่งที่ควรให้ความสำคัญก่อน ขณะที่เรื่องของตนเองเป็นเรื่องที่ควรใส่ใจในน้อยที่สุด จึงเป็นที่มาของการรวมกันของการทำกิจกรรมต่างๆ ร่วมกับศาสนิกและศาสนาอื่นได้ แต่ต้องไม่ก้าวล่วงความเชื่อในศาสนาของตนเอง หรือถ้าพิจารณาก็คือ สังคมกับศาสนาต้องไปด้วยกัน ส่วนศาสนากับตัวเราจะเข้ากันได้หรือไม่ไม่ใช่สิ่งที่ต้องกังวล เพราะเรื่องสังคมกับศาสนาต้องให้กลายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จึงจะอยู่ร่วมกันและแสดงออกถึงความเป็นมิตรต่อกันได้

๔.๒ ผลการศึกษาวิเคราะห์รูปแบบการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขในมุมมองพระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลาม

การวิเคราะห์รูปแบบการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขนี้มาจากการพิจารณาจากแนวคิดผสมผสาน (Syncretism) ที่พิจารณาพื้นฐานของสังคมไม่ใช่แค่ศาสนาและพิธีกรรมเท่านั้น แต่รวมถึงสภาวะยอมจำนนของวัฒนธรรมต่างๆ ไป เช่นกรณีอำนาจของผู้นำสู่สังคมรากหญ้า โดยจะพบรูปแบบดังกล่าวได้จากข้อมูลในศตวรรษที่ ๒๐ ที่เราจะพบว่าอัตลักษณ์ของผู้คนในสังคมไม่จำเป็นจะต้องถูกนำเสนอเชื่อมโยงกับประเพณีและวัฒนธรรมเดิมอีกต่อไป จะพบได้จากกรณีปัญหาที่สะท้อนให้เห็นลักษณะของเด็กนักเรียนไม่จำเป็นต้องใส่ชุดนักเรียน หรือนักบวชไม่จำเป็นต้องเป็นพระที่หลีกเลี่ยงจากสังคมสู่ความสันโดษส่วนตัว แต่อัตลักษณ์และกลุ่มต่างๆ สามารถแสดงรูปแบบความเชื่อของตนเองผ่านวิธีการนำเสนอรูปแบบใหม่ ทั้งสัญลักษณ์ ศิลปะ การแต่งตัว และภาษาที่ร่วมสมัยมากขึ้น ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการล่มสลายหรือการเสื่อมทางวัฒนธรรม ซึ่งเราจะสังเกตได้จากสภาพยุโรปที่อาจจะถึงจุดสิ้นสุดของประวัติศาสตร์มนุษย์ โดยจะพบว่า เรื่องเล่าต่างๆ ที่ถูกพัฒนาต่อมากลายเป็นวัฒนธรรมเชิงปัจเจกที่ถูกนำเสนอใหม่ที่ต่อเนื่องไปสู่วัฒนธรรมที่ต่างจากเดิม^{๔๗} โดยรูปแบบนี้จะพบได้จากรูปแบบของวัดที่ต่างออกไปจากเดิม รวมถึงวิถีชีวิตของนักบวชที่เน้นการเข้าสังคมมากขึ้น มีการใช้เทคโนโลยีในการสอนมากกว่าเดิม และอีกมุมมองมาจากกลุ่มหนึ่งที่ต่อต้านการผสมผสาน (anti-Syncretism) โดยศาสนากลุ่มนี้จะพบได้จากแง่ของการมองศาสนาที่ย้อนไปหาคำสอนดั้งเดิม เช่นกรณีที่พุทธศาสนิกขุติความเรื่องนรกสวรรค์ว่า “สวรรค์อยู่นอก นรกอยู่ในใจ นิพพานอยู่ที่จิตใจของคนเรา สิ่งที่มีความหมายตามคำว่า โลกจึงมีอยู่จริงในจิตใจของคนเรา” ซึ่งถูกต่อต้านจากแนวคิดนี้จากนักศาสนาตามคัมภีร์ว่า นรกมีอยู่จริง ส่วนสัตว์นรกคือพวกที่ไปเกิดและทนทุกข์ในนรก แต่คนที่ทำ

^{๔๖} P21, สัมภาษณ์ ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

^{๔๗} Charles Stewart and Rosalind Shaw, *Syncretism Anti-syncretism: The politics of religious synthesis*, (London and New York: Routledge, 1994), p.1.

กรรมดีย่อมไปเกิดในสวรรค์^{๔๘} ข้อเสนอให้ยึดคัมภีร์นั้นเป็นการต่อต้านแนวคิดใหม่ ซึ่งเป็นที่มาของบทวิเคราะห์นี้ต้องการนำเสนอมุมมองของนักคิดทางศาสนาและศาสนาที่ต้องการนำเสนอการวิเคราะห์แนวทางการใช้มิติภาพกับสังคมว่าควรสัมพันธ์กันในระดับใดบ้าง และระดับนั้นอาจจะต้องการคนในวัฒนธรรมอื่นช่วยกันมองอย่างน้อยแค่ไหน โดยในงานชิ้นนี้จะได้วิเคราะห์ประเด็นดังนี้

๔.๒.๑ การประยุกต์ใช้หลักมิติภาพสู่สังคมสันติสุข เป็นการนำเอาหลักมิติภาพที่ปรากฏอยู่ในการวิเคราะห์เมื่อบทก่อนหน้านี้มาใช้ ด้วยกระบวนการศาสนาเชิงปฏิบัติ (practical religion) อันเป็นหลักการและแนวทางปฏิบัติที่ปรากฏอยู่ในศาสนา ดังนี้

๔.๒.๑.๑ การประยุกต์ใช้หลักมิติภาพในพระพุทธศาสนาสู่สังคมสันติสุข ก่อนที่จะนำเอาหลักมิติภาพมาใช้ในฐานะเครื่องมือ (mean) ไปสู่สังคมสันติสุขอันถือเป็นเป้าหมาย (end) ในทางพระพุทธศาสนานั้นได้กล่าวถึงสันติสุขไว้ ซึ่งมีการประยุกต์สู่สังคมสันติสุข ดังนี้

ก. สังคมที่มีความเสมอภาค เป็นการระบุถึงสังคมสันติสุขนั้น คือ สังคมของคนในสังคมที่มีคุณภาพชีวิตในระดับพื้นฐานทั้งทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง การศึกษา สิ่งแวดล้อม สาธารณสุข เท่ากัน โดยมีการทำกิจกรรมต่าง ๆ ตามหลักฉันทามติของทุกคน มีบรรทัดฐานทางสังคมไปในทางเดียวกัน และก้าวทันต่อความเปลี่ยนแปลงของโลกโดยส่วนรวม ใช้หลักศาสนา ถ้าเป็นพระพุทธศาสนาใช้หลักธรรมเป็นโลกบาล หลักพรหมวิหาร ๔ หลักสาราณียธรรม ๖ หลักอปริหานิยธรรม ^{๔๙}

ความเสมอภาคนี้เป็นการพิจารณาถึงหลักการทางสังคมเป็นหลัก ขณะที่พระพุทธศาสนานั้นมองความเสมอภาคในแง่ของความสงบอันมาจากหลักธรรมที่คนในสังคมนั้นปฏิบัติต่อกัน อันโยงไปหาวิธีการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นทางสังคมด้วยก็คือการสร้างความหมายเชิงอุดมคติที่สังคมมีหลักธรรมอันเป็นหลักที่เสนอให้เห็นถึงความสมบูรณ์พร้อมของหลักธรรมชาติ ไม่เลือกปฏิบัติต่อกัน แต่ทุกคนต่างเสมอเหมือนกัน

ข. สังคมที่มีความเข้าใจกันและกัน เป็นลักษณะของความเข้าใจซึ่งกันและกันบนฐานแห่งความแตกต่างกันในเรื่องความเชื่อต่าง ๆ ซึ่งมีบริบททางศาสนาแตกต่างกัน จะเข้าใจกันต้องทำความรู้จักซึ่งกันและกัน และใช้ลักษณะของมิตรแท้ทั้ง ๔ ประเภทคือ มิตรมีอุปการะ มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ มิตรแนะนำประโยชน์ และมิตรมีความรักใคร่ เช่น ป้องกันเพื่อนผู้ประมาทแล้ว เมื่อมีกิจที่จำเป็นเกิดขึ้น ก็ช่วยโศกทรพยาให้ ๒ เท่าของทรัพย์ที่ต้องการในกิจนั้น ไม่พอใจความเสื่อมของเพื่อนเป็นต้น หากมีปัญหาหรืออุปสรรคเกิดขึ้นในสังคมทางศาสนา ใช้แนวคิดและหลักการในการแก้ไขคือการเข้าไปทำความเข้าใจกันพูดคุยกันให้ระลึกถึงการเคยอยู่ร่วมกันทำงานเพื่อแก้ปัญหาต่าง ๆ มาด้วยกันและใช้ลักษณะของมิตรแท้เช่น ไม่ละทิ้งในยามอันตราย แม้ชีวิตก็อาจจะสละเพื่อประโยชน์ของเพื่อนได้ ห้ามปรามคนที่ินทาเพื่อน เป็นต้น^{๕๐} ในอีกด้านหนึ่งเป็นสังคมที่มีความรู้สึกถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีลักษณะ คือ ๑) ผู้นำศาสนาเป็นมิตรกันและกัน เปิดใจกว้างยอมรับความเห็นของกันและกัน ๒)

^{๔๘} ปีเตอร์ เอ. แจ็กสัน, พุทธศาสนิกขุ: พระพุทธศาสนานิกายเถรวาท และการปฏิรูปเชิงนวมัยนิยมในประเทศไทย, แปลโดย มงคล เดชนครินทร์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๒๗, ๑๓๐.

^{๔๙} P6, สัมภาษณ์ ๑๖ เมษายน พ.ศ. ๒๕๖๖.

^{๕๐} P5, สัมภาษณ์ ๑๖ เมษายน พ.ศ. ๒๕๖๖.

ศาสนิกสามารถร่วมกิจกรรมกันและกันโดยไม่หวาดระแวง ๓) หน่วยงานภาครัฐควรมีกิจกรรมสัมพันธ์ทางศาสนาอย่างเป็นรูปธรรม ในทุกระดับตั้งแต่เด็กจนถึงผู้ใหญ่ และ ๔) รัฐบาลควรมีนโยบายเชิงปฏิบัติการที่เห็นผล^{๕๑}

การเข้าใจกันและกันเป็นการเข้าใจลักษณะสังคมที่มีความหลากหลายจะมีความสงบสุขได้มาจากการสร้างความเข้าใจมนุษย์ผู้อื่น การเข้าใจตั้งอยู่บนพื้นฐานของการไม่หวาดระแวง จึงปรากฏการที่สังคมใดจะอยู่ร่วมกันได้ต้องเปิดให้คนอื่นเข้ามาตรวจสอบ เพื่อสร้างความไว้วางใจต่อกัน ไม่สงสัยต่อการปฏิบัติตนเหล่านั้น

ค. สังคมแห่งการให้เกียรติ เป็นสังคมที่ทุกศาสนาสามารถอยู่ด้วยกันอย่างพึ่งพาให้เกียรติกันและกัน แม้จะมีความแตกต่างด้านคำสอน แต่โดยหลักปฏิบัติพื้นฐานทุกศาสนาล้วนต้องการให้คนในสังคมเป็นคนดี ต้องการสร้างสังคมให้มีความสุขเท่าเทียมกัน สังคมสันติสุขไม่ควรมองผลประโยชน์เป็นตัวตั้ง ไม่ว่าจะเป็นผลประโยชน์ทางศาสนาเองหรือผลประโยชน์ที่เอื้อต่อการเมือง แต่ควรมองความสุขของศาสนิกเป็นหลัก การสร้างสังคมมีความสุขควรเริ่มต้นด้วยการเปิดใจกว้างความรับความต่างของกันและกัน โดยผู้นำศาสนาจำเป็นต้องเป็นผู้ริเริ่มดำเนินการ โดยการเปิดใจกว้างเข้าร่วมกิจกรรมของแต่ละศาสนา^{๕๒} การให้เกียรติ (respect) เป็นการแสดงออกกระหว่างคนที่แตกต่างกัน ในแง่ของความแตกต่างของสังคมจึงมีลักษณะการแสดงออกของปัจเจกบุคคลในการให้เกียรติกันและกัน เช่นเดียวกับการที่เราต้องการให้คนอื่นให้เกียรติตนเองกลับมาเช่นกัน

จากการพิจารณาสังคมสันติสุขจากการนำหลักศาสนามาใช้ในการสร้างสังคมดังกล่าวมีกระบวนการ ดังนี้

๑) มิตรภาพในการเข้าใจกัน เป็นการเข้าใจว่า มิตรภาพจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยความเข้าใจและความจริงใจ พร้อมปรารถนาให้สังคมเกิดสันติสุขอย่างยั่งยืนเหมือนกัน หลักการหรือหลักธรรมใด หากยอมรับกันว่าเป็นหลักสากลที่ทุกศาสนาสามารถยอมรับ ก็ต้องช่วยกันผลักดันนำมาสู่การปฏิบัติ เพื่อให้เกิดผลได้อย่างเป็นรูปธรรม โดยไม่อ้างว่าเป็นคำสอนของศาสนาตน ในกรณีที่เกิดความไม่เข้าใจกัน ก็ควรจะใช้สื่อเพื่อการแก้ไขข้อสงสัยอย่างกรณีข่าวใดเกิดความสงสัยไม่มั่นใจก็สามารถสอบถามเพื่อนต่างศาสนาได้ และได้คำตอบแบบกัลยาณมิตรเสมอ ขณะเดียวกันหากเพื่อนต่างศาสนาไม่เข้าใจประเด็นหลักการหรือประเด็นทางศาสนา ก็มักให้คำแนะนำจนเขาพอใจ ลักษณะดังกล่าวนี้แม้มองว่าเป็นมิตรภาพเล็กน้อย แต่ถือว่าช่วยเหลือทำความเข้าใจบริบททางศาสนาได้ระดับหนึ่ง^{๕๓}

การเข้าไปมีส่วนร่วมทางสังคม คือการสร้างกิจกรรมทางสังคม เช่น ในการสอนหนังสือ มีนักศึกษาซึ่งนับถือศาสนาอื่นๆ มาเรียนด้วย แสดงความเป็นกันเอง ให้แสดงความคิดเห็นไปตามทางศาสนาของตนเอง พร้อมรับฟัง โดยเฉพาะเกี่ยวกับพิธีกรรมต่างๆ ของคนในศาสนานั้นๆ จะเข้าถึงอย่างแท้จริง สังคมจะมีความสันติสุขเกิดขึ้นเมื่อแต่ละคนในสังคมมีความเข้าใจอันดีต่อกัน บนฐานโยนิสมนสิการและประโยชน์ซึ่งกันและกัน^{๕๔}

^{๕๑} P4, สัมภาษณ์ ๒๗ กันยายน พ.ศ.๒๕๖๖.

^{๕๒} P7, สัมภาษณ์ ๒๗ กันยายน พ.ศ.๒๕๖๖.

^{๕๓} P4, สัมภาษณ์ ๒๗ กันยายน พ.ศ.๒๕๖๖.

^{๕๔} P7, สัมภาษณ์ ๑๖ เมษายน พ.ศ.๒๕๖๖.

๒) มิตรภาพในการเผชิญกับปัญหา เป็นการใช้หลักมิตรภาพผ่านความร่วมมือร่วมใจอย่างจริงจังและจริงใจของคนที่เป็นมิตรที่ดีต่อกันเพื่อฟันฝ่าอุปสรรคต่างๆ ให้ไปถึงจุดนั้นและใช้ลักษณะของมิตรที่เป็นบัณฑิตเข้าไปใช้คือคิดดี ทำดี พูดดีต่อกัน เช่น การแก้ปัญหาการระบาดของโควิด ลักษณะของมิตรจะต้องแนะนำวิธีการต่างๆ เช่น สวมแมส ล้างมือ เว้นระยะห่าง เป็นต้น ทำให้อีกฝ่ายหนึ่งปลอดภัยไม่ประมาทในการดำเนินชีวิตในสถานการณ์เสี่ยงเช่นนั้น ในขณะที่เดียวกันการพิจารณาถึงมิตรนั้นจะเกี่ยวข้องกับการห้ามปรามในการที่เพื่อนจะเสี่ยงอันตราย ไม่พอใจความเสื่อมของเพื่อน^{๕๕}

๓) มิตรภาพในการสร้างสังคมอุดมคติ เป็นการที่สังคมมีการสร้างความเข้าใจกันผ่านทางกาย วาจาและใจ เหนือสิ่งอื่นใดส่งผลกระทบยาวในอนาคต เพราะไม่จำเป็นต้องมาสร้างมิตรภาพกันใหม่ มิตรภาพดังกล่าวยังสามารถพัฒนาประยุกต์ใช้ตามยุคสมัยได้อย่างลงตัว โดยมิตรภาพควรเริ่มต้นจากกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หรือชุมชนใดชุมชนหนึ่งเป็นต้นแบบเสียก่อน ครั้นเห็นว่าเกิดผลอย่างเป็นรูปธรรมแล้ว จึงขยายชุมชนเช่นนั้นออกไป^{๕๖} การเข้าใจความหมายของสังคมอุดมคติเป็นความเชื่อมั่นในทางศาสนา ในพระพุทธศาสนามีการวางสังคมไว้ในระดับที่เชื่อว่ามนุษย์นั้นมีศักยภาพที่เป็นไปได้ เนื่องจากมีต้นแบบหรือผู้นำที่เป็นแบบอย่างได้ และมีการปฏิบัติตนที่สามารถเลียนแบบ รวมถึงการใช้คำสอนนั้นเป็นแนวทางในการฝึกปฏิบัติตนเอง

พระพุทธศาสนามีการวางหลักมิตรภาพกับสังคมในการสร้างความเข้าใจระหว่างกัน และการแก้ปัญหา รวมถึงการมีสังคมอุดมคติในการจะเข้าไปสัมพันธ์ระหว่างกันและกับผู้อื่น

๔.๒.๑.๒ การประยุกต์ใช้หลักมิตรภาพในศาสนาคริสต์สู่สังคมสันติสุข เป็นการนำหลักมิตรภาพในศาสนาคริสต์มาประยุกต์สู่สังคมสันติสุข ซึ่งสังคมสันติสุขนั้นมีความหมาย ดังนี้

ก. สังคมที่มีคุณธรรม การกล่าวถึงสังคมสันติสุขในภาพรวมนั้น คือสังคมที่มีความรัก ความเมตตา เพราะสังคมโดยทั่วไปทุกคนจะทำตามใจของตนทั้งสิ้น ศาสนาคริสต์จึงใช้ว่า “เป็นสังคมที่มีเมตตาปกคลุม” พระเยซูเจ้าจึงตรัสว่า “ท่านทั้งหลายเป็นแสงสว่างที่ส่องให้กับโลก” เราต้องเป็นแสงสว่างในความมืด เป็นแสงสว่างแห่งคุณค่า ศีลธรรม จริยธรรม ความดี” บางสำนวนก็มีว่า “จุดเทียนเล่มเดียวแล้วดับแสงความมืด” แต่เราจะเห็นว่ามีมากมาย นั้นแหละดี เมื่อจุดเทียนหนึ่งเล่มแล้วมันจะเห็นได้ชัดขึ้น เพราะความสว่างในความมืดนั้นมันทำให้เราเห็นอะไรๆ ต่อมิอะไรรอบกายเรา ฉะนั้น ธรรมชาติของมนุษย์ที่มีเป็นอัตตา มีการแสวงหา มีความอยากได้อย่างมี แต่ในท่ามกลางสิ่งเหล่านี้ยังมีสิ่งที่ซ่อนอยู่ หรือแม้แต่คนที่ขายยาเสพติดที่โหดร้ายที่สุดก็ไม่อยากให้ลูกของตัวเองติดยา ยังความรักหรือความสัมพันธ์อยู่ แต่จะอย่างไรให้สิ่งเหล่านี้มันปรากฏและโดดเด่นขึ้นมา เพราะทุกวันนี้มีการผลิตไฟฟ้าขึ้นมาใช้มากมาย แต่ทำไมโลกของเรากลับยังมีมืดมิดขึ้นทุกวัน ถนนที่สว่างไสว โดยเฉพาะถนนในสลัม หรือพืชน้ำมันคันดูสว่างไสว แต่มันกลับมืดมนไปด้วยการค้ำมนุษย์และยาเสพติด มีการทำลายศักดิ์ศรีมนุษย์อย่างน่าสมเพช ดังนั้น พระเยซูเจ้าจึงบอกว่า เราเป็นแสงสว่าง เราต้องการหลักธรรมแท้ เราต้องการศาสนิกแท้ เราต้องการพระแท้ และบาทหลวงแท้ๆ ที่จะเป็นตัวแทนหรือเป็นประจักษ์พยานที่สำคัญให้กับสังคมทุกวันนี้ และคำนี้คือสิ่งที่พระเยซูเจ้าตรัสว่า “ท่านทั้งหลายเป็นเกลือของโลก คำว่าเกลือเป็นแสงสว่างส่องโลก” พระเจ้าใช้ภาษาเปรียบเทียบ เพราะใน

^{๕๕} P5, สัมภาษณ์ ๑๖ เมษายน พ.ศ.๒๕๖๖.

^{๕๖} P4, สัมภาษณ์ ๒๗ กันยายน พ.ศ.๒๕๖๖.

อดีตของยุคโรมัน เกลือเป็นสิ่งที่มีความมากในสมัยนั้น เพราะเขาจะให้เกลือเป็นค่าตอบแทนในการทำงาน ความหมายที่ว่า “เกลือดองโลก” ถ้าจะพูดถึงมิตรภาพคือการฟื้นฟูความสัมพันธ์ของสังคม เกลือจึงมีคุณสมบัติสามอย่าง คือ ๑. มันใช้ต้อง มันไม่มีวันทำให้เน่าเสีย หากมีปลาแล้วใส่ไว้ในไห ประมาณหนึ่งชั่วโมงก็เริ่มเน่า แต่ถ้านำเกลือนั้นลงไปคลุกทิ้งไว้เป็นเดือนหรือเป็นปี ทำให้ปลานั้นมีคุณภาพขึ้นมากลายเป็นน้ำปลาและเป็นปลาร้าที่อยู่ได้อีกนาน คุณสมบัติของเกลือประการแรก คือใช้ถนอมอาหาร ๒. ใช้เกลือในการเยียวยารักษาบาดแผล และ ๓. เกลือช่วยให้รสชาติกับอาหาร หรือทำให้รสชาติอาหารดีขึ้น จากเหตุผลนี้พระเยซูเจ้าจึงบอกว่า “ท่านทั้งหลายเป็นเกลือดองแผ่นดิน โลกนี้จะเสียไม่ได้ถ้ามีพวกเรา แล้วเกลือก็น่าจำเป็นต้องมีเยอะ แต่มีแค่พอประมาณ” สังคมทุกวันนี้ที่แย่มากๆ สังคมวัด ชุมชนสัตตบุรุษ มีแต่เรื่องการเมือง และปัญหาทะเลาะเบาะแว้งกัน แต่ถ้ามีบาทหลวงดีๆ สักคนลงไป ทุกอย่างจะค่อยๆ ดีขึ้น เพราะบาทหลวงไม่ต่างจากเกลือจะค่อยๆ ละลายซึมลงไปกับสิ่งนั้นทั้งหมด ดังนั้น การแก้ปัญหาของสังคมที่มันแตกสลายไปแล้ว เราก็แค่ทำตามที่พระเยซูเจ้าท่านบอกว่า “เราเป็นเกลือดองแผ่นดิน” เราจึงจะแก้ปัญหาได้ แต่มีอีกประโยคที่แรงมากคือ “ถ้าเกลือจืดหรือเกลือที่ปราศจากความเค็ม จะเป็นเกลือที่ไม่มีประโยชน์ นอกจากจะทิ้งให้คนเหยียบย่ำ” ถ้าคนในศาสนาอย่างพวกเราไม่มีคุณภาพ ประชาชนก็เหยียบย่ำศาสนา แล้วมีคำถามว่า นี่หรือศาสนา นี่หรือความเชื่อ ทางคริสต์ในระดับโลกก็มีปัญหามากมายเช่นกัน และปัญหาใหญ่ๆ ในปัจจุบันนั้นมันเป็นเรื่องของอำนาจ เรื่องของเงิน ดังนั้น วิธีการแก้ปัญหา คือ ชีวิตบาทหลวง ที่ต้องเป็นแสงสว่างใน ๒ มิติ ประการแรกคือแสงสว่างไม่ทำให้เราหกล้ม ประการที่สองทำให้คนอื่นที่เดินตามเราก็ดูดีและไม่สะดุดล้ม และสิ่งที่พระเยซูท่านเน้นคือ อย่าทำตัวเป็นพวกหน้าไหว้หลังหลอก คือเขียนอีกอย่างแต่ปฏิบัติอีกอย่าง หรือสอนคนอื่นอีกอย่าง แต่ตนนั้นปฏิบัติอีกอย่าง^{๕๗}

ข. สังคมที่สัมพันธ์และเกี่ยวข้องกัน หลักการของสังคมคือความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกัน คือถ้าเรารู้จักกันและทำงานร่วมกัน จะทำให้เราสร้างความสันติได้จริงๆ เช่น การทำงานร่วมกันนั้น ถ้าจะใช้ความอดทนมาใช้ประกอบกับการทำงานนั้น มันก็ได้ผลเบื้องต้น แต่มันยังมีอะไรที่ลึกกว่านั้น การรู้จักกันและพูดคุยกันอย่างตรงไปตรงมาจึงจะทำให้เกิดผลของสันติสุขได้จริง ถ้าจะพูดในแง่ของศาสนาที่จะใช้ประโยคว่า “แสวงจุดร่วม สงวนจุดต่าง และต้องมีจุดยืนของตัวเอง” ถ้าเรามีความพอดีกับเรื่องนี้ คือ การที่เราจะไม่ปิดกั้นตนเองในการที่จะออกไปคบใครนั้น ก็จะทำให้เราเข้าใจคนอื่นมากขึ้น เมื่อเราเข้าใจตามนั้น คำว่าสันติก็จะเกิดขึ้นได้ เปรียบเหมือนสามี-ภรรยา เมื่อทะเลาะกัน ต่างคนต่างไม่คุยกัน หันหลังให้กัน ไซ้ว่าจะเป็นการสงบศึกในใจได้จริง เมื่อใดที่เกิดเรื่องเดิมขึ้น อารมณ์เก่าๆ ก็คุกรุ่นขึ้นมา แต่ถ้าหันหน้าคุยกันและยอมรับฟังเหตุผลของกันและกัน สันติจะเกิดขึ้นตรงนั้น จึงจำเป็นต้องหล่อเลี้ยงความสัมพันธ์ สันติจึงจะเกิดขึ้นได้^{๕๘}

อีกอย่างคือเป็นสังคมแห่งการว่ากล่าวตักเตือนซึ่งกันและกัน ถ้าเห็นว่ามิอะไรผิดต้องกล้าบอกและกล้าพูดความจริง ดังประโยคว่า “ความจริงในความรัก และความรักในความจริง” กล่าวคือการพูดความจริงด้วยความรัก เช่นว่า คุณผิดจริงในเรื่องนี้ ก็ควรพูดออกไปตามจริง แม้จะเป็นการพูดความจริงแต่เป็นไปด้วยเจตนาที่ดีซึ่งเป็นเจตนาของความรัก แต่ว่า ความรักในความจริงนั้น หมายถึงว่า เรารักกันแต่ไม่ยอมพูดความจริง ไม่ยอมพูดถึงปัญหาที่มีจริงๆ เพราะไม่อยากให้เกิดปัญหา กลัวไป

^{๕๗} P9, สัมภาษณ์ ๕ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

^{๕๘} P10, สัมภาษณ์ ๘ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

ขัดใจกับอีกฝ่ายแล้วทำให้เกิดปัญหาตามมา แต่ถ้าเราไม่พูดปัญหาจริงๆ จะแก้ไขปัญหาได้อย่างไร ถ้าเราพูดปัญหาอย่างตรงไปตรงมา สังคมสันติจะเกิดขึ้นตรงนั้น และสุดท้ายสำหรับศาสนาคริสต์ คือเรื่องการให้อภัย เราจะต้องให้อภัยให้ได้ และต้องยอมรับในสิ่งที่เราเลือก รวมทั้งสิ่งที่เขาเลือกด้วยเช่นกัน จะไม่บีบคั้นซึ่งกันและกัน เพราะแม้แต่ตัวเราเอง ในบางครั้งเราก็ยังให้อภัยเขาไม่ได้เช่นกัน ดังนั้น สิ่งที่สำคัญคือเวลา เราต้องให้เวลากับตัวเองเพื่อทบทวน แม้แต่อีกฝ่ายเราก็ต้องให้เวลเขาด้วยเช่นกัน^{๕๙}

ค. สังคมที่ไม่มีศัตรู คำสอนของเยซูเจ้านั้นสอนชัดเจนในเรื่องนี้มาก เช่น การสอนที่ท่านบอกว่า หากใครตบแก้มเราข้างซ้าย ก็ให้ยื่นแก้มข้างขวาให้เขาตบอีก เป็นต้น สมัยก่อนชาวยิวเขาแค้นมาก เพราะเขาคิดว่าชาวยิวด้วยกันเท่านั้นที่เป็นเพื่อนบ้าน แต่พระเยซูเจ้าก็ได้เปลี่ยนวิธีคิดของชาวยิวให้กว้างขึ้น โดยการเล่านิทานเปรียบเทียบให้ใกล้เคียงกับสิ่งที่ชาวยิวพบเจอและรังเกียจในสิ่งนั้น สำหรับพระเยซูเจ้านั้นมองว่า คำว่าเพื่อนบ้านของเรานั้นไม่มีพรมแดน หรือแม้แต่ผู้เป็นศัตรูหรือรังเกียจเราก็เป็นเพื่อนบ้านของเราด้วยเช่นกัน ดังนั้น คำสอนในแง่ของการแสดงความรักของพระเยซูจึงไม่มีเงื่อนไขใดมาจำกัดความรักของพระองค์ได้^{๖๐} จากหลักคำสอนเรื่องการมองทุกคนเป็นเพื่อนบ้านนั้นจึงทำให้เปิดให้เราได้รับรู้ว่าทุกคนต่างเป็นมิตรต่อกัน อีกทั้งการไม่มีศัตรูกันนั้นยังเป็นการยอมรับความต่างกันในฐานะหลักคิดในแง่ของ “ความมี” กับ “ความเป็น” คือ คำว่า “มี” นั้นเป็นเพียงส่วนประกอบ ส่วนคำว่า “เป็น” นั้นเป็นสิ่งที่สำคัญและถือว่าเป็นหัวใจหลักในการร่วมกันในสังคม เช่น เราเป็นคนเหมือนกัน เป็นศาสนิกเหมือนกัน มีพ่อคนเดียวกัน เรียนโรงเรียนเดียวกัน บางทีเราเอาคำว่า “มี” กลายเป็นคำว่า “เป็น” เช่นว่า คนไหนมีมาก ก็กลายเป็นคนมาก คนไหนมีน้อยก็กลายเป็นคนน้อย ซึ่งมันไม่ถูกกับความหมาย และองค์ประกอบของมัน เพราะ “มี” เป็นเพียงส่วนประกอบ แต่ถ้า “เป็น” นี่สำคัญมาก เราเป็นมนุษย์เหมือนกัน นี่คือการเชื่อถือว่า เราเป็นลูกของพ่อคนเดียวกัน เพียงแต่มีชื่อศาสนาต่างกัน เป็นเพื่อนเป็นพี่เป็นน้องกัน พวกเราเลยเปิดโรงเรียนทำงานสังคมสงเคราะห์ เราจึงมีศูนย์ต่างๆ มากมาย ถ้าเราสามารถถือและปฏิบัติได้ โลกนี้จะสวยงามขึ้นเยอะ ถ้าเราสามารถประสานความต่างให้เป็นหนึ่งมันคือความสวยงาม เป็นสิ่งที่ทุกคนในทุกศาสนาควรทำ แต่เรากลับมองข้ามไปว่า “เมื่อเราต่างกันมันก็กลายเป็นปัญหาของจิต”^{๖๑}

จากการพิจารณาสังคมสันติสุขจากการนำหลักศาสนามาใช้ในการสร้างสังคมดังกล่าวมีกระบวนการ ดังนี้

๑) มิตรภาพในการไม่ขัดแย้งกับผู้อื่น ในศาสนาคริสต์อ้างถึงหลักการที่เป็นสากล และหลักการดังกล่าวนี้ทำให้เห็นว่าไม่มีความขัดแย้งในศาสนาทุกศาสนา แต่ที่มันขัดแย้งคือตัวบุคคลที่อยู่ในศาสนา หลักธรรมนั้นสมบูรณ์ แต่ว่าความเป็นมนุษย์ในตัวของเราเองนั้นยังมีความโน้มเอียงหรือบาป ซึ่งความโน้มเอียงที่น่ากลัวที่สุดคือความเห็นแก่ตัว เพราะพระเจ้าเป็นความรัก และสิ่งที่ตรงข้ามกับความรักคือการรักตัวเอง ไม่ได้รักคนอื่นก็ความเห็นแก่ตัว ดังนั้นสิ่งที่บาปที่สุดก็คือความโน้มเอียง ความอยากได้ ความอยากมี และพระสันตะปาปาทรงเตือนพวกเราว่า สิ่งที่เราต้องระวังให้มากคือการเมืองในหมู่เรา ไม่ใช่พวกนักการเมือง เพราะในพวกเราเองก็มีการทะเลาะกันอยู่ เช่น พวก

^{๕๙} P11, สัมภาษณ์ 8 พฤษภาคม 2566.

^{๖๐} P12, สัมภาษณ์ ๒ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

^{๖๑} P8, สัมภาษณ์ ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

บาทหลวง พวกชุมชนในวัดก็อยากมีอำนาจอยากเป็นใหญ่ เพื่อจะได้ลาภยศ สรรเสริญ นั่นแหละคือการเมืองในหมู่เรา อันนี้แหละคือสิ่งที่ทำลายเราหลายๆ จึงทำให้สังคมสันติสุขมันเกิดขึ้นได้ยาก เช่น บาทหลวงบางท่าน สามารถทำให้คนในชุมชนวัด ทำให้วัดเจริญ และมีความสุขมากๆ แต่ถ้าสิ่งที่ทำนั้นทำเพื่อตัวเองเมื่อไหร่ จะไม่มีความสุขที่แท้จริงเลย และมนุษย์เรามากจะมีวาระซ่อนเร้น ดังนั้น ในบรรดาศาสนา ศัตรูก็คือ เงิน พระสันตะปาปาบอกว่า “ระวังนะ เพราะปีศาจมันฉลาดมันซ่อนอยู่ในกระเป๋าสตางค์” เงินหรือทองคำนั้นมีประโยชน์ แต่มันไม่ใช่พระเจ้า แต่อย่าเพลินนะ เพราะตอนที่มันไม่มีก็พูดได้ แต่พอตอนมีมันอาจเปลืองได้ ทำให้เราเริ่มเขว^{๖๒}

ความคิดเห็นของกันและกันในภายใน คือการสอนให้ศาสนิกเปิดใจ ด้วยการอบรมเกี่ยวกับสันติวิธี ซึ่งทุกศาสนาน่าจะมีการคิดเรื่องนี้ จึงเป็นการเสวนาศาสนสัมพันธ์ภายในซึ่งเป็นสิ่งที่สำคัญต่อการปรับทัศนคติก่อนที่จะไปสอนคนอื่น เพราะตนเองยังสอนตนไม่ได้เลย คนในบ้านเดียวกันยังทะเลาะกันแล้วจะไปสอนคนอื่นให้รักกันได้อย่างไร ดังนั้น การจัดเสวนาศาสนสัมพันธ์จึงเป็นสิ่งที่จำเป็นที่ทุกฝ่ายต้องเปิดใจยอมรับและพูดคุยกันอย่างจริงจัง มันเป็นเรื่องที่ทำทนายมากในการทำหน้าที่ของผู้นำทางศาสนา^{๖๓}

๒) มิตรภาพในการเกี่ยวข้องกับพระเจ้าและสัมพันธ์กันระหว่างมนุษย์ ศาสนาคริสต์นั้นเริ่มต้นให้ความสำคัญกับครอบครัวเป็นอันดับแรกจึงมุ่งเน้นให้ความสำคัญกับสถาบันครอบครัว ในศาสนาคริสต์ก่อนแต่งงานจะต้องอบรมก่อนถึงการแต่งงานว่าเป็นเรื่องศักดิ์สิทธิ์ เป็นเรื่องที่พระเจ้าอวยพร^{๖๔} อีกทั้งการที่คนเราจะอยู่ร่วมกันได้ต้องมีกิจกรรมร่วมกัน และการมีกิจกรรมร่วมกันจะสะท้อนให้เห็นการอยู่ร่วมกันในแบบที่พึ่งพิงอาศัยกัน ในศาสนาคริสต์ได้วางรูปแบบการสร้างความสัมพันธ์ไว้ในพิธีมิชซา เป็นการรวมตัวกันเพื่อเป็นหนึ่งเดียวกัน ในพิธีกรรมเริ่มต้นของมิชซา คือการสวดบิ๊งแล้วนึกเสียใจในสิ่งที่บกพร่อง แล้วเราก็ปรารภนาศินดีกับทุกคน เป็นการฟื้นฟูมิตรภาพในทุกวันอาทิตย์ ครอบครัวที่จู๋มือกันมาวัด เราก็ออยากเห็นครอบครัวเขามีความสุข บางทีตอนนั่งรถมาก็ทะเลาะกันตลอดทาง แต่พอมาถึงวัดแล้วก็อยากให้เรามีความสุข จึงมีการร่วมโต๊ะอาหาร คือการทานอาหารร่วมกัน เป็นศีลมหาสนิทซึ่งสำคัญมาก คนเราถ้าไม่มีมิตรภาพจะไม่สามารถร่วมโต๊ะอาหารกันได้ ดังนั้น มิตรภาพจะเกิดที่โต๊ะอาหารและหลักการของเราจะทำให้เกิดในทุกวันอาทิตย์ ที่เป็นโต๊ะอาหารของพระเยซู และเราทุกคนต่างไปรับอาหารจากพระเยซูด้วยความเป็นหนึ่งเดียวกัน ซึ่งในบทนี้ถูกพูดไว้ในกาลาเทีย ๕ ซึ่งพระคัมภีร์ทั้งหมดจะบอกเราถึงสันติสุข ข้อ ๒๒ -๒๓ คือเราต้องเจริญพระจิต เราจะมีความรัก ความอดทน ความอ่อนโยน หรือการรู้จักควบคุมตนเองเป็นต้น นี่คือนิสัยที่ปรากฏต่อชาวคริสต์ มีทั้งหมด ๕ ข้อ คือ ๑.ต้องมีความรัก ๒.ต้องมีการชื่นชม ๓.ความสันติสุขและความสงบ ถ้าเรามีทั้งสามนี้รวมกัน มันทำให้มีความสงบ ๔. ความอดทน ๕. เมตตา ๖. ความใจดี ๗. ความซื่อสัตย์ ๘. ความอ่อนโยน และ ๙. การรู้จักควบคุมตนเอง ที่เป็นอีกด้านหนึ่งของชีวิตซึ่งมันจะปรากฏขึ้น แต่ในปัจจุบันนี้คนไทยขาดการรู้จักควบคุมตนเองมาก เช่น แตรโนรถ คนไทยมีปัญหาเรื่อง

^{๖๒} P9, สัมภาษณ์ ๕ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

^{๖๓} P10, สัมภาษณ์ ๘ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

^{๖๔} P12, สัมภาษณ์ ๒ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

เรื่องแต่ ทั่วๆ ที่แต่นั้นคือการเตือนกัน คือความปลอดภัย แต่สังคมไทยบีบแตรกันไม่ได้ ดังนั้น การรู้จักควบคุมตนเองจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นต้องมีด้วย^{๖๕}

เมื่อพิจารณาจากความสัมพันธ์กันจะพบว่า เราต้องพบเจอกันจึงจะเกิดการพูดคุยกัน คั่นเคยกันและเกี่ยวข้องกันอย่างสม่ำเสมอ เช่นเดียวกับตอนที่คุณพ่อไปเรียนหนังสือกับพระสงฆ์ที่มหาวิทยาลัยสงฆ์ใหม่ๆ ก็ไม่กล้าถามประเด็นอะไรที่กระทบใจของพระสงฆ์ แต่เมื่อเวลาผ่านไป ๕-๖ เดือน เกิดความคุ้นเคย มีความเป็นเพื่อนให้แกกัน จึงกล้าถามในประเด็นที่เราสงสัย หรือแม้แต่พระสงฆ์เองท่านก็ถามเรา และถามแบบเจาะลึก ซึ่งเราก็ไม่ว่ากัน เพราะเราเป็นเพื่อนกันจึงเกิดความไวใจและเชื่อใจ ไม่ระแวงกัน สามารถถามสิ่งที่เราเองและเขาเองต่างก็สงสัย เมื่อคลายความสงสัย จึงทำให้เกิดองค์ความรู้แล้วนำมาปรับใช้ ในสิ่งที่ประโยชน์กับตัวเรา ความสันติสุขก็เกิดขึ้นตรงนั้นแหละ เกิดจากความเป็นเพื่อน^{๖๖}

ถ้าระดับชุมชนนั้นเคยจัดกิจกรรมการวิ่งมาราธอนก็เป็นอีกส่วนที่จะช่วยสร้างสังคมสันติภาพ โดยเฉพาะกลุ่มคนในเมืองใหญ่ที่ไม่รู้จักกัน ถ้าเราเสริมสร้างให้มีกิจกรรมที่ทำให้คนในชุมชนรู้จักกันก็เป็นเรื่องดี และมองว่าเป็นการสานสัมพันธ์ให้มีมิตรภาพเกิดขึ้น ซึ่งเป็นครั้งแรกที่จัดด้วยและประสบผลสำเร็จมาก เพราะทำให้คนในชุมชนที่เขาได้พบกันมีโอกาสสนทนากันมากขึ้น จึงทำให้เกิดความคุ้นเคยกันมากขึ้นระหว่างคนในชุมชนและเกิดปฏิสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ในตอนนั้นมี ๗๐๐ กว่าคนที่มาร่วมงานวิ่งมาราธอน นอกจากนี้ก็จัดโครงการนำเยาวชนไปเยี่ยมผู้ป่วยติดเตียงบ้าง ผู้ป่วยสูงอายุบ้าง นำสิ่งของจำเป็นไปบริจาค พูดคุยให้กำลังใจผู้ป่วยเหล่านั้น^{๖๗}

๓) **มิตรภาพที่แสดงผ่านความอ่อนน้อมถ่อมตน** สังคมที่สันติสุขในศาสนาคริสต์ คือการที่ผู้คนยอมแสดงซึ่งความอ่อนน้อมถ่อมตน คนคริสต์ที่ถือตัวนั้นจึงเป็นบุคลิกของเขาซึ่งไม่เกี่ยวกับศาสนา เพราะศาสนาสอนให้เราเป็นผู้มีความสุภาพถ่อมตน ถ้าเราเห็นคุณค่าเห็นศักดิ์ศรีในชีวิตคนอื่น เราก็จะมีความสุภาพถ่อมตน เพราะฉะนั้น ในการถือตัวในศาสนาคริสต์นี้ไม่มี ไม่มีเรื่องนั้นในคำสอนเลย^{๖๘} ซึ่งรูปแบบดังกล่าวนี้จะพบได้ว่า ความขัดแย้งระหว่างกันนั้น คือการไม่ยอมรับพระประสงค์ของพระเจ้า หรือยอมรับว่าพระเจ้าเป็นผู้กำหนดหรือเป็นผู้สร้างทางให้เราในการประสบพบเจอสิ่งต่าง เช่น กรณีที่ใครก็ตามที่จะมาเป็นบาทหลวง จะต้องอบรมประมาณ ๑๗ ปี ต้องไปทำงาน ทำอะไรหลายๆ อย่างที่ผู้ใหญ่สั่งมา บางครั้งเราก็ไม่ยอมทำตาม ผู้ใหญ่บอกว่า พวกเขาต้องฝึกที่จะไม่ใช้สื่อหากไม่จำเป็น หากไม่จำเป็นจริงๆ ห้ามใช้ ตอนแรกก็สงสัย แต่เพราะเราเชื่อว่า เพราะการตัดบางสิ่งบางอย่างนั้นมันจะนำเราไปสู่สิ่งที่ดีกว่า คือจิตใจที่ยิ่งใหญ่กว่า กลับไปที่ประโยคที่ว่า “หากผู้ใดปรารถนาเดินตามหลังฉัน เลิกนึกถึงตัวเอง” มีความขัดแย้งครับ เป็นเรื่องปกติ บางทีชุมชน หรือวัดก็มีการทะเลาะ ขบไล่กัน เพราะเรายังมีความอ่อนแอ ในศาสนาคริสต์นั้นมียาหนึ่งที่เราถูกฝึกแล้วพร้อมจะเรียนรู้ คือ ความอ่อนน้อมถ่อมตน เช่น บาทหลวงแต่ละคนจะมีวาระ ๕ ปี เมื่อพระท่านบอกว่า คุณพ่อต้องย้าย ผมก็เก็บกระเป๋าแล้วเตรียมเดินทาง ก็จะมีบาทหลวงคนใหม่เข้ามาแทน คือว่าเราถูกอบรมมาให้เชื่อฟังเสียงของพระเจ้า มากกว่าตามใจตัวเอง ส่วนคริสตชนที่มาวัดเขาก็เข้าใจเรา เมื่อ

^{๖๕} P9, สัมภาษณ์ ๕ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

^{๖๖} P11, สัมภาษณ์ 8 พฤษภาคม 2566.

^{๖๗} P11, สัมภาษณ์ 8 พฤษภาคม 2566.

^{๖๘} P12, สัมภาษณ์ ๒ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

เราตั้งอ้าย เพราะเขารู้ว่าเรามีหน้าที่ต้องมอบน้อมต้องเชื่อฟัง และเป็นเรื่องจริงครับบางคนเป็นเจ้าของอาวาสแล้ว และเป็นมานาน แต่พอพระท่านบอกว่า พอแล้วให้ย้ายที่ บรรดาบาทหลวงก็ต้องเก็บของแล้วก็ไป นี่เป็นสิ่งที่เราเชื่อว่า เมื่อเราทำตามแล้วเป็นพระประสงค์ของพระเจ้า ไม่ใช่ความต้องการของเรา คนในชุมชนอาจจะร้องไห้ หลักของศาสนาคริสต์คือ ความเชื่อฟัง ที่ต้องทำซึ่งเป็นกฎเหล็ก ดังนั้นความมอบน้อมต่อหน้าที่ หรือความเชื่อฟังนั้นเป็นอัตลักษณ์ของบาทหลวงที่ต้องมี^{๖๙}

๔) มิตรภาพในการยอมรับคุณค่าสากล ในศาสนาคริสต์กล่าวถึงการยอมรับคุณค่าที่ทุกคนเห็นร่วมกัน คือ คุณค่าที่เป็นสากล กล่าวคือสังคมนั้นจะมีคุณค่าบางอย่างที่เห็นร่วมกันในแต่ละสังคม เช่น ชุมชนที่อาศัยอยู่ใกล้วัด เมื่อทางวัดมีสวดมนต์ทำกิจกรรมจะมีเสียงรบกวนชุมชน เขาก็ฟ้องร้องว่า รบกวนและละเมิดสิทธิส่วนตัวในการพักผ่อนของเขา กรณีแบบนี้ทางวัดก็จำเป็นต้องเราปรับเวลาในการทำกิจกรรม เพราะเราอยู่กับสังคม เราอาจจะเปลี่ยนเวลา ตามที่ศาลตัดสินอันเป็นคุณค่าที่สังคมวางไว้ให้ หรือกรณีของคนป่วยที่มีสิทธิทางศาสนาหมดสติแล้วมารักษาในโรงพยาบาล หมอวินิจฉัยว่า จำเป็นต้องผ่าตัดให้คนไข้ แต่ติดศาสนาของเขาไม่ให้รับเลือดของคนอื่น ในกรณีแบบนี้ก็เป็นความยุ่งยากของหมอและคนไข้ที่ต้องการมีชีวิตอยู่ แต่ยังยึดกับกฎเกณฑ์ทางศาสนาของตนว่าการถ่ายเลือดนั้นผิด แต่ในเกณฑ์นี้หมอจำเป็นต้องรักษา เพราะหมอก็มีหน้าที่ในการรักษาคนไข้ให้รอดตาย ดังนั้น เมื่อมาถึงโรงพยาบาล คนไข้ก็ต้องเคารพกฎในการรักษาของหมอ แต่ถ้าหมอละเลยหน้าที่แล้วไม่ให้เลือดนั้นคือสิ่งที่หมอมองว่ามั่นคงต่อความเป็นหมอ ซึ่งกฎเหล่านี้ก็ถือได้ว่าเป็นคุณค่าสากล^{๗๐}

๔.๒.๑.๓ การประยุกต์ใช้หลักมิตรภาพในศาสนาฮินดูสู่สังคมสันติสุข เป็นการนำหลักมิตรภาพในศาสนาฮินดูมาประยุกต์สู่สังคมสันติสุข ซึ่งสังคมสันติสุขนั้นมีความหมาย ดังนี้

ก. สังคมที่มีความเท่าเทียม เป็นสังคมที่ประกอบไปด้วยคุณลักษณะ ๓ ข้อ คือ ๑. ทุกประเทศจะต้องประพฤติปฏิบัติต่อทุกคนด้วยความเท่าเทียมกัน จึงจะทำให้เกิดสังคมสมานฉันท์ ๒. สังคมสมานฉันท์จะมีได้ก็ต่อเมื่อคนทุกเชื้อชาติมีความสมานฉันท์ ประพฤติปฏิบัติต่อกันอย่างเท่าเทียมกัน ทุกคนจะเอาใจใส่ดูแลและช่วยเหลือซึ่งกันและกันเหมือนเป็นครอบครัวเดียวกัน ๓. สังคมสมานฉันท์จะมีได้ก็ต่อเมื่อทุกศาสนาและทุกขั้วลัทธิมีความสมานฉันท์ ปฏิบัติต่อทุกคนด้วยความเท่าเทียมกัน และทุกคนก็จะเอาใจใส่ร่วมกันอย่างสันติและจริงใจ เพราะฉะนั้น เราต้องมีธรรมะก่อน เมื่อเรามีธรรมะในใจอยู่ในใจ ย่อมทำให้คนมีอุปนิสัยที่งดงาม เมื่อมีอุปนิสัยที่งดงาม ก็จะทำให้เกิดความกลมเกลียวในครอบครัว เมื่อมีความกลมเกลียวในครอบครัว ชาติก็จะเป็นระเบียบและสงบสุขต่อไป^{๗๑} ในแง่นี้จะพบว่า เวลาที่เกิดปัญหาเขาก็จะไปหาหลักการเบื้องต้น มีคำสอนเรื่องมานูธรรมศาสตร์ ปฏิบัติตามนี้ คนอินเดียจะพูดกันตรงๆ คนอินเดียโกรธไม่นาน โกรธง่ายหายเร็ว จริงใจก็กลับมาเหมือนเดิม แต่จะไม่ถือสาเกินไปเหมือนคนไทย ความขัดแย้งทางความคิดจะแก้ปัญหากันด้วยความจริงใจต่อกัน แต่ถ้ายังตกลงกันไม่ได้ ก็หาทางประนีประนอม หรือหาคนอื่นมาช่วย ต่างคนต่างไป ชาวฮินดูจากอินเดีย การลงไม้ลงมือเป็นสิ่งต้องห้าม ใครลงมือก่อนถือว่าผิด ในระดับสังคม ฮินดูจะเข้าพวกตัวเองก่อน ความถูกต้องในสายตาเขา

^{๖๙} P9, สัมภาษณ์ ๕ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

^{๗๐} P10, สัมภาษณ์ ๘ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

^{๗๑} P14, สัมภาษณ์ ๙ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

จะต้องมาก่อน จะไม่เข้าข้างพวกเดียวกัน^{๗๒} การพิจารณาจากนี้จึงเป็นการสอนให้ทุกคนเท่าเทียมกัน ไม่แบ่งกันให้ถือว่าหลักการคือความถูกต้องมาก่อน และไม่มีใครนับว่าเป็นที่เพื่อน้องหากตรวจสอบด้วยความดี แม้แต่พี่น้องก็ต้องถูกลงโทษดังปรากฏในคัมภีร์ภควัทคีตาที่สอนให้ความถูกต้องอยู่เหนือแม้แต่คนที่ป็นสายเลือดเดียวกัน

ข. สังคมที่มีคุณธรรม สังคมที่ชาวฮินดูยึดถือคือการยึดถือในหลักอหิงสา คือการที่ไม่ใช้วิธีรุนแรง การไม่ทำร้ายหรือทำลายชีวิต ฮินดูสอนว่าสิ่งที่มีชีวิตทุกชนิดบอกให้เราทราบว่า พระผู้เป็นเจ้าของปรากฏอยู่ในทุกแห่งและสิ่งที่มีชีวิตทุกชนิด เราจะไม่นิ่งดูตาย เมื่อคนอื่นได้รับความทุกข์เราต้องให้ความรักและความเมตตาต่อบุคคลเหล่านั้น การใช้ความรุนแรงอันเนื่องมาจากความโลภ และความโกรธเพื่อแสวงหาความต้องการของตนเอง จนทำให้คนเราขาดความกรุณาต่อผู้อื่นเป็นเหตุของความเลวร้ายในโลกนี้ ท่านมหาตมาคานธีจึงแนะนำหลักอหิงสาซึ่งเป็นหลักปฏิบัติของคนบุคคลแต่ละคนในสังคม และของคนทุกคนในเชื้อชาติ ฮินดูเชื่อว่ามนุษย์ทุกคนมีความเท่าเทียมกันไม่ว่าจะมีเชื้อชาติใดวรรณะใดหรือนับถือศาสนาใด ฮินดูเชื่อว่าตัวปัญญาไม่ได้เป็นสมบัติของคนเชื้อชาติใดเชื้อชาติหนึ่งโดยเฉพาะ ดังนั้น ฮินดูจึงให้อิสระทางความคิดแก่คนทุกคน ทุกคนมีสิทธิ์ที่จะโต้แย้งเรื่องความเชื่อและการปฏิบัติทางศาสนาจนกว่าเขาเหล่านั้นจะรู้ความจริงด้วยตนเอง ฮินดูไม่ยอมรับความเผด็จการทางศาสนาและทางด้านจิตวิญญาณ และยอมรับว่าในมนุษยชาตินั้นมีความหลากหลาย ในฮินดูนั้นไม่ได้มีพระเจ้าองค์เดียวหรือเทวองค์เดียว แต่มีสิ่งที่มีอยู่จริงเพียงหนึ่งเดียวที่สามารถปรากฏออกมาได้ในหลายรูปแบบ ดังนั้น ฮินดูจึงเสนอทางไปสู่พระผู้เป็นเจ้าของแต่ละคนด้วยทางเดินที่ต่างกัน ซึ่งขึ้นอยู่กับสภาวะทางจิตใจของคนๆนั้น เช่น คนที่เป็นนักปราชญ์ก็มีแนวทางการศึกษาอย่างหนึ่ง คนที่มีการศึกษาน้อยก็จะมีแนวทางอีกอย่าง คนที่เป็นนักปรัชญาก็มีแนวทางอีกอย่างหนึ่ง กระบี่ก็มีแนวทางอีกอย่างหนึ่ง^{๗๓}

ชาวฮินดูเชื่อว่าธรรมเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ ในการที่จะบรรลุถึงเป้าหมายทั้งทางด้านวัตถุและทางด้านจิตใจในระดับสูงและเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้สำหรับการรับความเจริญส่วนตัวของแต่ละบุคคล และของสังคมโดยรวม ธรรมเป็นตัวที่ชี้ความถูกต้องยุติธรรม และเป็นจุดที่ชี้ว่าได้ปฏิบัติถูกต้องตามหลักศีลธรรมและจริยธรรมที่บัญญัติไว้ทางคัมภีร์ของศาสนาหรือไม่ ที่เรียกว่าธรรมนั้น หมายถึงหน้าที่ที่จะต้องทำ จะต้องกระทำ จะต้องปฏิบัติเฉพาะตัว ทั้งต่อศาสนาและต่อสังคม ธรรมคือกฎหมายที่จะเป็นเกราะคุ้มกันของประเทศ ศัตรูของธรรม คือ ความขี้ลาด ตัณหา รากะ เป็นต้น จุดประสงค์ในการประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมของศาสนาฮินดูก็เพื่อให้บุคคลแต่ละคนมีจิตใจที่สูงขึ้นและมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับผู้อื่นและสิ่งที่มีชีวิตอื่นๆ ดังภาษิตของชาวฮินดูว่า “โลกทั้งโลกคือครอบครัวเดียวกัน จุดประสงค์สูงสุดคือการแสวงหาความเป็นหนึ่งเดียวของพระผู้เป็นเจ้าของ”^{๗๔}

ค. สังคมพหุวัฒนธรรม เป็นการสร้างความเข้าใจกันในลักษณะประโยคที่ว่า “แสวงจุดร่วม สงวนจุดต่าง” ในสถานการณ์ปัจจุบันแล้ว ถ้าเราเอาสิ่งที่เป็นจุดร่วมมาพัฒนาซึ่งกันและกันได้ ให้เราเอาสิ่งที่เหมือนกันนั้นมาใช้ แต่สิ่งที่ต่างกันที่เราเก็บไว้ก่อน เช่น ในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ก็ดี หรือไม่มีพิธีกรรมก็ดีเนี่ย อาจจะมีหลายอย่างที่แตกต่างกัน สิ่งที่เราไม่เหมือนกันระหว่างศาสนานั้น

^{๗๒} P15, สัมภาษณ์ ๒๗ สิงหาคม ๒๕๖๖.

^{๗๓} P14, สัมภาษณ์ ๙ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

^{๗๔} P18, สัมภาษณ์ ๒๑ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

ขอให้ละเว้นไว้ก่อน แล้วนำมาร่วมกันพัฒนา เพราะชาวฮินดูเชื่อว่าทุกศาสนามีเป้าหมายเหมือนกัน ชาวฮินดูให้ความสำคัญต่อศาสนาทุกองค์ และให้ความสำคัญต่อคำสอนของศาสนาเหล่านั้น เพราะเชื่อว่าคำสอนเหล่านั้นได้ถูกปรับให้เข้ากับกาลและเวลา ฮินดูได้แนะนำหลายวิธีในการเป็นหนึ่งเดียวกับพระเจ้า ศาสนาฮินดูประกาศว่าศาสนาทุกศาสนาที่แท้จริงก็มีแนวทางไปสู่พระเจ้าองค์เดียวกัน แต่ใช้เส้นทางที่ต่างกัน หมายความว่าความจริงแท้มีเพียงหนึ่งเดียว แต่ผู้รู้เรื่องความจริงนั้นมีความต่างโดยชื่อเท่านั้น ทั้งนี้ก็เนื่องจากว่าศาสนาฮินดูเชื่อว่า สัจธรรมอันสูงสุดแทรกซึมอยู่ทุกแห่งรวมทั้งอยู่ในตัวมนุษย์และสิ่งที่มีชีวิตทุกชนิด ฮินดูสอนให้มีขันติธรรมทางศาสนาและสอนให้คนทั้งโลกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ขันติธรรมทางศาสนาจึงเป็นคำสอนหลักของศาสนาฮินดู^{๗๕}

จากการพิจารณาสังคมสันติสุขจากการนำหลักศาสนามาใช้ในการสร้างสังคมดังกล่าวมีกระบวนการ ดังนี้

๑) มิตรภาพในการแก้ไขปัญหาคความขัดแย้ง ในศาสนาฮินดูมองว่า หากไม่มีมิตรภาพจะทำอะไรก็ทำไม่ได้ คือ มิตรภาพต้องมาก่อน หากเราไม่มีมิตรภาพซึ่งกันและกัน เราอาจเป็นศัตรูต่อกัน ถ้าเป็นอย่างนั้นเราคงคุยกันไม่ได้อยู่แล้ว ถ้าใจเราไม่มีมิตรภาพต่อกัน มันก็จะมีแต่สร้างปัญหา เช่น ปัญหาที่เกิดขึ้นในยูเครนกับรัสเซีย ทุกวันนี้แต่ละศาสนาไม่คุยกันมันเลยไม่จบกันสักที ขอยกตัวอย่างในประเทศไทย เรื่องการเผยแพร่คำสอนทางศาสนาก็ดี หรือการสื่อสารอื่นๆ ในอินเทอร์เน็ตไม่ค่อยไตร่ตรอง และไม่ใช้การทบทวนก่อน มีแต่จะพูดหรือการทำคลิปต่างๆ นาๆ ทำให้คนเข้าใจผิดและกลายเป็นความแตกแยก สิ่งที่เราอยู่รอบตัวนั้น คือข้อมูล ซึ่งเมื่อเราจะศึกษาข้อมูลนั้นก็ควรจะมีครูบาอาจารย์ที่ดี แนะนำในทางที่ถูกที่ควร ชี้ทางบอกทางได้ จึงจะทำให้เกิดความรู้ เมื่อความรู้เกิดจึงมีปัญหา^{๗๖}

๒) มิตรภาพในการเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กัน ในศาสนาฮินดูมองเรื่องสังคมสมานฉันท์เป็นสังคมที่ทุกคนต่างสัมพันธ์กัน เมื่อใดที่สังคมมีการสัมพันธ์กันได้ก็จะพบกับความสุข เพราะจะทำให้เรามีเป้าหมายที่เดินไปในทิศทางเดียวกัน อาจจะเป็นไปในด้านการค้า การลงทุน การศึกษา หรือในด้านธรรมะเพราะฉะนั้น เมื่อเรามีสังคมสันติสุขแล้วจะมีอะไรเกิดขึ้นมากมาย เช่น ในประเทศอินเดียกว่า ๑,๐๐๐ ปีนั้น มีวงการปรัชญาเกิดขึ้น และในระหว่างศาสนาพุทธกับศาสนาฮินดูนั้น มีการถกเถียงกันมาตลอดเวลา แต่ว่าการถกเถียงกันอย่างยาวนานในสมัยนั้น เพราะมีเวลามาก มีเวลามานั่งคุยกัน ที่ทำแบบนั้นได้เพราะสังคมเรามีสังคมสันติสุข จึงทำให้เรามีความสงบภายใน เมื่อเรามีความสงบภายใน เราก็สามารถที่จะคิดได้หลายๆ เรื่อง สามารถที่จะเอาทุกสิ่งทุกอย่าง มานั่งพิจารณาด้วยกันแล้วก็นำไปในทางที่เราอยากเห็นก็ได้ นั่น แต่ปัจจุบันนี้การพูดคุยของเราน้อยลง เมื่อขาดการพูดคุยก็กลายเป็นปัญหา เพราะความเป็นมนุษย์มีความคิดที่แตกต่างกันจึงทำให้เกิดปัญหามาก เพราะฉะนั้น トラบใดที่เราไม่มีการมานั่งคุยกัน สังคมแบบนี้ก็เกิดขึ้นไม่ได้^{๗๗}

๓) มิตรภาพในการสร้างสังคมอุดมคติ การมีสังคมสันติสุขคือการสร้างกับมิตรภาพกับธรรม ในความหมายนี้คืออิสรภาพ จะพบว่าในสังคมฮินดูมีการสู้รบกันในมหาภารตะเพื่อรักษาไว้ซึ่งธรรมและสร้างสังคมที่มีธรรมไปพร้อมกัน แม้ผู้คนจะไม่ชื่นชอบ แต่สังคมอุดมคติก็คือการรักษาไว้ซึ่ง

^{๗๕} P16, สัมภาษณ์ ๙ เมษายน ๒๕๖๖.

^{๗๖} P18, สัมภาษณ์ ๒๑ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

^{๗๗} P14, สัมภาษณ์ ๙ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

มิตรภาพกับธรรมไว้ เพราะชีวิตมนุษย์ถูกกำหนดให้มีชะตากรรมเรียบร้อยแล้ว ไม่พ้นพระผู้เป็นเจ้าของกำหนด หากคนบำเพ็ญเพียรได้ก็สามารถจะได้รับผลเสมอกัน ทุกวรรณะจะมีค่าสัต์ยคือความจริงใจที่เรียกว่า “สัต์ยะ” ต่อกัน เป็นหลักธรรมในการอยู่ร่วมกัน มีความเคารพพ่อแม่ มีวิถีชีวิตที่ซื่อตรงต่อกัน มีการแสดงที่เปิดเผยเพื่อให้คนอื่นได้เห็นถึงความจริงใจนั้น แม้แต่กับคนที่ไม่รู้จัก^{๗๘} เมื่อพิจารณาจากการมองสังคมอุดมคติจึงมีการนำหลักสัต์ยมากล่าวไว้ ที่เรียกว่า สัต์ยยุค เป็นการมองว่ายุคในปัจจุบันเป็นกัลยยุค คนอินดูมีความเชื่ออยู่อย่างหนึ่ง คือ สรรพสิ่งหมุนวนเปลี่ยนไป ยุคนี้เป็นกัลยยุค ก็จักกลับไปสู่สัต์ยยุคอีกครั้ง คือกลับมาสมบูรณ์เหมือนเดิม เป็นความเชื่อเรื่องชะตา (destiny) จากไม่ดีก็จะกลายเป็นดีในที่สุด^{๗๙}

การใช้มิตรภาพกับการสร้างสังคมสันติสุขของศาสนาอินดูจะสัมพันธ์กับวิธีการสร้างความหมายระหว่างสังคมในแง่ของการปฏิบัติต่อกันเป็นหลัก ในแง่ของคำสอนนั้นอาจถูกกล่าวถึงอย่างมากในแง่ของการใช้คำสอนเรื่องวรรณะที่เป็นการแบ่งชนชั้นคนให้แตกต่างกันไม่เสมอภาคกัน และนำไปสู่ความขัดแย้งกัน แต่เอาเข้าจริงแล้วหลักคำสอนเรื่องวรรณะนั้นเป็นวิธีการอธิบายเชิงธรรมคือหน้าที่อันบุคคลควรปฏิบัติและความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ไม่ใช่สอนในเชิงคุณค่าว่าใครดีหรือชั่วสูงหรือต่ำกว่ากัน ข้ออธิบายนี้ดูจะสอดคล้องกับคำสอนดั้งเดิมของศาสนาอินดูที่เน้นไปที่ธรรมในทางศาสนามากกว่าสังคมที่ใช้หลักศาสนาในการปกครอง

๔.๒.๑.๔ การประยุกต์ใช้หลักมิตรภาพในศาสนาอิสลามสู่สังคมสันติสุข เป็นการนำหลักมิตรภาพในศาสนาอินดูมาประยุกต์สู่สังคมสันติสุข ซึ่งสังคมสันติสุขนั้นมีความหมาย ดังนี้

ก. สังคมพหุวัฒนธรรม สังคมที่เป็นพหุวัฒนธรรมในศาสนาอิสลามนั้น สมาชิกในสังคมจะต้องมีลักษณะดังนี้ ๑. เคารพให้เกียรติกันและกัน ๒. เคารพครัดในศาสนาที่ตนนับถือ เรามีศาสนาแต่ไม่ยึดมั่นในศาสนา พุทธศาสนิกชนกล่าวว่า ต้องศึกษาศาสนาของตนให้ถ่องแท้ เกิดจากการไม่เคร่งครัด ๓. มีการปฏิสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน รู้สิทธิและหน้าที่ สิทธิแนวตั้งคือมนุษย์กับพระเจ้า วิธีการปฏิบัติต่อพระเจ้า มุสลิมให้ความสำคัญกับแนวตั้งมากกว่าแนวราบ สิทธิแนวราบคือทางสังคม รู้จักเพื่อนบ้านที่ไม่ใช่มุสลิมต้องดูแล นับ ๕๐ หลังคาเรือนที่เราต้องดูแล เพราะเราไม่รู้จึงล่วงละเมิด และปฏิบัติไม่ถูกต้องตามหน้าที่ โดยสังคมสันติสุขคือสังคมที่เริ่มจากความหนึ่ง (เอก) จึงไปสู่ความหลากหลาย (อนเอก) และไปสู่ความไม่สิ้นสุด (อนันต์) การสร้างสังคมดังกล่าวนี้ในอิสลามศาสนาในการสนับสนุนให้เกิดได้ ด้วยการสร้างหัวใจให้ดีขึ้น แล้วร่างกายจะติดตามไปทั้งหมด แต่เนื่องจากเราอยู่ในสังคมเดียวกัน เมื่อสภาพสังคมเสื่อมลงก็เป็นธรรมดาที่ทุกคนจะรู้สึกแย่มากๆ กันไป เหมือนกับเราเดินลุยน้ำ เป็นไปไม่ได้ที่เท้าจะไม่เปียก จึงต้องทำให้ทุกคนอย่าสิ้นหวัง และอย่าท้อในการช่วยกันส่งเสริมกันและกัน^{๘๐}

ในทางศาสนาของเรื่องของสังคมมุสลิม สังคมพุทธ สังคมคริสต์ สังคมฮินดู เป็นการแบ่งแยกสังคมแต่ละสังคมออกไปจากเรื่องของคำว่าสังคมมนุษย์ เมื่อจะสร้างสันติสุขนั้นต้องเข้าใจสังคมมนุษย์ เพราะคำว่ามนุษย์นั้นจะไม่ใช่ศาสนาใดศาสนาหนึ่ง แต่มันรวมถึงทุกศาสนาแต่ในหลักของพระผู้เป็นเจ้านั้น พระองค์ทรงสอนว่า “ศาสนาของท่านคือศาสนาของพวกท่าน ศาสนาของฉันก็คือศาสนาของพวกฉัน ไม่เกี่ยวข้องกัน” คือพระเจ้ากำลังบอกว่าถ้าเป็นสังคมมนุษย์ จะทำอย่างไรก็ได้

^{๗๘} P16, สัมภาษณ์ ๙ เมษายน ๒๕๖๖.

^{๗๙} P15, สัมภาษณ์ ๒๗ สิงหาคม ๒๕๖๖.

^{๘๐} P22, สัมภาษณ์ ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

เพื่อให้เกิดความสงบเกิดความสันติ เกิดความปลอดภัย แต่ถ้ามันเป็นเรื่องของศาสนาที่จะต้องแบ่งแยกให้ชัดเจนว่า ของฉันคืออย่างนี้ ของท่านคืออย่างนั้น ในคำสอนของพระเจ้าจะใช้คำสอน คือ พระเจ้าจะเอ่ยคำว่า “โอ้มวลมนุษยชาติ กับโอ้บรรดาผู้ศรัทธา” นั้นหมายถึงกำลังสอนให้ผู้ศรัทธาไพเราะองค์รู้ว่า ในชีวิตของเรานั้นมีความมนุษย์และคำว่าศรัทธา เมื่อแยกคำสองคำนี้ออกแล้ว คำว่ามนุษย์มันรวมทุกเรื่องของความเชื่อ แต่เมื่อไหร่ที่นำคำว่ามนุษย์มาใช้เป็นผู้ศรัทธาแล้ว มันก็เฉพาะตัวเราหรือเฉพาะจิตใจของเรา ที่นี้ในคำว่ามนุษย์จะอยู่รวมกับผู้อื่นได้โดยไม่ต้องแบ่งแยกเชื้อชาติศาสนา แต่เมื่อใดที่เราถูกตีกรอบด้วยผู้ศรัทธาจึงเป็นการตีกรอบด้วยความเชื่อของเราที่เราจะเอาคำว่ามนุษย์มาใช้ไม่ได้^{๘๑}

ข. สังคมอุดมคติ แม้ในศาสนาอิสลามจะยอมรับความแตกต่างและการสร้างเครื่องมือในการหาสันติภาพผ่านหลักศาสนา แต่ก็ยังเชื่อว่าสังคมอุดมคตินั้นจะต้องเป็นสังคมที่มีหลักการสากลเป็นอันเดียวกัน กล่าวคือ แม้ศาสนาอื่นที่เกิดขึ้นเพราะเนื่องจากความเชื่อความเข้าใจที่แตกต่าง แต่อิสลามมีความเข้าใจหนึ่งที่ไม่เปลี่ยนแปลงเลยก็คือทุกคนที่เกิดบนโลกใบนี้มาจากพระเจ้าองค์เดียวเป็นผู้สร้างที่นี้เมื่อเราเข้าใจอย่างนั้นแล้วเนี่ยความหมายของคำว่าอิสลามที่แปลว่าสงบสันติปลอดภัย ไม่ได้ถูกจำกัดเฉพาะอิสลามอย่างเดียว อย่างที่ผมบอกพระเจ้าใช้คำสองคำ คือคำว่ามนุษยชาติกับผู้ศรัทธา แต่คำว่าสงบ สันติ ปลอดภัย ถูกใช้กับมนุษยชาติไม่ใช่เฉพาะผู้ศรัทธาอย่างเดียว แต่จะต้องเอามาใช้ให้เกิดผลประโยชน์สูงสุด ก็คือผู้ศรัทธาที่มั่นคงถาวรก็จะต้องเอาตามคำนี้มาใช้ในระบบชีวิตเพื่อให้เกิดความแน่นแฟ้นในเรื่องของความเชื่อให้เกิดความแข็งแกร่งในเรื่องของการศรัทธาเพิ่มขึ้นโดยเป่าประสงค์ คือ จะต้องใช้ได้กับมนุษย์ทั้งหมดบนโลกใบนี้ เกี่ยวกับเรื่องของหลักความเชื่ออิสลามยอมรับในเรื่องหนึ่งว่าสิ่งที่จะมาปกครองเรา สิ่งนั้นต้องไม่เหมือนกัน แต่ก็ไม่เหมือนเรา เช่นวันนี้เราเป็นมนุษย์ถ้าเอามนุษย์มาปกครองมนุษย์ ระบบการปกครองมันจะไม่สมบูรณ์ แต่ถ้าเมื่อไหร่ที่พวกผู้ปกครอง มีคำว่ามากกว่ามนุษย์ คำว่ามนุษย์ก็จะสามารถเข้าใจได้ว่า เมื่อมีมากกว่ามนุษย์ เช่นอะไร เช่นพูด เช่นเห็น เช่นได้ยิน ที่มีมากกว่ามนุษย์ มนุษย์ก็จะได้ยินเฉพาะสิ่งที่มีเสียง ถ้าเป็นสิ่งที่ไม่มีเสียงก็ไม่ได้ยิน จะพูดในสิ่งที่อาจจะใช้ปาก แต่ความเชื่อของอิสลามก็คือพระเจ้าไม่ได้พูดด้วยการใช้ปาก คือคำว่า ไม่เหมือนมนุษย์ ดังคำว่า “เรียนจนไม่รู้จักพระเจ้านั้นคือคำว่ารู้จักพระเจ้า เรียนจนกระทั่งเทียบเคียงพระเจ้าไม่ได้ว่าเหมือนสิ่งใด คนนั้นจึงรู้จักพระเจ้าจริง พระเจ้าต้องไม่ตาย เพราะพระเจ้าไม่เหมือนมนุษย์ เปรียบเทียบพระเจ้าไม่ได้กับโลกใบนี้นั้นคือการรู้จักพระเจ้า^{๘๒}

ค. สังคมแห่งการเคารพสิทธิ ในสังคมสันติสุขนั้นจะต้องมีคำสอนศาสนาที่เอื้อให้เกิดสังคมสันติสุข คือ คำสอนเรื่องสิทธิหน้าที่ สิทธิของพระเจ้า ถ้าไม่ละเมิด ลักทรัพย์ถือเป็นการละเมิดสิทธิพระเจ้า พระเจ้าให้ถือศีลอด ให้ทานสะกาต เป็นบาประหว่างเขากับพระเจ้า หากละเมิดครอบครัวก็จะเป็นการละเมิดสิทธิกับครอบครัว การไม่ละเมิดเกียรติ การไม่ละเมิดสิทธิสัตว์ คำสอนอิสลามสอนว่า ผู้หญิงขังแมวไว้จนแมวตายต้องไปลงนรก และอีกเรื่อง ผู้หญิงโสเภณีขายตัวลงไปกันบ่อ พอขึ้นมาก็เห็นสุนัข ก็ลงไปตักน้ำมาให้สุนัขได้ดื่ม ผู้หญิงคนนั้นได้ขึ้นสวรรค์ โดยทั่วไปศาสนาอิสลามน่าจะโหดร้ายกับสัตว์ เพราะไม่ได้ห้ามฆ่าสัตว์เพื่อบริโภค ตามคำสอนว่า พระเจ้าสร้างสัตว์ให้เป็นประโยชน์ของมนุษย์ การใช้สัตว์เป็นพาหนะ หรือฆ่าเพื่อเป็นอาหาร ไม่ใช่ฆ่าเพื่อเป็นกีฬาเป็นบาป

^{๘๑} P23, สัมภาษณ์ ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

^{๘๒} P23, สัมภาษณ์ ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

อาหารที่เป็นหะรอนถือว่าอนุญาตให้รับประทานได้ ในเมื่ออิสลามอนุญาตให้ฆาสัตว์ก็ต้องมีวัตถุประสงค์ที่ถูกต้อง ส่วนสิทธิระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ถ้าวันพรุ่งนี้เป็นวันสิ้นโลก ในมือของเรามีเมล็ดพันธุ์อยู่ก็ขอให้ปลูกเมล็ดพันธุ์นั้น เป็นสังคมที่ทุกคนสามารถแลกเปลี่ยนทางศาสนา หรือเยี่ยมชมแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมทางศาสนาด้วยการเปิดให้ทุกคนได้รับรู้และเปิดเผยต่อกัน ทุกคนต่างได้รับรู้จักกันและกันมากขึ้น^{๘๓}

ปัญหาของสังคมสันติสุขคือ ในสังคมยุคก่อนกับสังคมยุคสมัยนี้ใช้หลักการเดียวกัน แม้ปัญหาปัจจุบันจะเป็นปัญหาใหม่ แต่เราไม่จำเป็นต้องหาหลักการใหม่ แม้หลักเก่าก็ใช้ได้เหมือนกัน หลักที่นำมาใช้แก้ไขปัญหาคือ ๑. หลักทางสายกลาง ๒. ยอมรับความเป็นอื่น ๓. อดทนต่อความเป็นอื่น อดทนต่อความต่าง คือการที่พี่น้องชาวมุสลิมอยู่ใกล้กับผู้อื่นก็ต้องเรียนรู้อยู่ร่วมกับคนอื่น มุสลิมหลายๆ พื้นที่มีบ้านติดกับพี่น้องต่างจากศาสนา สร้างศาลพระภูมิ ถ้าคนข้างบ้านเลี้ยงสุนัขก็ต้องเรียนรู้ สุนัขถือเป็นสิ่งที่รังเกียจของชาวมุสลิม พี่น้องมุสลิมเข้าใจผิดเรื่องสุนัข สุนัขเป็นสัตว์ที่สกปรกเหมือนกับหมู คือทานไม่ได้ แต่สกปรกเหนือกว่าคือทานไม่ได้ ถ้าสุนัขไปเลียภาชนะ ต้องมีวิธีการล้าง ๗ ครั้ง การเข้าใจผู้อื่นจึงต้องแสวงจุดร่วม สงวนจุดต่าง ไม่ใช่อยู่วัดใครวันมัน ศาสนาใครศาสนามัน และการเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมไม่ใช่แค่เรายอมรับกันและกันอย่างเดียวไม่ได้ ต้องมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันด้วย ไปมาหาสู่กัน อิหม่ามต้องไปเยี่ยมเจ้าอาวาสด้วย^{๘๔}

ง. สังคมที่มีคุณธรรม สังคมสันติสุขในศาสนาคือมีลักษณะแห่งการส่งเสริมให้คนมีกำลังใจ และต้องเรียนรู้การอยู่ร่วมกันจากคนรอบตัว รวมถึงชีวิตของมนุษย์ยังไม่มีอะไรที่แก้ไขไม่ได้ การที่มนุษย์อยู่ร่วมกันแล้วมีปัญหา ไม่ใช่เรื่องแปลก แต่ทุกครั้งที่เรามีปัญหากันต้องเรียนรู้ในการจะแก้ไขให้ดียิ่งขึ้น ขณะที่สังคมสันตุนั้นเมื่อยังไม่ถึงเวลาที่ไม่อาจจะทำให้เกิดผลหรือเกิดมีขึ้นมาได้ แต่เมื่อถึงเวลาพระเจ้าเป็นผู้เป็นเจ้าของได้สัญญาให้เราไว้แล้วว่าหลังตายจึงได้พบสังคมเช่นนั้นอันเป็นผลจากการความอดทน เพียรพยายามและคุณธรรมที่เราทุกคนต่างปฏิบัติตาม^{๘๕} จากมีคุณธรรมในที่นี้ยังรวมถึงการที่มนุษย์ไม่ควรมัวอคติ คือมีทิฐิมานะอยู่ใจคือ ตั้งเกณฑ์ว่าฉันเข้าใจแบบนี้ ต่อให้คุณอธิบายขนาดไหน ถ้ายังมีทิฐิอยู่ ก็ไม่สามารถหาข้อสรุปได้ จึงต้องหาต้นเหตุของปัญหานี้ ซึ่งทั้งหมดมาจากการที่เราไม่เข้าใจ และไม่พร้อมจะเปิดใจรับฟัง คือถ้าวันนี้คุยกัน แต่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งปิดกั้นต่อให้คุยกันทั้งวันก็ไม่รู้เรื่อง ไม่เกินประโยชน์ แต่หากเปิดใจฟังกัน คุยกันแค่นี้ก็เข้าใจและเรียนรู้กันได้ไม่ยากเลย^{๘๖}

ศาสนาอิสลามกล่าวถึงสังคมสันติสุขด้วยอิงกับวิถีการปฏิบัติต่อกันกันและเป้าหมายของสังคมที่มีคำสอนทางศาสนาเป็นพื้นฐาน แต่สิ่งที่สังคมศาสนาอิสลามนำเสนอเป็นลักษณะสังคมของการแก้ปัญหาในการอยู่ร่วมกันเป็นหลัก หรือมีการวางรูปแบบของสังคมแบบร่วมสมัยบนพื้นฐานของหลักการทางศาสนา ในส่วนนี้จะพบว่าความเคร่งครัดนั้นจะถือเป็นหลักปฏิบัติ ไม่ใช่ตนเองเป็นหลัก หรือมนุษย์เป็นหลัก เพราะมนุษย์มีความรู้สึกนึกคิดและสามารถเปลี่ยนแปลงสังคมให้เป็นไปตามกิเลสของตนจึงไม่เหมาะสมที่จะใช้กฎหมายในการเป็นรากฐานของสังคม

^{๘๓} P22, สัมภาษณ์ ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

^{๘๔} P20, สัมภาษณ์ ๒๙ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

^{๘๕} P22, สัมภาษณ์ ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

^{๘๖} P23, สัมภาษณ์ ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

จากการพิจารณาสังคมสันติสุขจากการนำหลักศาสนามาใช้ในการสร้างสังคมดังกล่าวมีกระบวนการ ดังนี้

๑) มิตรภาพในการสร้างสังคมพหุวัฒนธรรม การมีมิตรภาพกับการสร้างสังคมสันติสุขเป็นเหตุและผลซึ่งกันและกัน เมื่อมีมิตรภาพก็จะสร้างสังคมสันติสุข ในพระพุทธานามองว่า ฆราวาสต้องสนับสนุนพระสงฆ์ อิสลามทุกคนเป็นพระทั้งหมด ทุกคนต้องทำร่วมกัน ต้องถือศีลอดเสมอเหมือนกันหมด เสมอภาคเรื่องการปฏิบัติศาสนกิจ เมื่อมนุษย์ตระหนักรู้ว่ามนุษย์เป็นพี่น้องกัน มาจากบรรพบุรุษเดียวกัน ก็จะมีความรักเอื้อเฟื้อต่อกัน ปฏิบัติดีต่อกัน โดยมีลักษณะสังคม คือ ๑. ทางกายภาพดูได้จากการแบ่งปันในทางสังคม การอยู่ในช่วงศีลอด การมาร่วมกันทำกิจกรรมทางศาสนา การมีเยอะก็แบ่งปันกัน ทางวัดก็บริจาคให้ทางมัสยิด มีการแบ่งปันกันและกัน ๒. ทางด้านจิตใจ จะดูจากความบริสุทธิ์ใจที่มีต่อกัน ไม่มีเป้าหมายหรือผลประโยชน์อะไรแอบแฝง เวลาเราทำอะไรต่อกันจะมีอะไรแอบแฝง ไม่บริสุทธิ์ใจต่อกัน แต่ถ้าทำอะไรเพื่อศาสนา ทำเพื่อสังคมจริงๆ เราจะทำได้อย่างเต็มที่ และไม่มีปัญหาอะไรตามมา แต่ถ้ามีอะไรแอบแฝงจะมีความหวาดระแวงระหว่างกัน และถ้ามีความบริสุทธิ์ใจจะมีมิตรภาพกันด้วยดี^{๘๗}

การเข้าใจสังคมอุดมคติมาจากไม่แบ่งแยกกันระหว่างศาสนากับสังคม เพราะทุกศาสนาไม่ได้สอนให้สร้างศัตรู ไม่ได้สอนให้เกลียดกัน และไม่ได้สอนให้ต่างคนต่างอยู่ คำสอนของอิสลามที่พระเจ้าสอนไว้บทหนึ่งว่า จงร่วมมือกันในการสร้างที่ก่อให้เกิดประโยชน์ของความดีและความศรัทธา แต่จงอย่ารวมกันเพื่อก่อให้เกิดการเป็นบาปและความเป็นศัตรูกัน ถ้าคนรู้ถึงเจตนารมณ์ของคำสอนจริงๆ แล้ว เขาจะมีความเข้าใจทันทีว่า ความเป็นอิสลามสอนให้ทำดี พร้อมกับสอนให้มีความยำเกรง อันนี้จะเรียกว่า ระบบของศาสนา และอีกระบบคือพระเจ้าบอกไว้ในเรื่องของระบบสังคมที่ว่า จงอย่ารวมตัวกันเพื่อสร้างความลำบากแล้วก็ความเป็นศัตรูกัน คำนี้พระเจ้าสอนในเรื่องของการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันกับสังคมจึงเป็นการรวมกัน คำว่า มิตรภาพกับความสันติสุขยังไม่งั้นก็แบ่งออกไม่ได้อยู่แล้ว ต้องสร้างให้เกิดขึ้น ไม่ใช่เป็นผู้ที่ทำลายแต่เป็นผู้ที่จะต้องสร้างให้เกิดขึ้นได้ เช่น วันนี้ผมมีเพื่อนที่เป็นศาสนาพุทธ มีเพื่อนที่เป็นศาสนาพราหมณ์ ศาสนาซิกข์ เมื่อมีแล้วคำว่ามิตรภาพมันเกิดขึ้นเอง โดยการที่เราไปทำความรู้จักเขาและเขาทำความรู้จักเรา เมื่อต่างคนต่างรู้จักซึ่งกันและกัน มีความเข้าใจ คำว่าบริบทตรงกัน มิตรภาพกับสันติสุขก็เกิดขึ้นได้^{๘๘}

๒) มิตรภาพในการสร้างสังคมอุดมคติ เป็นการลดละอัตตาหรือความเห็นแก่ตัว และส่วนร่วมเป็นเรื่องของสาธารณะเป็นเรื่องของสังคม ส่วนเป้าหมายของศาสนาจะต้องรักษาเป้าหมายทั้ง ๒ ส่วนไว้ต้องรักษาผลประโยชน์ของปัจเจกและสังคมไว้ด้วยกัน ถ้าขัดแย้งกันศาสนาจะต้องเอาประโยชน์ส่วนร่วมเป็นหลัก เช่นในสถานการณ์โควิด ต้องละหมาด แต่เมื่อกระทบสังคมจึงต้องให้ละหมาดที่บ้าน หากทำให้คนอื่นเดือดร้อนจะต้องไม่ทำ และในเรื่องทรัพย์สินของทุกคนมีสิทธิของคนยากคนจนอยู่ เป็นที่มาของการทำทานสะกาต ถ้ามองส่วนตัวก็เป็นของใครของมัน^{๘๙}

มิตรภาพกับการสร้างสังคมสันติสุขมีความเกี่ยวข้องกันในแง่ของการชักชวนให้แต่ละคนได้เป็นตัวของตัวเองในการสร้างชีวิตที่ดี จะพบว่าวิถีชีวิตของชาวมุสลิมที่อยู่ใกล้กับวัดในศาสนาพุทธ

^{๘๗} P20, สัมภาษณ์ ๒๙ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๖๖.

^{๘๘} P21, สัมภาษณ์ ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

^{๘๙} P20 สัมภาษณ์ ๒๙ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๖๖.

จะต้องแสดงตนว่าปฏิบัติตามคำสอนของตน เพื่อให้เกิดความชัดเจนในแง่ที่ตนเองจะเข้าใจตนเอง ส่วนคนอื่นจะเข้าใจการปฏิบัติของเรา การจะเข้ากับสังคมอื่นได้จึงมองในแง่สังคมมากกว่าจะมองในแง่ศาสนาที่เน้นการประนีประนอม แต่การจะอยู่ร่วมกันได้จะต้องไม่แยกจากกันระหว่างโลกกับธรรม^{๙๐}

๓) มิตรภาพในการสร้างความสัมพันธ์กัน ในศาสนาอิสลามมีกิจกรรมที่มุ่งเน้นการสร้างสังคมสันติสุขใน ๒ ส่วน คือ ๑. ส่วนสังคม ชาวมุสลิมสามารถเข้าไปร่วมได้ ไปเยี่ยมเยียนชาวพุทธก็สามารถทำได้ ๒. พิธีกรทางศาสนา ไม่สามารถจะเข้าร่วมได้ทุกอย่าง แต่ประเทศไทยเป็นพื้นที่สำหรับทุกคนที่จะศรัทธาในแต่ละศาสนาด้วยการให้เกียรติกันและกัน^{๙๑} หรือในการดำเนินชีวิตของศาสนามีเป้าหมายในตัวเราเองมีสองส่วน คือ เป้าหมายหมายในเรื่องของความเชื่อ และเป้าหมายในการใช้ชีวิต คือต้องการให้ชีวิตมีความมั่นคง ส่วนในเรื่องของความเชื่อทุกคนก็คงอยากจะไปสวรรค์เหมือนกัน เป้าหมายทั้งสองส่วนถูกกำกับด้วยคำสอนทางศาสนาที่เน้นที่ความรู้ดี มารยาทดีและการรู้จักสังคมดี ไม่มีใครอยู่เหนือกว่าใครทุกคนต่างต้องการมีชีวิตที่ตนเองเชื่อ และการใช้ชีวิตแบบนี้ทำให้ทุกคนไม่ควรทำลายความเชื่อของใคร และความเชื่อก็ต้องไม่ไปทำลายตัวความเป็นจริงในการใช้ชีวิต ความเชื่อในทุกศาสนามีแนวทางความเชื่อแบบเดียวกัน แต่มีวิถีปฏิบัติต่างกันเท่านั้นเอง แต่ว่าเรื่องของการใช้ชีวิตความเป็นมนุษย์ ทุกคนล้วนมีเป้าหมายคือความมั่นคงของชีวิตเหมือนกัน^{๙๒}

ข้อเสนอการใช้มิตรภาพในการสร้างสังคมสันติสุขของศาสนาอิสลามจึงมุ่งเน้นไปที่การมีสังคมพหุวัฒนธรรม สังคมอุดมคติและสังคมที่มีความสัมพันธ์กันเป็นพื้นฐาน ในแง่นี้จะพบว่า มิตรภาพมีส่วนสำคัญในการโยงทั้งปัจเจกบุคคลให้เข้าไปสู่สังคม และโยงศาสนาเข้าหากัน ส่วนความต่างถูกตีความว่าเป็นแค่วิถีชีวิตที่แต่ละศาสนาจะปฏิบัติตามรูปแบบที่มีมาของแต่ละคน แต่ความเป็นจริงทุกอย่างเหมือนกัน เช่นเดียวกับมนุษย์ที่มีความสัมพันธ์กันมาก่อนตามคำสอนในศาสนาอิสลาม ก่อนจะแยกจากกันไปตามความแตกต่างของแต่ละเชื้อชาติและเผ่าพันธุ์เท่านั้น

๔.๒.๒ การเสนอให้ศาสนาอิสลามเป็นต้นแบบของการสร้างมิตรภาพ ในแง่ของศาสนาที่มีความโดดเด่นและชัดเจนในแง่ของการเสนอให้เห็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงไปสู่การสร้างมิตรภาพที่ดีที่สุด คือ ศาสนาอิสลาม ในงานวิจัยนี้จึงได้นำเสนอแนวทางการวิเคราะห์รูปแบบการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขจากนักวิชาการศาสนาพุทธอย่าง ศ.ดร.สมภาร พรมทา ที่เสนอแนวคิดจากคนนอก (outside) อันเป็นการมองจากบุคคลอื่นที่มองศาสนาด้วยการตั้งคำถามหรือหาเหตุผลต่อรูปแบบและแนวทางการใช้ประโยชน์เพื่อสังคมมากขึ้น และเป็นต้นแบบของการสร้างมิตรภาพให้กับศาสนาอื่นดังนี้

(๑) ความเกลียดและกลัวศาสนาอิสลาม ในปัจจุบัน มีปรากฏการณ์ทางศาสนาที่สำคัญอย่างหนึ่งปรากฏขึ้นในโลก ชาวตะวันตกเรียกปรากฏการณ์นี้ว่าความเกลียดและกลัว ศาสนาอิสลาม เมื่อเราไปศึกษาที่มาของความรู้สึกนี้ในหนังสือที่แต่งโดยนักการศาสนาตะวันตก จะพบว่า สาเหตุที่ทำให้คนตะวันตกเกลียดและกลัว (หากกล่าวให้หนัก) หรือไม่ไว้วางใจ (หากกล่าวให้อ่อนลงมา) ศาสนาอิสลาม มาจากการที่ คนที่นับถือศาสนาอิสลามได้กระทำการบางอย่างที่ทำให้ผู้คนเข้าใจว่า ศาสนา

^{๙๐} P22, สัมภาษณ์ ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

^{๙๑} P22, สัมภาษณ์ ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

^{๙๒} P23, สัมภาษณ์ ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

อิสลามสนับสนุนความรุนแรง ขบวนการก่อการร้ายที่เชื่อว่ากระทำโดยกองกำลังมุสลิมมีปรากฏให้เห็นทางสื่อมวลชนอยู่เสมอ ผู้เขียนบทความนี้ไม่ได้ยืนยันว่า การก่อการร้ายนี้มาจากผู้ที่นับถือศาสนาอิสลาม การเมืองระหว่างประเทศเป็นเรื่องลึกลับซับซ้อน ดังนั้น สิ่งที่เราสามารถพูดได้คือ ตามที่สื่อตะวันตกรายงาน กองกำลังมุสลิมอยู่เบื้องหลังการก่อวินาศกรรมในหลายประเทศ สิ่งที่ปรากฏในสื่อมวลชนเหล่านี้เองคือสาเหตุที่ทำให้คนในโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวตะวันตก มีความรู้สึกไม่พอใจผู้ที่นับถือศาสนาอิสลาม และไม่น้อยถึงขั้นเกลียดและกลัวศาสนาอิสลาม

ไม่ว่าเบื้องหลังปรากฏการณ์ที่เรากล่าวถึงข้างต้นจะเป็นอย่างไร (คืออาจเป็นไปได้ว่าการก่อการร้ายตามที่ปรากฏในสื่อมวลชนเป็นฝีมือของกองกำลังมุสลิม หรือเรื่องนี้เป็นการจัดฉาก โดยหวังให้ชาวมุสลิมตกเป็นแพะรับบาป) สิ่งที่เป็นผลตามมาที่เราสามารถพบเห็นได้ทั่วไปในโลกก็คือ ผู้คนจำนวนไม่น้อยรู้สึกรังเกียจศาสนาอิสลามและชาวมุสลิม ปรากฏการณ์นี้ไม่ใช่สิ่งดี ทั้งแก่ศาสนาอิสลามและผู้ทีนับถือศาสนาอิสลามเอง และแก่ผู้ที่ไม่ได้นับถือศาสนาอิสลาม

สมมติว่าผู้เขียนนับถือศาสนาอิสลาม และผู้เขียนเวลาไปไหนมาไหนในโลก ก็พบว่าตนเองเป็นเป้าสายตาของคนโดยทั่วไป สายตาที่มองมาที่ผู้เขียนนั้นเป็นสายตาที่หวาดระแวง หรือบางครั้งสิ่งที่ผู้เขียนพบอย่างไม่คาดคิดก็คือ มีคนจำนวนไม่น้อยแสดงความรังเกียจผู้เขียน ปรากฏการณ์ตามที่กล่าวมานี้ย่อมบั่นทอนจิตใจของผู้เขียนเป็นอย่างมาก ไม่มีมนุษย์คนใดสามารถมีความสุขในโลกนี้ได้ หากรู้สึกอยู่ตลอดเวลาว่า ตนเองเป็นที่รังเกียจชิงชังโดยคนจำนวนมากในโลก ในแง่นี้ งานเขียนที่ผู้เขียนจะเสนอนี้ก็เป็นประโยชน์โดยตรงแก่ผู้ที่นับถือศาสนาอิสลาม ผู้เขียนก็คงเหมือนท่านผู้อ่านบางท่าน คือมีมิตรสหายที่เป็นคนที่ไม่ได้นับถือศาสนาพุทธ ผู้เขียนมีเพื่อนจำนวนหนึ่งที่นับถือศาสนาอิสลาม และศาสนาคริสต์ ในแง่นี้ การทำงานชิ้นนี้แรงจูงใจส่วนหนึ่งที่อยู่ในใจของผู้เขียนก็คือ เขียนอะไรบางอย่างที่น่าจะเป็นประโยชน์แก่มิตรสหาย โดยทั่วไป เพื่อนมุสลิมของผู้เขียนมักเป็นคนใจกว้าง อ่านหนังสือทางศาสนาและปรัชญาพอสมควร ความคิดอ่านจึงกว้าง คนเหล่านั้นสนใจในคำสอนของศาสนาอิสลาม แต่ก็ไม่คิดว่าศาสนาอื่นไม่มีความหมาย การมีมิตรสหายที่เป็นมุสลิม (ที่น่ารัก) ตามที่กล่าวมานี้ ผู้เขียนถือว่าเป็นคนละเอียดรอบคอบกับการที่เราจะสังเกตเห็นแนวโน้มหลักบางประการที่น่าเป็นห่วงในศาสนาของเพื่อนแล้ว หากทางช่วยกันคิดเพื่อแก้ปัญหาตามที่เห็นนั้น ทั้งนี้ไม่ควรเข้าใจว่า เวลาที่ผู้เขียนเสนอความคิดเพื่อช่วยให้ศาสนาอิสลามเป็นศาสนาแห่งมิตรภาพตามที่ใช้เป็นชื่อหัวข้อเรื่องของข้อเขียนนี้ ผู้เขียนกำลังเสนอว่า แนวคิดทางพุทธศาสนาที่ผู้เขียนใช้เป็นกรอบหลักในการนำเสนอความคิดดีกว่าแนวคิดในศาสนาอื่นๆ ผู้เขียนเข้าใจความแตกต่างระหว่างศาสนาในโลกว่าเป็นเหมือนความแตกต่างอื่นๆ ที่เราพบเห็นในโลกธรรมชาติ เช่นความแตกต่างระหว่างดอกไม้ในสวน การที่พืชพันธุ์ต่างๆ เกิดมาแตกต่างกันนั้นมีคำอธิบายว่าเป็นไปตามกฎเกณฑ์ทางธรรมชาติ

การเกิดขึ้นของศาสนาในทัศนะของผู้เขียนก็เป็นไปตามกระบวนการทางธรรมชาติ ในแง่ที่ว่า (๑) มนุษย์เป็นประติษฐกรรมทางธรรมชาติ (๒) ธรรมชาติของมนุษย์คือต้นตอหรือที่มาของศาสนา หมายความว่า การเกิดขึ้นของศาสนาทุกศาสนาในโลกมาจากข้อเรียกร้องบางประการภายในชีวิตของมนุษย์ อันเป็นข้อเรียกร้องตามธรรมชาติ อาริสโตเติลกล่าวว่า มนุษย์โดยธรรมชาติเป็นสัตว์

การเมือง^{๙๓} นี่ก็แปลความได้ว่าตามทัศนะของนักปรัชญาท่านนี้ หนึ่งในธรรมชาติข้างในของมนุษย์เราก็คือ เราไม่สามารถอยู่โดยปราศจากการเมืองได้ ในทำนองเดียวกัน เราอาจเข้าใจได้เช่นกันว่า มนุษย์เป็นสัตว์ศาสนาในความหมายว่า มนุษย์จะไม่สามารถมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ได้เลย หากปราศจากศาสนา

เมื่อศาสนาเป็นสิ่งที่เกิดตามข้อเรียกร้องทางธรรมชาติภายในตัวมนุษย์เอง สิ่งที่เราจะพอเข้าใจได้ก็คือ การเกิดขึ้นของศาสนาย่อมเป็นสิ่งที่แยกไม่ออกจากสภาพแวดล้อมของมนุษย์ในแต่ละท้องถิ่น ข้อนี้อาจเปรียบได้กับการที่เราเชื่อว่าสัตว์ทุกชนิดมีความต้องการที่อยู่อาศัยเป็นธรรมชาติภายใน ธรรมชาติที่ว่ามันน่าจะเหมือนกันในสัตว์ทุกชนิด แต่เวลาที่สรรพสัตว์จะสร้างที่อยู่อาศัยของตน สภาพแวดล้อมที่ต่างกันย่อมทำให้ที่อยู่อาศัยของสัตว์ทั้งหลายผิดแผกแตกต่างกัน เรื่องศาสนา ก็เช่นเดียวกันนี้ เนื่องจากเราจะพิจารณาประเด็นที่ศาสนาต่างกันเพราะเป็นประดิษฐกรรมที่สร้างสรรค์โดยมนุษย์ในสภาพแวดล้อมที่ต่างกันข้างหน้าในรายละเอียด ผู้เขียนขอกล่าวเพียงว่า สำหรับผู้ที่ไม่ใช่มุสลิม สิ่งแรกเลยที่เราพึงตระหนักอยู่เสมอก็คือศาสนานี้เกิดในท่ามกลางสภาพแวดล้อมอย่างหนึ่งที่ศาสนากับการเมืองไม่ได้แยกจากกัน ศาสนาคริสต์โดยพระเยซูเป็นศาสนาที่แสวงหาความรอดพ้นเพื่อมนุษยชาติอย่างที่ไม่มีการเมืองเจือปน การแสวงหาสัจธรรมของพระพุทธเจ้าที่ที่สุดก็นำไปสู่การเกิดของพุทธศาสนายิ่งชัดเจนว่าเป็นเรื่องของสิ่งที่ปัจเจกบุคคลผู้หนึ่งพยายามแสวงหาสภาพที่ไปพ้นจากทุกข์อันได้แก่ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตาย เมื่อพบสิ่งนั้นแล้วก็ทรงเอามาทบอกเล่าแก่ผู้อื่น

ศาสนาคริสต์และพุทธศาสนามีลักษณะเป็นศาสนาของปัจเจกบุคคล เมื่อพระศาสดาในศาสนาทั้งสองสิ้นไปแล้ว ความเป็นสถาบันของสองศาสนานี้จึงถือกำเนิดขึ้น ในสองศาสนานี้ พุทธศาสนาพัฒนาไปเป็นสถาบันน้อยกว่าศาสนาคริสต์มาก แต่ความเป็นสถาบันของศาสนาคริสต์ก็อ่อนกว่าศาสนาอิสลาม ที่เป็นเช่นนั้นผู้เขียนตีความว่า เพราะศาสนาคริสต์ในสมัยพระศาสดาเป็นศาสนาที่เป็นการแสวงหาทางรอดพ้นจากความทุกข์ในโลกนี้และพบชีวิตที่เปี่ยมด้วยความสุขอย่างเป็นนิรันดร์ในโลกหน้า สำหรับบุคคลแต่ละคน การพัฒนาจากความเป็นศาสนาของปัจเจกบุคคลมาเป็นศาสนาอย่างสถาบันในศาสนาคริสต์จึงเข้มข้นน้อยกว่าศาสนาอิสลาม ศาสนาอิสลามนั้นเป็นศาสนาที่เป็นสถาบัน หรือเชิงสังคม มาตั้งแต่แรก หมายความว่า นอกจากจะเป็นคำแนะนำในทางจิตวิญญาณว่าปัจเจกบุคคลควรใช้ชีวิตอย่างไร ชีวิตเขาจึงจะมีค่า ศาสนาอิสลามยังสร้างกฎระเบียบเพื่อให้คนทุกคนในสังคมได้ปฏิบัติเหมือนกันๆ เช่นการคลุมผมของสตรี การสวดมนต์ (ละหมาด) จำนวนภรรยาที่ชายมุสลิมจะพึงมีได้ การห้ามบริโภคบางสิ่ง เป็นต้น เมื่อศาสนาอิสลามเป็นศาสนาเชิงสังคมมาตั้งแต่แรก การที่ศาสนานี้จะพัฒนามาเป็นศาสนาอย่างสถาบันมากยิ่งขึ้นในยุคถัดมาก็เป็นเรื่องที่เราสามารถเข้าใจได้

ความแตกต่างที่สำคัญระหว่างศาสนาอิสลามกับพุทธศาสนา (ขอพูดเฉพาะพุทธศาสนา เพราะบทความนี้ต้องการใช้พุทธศาสนาเป็นกรอบทางความคิดเพื่อแลกเปลี่ยนกับศาสนาอิสลาม) คือ สังคมพุทธแยกวัดกับบ้านออกเป็นคนละส่วน และจริยธรรมสำหรับสองดินแดนนี้ก็แตกต่างกันมาก เงินทองเป็นของต้องห้ามสำหรับผู้ปฏิบัติธรรมในวัด (พระภิกษุ สามเณร สามเณรี และภิกษุณี) แต่สิ่งเดียวกันนี้ไม่เป็นของต้องห้ามสำหรับผู้ปฏิบัติธรรมในบ้าน ศาสนาอิสลามไม่แยกวัดกับบ้านออกจาก

^{๙๓} Aristotle, "POLITICS", *The Complete Works of Aristotle Volume 2*, Edited by JONATHAN BARNES, (Princeton: Princeton University Press, 1991), p.22.

กัน ระบบจริยธรรมในศาสนาอิสลามมีระบบเดียว หากเปรียบเทียบเพื่อให้ชาวพุทธเข้าใจง่ายก็คือ สังคมมุสลิมเปรียบเสมือนวัดในพุทธศาสนา สิ่งต้องห้ามในนามศาสนาอิสลามเป็นสิ่งต้องห้ามสำหรับทุกคน ยกตัวอย่างเช่น พฤติกรรมรักร่วมเพศถือเป็นสิ่งต้องห้าม ในศาสนาพุทธ สิ่งนี้เป็นสิ่งต้องห้ามในวัดเท่านั้น นอกวัด พุทธศาสนากล่าวว่าการที่ชายจะรักชาย หรือหญิงจะรักหญิง เป็นเรื่องส่วนตัวของเขาศาสนาพุทธไม่ยุ่งเกี่ยวกับเพราะถือว่าจริยธรรมแบบบ้านจะเน้นเฉพาะการกระทำที่ทำให้คนอื่นเดือดร้อนเท่านั้น ผิดกับจริยธรรมในวัดที่ถือว่า ไม่เพียงแต่การกระทำที่ทำให้คนอื่นเดือดร้อนเท่านั้น การกระทำที่ทำให้ตนเดือดร้อน (ในทางศีลธรรม) ก็เป็นสิ่งที่ผู้ปฏิบัติธรรมในวัดจะพึงระมัดระวังไม่ให้เกิดด้วยเช่นกัน สรุปคือ จริยธรรมสำหรับชาววัดในทัศนะของพุทธศาสนากลือเคร่งกว่าจริยธรรมสำหรับชาวบ้าน

การที่ระบบจริยธรรมในศาสนาอิสลามเป็นระบบเดียวทำให้ชาวมุสลิมรู้สึกว่าการปฏิบัติตามสิ่งที่ศาสนาสอนเป็นหน้าที่ที่ชาวมุสลิมจะต้องกระทำให้สมบูรณ์ จะถือหย่อนกว่าที่ปรากฏในคำสอนไม่ได้ นอกจากนั้น เนื่องจากศาสนาอิสลามเป็นศาสนาในเชิงสังคม คำสอนของศาสนาจึงเป็นรากฐานของกฎหมายในประเทศที่นับถือศาสนาอิสลาม ในประเทศที่นับถือพุทธศาสนา คำสอนของพระพุทธเจ้าไม่มีบทบาทในการกำหนดเนื้อหาของกฎหมาย ยกตัวอย่างเช่น การดื่มสุราผิดหลักคำสอนเรื่องศีลห้า (ศีลข้อห้าห้ามดื่มสุราและเสพสิ่งเสพติด) แต่ประเทศที่นับถือพุทธศาสนากลับอนุญาตให้จำหน่ายสุราได้ปรากฏการณ์เช่นนี้จะไม่ปรากฏในประเทศมุสลิม เพราะระบบจริยธรรมในศาสนาอิสลาม ทำให้สังคมมุสลิมเป็นเสมือนวัด อย่างที่เราได้กล่าวมาแล้ว การผ่อนปรนหลักปฏิบัติในวัดทำได้ ฉันทใด การผ่อนปรนไม่ทำตามคำสอนของศาสนาอิสลามก็กระทำไม่ได้ ฉันทนั้น เป็นธรรมดาว่าทุกศาสนาย่อมมีจารีตทางศาสนาของตนเอง ศาสนาอิสลามก็เช่นเดียวกัน จะอย่างไรก็ตาม แม้ว่าทุกศาสนาจะมีจารีตในทางศาสนาเป็นของตนเองแต่ความเข้มข้นในการปฏิบัติตามจารีตทางศาสนาในแต่ละศาสนาก็ไม่เท่ากัน ยกตัวอย่างเช่น แม้จะมีคำสอนในคัมภีร์พุทธศาสนากล่าวไว้ว่าชาวพุทธไม่พึงแสวงหาบุญนอกพุทธศาสนา แต่ชาวพุทธโดยส่วนใหญ่ก็อนุโลมที่จะร่วมงานบุญกับศาสนาอื่น ทั้งนี้เพราะจารีตในพุทธศาสนาได้รับการตีความว่าสามารถยืดหยุ่นได้ แต่จารีตในศาสนาอิสลามโดยทั่วไปได้รับ การตีความโดยชาวมุสลิมที่จะต้องปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด ดังนั้น จึงปรากฏว่ามีชาวมุสลิมไม่มากที่อนุโลมเข้าร่วมพิธีทางศาสนากับเพื่อนที่นับถือศาสนาอื่น เช่นศาสนาพุทธ ลักษณะทั่วไปอันนี้ของศาสนาอิสลามในทัศนะของผู้เขียนคือสาเหตุที่สำคัญประการหนึ่งที่ทำให้คนที่ไม่ใช่มุสลิมมองว่าศาสนาอิสลามเป็นศาสนาที่ไม่ประนีประนอมกับศาสนาอื่น ไม่ยอมปรับตัวเพื่อให้การอยู่ร่วมกันกับเพื่อนต่างศาสดาดำเนินไปด้วยมิตรภาพ การเข้าใจวาระเบี่ยงต่างๆในทางศาสนาจะต้องเป็นสิ่งที่ชาวมุสลิม พึงปฏิบัติอย่างเคร่งครัดนี้เรามองได้หลายแง่ เราจะอภิปรายเรื่องนี้กันข้างหน้า สิ่งที่เราจะสรุปในตอนก็คือ ศาสนาอิสลามมีระบบจริยธรรมที่ชาวมุสลิมโดยส่วนใหญ่เห็นว่าเป็นสิ่งที่ตนจะต้องปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด ลักษณะดังกล่าวนี้เป็นสาเหตุหลักประการหนึ่งที่ทำให้คนที่ไม่นับถือศาสนาอิสลามในโลก (โดยเฉพาะชาวตะวันตก) มองว่า ศาสนาอิสลามไม่เป็นมิตรกับผู้อื่น ไม่พยายามปรับตัว โดยเห็นแก่ความรู้สึกนึกคิดของเพื่อนต่างศาสนา (เช่นมีเพื่อนเป็นชาวพุทธ แต่ปฏิเสธไม่ไปร่วมงานบุญขึ้นบ้านใหม่ของเพื่อน ด้วยเหตุผลว่า นี่เป็นสิ่งต้อง ห้ามในศาสนาของตน) ผู้เขียนเชื่อว่าชาวมุสลิมไม่น้อยมีน้ำใจอยากจะปรับตัว เพื่อเห็นแก่มิตรต่างศาสนา แต่ที่ยังลังเล เพราะบรรยากาศโดยรวมของศาสนาอิสลามยังไม่เอื้อที่จะให้เกิดปรากฏการณ์เช่นที่ว่านั้น ในแง่นี้ ผู้บริหารศาสนา

อิสลามสมควรคิดให้มาก การกิจในการทำให้ผู้ที่นับถือศาสนาอื่นมองศาสนาอิสลามอย่างเป็นมิตรและด้วยความบริสุทธิ์ใจเป็นภารกิจที่ต้องการเวลาและความจริงใจในการผลักดันอย่างจริงจัง

๒) ธรรมชาติที่แตกต่างกันของศาสนา เวลาที่เราเสนอว่าศาสนาอิสลามควรปรับตัวอย่างนี้นั่น เราต้องไม่ลืมว่าภาระในการปรับตัวตามที่กล่าวนี้ไม่ได้เรียกร้องเฉพาะศาสนาอิสลามเท่านั้น ทุกศาสนามีภาระในการปรับตัวเข้าหากัน การปรับตัวเข้าหากันนั้นต้องการความเข้าใจว่าศาสนาต่างๆ มีธรรมชาติที่แตกต่างกัน ในที่นี้ ผู้เขียนขอเสนอกว้างๆ ว่า มีธรรมชาติที่แตกต่างกันระหว่างศาสนาแยกออกเป็นสองแบบคือ (๑) บางศาสนาเป็นศาสนาในเชิงสังคม (๒) แต่บางศาสนาเป็นศาสนาในเชิงปัจเจกบุคคลที่ผ่านมานั้น เราได้กล่าวแล้วว่า ศาสนาอิสลามเป็นศาสนาในเชิงสังคมที่เข้มข้นที่สุด อันที่จริง ศาสนาฮินดูก็มีลักษณะเป็นศาสนาเชิงสังคมเช่นกัน หลักธรรมในศาสนาฮินดูบางเรื่องเช่นเรื่องการแยกผู้คนในสังคมออกเป็นสี่วรรณะมีผลจริงจังมากในการจัดระเบียบสังคม วรรณะในสังคมอินเดียไม่สามารถเคลื่อนย้ายได้ ใครเกิดมาเป็นพ่อแม่สังกัดวรรณะใดก็ต้องอยู่ในวรรณะนั้นตลอดไป เนื่องจากบางวรรณะเช่น วรรณะศูทร ได้รับการพิจารณาโดยนักคิดในศาสนาฮินดู เช่น มหาตมา คานธี ว่าเป็นผู้ที่เสียเปรียบวรรณะอื่น เช่นตามกฎหมายธรรมศาสตร์ (กฎหมายในสังคมฮินดูที่ได้รับอิทธิพลมาจากความคิดความเชื่อในศาสนาฮินดู มีหลายฉบับ ฉบับที่คนไทยเรารู้จักกันมากที่สุด เพราะเป็นรากฐานของกฎหมายไทยในสมัยอยุธยา คือ มนุธรรมศาสตร์) วรรณะอื่นๆ สามารถครอบครองทรัพย์สินได้ไม่มีจำนวนจำกัด แต่สำหรับวรรณะศูทร จะมีการกำหนดเพดานไว้ว่าสามารถครอบครองทรัพย์สินส่วนตัวได้เพียงใด ทั้งนี้เพื่อกีดกันไม่ให้คนในวรรณะศูทรมีอิสรภาพทางเศรษฐกิจ จึงจำเป็นต้องทำงานใช้แรงเพื่อรับใช้วรรณะอื่นๆ อย่างนั้นตลอดไป เมื่อเห็นดังนั้น คานธีก็พยายามรณรงค์ให้คนอินเดียละเลยไม่สนใจการจำแนกวรรณะตามคำสอนของศาสนาฮินดู แต่ความพยายามของคานธี (ซึ่งเป็นบุคคลที่มีอิทธิพลมากในทางความคิดในสังคมอินเดีย) ก็ไม่บรรลุผล ระบบวรรณะของอินเดียยังคงอยู่ จะอย่างไรก็ตาม กฎหมายของอินเดียสมัยใหม่ไม่ใช่กฎหมายธรรมศาสตร์อย่างสมัยโบราณแล้ว วรรณะทั้งสี่จึงไม่มีผลในทางกฎหมาย แต่ก็ยังมีผลในทางวัฒนธรรมอยู่อย่างเหนียวแน่น

เมื่อเปรียบเทียบกับศาสนาอิสลามซึ่งเป็นศาสนาในเชิงสังคมเช่นเดียวกันกับศาสนาฮินดู เราจะเห็นพัฒนาการบางด้านที่เหมือนกันและแตกต่างกันคือ (๑) ในแง่ความเป็นศาสนาในเชิงสังคมสองศาสนานี้ยังมีลักษณะเช่นที่ว่านั้นอยู่อย่างมั่นคง คือศาสนามีผลต่อการจัดระเบียบชีวิตของบุคคลทั้งในแง่สังคมและในแง่ปัจเจกบุคคลอยู่อย่างมั่นคง แต่ (๒) ในสังคมฮินดู (ผู้เขียนขอเรียกอย่างนี้ เพราะถือว่าศาสนาฮินดูเป็นศาสนาที่มีคนนับถือมากที่สุดในอินเดีย) กฎหมายสมัยใหม่ไม่รับรองการจัดระบบสังคมตามจารีตฮินดูอีกต่อไป ในรัฐธรรมนูญของอินเดีย ระบุว่าประเทศอินเดียเป็นประเทศที่ไม่ใช่แนวคิดของศาสนาใดเป็นรากฐานทางกฎหมายและการจัดระเบียบสังคม ส่วนในประเทศมุสลิม การจัดระเบียบสังคมในปัจจุบันยัง ได้รับอิทธิพลจากคำสอนในศาสนาอยู่มาก อะไรก็ตามที่ศาสนาบัญญัติว่าผิด สิ่งนั้นกฎหมายจะรับรองว่าอนุญาตให้เกิดมีได้ในสังคมไม่ได้อย่างเด็ดขาด

ในประเทศไทยซึ่งเป็นประเทศที่นับถือพุทธศาสนา สุราเป็นสิ่งที่ผิดตามคำสอนของศาสนา แต่สุราก็สามารถจำหน่ายได้ในประเทศไทย ด้วยเหตุผลว่า สิ่งที่ผิดหลักคำสอนของศาสนาบางอย่างสามารถอนุโลมให้เกิดในสังคมได้ หากมีคำอธิบาย ประเทศไทยถือว่าสุราอาจกระทบสุขภาพและความนึกคิดของบางคนในระดับที่น่าเป็นห่วง แต่คนโดยส่วนใหญ่ก็บริโภคสิ่งนี้อย่างรู้จักประมาณ

ดังนั้นการเปิดให้จำหน่ายสุราก็ว่ามีคำอธิบาย เพราะช่วยให้เกิดการหมุนเวียนในทางเศรษฐกิจ เหตุผลเช่นนี้จะไม่สามารถเกิดได้เลยในประเทศมุสลิม

เท่าที่กล่าวมานี้เราจะเห็นว่าศาสนาในโลกนั้นต่างกัน ความต่างกันในทัศนะของผู้เขียน เป็นความต่างในระดับลึกที่เรียกว่าความต่างในระดับธรรมชาติของศาสนาเลยทีเดียว ที่ผ่านมา เราได้กล่าวไว้แล้วว่า มีธรรมชาติที่ต่างกันของศาสนาอยู่สองแบบคือ บางศาสนาเป็นศาสนาเชิงสังคม แต่บางศาสนาเป็นศาสนาเชิงปัจเจกบุคคล เมื่อกล่าวโดยรวม ในระหว่างศาสนาหลักๆ ของโลกคือ คริสต์ อิสลาม ฮินดู และพุทธ ศาสนาพุทธจะเป็นศาสนาเดียวที่มีลักษณะเป็นศาสนาเชิงปัจเจกบุคคล ส่วนศาสนาที่เหลือเป็นศาสนาในเชิงสังคม และในบรรดาศาสนาเหล่านี้ ผู้เขียนเห็นว่าศาสนาอิสลามเป็นศาสนาเชิงสังคมที่เข้มข้นที่สุด ส่วนศาสนาคริสต์และศาสนาฮินดูมีความเป็นศาสนาเชิงสังคมใกล้เคียงกัน ในสมัยโบราณ ศาสนาคริสต์มีอิทธิพลต่อการจัดระเบียบสังคมมาก ใครก็ตามจะเสนอความคิดเห็น ขัดแย้งกับคำสอนในศาสนาคริสต์ไม่ได้ ดังกรณีที่เกิดแก่กาลิเลโอ เป็นต้น แต่ปัจจุบัน อิทธิพลเช่นนั้นของศาสนาคริสต์ไม่มีแล้ว จะอย่างไรก็ตาม เมื่อเทียบกับศาสนาพุทธ เราจะเห็นว่าพุทธศาสนาเข้าไปเกี่ยวข้องกับชีวิตของปัจเจกบุคคลในแง่การจัดระเบียบทางศาสนาน้อยกว่าศาสนาคริสต์ ในทำนองเดียวกัน เมื่อเทียบกับศาสนาฮินดู เราจะพบว่า ในอดีตศาสนาฮินดูมีอิทธิพลต่อการจัดระเบียบชีวิตของผู้คนมาก เรียกได้ว่าการจะมีชีวิตในฐานะที่เป็นชาวฮินดู เราต้องดำเนินรูปแบบชีวิตตามที่กำหนดโดยศาสนา ในปัจจุบัน การจัดระเบียบชีวิตของบุคคลในศาสนาฮินดูก็ยังมีอยู่ ผู้เขียนเคยไปสัมภาษณ์ที่ต่างประเทศแล้วพบเพื่อนนักวิชาการที่มาจากอินเดีย ทราบว่าเธอสังกัดวรรณะพราหมณ์ แม้การสังกัดวรรณะ ดังกล่าวจะไม่ผลในทางกฎหมาย (คือกฎหมายไม่รับรองว่าใครอยู่ในวรรณะไหน) แต่ในแง่วัฒนธรรม เพื่อนนักวิชาการนั้นก็ถือว่าตนเองมีภาระทางศาสนาที่จะต้องดำเนินชีวิตตามรูปแบบที่ศาสนากำหนด เธอไม่บริโภคนเนื้อสัตว์ นี่คือตัวอย่างของการที่ศาสนาฮินดูในปัจจุบันยังมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของผู้ที่นับถืออยู่ ดูเหมือนจะมีความต่างที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งในหมู่ศาสนาที่เป็นศาสนาเชิงสังคมในปัจจุบันคือ เมื่อกล่าวอย่างเปรียบเทียบแล้ว ที่ศาสนาอิสลามยังเป็นศาสนาในเชิงสังคมที่เข้มข้นที่สุดก็ด้วยเหตุผลที่ว่า พื้นที่ในทางการประพฤติปฏิบัติตนของปัจเจกบุคคลในศาสนาอิสลามมีน้อยที่สุด ศาสนาคริสต์มีพื้นที่สำหรับปัจเจกบุคคลที่จะพิจารณาชีวิตของตนตามที่ตนเห็นว่าจำเป็นต่อการทำให้ชีวิตนี้มีความหมายมากกว่าศาสนาอิสลาม (โดยทั่วไป อาจมีศาสนาอิสลามบางนิกายที่มีพื้นที่ทางศาสนาสำหรับปัจเจกบุคคลมาก ดังเราจะพิจารณากันข้างหน้า) ศาสนาฮินดูก็เหมือนกับศาสนาคริสต์ คือฮินดูในปัจจุบัน เป็นศาสนาที่มีพื้นที่สำหรับปัจเจกบุคคลที่จะไตร่ตรองด้วยตัวของเขาเองว่าอะไรคือแก่นสารของความเป็นคน และชีวิตมนุษย์เราจะเข้าถึงความดีงามในทางศาสนาโดยตรง โดยไม่ผ่านศาสนาที่เป็นสถาบัน ได้อย่างไร

๓) พระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาที่เป็นการปลดปล่อยมนุษย์ให้เป็นอิสระ เนื่องจากกรอบความคิดของพุทธศาสนาจะมีบทบาทมากในการนำเสนอแนวคิดต่างๆ ในบทความนี้ ผู้เขียนคิดว่า เราควรใช้พื้นที่ส่วนหนึ่งในงานวิจัยนี้สำหรับการพิจารณาว่าอะไรคือแก่นสารที่สำคัญที่สุดของพระพุทธศาสนา ผู้เขียนขอกล่าวถึงสาระหลักๆ ของพระพุทธศาสนาเป็นลำดับไปดังนี้

ก่อนที่พระพุทธศาสนาจะอุบัติขึ้นในอินเดียนั้น ประเทศอินเดียมีศาสนาหลัก อยู่แล้วคือศาสนาฮินดู ในสมัยโบราณ ศาสนานี้เรียกกันว่าศาสนาพราหมณ์ ดังที่เราได้กล่าวมาแล้วว่า ศาสนาฮินดูเป็นศาสนาเชิงสังคมในความหมายว่าเป็นศาสนาที่มีอิทธิพลในการจัดระเบียบสังคมและชีวิตของ

ปัจเจกบุคคล ศาสนาเชิงสังคมนั้นมีข้อดีคือใช้เป็นหลักในการจัดระเบียบชีวิตของผู้คน ตลอดจนสังคมให้ดำเนินไปในทางเดียวกัน สังคมที่ใช้ศาสนาแบบนี้เป็นหลักยึดเมื่อพิจารณาจากภายนอกจะเป็นสังคมที่ชีวิตของผู้คนจะแสดงออกคล้ายๆ กัน ความเป็นระเบียบนี้พระพุทเจ้ามองว่าเป็นเรื่องภายนอก แม้จะมีประโยชน์ตามที่กล่าวมาแล้ว แต่ศาสนาแบบนี้จะไม่ตอบสนองวัตถุประสงค์อีกอย่างหนึ่งคือการเป็นช่องทางทำให้บุคคลเข้าถึงมิติที่ลึกซึ้งในชีวิตของเขา การที่พระพุทเจ้าออกบวชก็เพื่อแสวงหาศาสนาที่สามารถตอบสนองวัตถุประสงค์ในแง่ที่เป็นภูมิปัญญาที่จะพาบุคคลเข้าถึงมิติที่ลึกซึ้งในชีวิตของเขาตามที่กล่าวมาแล้ว จะเห็นว่าพุทธศาสนานั้นต่างจากศาสนาอื่นอยู่มากที่ตรงนี้ (จะอย่างไรก็ตาม เมื่อพันยุคของพระพุทเจ้ามาแล้ว ก็เกิดการปฏิรูปศาสนาอื่นดูอย่างขนานใหญ่ อิทธิพลทางสังคมถูกลดลง มิติที่ลึกซึ้งในชีวิตของปัจเจกบุคคลได้รับการเพิ่มเติม นักวิชาการทางด้านศาสนศึกษาของอินเดียลงความเห็นว่านี่เป็นอิทธิพลในเชิงการปะทะและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันระหว่างศาสนาฮินดูและพระพุทธศาสนา)

พระพุทเจ้าทรงมองว่ามนุษย์ทุกคนที่เกิดมาไม่ว่าเราจะเชื่อว่า พระเจ้าสร้างเขามาหรือเขาเกิดเองตามธรรมชาติ จะมีธรรมชาติสากลบางอย่างร่วมกัน ธรรมชาติสากลของมนุษย์ในทัศนะของพระพุทเจ้าคือ คนเราเมื่อเกิดมาแล้วก็ต้องแก่ ต้องเจ็บป่วย และต้องตายในที่สุด ธรรมชาติเหล่านี้เกิดกับมนุษย์ทุกคนไม่ว่าเขาจะนับถือศาสนาใดก็ตาม

สภาพชีวิตตามที่กล่าวมานี้พระพุทเจ้าทรงพิจารณาว่าเป็นสภาพที่เกิดกับเราในปัจจุบัน และ เนื่องจากสภาพเหล่านี้เป็นสิ่งที่มนุษย์เราไม่ต้องการ สิ่งเหล่านี้ย่อมสร้างสภาพในทางจิตวิทยาบางอย่างให้เกิดแก่มนุษย์ทุกคน ทรงเรียกสภาพทางจิตที่เกิดขึ้นในคนทุกคนนี้ว่าทุกข์ พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สอนเรื่องทุกข์และการดับทุกข์ โดยที่ทั้งหมดนี้เป็นสิ่งที่เราจะต้องจัดการให้เกิดขึ้น ในชีวิตปัจจุบันของเรา พระพุทเจ้าไม่ทรงเห็นด้วยกับแนวคิดทางศาสนาที่มองว่าโลกนี้เต็มไปด้วยสภาพอันไม่พึงปรารถนา โลกไม่ใช่สถานที่ที่ เราจะสร้างให้เป็นบ้านที่ถาวรของเรา มีโลกที่สมบูรณ์แบบรอเราอยู่หลังจากที่เราตายแล้ว ใครก็ตามที่เชื่อมั่นในบางสิ่งที่ศาสนาสอนเช่นพระเจ้า แล้วปฏิบัติตนให้เป็นคนที่ใช้ชีวิตที่ติดตามหลักการของศาสนานั้น เมื่อตายไปแล้ว เขาจะได้มีชีวิตที่เปี่ยมด้วยความสุขในดินแดนแห่งความหวังนั้น สำหรับพระพุทเจ้า มนุษย์เรามีพันธะทางจิตวิญญาณที่จะต้องจัดการให้ความทุกข์ที่ปรากฏในชีวิตปัจจุบันของเราจางคลายลงหรือหายไปในที่สุด การรอความหวังว่าจะได้เกิดในดินแดนอันเปี่ยมด้วยความสุขในโลกหน้า แม้ว่ามันอาจเกิดจริงได้ แต่การคิดเช่นนั้น ก็ย่อมทำให้เราละเลยความเป็นจริงในปัจจุบันที่ว่าชีวิตเรามีปัญหาที่ต้องสะสาง พระพุทเจ้าทรงเห็นว่า เราสามารถเก็บความคิดเรื่องโลกหน้าที่เปี่ยมไปด้วยความสุขนั้นไว้ก่อนก็ได้ (คือไม่ทรงยืนยันหรือปฏิเสธสิ่งนี้ เพราะถือว่าเป็นปัญหารอง) สิ่งที่เราควรสนใจคือสภาพของชีวิตที่เรียกว่าทุกข์ ทุกข์ตามหลักการของพุทธศาสนาคือการรวมสองสิ่งเข้าด้วยกัน อันได้แก่ (๑) การที่คนเราเกิดมาแล้ว ต้องแก่ ต้องเจ็บป่วย และต้องตาย และ (๒) การที่จิตใจของคนเราไม่สามารถยอมรับความจริงตามที่กล่าวมาข้างต้นได้ ในท้ายที่สุดแล้ว ทุกข์ก็มาจากใจของเราเองที่ถูกธรรมชาติ หรือพระเจ้าสร้างมา ให้ไม่สามารถยอมรับความจริงที่เกิดแก่ชีวิต อันได้แก่ความแก่ชรา ความเจ็บป่วย และความตายได้

ชีวิตคนปกติธรรมดาทั่วไปตามทัศนะของพระพุทเจ้าเป็นชีวิตที่มีมดมนในความหมายว่า ธรรมชาติของชีวิตจะกระตุ้นให้เราต้องการสิ่งต่างๆ ที่รวมแล้วอาจจำแนกได้เป็นสองอย่างคือเงินและเกียรติ คนทั้งโลกพยายามแสวงหาสองสิ่งนี้ แต่เมื่อได้สิ่งเหล่านี้มาแล้ว คนเราก็จะพบกับตนเองโดย

ไม่ต้องมีใครมาบอกว่า เงินและเกียรติไม่สามารถถ่วงชีวิตที่ว่างเปล่าให้เต็มได้ ความรู้สึกที่ว่าชีวิตกลางเปล่า จะปรากฏในคนทุกคนในบางช่วงวัยอันเป็นช่วงวัยที่เรากำลังจะอำลาจากโลกนี้ไป จะอย่างไรก็ตาม พระพุทธเจ้าทรงยอมรับว่า สภาพตามธรรมชาติของชีวิตมนุษย์นั้น ชวนให้เข้าใจว่ามีหลายสิ่งหลายอย่างที่สวยงามในโลกนี้และ ในวันที่เรามีความรักเราจะรู้สึกถึงชีวิต นี่เป็นสิ่งสวยงามและให้ความหวังแก่เรา คนที่ประสบความสำเร็จ ในความรักก็จะมีครอบครัว มีลูกมีหลาน และเมื่อชีวิตย่างเข้าสู่สุดท้าย มนุษย์ทุกคนจะเรียนรู้ด้วยตนเองโดยไม่ต้องมีใครมาบอกว่า ชีวิตนี้จริงๆ แล้วว่างเปล่า เราที่เป็นสามี ภรรยา พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย เป็นต้น วันหนึ่งก็ต้องจากโลกนี้ไป ชีวิตข้างหน้าหลังความตายจะมี หรือไม่ ไม่มีใครทราบ สิ่งที่ทุกคนทราบก็คือ เมื่อวันแห่งความจากพรากมาถึง เราเพียงคนเดียวที่รู้ว่าเรากำลังจะจากไป คนอื่นๆ อาจมาแวดล้อมดูแลเราในช่วงเวลานั้น (ในกรณีที่ดีกว่าโชคดี) หรืออาจไม่มีใครเลย มีเพียงเราคนเดียวที่กำลังจะปิดฉากชีวิตที่ดำเนินมายาวนาน ก่อนตาย อาจมีภาพแห่งความหลังทยอยผ่านเข้ามาในห้วงสำนึกที่ค่อยๆ ริบหรี่ลงของเรา และที่สุด ทุกชีวิตก็จะปิดม่านลง เหลือเพียงความมืดมิดแห่งความตาย นี่คือนั่นที่จะเกิดแก่คนทุกคน ตามทศณะของพระพุทธเจ้า แม้พระองค์เอง ก็ไม่สามารถหลีกเลี่ยงสภาพชีวิตตามที่กล่าวมานี้

ความทุกข์อันได้แก่สภาพชีวิตที่เมื่อเกิดมาแล้วต้องแก่เฒ่า ต้องเจ็บป่วย และต้องตายตามที่กล่าวมานั้นเป็นทุกข์ที่ไม่มีใครสามารถเอาชนะได้ พระศาสดาในทุก ศาสนาวันหนึ่งก็ต้องตาย คนที่มีชื่อเสียงในแง่ที่เป็นนักปรัชญา นักวิทยาศาสตร์ นักคณิตศาสตร์ และอื่นๆ ที่เรารู้จักและกำลังศึกษาความคิด ของพวกเขาอยู่เวลานี้ ส่วนใหญ่ตายไปหมดแล้ว พวกเขาจะรู้หรือไม่ว่าตนเองตายไปแล้ว และผลงานของพวกเขาจะมีคนจำนนไม่น้อยศึกษาอยู่ (เพราะการจะรู้คนเราจะต้องมีชีวิต แต่ตอนนี้ทุกคนตายไปแล้ว เหมือนเวลาที่เรานอนหลับสนิท ไม่ฝัน เราจะไม่ว่าเรากำลังนอนหลับต่อเมื่อตื่นขึ้น เราจึงทราบ) เรื่องนี้ไม่มีใครตอบได้ จะอย่างไรก็ตาม ทุกข์ตามธรรมชาติที่เรากล่าวถึงข้างต้นก็เป็นเพียงครึ่งหนึ่งของทุกข์ที่พุทธศาสนาสอน พระพุทธเจ้าสอนว่า แม้เราจะไม่สามารถเอาชนะ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตาย ที่เป็นปรากฏการณ์ทางชีว วิทยาได้ แต่เรา ก็สามารถที่จะพบหนทางเพื่อที่จะอยู่กับสิ่ง เหล่านี้ โดยที่สภาพชีวิตตามที่กล่าวมานี้ ไม่มีผลทำให้เราทุกข์ใจ ซ้ำสองเข้าไปอีก (เกิด แก่ เจ็บ และตาย อาจเรียกว่าทุกข์ทางกาย ส่วนการรับสภาพชีวิตเช่นนี้ไม่ได้อาจเรียกว่าทุกข์ใจ ทุกข์ใจเป็นสิ่งที่เราสามารถเอาชนะได้ นี่คือห ลักการพื้นฐานของพระพุทธศาสนา)

การที่พระพุทธศาสนาเริ่มต้นที่ความจริงอันเป็นธรรมชาติของชีวิตปัจเจกบุคคลนี้ ไม่ควรเข้าใจว่าพุทธศาสนาจะไม่สนใจความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตของผู้คนในสังคมด้วยกัน ตรงกันข้าม การเริ่มต้นที่จุดนี้ที่สุดแล้วก็เพื่อทำให้ผู้คนในสังคมพิจารณาว่าชีวิตของผู้อื่นก็เหมือนกับชีวิตของเราในแง่ที่ว่าทุกคนต่างก็เป็นเพื่อรวมทุกข์ของกันและกัน หลักคำสอนเรื่องความรัก ความเมตตา มิตรภาพ การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน โดยไม่จำกัดเชื้อชาติศาสนา และความแตกต่างๆ อื่นๆ เช่นเป็นมนุษย์หรือว่าเป็นสัตว์ ก็มีรากฐานมาจากการที่พุทธศาสนาพิจารณาธรรมชาติอันเป็นสากลของมนุษยชาตินี้เอง กล่าวง่ายๆ คือ ไม่ว่าใครจะนับถือศาสนาอะไร คริสต์ ฮินดู เซน อิสลาม ขงจื้อ เต๋า พุทธ เป็นต้น พุทธศาสนาก็มองว่า ผู้คนที่แตกต่างกันในนามของศาสนาเหล่านี้แต่แล้วก็คือมนุษย์ที่มีธรรมชาติข้างในเหมือนกัน มนุษย์ไม่ได้มีศาสนาแต่กำเนิด ศาสนาเป็นสิ่งที่สังคมหยิบยื่นให้แก่เราหลังจากที่เราเกิดมาแล้วเท่านั้น ศาสนาเปลี่ยนได้ แต่ธรรมชาติอันเป็นนิรันดร์ของมนุษย์ไม่อาจเปลี่ยนแปลง ชาวมุสลิม

เมื่อเกิดมาแล้วก็ต้องแก่ชรา เจ็บป่วย และตายในวันหนึ่ง ทั้งหมดนี้ไม่ต่างจากสภาพที่เกิดแก่ชีวิตของชาวพุทธ ชาวคริสต์ ชาวฮินดู เป็นต้น เมื่อมองว่ามนุษย์ทุกรูปทุกนามเป็นเพื่อนร่วมเกิด ร่วมแก่ ร่วมเจ็บ และรวมตายเช่นนี้ การวิวาทกันจะในนามศาสนาหรืออะไรก็ตามแต่ย่อมนำไปให้เกิดความสังเวช ความสังเวชนั้นที่สุดจะนำพาจิตใจของเราก้าวไปสู่จุดหนึ่งอันเป็นจุดที่เราทุกฝ่ายต่างก็ร่วมรู้สึก เราเป็นสหายร่วมจักรวาลของกันและกัน

๔) **คาลิล ยิบราน และ รูมี ในฐานะแรงบันดาลใจสำหรับชาวมุสลิม** สองท่านที่เราเอ่ยนามถึงข้างต้นเป็นกวีที่มีชื่อเสียง ยิบรานนับถือศาสนาคริสต์ แต่เติบโตในดินแดนที่ประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศนับถือศาสนาอิสลาม นักวิชาการที่ศึกษาแนวคิดของยิบรานตามที่ปรากฏในงานเขียนของเขาส่วนใหญ่เชื่อว่า ยิบรานได้รับอิทธิพลจากศาสนาอิสลามนิกายซูฟี ส่วนรูมินั้นเป็นกวีชาวมุสลิมเป็นผู้ที่เลื่อมใสในศาสนาอิสลามนิกายซูฟี เพื่อให้เข้าใจบุคคลที่เราจะใช้เป็นกระจกส่องศาสนาอิสลาม เราจำเป็นต้องพูดถึงศาสนาอิสลามนิกายซูฟี สักเล็กน้อย

ศาสนาอิสลามตามที่ปรากฏทั่วไปและตามที่คนส่วนใหญ่ที่ไม่ได้นับถือศาสนาอิสลามรู้สึกเป็นศาสนาของหมู่ชน อะไรก็ตามที่เป็นเรื่องของหมู่ชน เรามักเข้าใจต่อไปว่าสิ่งนั้นจะมีอำนาจกดดันให้ปัจเจกบุคคลหรือไม่สนใจความเป็นปัจเจกบุคคลของตน เวลาที่เราเห็นคนจำนวนมากไหลไปสู่อันตราย สิ่งที่เราจะพบคือ คนแต่ละคนจะสูญเสีย ความเป็นตัวของตัวเอง ปัจเจกภาพของแต่ละคนจะถูกละลายให้กลายเป็นหนึ่งเดียวกับพหุภาพ อันได้แก่บรรยากาศที่ทุกคนรู้สึกเหมือนกัน ทำเหมือนกัน ไม่มีใครแสดงความเป็นตัวของตัวเองได้ภายในสถานการณ์ที่เรียกว่าพหุภาพนั้น ศาสนาอิสลามก็เช่นเดียวกัน คนส่วนใหญ่ในโลกมองว่าศาสนานี้เป็น ศาสนาที่มีอำนาจหลอมรวมคนจำนวนมากให้คิดเหมือนกัน ทำเหมือนกัน รู้สึกเหมือนกัน เรื่องนี้จะเป็นจริงเพียงใดเราอาจถกเถียงกันได้ แต่ในความรู้สึกของบุคคลภายนอกที่มองเข้าไปในศาสนาอิสลาม ศาสนานี้จะมีลักษณะเช่นนั้น

แต่นิกายหนึ่งของศาสนาอิสลามคือนิกายซูฟีที่ไม่มีลักษณะเหมือนศาสนาอิสลาม โดยทั่วไปตามที่กล่าวมานั้น เราจะเข้าใจแนวคิดของยิบรานและรูมีมากขึ้นหากเราเริ่มที่การพิจารณาว่าศาสนาอิสลามนิกาย ซูฟีมีลักษณะเป็นอย่างไร ต่อไปนี้คือสาระสำคัญของนิกายซูฟี

(ก) **เน้นประสบการณ์ส่วนบุคคลในการเข้าถึงพระเจ้า** ศาสนาเทวนิยมโดยส่วนใหญ่เป็นศาสนาเชิงสังคม เวลาที่ทำพิธีกรรมทางศาสนาก็มักทำในรูปของคนหมู่มาก นิกายซูฟีเห็นว่าประสบการณ์ทางศาสนาควรเป็นเรื่องปัจเจกบุคคล อธิบายว่า เมื่อเราอยู่กับคนจำนวนมาก บรรยากาศอาจนำพาเราไปหาสิ่งที่เราเข้าใจว่าเป็นแก่นสารของศาสนา เช่นการสวดมนต์นมัสการพระเจ้า นิกายซูฟียอมรับการทำศาสนพิธีในรูปของมหาชน แต่ก็มีความเห็นว่าการทำพิธีที่กระทำโดยคนจำนวนมากนั้นไม่เพียงพอที่จะให้บุคคลเข้าถึง เข้าใจ และดื่มด่ำกับแก่นของศาสนา ในศาสนาอิสลามพระเจ้าคือหัวใจของศาสนาในความหมายว่า หากบุคคลเข้าถึงพระเจ้า จิตวิญญาณของเขาจะได้สัมผัสความจริง ความงาม และความดี อย่างยากที่จะอธิบายให้คนอื่นเข้าใจ เพื่อให้เข้าใจแนวคิดของนิกายซูฟีในเรื่องการเน้นประสบการณ์ส่วนบุคคลในการเข้าถึงแก่นของศาสนาอิสลาม ผู้เขียนขอยกกวีนิพนธ์เรื่อง คีตาญซลี ของรพินทรนาถ ฐากูรมา เปรียบเทียบกวีนิพนธ์เล่มนี้เนื้อหาหลักกล่าวถึงความรู้สึกนึกคิดของผู้แต่งที่มีต่อพระเจ้า เป็นเจ้าของเขา ใจความหลักของหนังสือทั้งเล่มอยู่ที่การพรรณนาว่าผู้แต่งรู้สึกอย่างไรต่อพระเจ้า จากพื้นฐานของปัจเจกบุคคล ตอนหนึ่งของ คีตาญซลี กล่าวทำนองว่า เลิกแสวงหาพระเจ้าจากโบสถ์ วิหาร หรือ อารามเสียเถิด พระผู้เป็นเจ้าไม่ได้สถิตที่อยู่นั้น

พระเจ้าทรงสถิตอยู่กับชาวนาที่กำลังตรากตรำทำงานหนักในทุ่งนา ทรงประทับอยู่กับเหล่ากรรมกรที่กำลังหุงหิมเพื่อสร้างถนนอยู่ท่ามกลางแสงแดดที่แผดกล้า นี่คือนิยามอย่าง ความรู้สึกของผู้แต่งคิตาญชลีที่มีต่อพระเจ้าของเขา

เราจะเห็นว่า พระเจ้าแบบนี้จะไม่ปรากฏในหมู่คนจำนวนมากที่กำลังกระทำกิจกรรมทางด้านศาสนพิธีอยู่ด้วยกันเป็นจำนวนมากๆ แต่จะปรากฏเมื่อบุคคลปลีกตัวออกมาอยู่กับตนเองในความเงียบสงัดแห่งความคิด จะเกิดบางสิ่งบางอย่างขึ้นในจิตวิญญาณของบุคคล นิกายที่ซูฟีคิดว่า สิ่งที่เกิดโดยตรงแก่จิตวิญญาณของชาวมุสลิมอันเป็นผลมาจากการปลีกตนออกมาสู่ความวิเวกแล้ว ไตร่ตรองหาความหมายของการมีชีวิตท่ามกลางจักรวาลอันกว้างใหญ่ไพศาลนี้ เป็นสิ่งที่มีค่ามาก ชีวิตของเราไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้อย่างลงลึกถึงรากจากการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาท่ามกลางคนหมู่มาก แต่จะเกิดเมื่อเราอยู่กับตนเองในความเงียบสงัด ในสภาพเช่นนั้น ซูฟีเห็นว่าเป็นโอกาสที่ดีที่สุดที่บุคคลจะคำนึง ไตร่ตรอง และทำความเข้าใจพระเจ้า

อาจมีความเข้าใจว่าพระเจ้าคืออะไรที่แตกต่างกันมากบ้างน้อยบางในหมู่ผู้ที่นับถือศาสนาอิสลาม ตามทัศนะของมุสลิมบางคน พระเจ้าอาจอยู่ในรูปของบุคคล แต่ในทัศนะของมุสลิมบางคน พระเจ้าอาจอยู่ในรูปของอะไรบางอย่างที่เป็นนามธรรม นิกายซูฟีมีแนวโน้มที่จะเข้าใจพระเจ้าแบบที่สอง เพื่อให้ท่านผู้อ่านเข้าใจว่าพระเจ้าแบบนี้เป็นอย่างใด เราอาจนึกถึงคนสองคนคือสปิโนซากับท่านพุทธทาสก็ได้ ครั้งหนึ่ง อัลเบิร์ต ไอน์สไตน์ถูกถามว่า ท่านเชื่อว่าพระเจ้า มีอยู่หรือไม่ เขาตอบว่า ในสมัยที่เขาเป็นเด็ก ครอบครัวให้อ่านคัมภีร์ไบเบิล เรื่องเล่าเกี่ยว กับพระเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์ ไบเบิลไม่ชวนให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาในทัศนะของไอน์สไตน์ เขาเลยไม่สนใจที่จะศึกษาแนวคิดเรื่องพระเจ้าจากคัมภีร์ไบเบิล มาตั้งแต่นั้น แต่เมื่อเติบโตขึ้น เขาได้เรียนรู้ว่ามีแนวคิดเกี่ยวกับพระเจ้าอีกแบบ ตัวอย่างเช่นที่ปรากฏในงานนิพนธ์ของนักปรัชญาชื่อสปิโนซา ไอน์สไตน์กล่าวว่า หากพระเจ้าเป็นอย่างที่สปิโนซาอธิบายไว้เขายินดีและเต็มใจที่จะบอกว่าเขาเชื่อว่าพระเจ้ามีจริง^{๙๔} ถามว่าพระเจ้าแบบที่สปิโนซาอธิบายไว้เป็นอย่างใด ตอบสั้นๆว่า ในทัศนะของนักปรัชญาท่านนี้ เราจะเข้าใจแนวคิดเรื่องพระเจ้าก็ด้วยการสังเกตโลกธรรมชาติอันได้แก่จักรวาลทั้งหมดตามที่ปรากฏแก่เราอยู่นี้ มนุษย์ทราบดีว่าตนเองไม่ได้สร้างตัวเองขึ้นมาให้ปรากฏในจักรวาล เราเป็นผลผลิตของใครหรืออะไรสักอย่างอายุขัยของมนุษย์เมื่อเทียบกับจักรวาลทั้งหมดนับว่าเป็นสิ่งเล็กน้อยมาก เทียบได้กับจุลินทรีย์เล็กๆ ที่ล่องลอยอยู่ท่ามกลางอวกาศที่เวิ้งว้างกว้างใหญ่ สปิโนซากล่าวว่า จักรวาลตามที่ปรากฏ นี้ไม่น่าจะเกิดได้ด้วยตนเอง ความคิดที่ว่าจะต้องมีที่มาของจักรวาลนั้นอาจนำพาเรา ให้ไปหาเรื่องนั้นเรื่องนี้ (เช่นเรื่องบิกแบงในทัศนะของนักปรัชญาและนักวิทยาศาสตร์สมัยใหม่บางคน) แต่ที่สุดแล้ว ก็จะมีคำถามว่า สิ่งที่เราคิดถึงนั้นสามารถเกิดมีได้เองหรือไม่ เขาคิดว่าไม่ นี่คือนิยามที่นักปรัชญาท่านนี้สรุปความว่า สิ่งต่างๆ ในจักรวาลอาจ แบ่งออกได้เป็นสองชนิดคือ (๑) สิ่งที่เกิดขึ้นโดยที่ตนเองไม่ได้สร้างตัวเองขึ้นมา ตัวอย่างของสิ่งเหล่านี้ก็เป็นคน สัตว์ พืช ดวงดาว ดวงอาทิตย์ เป็นต้น (๒) สิ่งที่มีอยู่ในฐานะสิ่งที่จำเป็นสำหรับตอบคำถามว่า สิ่งแรกปรากฏขึ้นในจักรวาลได้อย่างไร พระเจ้าในทัศนะของสปิโนซาคือสิ่งที่สอง (Spinoza, Ethics, part one: of God) ท่านพุทธทาสแม้จะเป็นภิกษุในพุทธศาสนาอันเป็นศาสนาที่ไม่สอนเรื่องพระเจ้าสร้างมนุษย์และจักรวาล แต่ก็มีความเห็นที่ สุดแล้วต้อง

^{๙๔} Einstein, A. *Ideas and Opinions: The Modern Library*, (New York City: Random House Publishing Group, 1994), p.39-58.

มีคำอธิบายสุดท้ายว่าสิ่งต่างๆ ในจักรวาลเกิดมาจากไหน และเกิดได้อย่างไร ท่านพุทธทาสเห็นว่า นอกจากคำว่าพระเจ้าอาจมีคำที่ใช้ในศาสนาอื่นเช่นพุทธศาสนาที่อาจเทียบได้คำว่าพระเจ้า พุทธศาสนาเรียกสิ่งนี้ว่าธรรม พระพุทธเจ้าตรัสรู้ธรรม ธรรมที่ทรงตรัสรู้พระองค์ไม่ได้สร้างขึ้นเอง แต่มีมาก่อนที่จะมีมนุษย์ยาวนานมาก ธรรมคือสภาพที่สิ่งทั้งหลายดำรงอยู่ในความสัมพันธ์เชิงสาเหตุและผล ท่านพุทธทาสกล่าวว่า การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าอาจอธิบายให้เข้าใจง่ายขึ้นด้วยการเปรียบเทียบกับ การค้นพบกฎเกณฑ์ในโลกธรรมชาติโดยนักวิทยาศาสตร์^{๔๕}

เราทราบดีว่านักวิทยาศาสตร์ไม่ได้สร้างกฎเกณฑ์เกี่ยวกับจักรวาล นักวิทยาศาสตร์เป็นเพียงผู้ค้นพบเท่านั้น ถ้ามองว่ากฎเกณฑ์ในธรรมชาติที่นักวิทยาศาสตร์ค้นพบแล้วเพียงบางส่วนนี้มาจากไหน ท่านพุทธทาสกล่าวมาว่ามาจากสิ่งที่พุทธศาสนาเรียกว่าธรรม หากสปีโนซาต้องตอบคำถามนี้ เขาก็ยอมจะต้องตอบว่า มาจากพระเจ้านั่นเอง

ย้อนกลับมาที่ไอน์สไตน์อีกครั้ง นักวิทยาศาสตร์ท่านนี้กล่าวเอาไว้หลายต่อหลายครั้งว่า ศาสนากับวิทยาศาสตร์เป็นสิ่งที่เกื้อกูลกัน วิทยาศาสตร์ทำให้ศาสนาไม่มลาย ส่วนศาสนาช่วยให้วิทยาศาสตร์มีแรงบันดาลใจในการค้นหาความจริงในโลกธรรมชาติ ชูฟิเป็นนิกายที่ไม่ได้ปฏิเสธว่าเราไม่สามารถเข้าใจพระเจ้าในรูปของบุคคลได้ เป็นไปได้ที่ชาวมุสลิมจะจินตนาการเห็น พระเจ้าในลักษณะที่เป็นบุคคล แต่ประเด็นที่นิกายชูฟิตั้งคำถามคือ หากเราคิดว่า ความเชื่อเรื่องพระเจ้าสมควรได้รับการสนับสนุนด้วยประสบการณ์ของบุคคลเกี่ยวกับพระเจ้า ก็น่าคิดว่า จะมีชาวมุสลิมสักกี่คนที่เคยเห็นพระเจ้าที่เป็นบุคคลด้วยตาของตนเอง แต่ถ้าเราเข้าใจว่าพระเจ้าเป็นนามธรรม เป็นต้นกำเนิดของระเบียบในธรรมชาติ และสิ่งต่างๆ ที่ปรากฏในธรรมชาติ บุคคลย่อมสามารถสัมผัสพระเจ้าได้เสมอด้วยตัวของเขาเองในชีวิตประจำวัน ทำไมรพินทรนาถ ฐากูรจึงกล่าว ว่าพระเจ้าไม่ได้สถิตอยู่ในโบสถ์วิหาร แต่ทรงสถิตอยู่กับคนยากไร้ที่ทำงานหามรุ่งหามค่ำ เพื่อให้ตนและครอบครัวอยู่รอดไปเป็นวันๆ คำตอบคือ พระเจ้าในความหมายนี้เป็นสิ่งที่เราสามารถสัมผัสได้ นิกายนี้ก็คิดอย่างนี้ มีข้อที่น่าพิจารณาอีกอย่างหนึ่ง คือ ตามทัศนะของนิกายชูฟิ พระเจ้าคือต้นกำเนิดหรือแรงบันดาลใจให้เรามองเห็นและเข้าถึงว่าอะไรคือความดี ความงาม และความจริง พระเจ้าที่เป็นนามธรรมเหมาะที่สุดที่จะเป็นต้นตอของแรงบันดาลใจให้นักวิทยาศาสตร์ค้นหาว่าอะไรคือกฎเกณฑ์ในโลกธรรมชาติที่เมื่อรู้แล้วจะเป็น ประโยชน์ในเชิงความจริงแก่มนุษยชาติ พระเจ้าในรูปของนามธรรมนี้เหมาะที่สุดที่จะเป็นแรงบันดาลใจให้นักจริยศาสตร์ค้นหาว่าอะไรควรถือว่าเป็นความดีในชีวิตของมนุษย์ พระเจ้าที่เป็นนามธรรมนี้ในทัศนะของรพินทรนาถ ฐากูร ทรงสถิตอยู่กับคนจน พระเยซูที่สอนว่าเป็นเรื่องที่ยากยิ่งนักที่คนรวยจะได้ไปสวรรค์ นี่แปลว่าอะไร แปลว่าพระเจ้าที่เป็นนามธรรมไม่เคยเห็นว่าเป็นเงิน ทองคือความหมายของชีวิตมนุษย์ ไม่มีคนรวยคนใดได้รับการยกย่องด้วยเหตุว่าเขาเป็นคนที่ครอบครองโภคทรัพย์มากที่สุดในจักรวาล และพระเจ้าแบบนี้แหละที่เป็นแรงบันดาลใจให้ศิลปินค้นหาว่าอะไรควรถือว่าเป็นความงามในทางศิลปะ เราทราบกันดีว่านิกายชูฟิ เป็นนิกายหนึ่งในศาสนาอิสลามที่ได้ให้กำเนิดศิลปินทั้งที่เรารู้จักและไม่รู้จัก ศิลปะในทัศนะของนิกายชูฟิอยู่ใกล้ชิดกับพระเจ้า ผู้เข้าถึงศิลปะย่อมคือผู้ที่เราอาจกล่าวได้ว่าอยู่ใกล้พระเจ้า

^{๔๕} พุทธทาสภิกขุ. ใจความแห่งคริสต์ธรรมเท่าที่พุทธบริษัทควรทราบ. กรุงเทพมหานคร: ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๒๒), หน้า ๒๘-๕๘.

(ข) **ให้ความสำคัญแก่ศิลปะ** ศาสนาทุกศาสนาเป็นบ่อเกิดของศิลปะไม่มากนักน้อย ในโลกมุสลิมเองก็มีศิลปะ ตามแบบฉบับของศาสนาอิสลาม เมื่อกล่าวถึงนิกายซูฟี เป็นที่รับรู้กันทั่วไปว่า นิกายนี้ เป็นบ่อเกิดของงานศิลปะแขนงต่างๆ โดยเฉพาะดนตรีกับกวีนิพนธ์ น่าถามว่า ทำไม หรือ เพราะเหตุใด นิกายนี้จึงเห็นความสำคัญของงานศิลปะ เราจะอภิปรายเรื่องนี้สืบไปดังต่อไปนี้

โดยภาพรวมทั่วไป อาจกล่าวได้ว่ามนุษย์ถูกสร้างมาให้มีสองสิ่งที่สำคัญในตัว สิ่งแรกคือ เหตุผล สิ่งที่สองคืออารมณ์ความรู้สึก ตามที่นักปรัชญาโดยทั่วไปเข้าใจ เหตุผลเป็นเครื่องตามธรรมชาติเพื่อการเข้าใจหรือเข้าถึงบางสิ่งบางอย่าง เราอาจเรียกสิ่งเหล่านี้ด้วยคำรวมๆว่า วิทยาการ ตัวอย่างของวิทยาการก็เช่นวิทยาศาสตร์และคณิตศาสตร์ ในการเรียนรู้วิทยาศาสตร์และคณิตศาสตร์ สิ่งที่เราต้องมีคือเหตุผล เหตุผลในที่นี้หมายถึงความสามารถที่จะเรียนรู้และเข้าใจวิทยาศาสตร์และคณิตศาสตร์ เป้าหมายของเหตุผลจะเรียกว่า ไม่เกี่ยวข้องกับความงาม หรือความดี อารมณ์ความรู้สึก เป็นเครื่องมือตามธรรมชาติเพื่อเข้าถึงบางสิ่งบางอย่างขอให้สังเกตว่าสิ่งที่เป็นเป้าหมายในการเข้าถึงด้วยอารมณ์ความรู้สึกนั้นคือสิ่งที่เราเรียกกันโดยรวมว่าศิลปะ ยกตัวอย่างเช่น เราฟังดนตรี ไม่มีใครใช้เหตุผลในการเรียบเรียงดนตรี เมื่อดนตรีสร้างด้วยสิ่งที่ไม่ใช่เหตุผล การรับรู้ก็ต้องใช้สิ่งเดียวกันนี้ เชื่อว่าสิ่งที่เกี่ยวข้องกับดนตรีคืออารมณ์ความรู้สึก

ทั้งเหตุผลและอารมณ์ความรู้สึกเป็นเครื่องมือตามธรรมชาติเพื่อการพัฒนาตนนิกายซูฟี เข้าใจว่าชีวิตมนุษย์จะสมบูรณ์ ไม่ได้หากสองสิ่งนี้ไม่ได้รับการพัฒนาเท่าเทียมกันในพุทธศาสนาเองก็มี ความเข้าใจเช่นเดียวกันนี้ ดังปรากฏในพระสูตรที่ชื่อ มงคลสูตร ซึ่งในพระสูตร นั้นพระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงสิ่งที่เป็นมงคลเอาไว้ ๓๘ ประการ และหนึ่งในมงคล ๓๘ ประการ นั้นมีศิลปะรวมอยู่ด้วย คำว่า มงคลหมายความว่าสิ่งที่เมื่อบุคคลเข้าถึงแล้ว ชีวิตของเขาจะถูกยกระดับขึ้น ถ้ามวยกระดับอะไร ตอบว่ายกระดับเหตุผลและความรู้สึก

ผู้คนจำนวนมากที่รู้สึกเกลียดและกลัวศาสนาอิสลามเข้าใจว่าศาสนานี้เป็นศาสนาที่ไร้หัวใจ ความเข้าใจนี้ไม่น่าจะถูกต้อง ในโลกมุสลิมนั้น เราจะพบเห็นศิลปะอันเป็นเครื่องหมายแสดง ความอ่อนโยนในจิตใจของผู้คนที่อยู่ในดินแดนที่ศิลปะเหล่านั้น ถือกำเนิดการแต่งบทกวีก็เป็นการ ทำงานศิลปะในรูปแบบหนึ่ง หากมีกวีมุสลิม (ดังเช่นรุมิที่เราจะกล่าวถึงในบทความนี้) ก็แปลว่า ศาสนาอิสลามเองก็เห็นความสำคัญของการขัดเกลาจิตใจศาสนิกของตนให้อ่อนโยนด้วยศิลปะ ว่าไปแล้ว การสวดมนต์ที่เรียกว่าการละหมาดของชาวมุสลิม นั้นเต็มไปด้วยท่วงทำนองที่กินใจ นี่เป็น ตัวอย่างของประจักษ์พยานที่แสดงว่าศาสนาอิสลาม ไม่ใช่ศาสนาที่ไร้หัวใจ (ในความหมายของการ เป็นศาสนาที่ไม่สนใจศิลปะ) ตามที่ผู้คนจำนวนหนึ่งในโลกเข้าใจ

ดูเหมือนว่านิกายซูฟีจะเป็นนิกายในศาสนาอิสลามที่เน้นความสำคัญของดนตรีและกวีนิพนธ์ในแง่ที่เป็นเครื่องมือเพื่อเข้าถึงพระเจ้า การเน้นนี้เข้มข้นกว่าที่พบในศาสนาอิสลาม โดยทั่วไป น่าคิดว่าทำไมซูฟีจึงเข้าใจว่าดนตรีและกวีนิพนธ์เป็นเครื่องมือเพื่อการเข้าถึงพระเจ้า เราจะใช้เนื้อที่ตรงนี้เพื่ออภิปรายประเด็นนี้สักเล็กน้อย ในทางปรัชญาตะวันตก มีนักคิดเป็นจำนวนมากที่ เห็นว่า การพิสูจน์ว่าพระเจ้านั้นมีอยู่สามารถทำได้ ด้วยวิธีการใช้เหตุผล ตัวอย่างของนักปรัชญาที่คิด เช่นนี้ก็เช่น ทอมัส อะไควนัส และสปีโนซา ท่านเหล่านั้นเป็นที่รู้จักกันดีเพราะเป็นผู้ที่เสนอวิธีการ พิสูจน์ว่าพระเจ้านั้นมีอยู่ห้าประการ ส่วนท่านที่สองก็เป็นที่รู้จักกันดีในฐานะผู้ใช้วิธีการทางคณิตศาสตร์ (เรขาคณิต) เพื่อพิสูจน์ว่าพระเจ้าจะต้องมีอยู่ ที่นักคิดตะวันตกนิยมใช้เหตุผลในการพิสูจน์ว่าพระเจ้านั้นมี

อยู่คงเนื่องมาจากอารยธรรมตะวันตกที่พัฒนามาคู่เคียงกับวิทยาศาสตร์และคณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์นั้นเป็นศาสตร์ที่ศึกษาความจริงตามธรรมชาติ ส่วนคณิตศาสตร์เป็นศาสตร์ที่ศึกษาว่าความรู้ที่เอียงไม่ได้นั้นเป็น อย่างไร เราทราบดีว่าสองบวกสองย่อมเป็นสี่ ความจริงนี้เป็นความจริง ทางคณิตศาสตร์เคยจริงเมื่อหมื่นปีที่แล้ว เวลานี้ก็ยังจริงอยู่ นักปรัชญาตะวันตกจำนวนมากเห็นว่า หากเราสามารถทำให้การพิสูจน์ว่าพระเจ้ามีอยู่อยู่ในรูปข้อความทางคณิตศาสตร์ ความมีอยู่ของพระเจ้านี้จะเป็นสิ่งที่ไม่อาจมีใครลบล้างได้ สปิโนซากล่าวว่า สิ่งต่างๆ ในจักรวาลแบ่งออกเป็นสองชนิดคือสิ่งที่มีอยู่ธรรมดาๆ กับสิ่งที่มีอยู่อย่างจำเป็นสิ่งต่างๆ ในจักรวาลเช่นดวงดาว กาแล็กซี มนุษย์ พืช สัตว์ เป็นต้น เป็นสิ่งที่มีอยู่แบบธรรมดา หมายความว่าสิ่งเหล่านี้สามารถที่จะไม่มีอยู่ก็ได้ เช่นเราอาจจินตนาการว่าในบางยุคจักรวาลนี้ไม่มีมนุษย์ เป็นต้น ในแง่นี้ความมีอยู่ของมนุษย์ก็เป็นความมีอยู่แบบธรรมดา ถ้วยกาแฟก็เป็นสิ่งที่มีอยู่แบบธรรมดา แต่ถ้วยกาแฟนี้ไม่สามารถมีได้หากปราศจากผู้ออกแบบ และสร้างถ้วยกาแฟออกมาจากแบบนั้น ผู้สร้างถ้วยกาแฟในแง่ที่สัมพันธ์กับถ้วยกาแฟสปิโนซาถือว่าเป็นสิ่ง ที่มีอยู่อย่างจำเป็น หมายความว่า หากปราศจากผู้ออกแบบ ถ้วยกาแฟก็ไม่สามารถที่จะปรากฏขึ้นในจักรวาลได้ ทำนองเดียวกัน สิ่งต่างๆ ในจักรวาลก็เปรียบเหมือนถ้วยกาแฟ คือเป็นสิ่งที่มีอยู่อย่างธรรมดา แต่ผู้สร้างจักรวาล (ที่เปรียบได้กับผู้สร้างถ้วยกาแฟ) ในแง่ที่สัมพันธ์กับสิ่งต่างๆ ในจักรวาลจะต้องมีอยู่อย่างจำเป็น หรือจำเป็นต้องมีอยู่ หากปราศจากผู้สร้างจักรวาล จักรวาลย่อมปรากฏขึ้นไม่ได้ และนี่ก็คือการพิสูจน์ว่าพระเจ้ามีอยู่ในทัศนะของสปิโนซาและนักปรัชญาตะวันตกจำนวนหนึ่ง แนวคิดของนักปรัชญาเหล่านี้ ในรายละเอียดอาจแตกต่างกัน แต่โดยสสารก็คล้ายกัน คือใช้เหตุผลหรือความคิดเพื่อจูงใจเราให้เชื่อว่าพระเจ้าจะต้องมีอยู่

แต่ศาสนาอิสลามนิกายซูฟีไม่คิดว่าเราจะสามารถจูงใจใครให้เชื่อว่ามีพระเจ้าด้วยเหตุผลอย่างนี้นักปรัชญาตะวันตกจำนวนหนึ่งกระทำ นิกายซูฟีว่าไปแล้วก็คิดคล้ายกับแนวคิดทางศาสนาที่เชื่อว่ามีพระเจ้าขอลินเดีย คือไม่เห็นความสำคัญของการใช้เหตุผลในการเข้าถึง สิ่งที่มีความหมายมากๆ ในทางศาสนาและศิลปะ ไม่มีนักคิดอินเดียคนใดที่เห็นว่าเราสามารถใช่วิธีการทางคณิตศาสตร์หรือตรรกวิทยาเพื่อพิสูจน์ว่าพระเจ้ามีอยู่ ที่นักคิดอินเดียและมุสลิมนิกายซูฟีเห็นเช่นนี้ด้วยเหตุผลว่าในการเข้าถึงสิ่งต่างๆ เราต้องการเครื่องมือที่เหมาะสม มีสามสิ่งในโลกนี้ที่ชีวิตของมนุษย์เกี่ยวข้องด้วย และทั้งสามสิ่งนี้ต้องการเครื่องมือในการเข้าถึงที่แตกต่างกัน อย่างแรกคือความจริงในวิทยาการต่างๆ เช่นวิทยาศาสตร์หรือคณิตศาสตร์ ความจริงแบบนี้ต้องการประสาทสัมผัสและเหตุผลในการเข้าถึง สอง ความดี สิ่งนี้เราจะเข้าถึงได้ด้วยศาสนาหรือระบบจริยศาสตร์ที่เทียบได้กับศาสนา จริยศาสตร์บางแบบเช่นที่เสนอโดยนักปรัชญาตะวันตกเชื่อว่า ความดีสามารถ เข้าถึงได้ด้วยเหตุผล เช่นจริยศาสตร์ของคานต์ จริยศาสตร์ที่เรากำลังกล่าวถึงว่าเทียบเท่ากับศาสนาหมายถึงจริยศาสตร์ที่ไม่ใช่วิธีการอย่างเดียวกันกับวิทยาศาสตร์ต่างๆ คานต์เชื่อว่าจริยศาสตร์ของเขาเทียบกับคณิตศาสตร์ คือจริงอย่างไม้อาจจะเอียงได้ เราไม่ได้หมายความว่าจริยศาสตร์แบบนี้เวลากล่าวถึงทัศนะทางด้านจริยศาสตร์ในศาสนาของอินเดียหรือศาสนาอิสลามนิกายซูฟี และสาม ความงาม สิ่งนี้เราสามารถเข้าถึงได้ด้วยศิลปะหรือทัศนะทางสุนทรียศาสตร์แบบต่างๆ

ในทัศนะของศาสนาแบบอินเดียและศาสนาอิสลามนิกายซูฟี การใช้เหตุผลเพื่อเข้าถึงพระเจ้าเป็นการใช้เครื่องมือที่ไม่ตรงกับธรรมชาติของสิ่งที่เราต้องการจะเข้าถึง เป็นความจริงว่า หากเราจะปรารถนาเข้าถึงความจริงในทางวิทยาศาสตร์หรือคณิตศาสตร์ เราต้องใช้ประสาทสัมผัส

(วิทยาศาสตร์) และเหตุผล(คณิตศาสตร์) แต่พระเจ้าไม่ใช่ความจริงแบบนี้ พระเจ้าเป็นบางสิ่งบางอย่างที่เราจะพึงเข้าถึงได้ก็ด้วยความรู้สึก และในทัศนะของศาสนาแบบอินเดียและศาสนาอิสลาม นิกายซูฟี ความรู้สึกที่ว่าเป็นตัวเองที่เป็นรากฐานของศิลปะและที่นิกายซูฟีให้ความสำคัญแก่กวีนิพนธ์และดนตรีก็ด้วยเหตุนี้ โปรดสังเกตว่า บทกวีของ รพินทรนาถ ฐากูร เล่มที่ทำให้ท่านผู้นี้ได้รับรางวัลโนเบลนั้นชื่อ คีตาญชลี อันมีความหมายตรงไปตรงมาว่า การแสดงความนอบน้อมต่อพระผู้เป็นเจ้าด้วยเพลงขับ นี่คือการประจักษ์พยานที่แสดงว่าในทัศนะของท่านผู้แต่งที่เป็นชาวฮินดู เราสามารถเข้าถึงพระผู้เป็นเจ้าได้ด้วยความรู้สึก ไม่ใช่ด้วยเหตุผล

(ค) มีระบบการอบรมจิตที่เรียกว่าจิตภาวนา ลักษณะที่สำคัญประการต่อมาของศาสนาอิสลามนิกายซูฟีคือเป็นนิกายที่มีระบบการไคร่ครวญไตร่ตรองทางจิตอย่างที่เราเรียกกันศาสนาตระกูลอินเดีย (เช่น พุทธ และ ฮินดู) ว่าการทำจิตภาวนา การที่นิกายซูฟีที่มีระบบจิตภาวนาเป็นเรื่องที่เราสามารถเข้าใจได้หากเราจะเริ่มต้นด้วยการพิจารณาว่า ในทัศนะของซูฟี ชีวิตมนุษย์ผูกพันอยู่กับพระเจ้า อย่างแนบแน่น เราเข้าถึงพระเจ้าด้วยอายตนะไม่ได้ พระเจ้าจะไม่มาปรากฏต่อตาของเราเช่นเดียวกัน เหตุผลก็ไม่สามารถทำให้เราสัมผัสพระเจ้าได้ มีเพียงการใช้ความรู้สึกนึกคิดไตร่ตรองอย่างลงลึกเท่านั้นที่จะช่วยให้เราได้สัมผัสพระเจ้า โปรดสังเกตว่า การไตร่ตรองไคร่ครวญถึงพระเจ้าอย่างลึกซึ้งสัมพันธ์กับศาสนาและศิลปะ ศาสนาในทัศนะของซูฟีไม่ใช่เพียงการที่คนจำนวนมากๆ มารวมกันทำกิจกรรมทางศาสนา การอยู่ท่ามกลางคนหมู่มากอาจทำให้เราได้สัมผัสแง่หนึ่งของศาสนาที่เรียกว่าศาสนาในแง่สังคมเท่านั้น ศาสนาในแง่นี้เป็นสิ่งดี เพราะทำให้เรามีเพื่อน มีมิตรสหาย มีคนรู้จัก แต่การได้สัมผัสพระเจ้าเป็นเรื่องที่มุสลิมแต่ละคนจะพึงกระทำด้วยตนเองผ่านการไตร่ตรองไคร่ครวญอย่างลึกซึ้งด้วยตัวของตัวเอง

เวลาที่เรากล่าวถึงสิ่งที่เรียกว่าจิตภาวนา อาจมีความเข้าใจที่แตกต่างกันแบ่งออกเป็นสองแนวคือ (ก) จิตภาวนาเป็นการปฏิบัติทางจิต โดยเน้นที่การเพ่งจิตไปที่สิ่งใดสิ่งหนึ่ง (เช่นพระเจ้า) จิตที่แน่วแน่มิฉะนั้นจะค่อยๆ ทำให้เราก้าวลึกลงไปเรื่อยๆ ระหว่างนั้น จะมีปรากฏการณ์ทางจิตบางอย่าง (เช่นมีสี แสง ที่เราไม่เคยประสบมาก่อนในชีวิต) ปรากฏขึ้น และที่สุด คนผู้นั้น จะรู้ด้วยตนเองว่า ได้เดินทางมาถึงที่สุดแล้ว ความรู้สึกเช่นนี้ เป็นเรื่องของใครของมัน ไม่สามารถบรรยายแก่ผู้อื่นได้ (ข) จิตภาวนาเป็นการใช้ความคิด และอารมณ์ความรู้สึกในระดับปกติธรรมดาเพื่อพิจารณาพิจารณาสิ่งต่างๆ ที่เข้ามากระทบชีวิตเรา ยกตัวอย่างเช่น วันหนึ่ง เรากลับบ้านค่ำมืดเวลาเพราะรถติดมาก เรารู้สึกหิวข้าวอย่างที่ไม่เคยเป็นมาก่อน เมื่อ กลับถึงบ้านแล้ว ภรรยาได้เตรียมอาหารเอาไว้ก่อนแล้ว เธอถามว่าทำไมวันนี้มาค่ำ ผิดปกติ เราตอบว่าวันนี้รถติดมาก ออกมาจากที่ทำงานเวลาเดิม แต่มาถึงบ้านผิดเวลาตามปกติ เมื่อกินข้าวแล้ว เราก็นั่งสนทนากับภรรยาด้วยเรื่องนั้นเรื่องนี้ ก่อนที่จะขึ้นนอน ก่อนหลับ เรานึกถึงความหิวที่ปรากฏแก่เราในวันนี้ เราไม่เคยหิวอย่างนี้มาก่อน เราคิดเรื่องความหิว แล้วก็คิดถึงต่อไปว่า ในโลกเราเวลานี้มีเพื่อนมนุษย์เราในบางประเทศ ที่กำลังประสบชะตากรรมคือไม่มีอาหารเพียงพอแก่การบริโภค เด็กๆ ในประเทศเหล่านี้ต่าง จากลูกของเรา เด็กๆ เหล่านี้ผมขอ จินตนาการเห็นซีโครง นี่คือการหนึ่งของการทำจิตภาวนา จิตภาวนาในแง่ที่สองนี้ต่างจากแง่ แรกคือ แบบที่สอง ผลที่จะเกิดขึ้นคือความเข้าใจโลกและชีวิตมากขึ้นตามลำดับ และเพราะความเข้าใจที่เพิ่มขึ้นตามลำดับนี้เอง พฤติกรรมของเราก็เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีเรื่อยๆ ขึ้นตามลำดับ ด้วย เราบริจาคเงินให้แก่องค์กรการกุศลที่ เชื่อถือได้ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการเยียวยาความหิวโหยของเพื่อนมนุษย์ใน

ซีกโลกที่ขาดแคลนนั่น เวลารถติดไฟแดง บางทีเราก็ก็นึกเด็กขายพวงมาลัยมาแล้วบอกว่าซื้อพวงมาลัย เมื่อให้เงินแก่เด็กแล้ว เราก็ก็นึกว่าหนูเก็บพวงมาลัยของลุงไว้ขายให้คนอื่นต่อละ นี่คือการเปลี่ยนแปลงที่ปรากฏแก่ชีวิตในทางที่ดี ที่เป็นผลมาจากจิตภาวนาแบบที่สอง

จิตภาวนาทั้งสองแบบนี้เป็นสิ่งที่ศาสนาในอินเดียเสนอว่าเราควรทำควบคู่กันไป จิตภาวนาอย่างแรกจะช่วยให้เราเข้าใจตนเองมากขึ้น และด้วยจิตภาวนาแบบนี้ เราจะได้สัมผัสสิ่งที่เป็นเป้าหมายสูงสุดในทางศาสนา ชีวิตในทางศาสนาเป็นชีวิตทางจิตวิญญาณ หากเราที่เป็นศาสนิกชนของศาสนาใดก็ตามแต่ แต่ไม่สามารถสัมผัสสิ่งที่เป็นอุดมคติสูงสุดในทางศาสนา (เช่นพระเจ้า นิพพาน เป็นต้น) ก็อาจกล่าวได้ว่าชีวิตทางศาสนาของเราขาดความสมบูรณ์ไปอย่างน้อยก็ครั้งหนึ่ง แต่ทั้งนี้ไม่ควรเข้าใจว่าจิตภาวนาแบบแรกนี้จะต้องมีความหมายเคร่งครัดประเภทที่ยากซึ่งคนธรรมดาสามัญที่อาศัยอยู่ในโลกสมัยใหม่จะปฏิบัติตามได้ นิกายซูฟีเน้นการที่ศาสนิกชนจะต้องจัดการเวลาในชีวิตของตนส่วนหนึ่งเพื่อการทำจิตภาวนา เพื่อเป็นโอกาสได้สัมผัสพระเจ้าแน่นอนว่าในจิตภาวนานั้นพระเจ้าในทัศนะ(หรือในความรู้สึกนึกคิด) ของแต่ละคนอาจไม่เหมือนกัน นั่นก็ทำให้เรื่องแปลกหรือเป็นปัญหาแต่ประการใดไม่ ในทางตะวันตกนั้น นักคิดในทางศาสนามักเห็นว่าหากเราใช้เหตุผลในการเข้าใจพระเจ้า พระเจ้าที่ปรากฏในเหตุผลของคนแต่ละคนจะไม่ต่างกัน เหมือนกับการคำนวณทางคณิตศาสตร์ที่ไม่ว่าใครจะเป็นคนคำนวณก็ตาม ผลจะออกมาเหมือนกัน แต่พระเจ้าในทัศนะของนิกายซูฟีหาได้มีความหมายอย่างนั้น พระเจ้าคือบางสิ่งบางอย่างที่เปรียบได้กับดวงประทีปที่ผุดขึ้นในจิตวิญญาณของผู้ที่ทำจิตภาวนา ดวงประทีปที่ว่านี้ในประสบการณ์ของแต่ละคนไม่จำเป็นต้องเหมือนกัน แต่ผลที่เกิดจากการได้สัมผัสดวงประทีปแห่งพระเจ้าผู้เป็นเจ้าของทุกคนจะให้บางสิ่งบางอย่างที่เหมือนกันแก่ทุกคน นั่นคือชีวิตที่เฝ้ามองด้วยความรู้สึกว่าตนเองได้เข้าถึงสิ่งที่มีความหมายต่อชีวิตของเรามากที่สุดในทางศาสนาที่เรานับถืออยู่จิตภาวนาอย่างที่สองต่างจากแบบแรกคือ แบบแรกยังผลให้เกิดความเข้าใจตนเอง แต่แบบที่สองยังผลให้เกิดความเข้าใจผู้อื่น มีข้อที่น่าสังเกตว่าศาสนาที่มีการปฏิบัติจิตภาวนามักเป็นศาสนาที่ไม่มีความขัดแย้งกับผู้อื่น ในอินเดียมีสามศาสนาที่เป็นศาสนาหลักคือฮินดู พุทธ และเชน เป็นที่น่าสังเกตว่าความขัดแย้งทางศาสนาถึงขั้น ลูกกลามกลายเป็นสงครามนั้นไม่เคยเกิดระหว่างศาสนาทั้งสามนี้เลย ผู้เขียนคิดว่า นี่เป็นผลมาจากการที่ศาสนาของอินเดียเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นศาสนาที่มีระบบปฏิบัติจิตภาวนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งจิตภาวนาแบบที่สองที่เป็นรากฐานของความเข้าใจผู้อื่น ในทำนองเดียวกัน เหตุผลที่นิกายซูฟีที่ไม่มีปัญหาขัดแย้งกับอิสลามนิกายอื่น หรือศาสนาอื่น ตามทัศนะของผู้เขียน เป็นเพราะว่านิกายซูฟีที่สอนให้ศาสนิกชนของตนไตร่ตรองใคร่ครวญให้ลึกซึ้งและรอบคอบอยู่เสมอว่า มนุษยชาติทั้งหลายทั้งปวงล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่สร้างของพระเจ้าผู้เป็นเจ้าเหมือนกัน ไม่มีใครในโลกนี้ที่ไม่ได้เป็นพี่น้องของเรา ทัศนะนี้คล้ายกับสิ่งที่พระพุทธเจ้าสอนในพุทธศาสนามาก คำว่าเมตตาอันเป็นหลักธรรมพื้นฐานที่สำคัญหลักหนึ่งในพุทธศาสนานั้น ตามตัวอักษรแปลว่าความรู้สึกที่ว่าเพื่อนมนุษย์และสรรพสัตว์ในโลกนี้ล้วนแล้วแต่เป็นแต่มิตรของเรา เมตตา มาจากคำว่า มิตต ในภาษาบาลีซึ่งตรงกับคำว่ามิตรในภาษาสันสกฤต การแผ่เมตตานั้นพระพุทธเจ้า สอนให้ชาวพุทธทำอยู่เสมอ การเจริญเมตตาเป็นส่วนหนึ่งของการเจริญจิตภาวนาในพุทธศาสนา

(ง) การใช้ชีวิตอย่างสำรวมระวัง ศาสนาทุกศาสนาในโลกเป็นบ่อเกิดของวัตรปฏิบัติของสาวกผู้นับถือแตกต่างกันออกไปตามความแตกต่างระหว่างศาสนา นิกายซูฟีต่างจากศาสนาอิสลามนิกายอื่นๆ ตรงที่นิกายนี้เห็นคล้ายๆ กับศาสนาตระกูลอินเดียว่า สิ่งที่แสดงว่าเราเข้าถึงคำสอน

ในทางศาสนานาน้อยเพียงใด ไม่อาจวัดด้วยการสามารถตอบคำถามได้ว่าอะไรคือคำสอนที่เป็นหัวใจของศาสนาของเรา เราจะเข้าใจเรื่องนี้ได้ง่ายขึ้นหากพิจารณาสิ่งที่อาริสโตเติลเสนอไว้ในงานเขียนของเขา อาริสโตเติลกล่าวว่า จริยศาสตร์ในชีวิตจริงของมนุษย์เราให้ดูจากสิ่งที่เขากระทำหมายความว่า เราจะรู้ว่าใครเขาถึง เรื่องความดีตามที่ระบบจริยศาสตร์หรือศาสนาทั้งหลายเสนอไว้ ให้พิจารณาจากการกระทำของเขา อย่าพิจารณาจากสิ่งที่เขาพูด ในพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าก็ทรงสอนว่า คนดีตามที่ศัสนะของพุทธศาสนาต้องประกอบด้วยวิชาและจรณะ วิชาแปลว่าความรู้ หมายถึงรู้ในทางทฤษฎีว่าอะไรคือ ความดี อะไรคือความชั่ว ตามหลักการของพุทธศาสนา แต่การรู้หลักการเพียงอย่างเดียวยังไม่เพียงพอที่จะใช้บอกว่าคนผู้นั้นได้บรรลุความดีตามที่พุทธศาสนาสอนหรือไม่ เขาต้องแสดงออกในทางวาจาและกาย (ซึ่งอนุมานว่าทั้งหมดมาจากใจของเขา) ในลักษณะที่แสดงว่าสิ่งที่เขายกกว่าเขารู้จากพระ พุทธเจ้านั้นมีผลเปลี่ยนแปลงชีวิตของเขาจริง

เมื่อกล่าวถึงเรื่องการสำรวมระวัง ผู้คนโดยทั่วไปมักเข้าใจว่า ไม่มีสิ่งนี้ในศาสนาอิสลาม หากคำว่าอิสลามในที่นี้รวมเอาเนียกาย ซูฟีเข้าด้วย ศัสนะดังกล่าวก็เห็นจะไม่ถูกต้องเนียกายซูฟีเห็นว่าชีวิตทางศาสนาของคนเราไม่ว่าเป็นศาสนาใดก็ตามจะถือได้ว่าเป็นชีวิตที่ประเสริฐดีงามหรือไม่เพียงใดก็ดูจากการใช้ชีวิตของบุคคลผู้นั้น คำว่าสำรวม ระวัง หมายความว่า เราต้องมีกฎเกณฑ์ในการใช้ชีวิตโดยทั่วไป ผู้คนมักไม่เห็นว่าการใช้ชีวิตของตนเองจะเป็นสิ่งที่สร้างความไม่สงบสุขหรือสร้างความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น หากศาสนาใดเห็นความสำคัญของการสำรวมระวัง ศาสนานั้นก็จะสอนให้ศาสนิกชนของตนระมัดระวังว่า ในการใช้ชีวิตประจำวันของเรา เป็นไปได้หรือไม่ที่ชีวิตของเราจะสร้างความเดือดร้อนแก่ ผู้อื่นไม่ทางตรงก็ทางอ้อม หากพิจารณาแล้วพบว่า การใช้ชีวิตของตนเองอาจเป็นสาเหตุ (ทั้งในทางตรงและในทางอ้อม) ที่จะสร้างความเดือดร้อน (ซึ่งบางครั้งอาจอยู่ในรูปของการที่ผู้คนจำนวนหนึ่ง ในสังคมประสบภาวะขาดแคลน) ก็ให้บริหารจัดการมิให้การใช้ชีวิตของตนนั้นสร้างปัญหาตามที่กล่าว

คำว่าการใช้ชีวิตอย่างสำรวมระวังที่เรากำลังอภิปรายกันอยู่นี้ยังหมายรวมเอาการใช้ชีวิตอย่างที่เราเรียกว่าฝึกหัดขัดเกลาตนเอง เวลาที่กล่าวถึงเรื่องการฝึกหัดขัดเกลาตน ผู้ที่ศึกษาศาสนาตระกูลอื่นเดี๋ยวมักจะเข้าใจทันที ยกตัวอย่างเช่นชีวิตของพระสงฆ์ในพุทธศาสนา โดยอุดมคตินั้น พระสงฆ์คือผู้ที่พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบว่าใช้ชีวิตเหมือนนก นกนั้นมีเพียงสองปีกก็อาจที่จะโบยบินไปสู่สถานที่ที่ตนต้องการได้ นกไม่มีภาระผูกพัน ไม่มีสมบัติที่จะต้องห่วงหาเหวน ชีวิตจึงมีอิสระภาพที่จะโบยบินไป ณ ที่ใดก็ได้ ตามที่ใจปรารถนา พระพุทธเจ้าทรงคาดหวังว่าพระภิกษุในพุทธศาสนาก็จะต้องมีชีวิตที่เป็นอิสระอย่างนั้น พระสงฆ์ได้รับอนุญาตโดยวินัยให้ครอบครองทรัพย์สินส่วนตัวได้เพียงบาตรและจีวรเท่านั้น สถานที่พำนักของพระภิกษุเป็นสมบัติกลาง ไม่มีใครเป็นเจ้าของ เมื่อพระภิกษุรูปหนึ่งลาจากสถานที่อยู่ของตนเพื่อไปพำนักในที่อื่น สถานที่พำนักเดิมนั้นก็จะมีพระภิกษุรูปอื่นหมุนเวียนเข้ามาอยู่แทน นิกายซูฟีก็เห็นด้วยว่า ชีวิตทางศาสนาที่ดีจะต้องเป็นชีวิตที่ฝึกหัดขัดเกลา ซูฟีไม่เคยเห็นว่าการครอบครองทรัพย์สินจำนวนมากมาคือที่มาของความทุกข์ ตรงกันข้าม การรู้ประมาณว่าชีวิตของเราและครอบครัวควรครอบครองทรัพย์สินมากน้อยเพียงใด จึงจะทำให้ชีวิตตนและครอบครัวอยู่ดีมีสุขอย่างพอดี เป็นสิ่งที่เนียกายซูฟีเสนอให้เราพิจารณา ความรวมนั้นอาจมองว่าเป็นสภาพของชีวิตเดี่ยวๆ ไม่เกี่ยวกับคนอื่นก็ได้ หรือจะมองว่าเกี่ยวข้องกับผู้อื่นก็ได้ การที่เราครอบครองทรัพย์สินกรรมชาติอันเป็นสมบัติกลางของมนุษยชาติ (เช่นผืนดิน) มาก ก็ย่อมทำให้คนที่เขาอยากจนไม่สามารถมีที่ดิน

ครอบครองได้ การใช้ชีวิตอย่างพอประมาณจึงเป็นหนทางที่จะทำให้ชีวิตของเราอยู่รวมกันกับเพื่อนมนุษย์อื่นๆ ได้อย่างมีความสุข เฉลี่ยเจือจางกัน มีความสุขด้วยกันทั่ว ทั้งแผ่นดินนอกจากที่กล่าวมาข้างบน ความหมายอีกอย่างหนึ่งของการมีชีวิตอย่างฝึกหัดขัดเกลาคือการเรียนรู้ความคิดของตนเอง มนุษย์เรานั้น เกิดมาพร้อมธรรมชาติสองอย่างในตัว อย่างแรกคือกิเลส อย่างที่สองคือคุณธรรม คนธรรมดาจำนวนมากในโลกใช้ชีวิตอย่างไม่เคยถามว่าสิ่งที่ทะยาน แล่นอยู่ในใจของตนนั้นคืออะไร แต่หากใครก็ตามแต่ รู้ตนดีว่าตนกำลังพยายามใช้ชีวิตอย่างที่เป็นการฝึกหัด ขัดเกลาค้น สิ่งแรกๆเลยที่เขาจะทำ ก็คือการสำรวจความคิดอ่านของตนเอง เมื่อสำรวจอย่างใจเป็นกลาง เราจะพบว่าในบางวัน เราก็ปล่อยให้กิเลส (ความโลภ ความโกรธ และความหลง) ครอบงำจิตใจ การกระทำของเราภายใต้สภาพจิตใจแบบนี้ย่อมเป็นสิ่งที่ไม่อาจกล่าวได้ว่าบริสุทธิ์สะอาด การกระทำที่ไม่ 'บริสุทธิ์สะอาด' ในทัศนะของซูฟีเป็น การกระทำที่พระเจ้าเป็นเจ้าทรงพิจารณาว่า ต่อไป จะสร้างปัญหาให้แก่คนผู้นั้นเองและสังคมโดยรวม แต่บางวันเราก็อาจเห็นว่า การกระทำของเราเป็นไปตามอำนาจของคุณธรรม (ความเสียสละ ความเมตตารักใคร่ผู้อื่น อยากเห็นเขามีความสุข) และความฉลาดหลักแหลม รู้แยกแยะว่าอะไรคือสิ่งที่เราควรแสวงหาในชีวิต ส่วนสิ่งใดไม่ควรที่เราจะแสวงหามาให้เป็นภาระผูกพันแต่ชีวิต การกระทำเช่นนั้นเราจะสังเกตเห็นเองว่าจะส่งผลให้เกิดความสว่างไสวแก่ชีวิต ความสงบทั้งแก่ตนและคนรอบข้าง ตลอดจนสังคมในวงกว้างออกไปด้วย

ในทัศนะของพุทธศาสนา การใช้ชีวิตอย่างสำรวจจะหวังจะกระทำได้ง่ายขึ้นหากเรารู้จักคิดในเชิงที่สี่หนึ่งเป็นสาเหตุ อีกสิ่งเป็นผล ท่านนันทอันท์ กล่าวไว้ในหนังสือบางเล่มของท่านว่า เมื่อเราเปิดหนังสือเล่มใดก็ตามออกอ่าน หากเราเป็นคนที่มีอุปนิสัยคิดในเชิงความเป็นสาเหตุและผลของสิ่งต่างๆ ในจักรวาล เราจะมองเห็นว่า ในหน้ากระดาษที่เรา กำลังเพ่งพินิจสายตาดู ถ้อยอักษรนั้น มีเมฆ มีแม่น้ำ มีป่า มีต้นไม้ และอื่นๆ อีกมาก แฝงอยู่ในหน้ากระดาษนั้น หนังสือพิมพ์บนกระดาษ กระดาษมาจากต้นไม้ ต้นไม้ได้รับการเจริญด้วยฝน ฝนที่ตกลงมานั้นมาจากเมฆ เมฆมาจากแม่น้ำ การที่แม่น้ำจะกลายเป็นเมฆได้ก็ต้องอาศัยความร้อนจากพระอาทิตย์ เป็นต้น นี่คือลำดับของสิ่งต่างๆ ที่จะเรียงเข้ามาสู่ห้วงแห่งความคิดของเราอันเป็นผลมาจากการที่เราเป็นคน ช่างคิดในเชิงที่สี่ต่างๆ ต่างก็เป็นสาเหตุและผลของกันและกัน หากเรามองเห็นทรัพยากรจำนวนมากในหน้ากระดาษหนังสือ ผลที่จะตามมาก็คือเราจะเป็นคนรักและถนอมหนังสือ ซึ่งนั่นก็คือความรักและการถนอมทรัพยากรธรรมชาติเพื่อให้คงอยู่ให้มนุษย์ได้ใช้สอยในโลกนี้ไปให้นานที่สุดเท่าที่จะนานได้ การสำรวจมรรควัฒนตามที่กล่าวมาข้างต้นเป็นสิ่งที่นักซูฟีเน้นหนักในการสอนศิษย์ โปรดพิจารณาตัวอย่างบทกวีของคาลิล ยิบราน ดังต่อไปนี้

แล้วเศรษฐีคนหนึ่งพูดว่า ได้โปรดกล่าวถึง 'การบริจาคนะ' และท่านตอบว่า เมื่อเธอบริจาคนะทรัพย์สมบัติของเธอ เธอให้แต่เพียงเล็กน้อย ต่อเมื่อเธออุทิศตนเอง นั่นเป็นการให้อย่างแท้จริง ทรัพย์สมบัติของเธอนั่นเอง จะเป็นสิ่งอื่นใด นอกจากสิ่งที่เธอเก็บและแผ้วระแวด ระวังไว้ ด้วยกลัวว่าพรุ่งนี้เธออาจต้องการมันอีกเจ้าสุนัขจอมฉลาดที่ฝังขึ้นกระดูกไว้ในทรายขณะเมื่อมันเดินตามผู้แสวงบุญ ไปยังทิพยนคร เพื่อมันจะได้กินอีกในวันพรุ่ง - พรุ่งนี้มันจะได้กินละหรือความกลัวว่าจะต้องการอีก มิใช่ความต้องการ การเองหรือความพรั่งพร้อมต่อความกระหาย ทั้งๆ ที่บ่อน้ำของเธอก็ยังเต็มเปี่ยม คือความกระหายอันมีระดับมิใช่หรือบางคนมีมาก แต่เขาบริจาคนะเพียงนิดเดียว และก็ให้เพื่อเอาชื่อ และความปรารถนาอันเร้นอยู่นี้อยู่หมัดทำให้การบริจาคนะของเขามีราคา บางคนมีอยู่น้อย แต่อุทิศให้ทั้งหมด

เขาเหล่านี้มีศรัทธาต่อชีวิต และต่อความสมบูรณ์ของชีวิต และถุงเงินของเขาไม่เคยว่างเปล่า บางคนบริจาคไปด้วยความปราโมทย์ และความปราโมทย์นั่นเองเป็นผลตอบแทน บางคนให้ไปด้วยความปวดร้าว ความปวดร้าวนั้นยอมชำระดวงใจของเขา ยังมีบางคนให้ไปโดยไม่รู้จักความเจ็บปวดในการให้ มิได้ให้โดยมุ่งหวังความปราโมทย์ใดๆ เป็น ผลตอบแทน และมีได้ให้โดยมุ่งหวังคุณความดีใดๆ เขาบริจาคให้ ดุจเดียวกับบุปผชาติอันส่งกลิ่นหอมตลบอยู่ในหุบเขาโน้น พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าทรงดำรัส ผ่านมือของบุคคลเช่นนี้ พระองค์ทรงสรวลยิ้มกับพื้นพิภพ ผ่านดวงตาของคนเช่นนี้^{๙๖}

(จ) การมีครูทางจิตวิญญาณ ลักษณะเด่นอีกอย่างหนึ่งของนิกายซูฟีคือการส อนว่าชีวิตเราจำ เป็นต้องมีครูทางจิตวิญญาณ แนวคิดเรื่องการมีครูทางจิตวิญญาณนี้เป็นเรื่องที่อาจพบได้ทั่วไปในศาสนาของอินเดีย คนอินเดียโบราณถือว่า มีคนสองคนที่สำคัญกับชีวิตของเรามาก คนแรกคือพ่อแม่ ส่วนคนที่สองคือครูอาจารย์ การมีชีวิตที่ปราศจากครูนั้นเป็นชีวิตที่บกพร่องตามทัศนะของวัฒนธรรมอินเดียโบราณ นิกายซูฟีของศาสนาอิสลามก็เห็นอย่างเดียวกันนั้น การมีครูหมายความว่าอย่างไร เพื่อที่จะตอบคำถามนี้ ผู้เขียนขอเล่าเหตุการณ์ในพุทธประวัติช่วงเวลาที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ใหม่ๆ เพื่อใช้เป็นตัวอย่างในการทำความเข้าใจว่าที่นิกายซูฟีเห็นว่าเราสมควรมีครูทางจิตวิญญาณหมายความว่าอย่างไร

เรื่องในพุทธประวัตินั้นเล่าว่า เมื่อได้ตรัสรู้แล้ว พระพุทธเจ้าทรงรำพึงกับพระองค์เองว่า คนที่มีชีวิตอยู่อย่างปราศจากครูนั้นย่อมมีชีวิตที่ไม่สมบูรณ์ จากนั้นก็ทรงพิจารณาว่าใครกันหนอในโลกนี้ที่สมควรจะเป็นผู้ที่พระองค์ทรงนับถือในฐานะครู หลังจากพิจารณาอย่างถี่ถ้วนรอบคอบแล้ว ก็ทรงพบว่าไม่มีใครที่มีคุณสมบัติเข้าข่ายที่จะเป็นครูของพระองค์ จึงทรงตัดสินใจตัดสินพระทัยยึดเอาธรรมที่ได้ตรัสรู้นั่นเองเป็นครู ประเด็นของเรื่องนี้ไม่ได้ อยู่ที่ว่าทำไมจึงทรงเห็นว่าไม่มีใครในโลกนี้ที่จะเป็นครูของพระองค์ได้ แต่ประเด็นอยู่ที่ว่า ทำไมจึงทรงเห็นว่าคนเราหากไม่มีครูชีวิตเขาจะไม่สมบูรณ์ โดยที่กฎดังกล่าวใช้รวมถึงพระองค์ด้วยไม่มียกเว้น หากเราศึกษาพุทธประวัติและเรื่องเล่าเกี่ยวกับชีวิตของพระพุทธเจ้าตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและคัมภีร์อื่นๆ ของพุทธศาสนา

เราจะเห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญแก่การที่คนเราจะต้องมีครู มีคำสอนหมวดหนึ่งที่ทรงแสดงในฐานะหลักธรรมที่จะสนับสนุนให้ชีวิตของบุคคลก้าวไปหาความสมบูรณ์ถูกต้องขึ้นไปเรื่อยๆ ในหลักธรรมหมวด ดังกล่าวตรัสว่า ชีวิตคนเราต้องการปรโตโมสะที่อาจแปลตามถ้อยอักษรได้ว่าเสียงเตือนจากคนอื่น และโยนิโสมนสิการ ที่อาจแปลได้ตามถ้อยอักษรว่าการไตร่ตรองใคร่ครวญอย่างลึกซึ้ง เมื่อได้ยินได้ฟังคำเตือนจากผู้อื่นตามที่กล่าวมาแล้วนั้น คำถามมีว่า ใครคือบุคคลที่เราควร จะฟังความเห็นจากเขา คำตอบอาจมีได้หลายอย่าง แต่อย่างหนึ่งที่เราจะพบในการสอนธรรมของพระพุทธเจ้าคือ คนที่สมควรแก่การตักเตือนเราก็คือครูที่มีประสบการณ์ในชีวิตมากกว่าเรา และเป็นผู้ที่ปรารถนาดีต่อเราคนเราหากมีครู ครูที่ดีนั้นจะเปรียบเสมือนเกราะป้องกันภัยอันจะเกิดจากความคิดที่หลงผิด หรือความคิดที่ไม่รอบคอบได้ โปรดพิจารณาข้อเขียนของคาลิล ยิบราน ต่อไปนี้ แล้วครูคนหนึ่งพูดขึ้นว่า ได้โปรดกล่าวแก่เราถึง ‘การสอน’ และท่านพูดว่า ไม่มีมนุษย์ใดอาจเปิดเผยสิ่งใดแก่เธอได้ นอกจากสิ่งที่ได้นอนซบเขายู่ก่อนแล้วในขณะรุ่งอรุณแห่งปัญญาของเอาจุฬารัตนอยู่

^{๙๖} คาลิล ยิบราน. **ปรัชญาชีวิต**. แปลโดยระวี ภาวิไล, (กรุงเทพมหานคร: กะรัต, ๒๕๓๐), หน้า ๓๖-

ภายใต้ร่มเงาโบสถ์ ในท่ามกลางสาธุศิษย์ มิได้ให้ปัญญาของท่าน แต่ให้ความเชื่อมั่นและความรักแก่ศิษย์

ถ้าท่านเป็นปราชญ์อย่างแท้จริงแล้ว ท่านจะไม่นำเธอก้าวล่วงเข้าสู่เคหาสน์แห่งปัญญาของท่าน แต่จะนำเธอไปสู่แทบธรณ์แห่งดวงจิตของเธอเอง นักดาราศาสตร์อาจกล่าวให้เธอฟังถึงความเข้าใจของเธอต่อท้องฟ้า แต่เขาก็ไม่อาจหยิบยกความเข้าใจอันนั้นให้แก่เธอได้นักดนตรีอาจร้องทำนองเพลงทั้งหลายอันมีอยู่ในห้วงเวหาให้เธอฟัง แต่เขาก็ไม่อาจให้สตอันสดับจับทำนอง หรือสำเนียงอันรื่องสะท้อนรับทำนองนั้นแก่เธอได้

ผู้ชำนาญทางคณิตศาสตร์อาจบอกเธอถึงมาตราการวัด และระบบการชั่งวัดทั้งหมดแก่เธอ แต่เขาก็ไม่อาจนำเธอก้าวเลยไปจากนั้นเพราะการเห็นของบุคคลหนึ่ง ไม่อาจให้ปึกแก่บุคคลอื่นขอยืมได้และดังเช่นที่เธอแต่ละคนยืนโดดเดี่ยวอยู่ในปัญญาของพระผู้เป็นเจ้า ก็จำเป็นที่เธอแต่ละคนจะต้องยืนอยู่เฉพาะตน ในขณะที่มีปัญหาหยั่งรู้ถึงพระองค์ และในปัญหาหยั่งรู้พื้นพิภพ^{๙๗}

เป็นที่น่าสังเกตว่า แนวคิดของคาลิล ยิบราน (ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาอิสลามนิกายซูฟี) ข้างต้นนี้สอดคล้องกับทัศนะของพระพุทธเจ้าที่ทรงแสดงเอาไว้ในพระไตรปิฎก พระพุทธเจ้าตรัสแก่สาวกของพระองค์ว่า เราเป็นเพียงคนบอกทาง ภารกิจในการเดินไปตามทางนั้นเพื่อบรรลุ ป่าหมายที่ติงาม (นิพพาน) เป็นหน้าที่ของพวกท่านแต่ละบุคคล เราไม่สามารถนำความหลุดพ้นไปมอบให้แก่ใครได้ สิ่งนี้แต่ละบุคคลจะต้องแสวงหาเอาเอง

(ฉ) ชาวมุสลิมสามารถเรียนรู้อะไรบ้างจากยิบรานและรุมี ศาสนานี้มีอิทธิพลลึกซึ้งต่อความคิด ของมนุษย์ คำว่า ‘ความคิด’ ในที่นี้อาจมีความหมายตื้น หากจะกล่าวให้ถึงที่สุดแล้ว เราอาจกล่าวได้ว่า ศาสนามีอิทธิพลต่อจิตวิญญาณของมนุษย์ ไม่เพียงแต่มนุษย์ธรรมดาเท่านั้น ไอน์สไตน์เขียนเอาไว้ในหนังสือเล่มหนึ่งของเขาว่าศาสนามีอิทธิพลแม้ต่อมนุษย์พวกหนึ่งที่เรารู้จักว่า นักวิทยาศาสตร์ สาระของสิ่งที่ไอน์สไตน์เขียนไว้นั้นสรุปความได้ว่า หากนักวิทยาศาสตร์ประสงค์จะเข้าใจจักรวาลผ่านการทำงานในฐานะที่ตนเป็นนักวิทยาศาสตร์ สิ่งทีนักวิทยาศาสตร์ควรตระหนักก็คือ ศาสนานี้เป็นเครื่องมือสำคัญ แก่การที่มนุษย์ เราจะเข้าใจจักรวาล ไอน์สไตน์เสนอคำคำหนึ่งคือคำวจิตสำนึกในทางศาสนาอันหมายถึงการมองโลกและจักรวาลผ่านสายตาของศาสนา จิตสำนึกทางศาสนาสำคัญแก่นักวิทยาศาสตร์ในแง่ที่ว่า จักรวาลเป็น สิ่งที่มีอยู่ก่อนที่จะมีนักวิทยาศาสตร์ ในแง่งานของนักวิทยาศาสตร์ก็คือการตามศึกษาสิ่งที่ถูกสร้างและออกแบบเอาไว้ก่อนหน้าตนเองมายาวนานแล้ว ในทัศนะของไอน์สไตน์ สรรพสิ่งในจักรวาลดำเนินไปอย่างสวยงาม ตามระเบียบแบบแผนบางอย่าง แบบแผนที่ว่านี้เกิดได้อย่างไร ใครทำให้เกิด คำถามนี้นักวิทยาศาสตร์จะต้องสนใจถาม และเมื่อถามแล้ว นักวิทยาศาสตร์จะรู้ได้ด้วยตนเองว่า วิชาวิทยาศาสตร์โดยลำพังนั้นไม่เพียงพอต่อการที่มนุษย์เราจะตอบคำถามนี้ได้ ศาสนาเป็นภูมิปัญญาของ มนุษยชาติที่เก่าแก่ที่สุด ศาสนาเกิดก่อนวิทยาศาสตร์ และความสนใจของศาสนานี้กว้างกว่าวิทยาศาสตร์^{๙๘}

วิทยาศาสตร์บางสาขาอาจสนใจที่จะเข้าใจจักรวาลทั้งหมด ความสนใจนี้คล้ายกับความสนใจของศาสนา แต่วิทยาศาสตร์มีสมมติฐานบางอย่างแตกต่างจากศาสนา วิทยาศาสตร์ตั้งสมมติฐานว่า สิ่งทีวิทยาศาสตร์จะถือว่าเป็นความรู้ก็ต่อเมื่อสิ่งนั้นสามารถที่จะตรวจสอบได้ด้วย

^{๙๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๐-๘๑.

^{๙๘} Albert Einstein, *Ideas and Opinions*, p.39-58.

ประสาทสัมผัส สมมติฐานนี้ศาสนาเองก็รับรอง (เพราะเป็นเรื่องที่ตรงกับสามัญสำนึกของมนุษย์เราอยู่แล้ว) แต่ศาสนาก็ยังมีสมมติฐานอีกอย่างหนึ่งที่ไม่มีในวิทยาศาสตร์ สมมติฐานอย่างที่สองนี้คือ มีบางสิ่งบางอย่างในจักรวาลที่อยู่พ้นประสาทสัมผัสของมนุษย์ สิ่งเหล่านี้บางสิ่งคือสิ่งที่อยู่เบื้องหลังการที่สิ่งที่ปรากฏแก่การรับรู้ด้วยประสาทสัมผัสของเราเป็นอย่างที่เป็นนั้น เมื่อเราเอาเมล็ดมะม่วงฝงลงในดินชุ่มน้ำ ไม่นานเมล็ดนั้นก็กลายเป็นต้นไม้ เราเรียกต้นไม้นั้นว่าต้นมะม่วง เมื่อต้นมะม่วงออกผล ผลของต้นมะม่วงก็ย่อมคือมะม่วง นี่คือตัวอย่างพฤติกรรมของพืชที่ปรากฏแก่สายของเรา นักวิทยาศาสตร์ในยุคปัจจุบันอาจอธิบายให้เราฟังว่าที่ต้นมะม่วงงอกออกมาจากเมล็ดมะม่วง และเมื่อต้นไม้นั้นออกผล ผลของมันย่อมเป็นมะม่วงเสมอ เกี่ยวข้องกับการที่เมล็ดมะม่วงนั้นมีสารพันธุกรรมบางอย่าง และสารพันธุกรรมนั่นเองที่บ่งการให้เมล็ดมะม่วงงอกกลายเป็นต้นมะม่วง และต้นมะม่วงนั้นเมื่อออกลูก ลูกของมันก็จะเป็นลูกมะม่วงเสมอ คำอธิบายนี้ช่วยให้เราเข้าใจละเอียดลงไปกว่าการสังเกตด้วยตาเปล่า แต่ก็ไม่ได้ ตอบคำถามว่า ทำไม ในเมล็ดมะม่วงจึงมีสารพันธุกรรมนั้น และทำไมสารพันธุกรรมในต้นมะม่วงและสิ่งอื่นๆ ในโลกธรรมชาติอันได้แก่สัตว์และพืชจึงมีอยู่ตามที่เรเห็นนั้น ศาสนาในโลกนั้นแบ่งออกเป็นสองแบบคือแบบที่สอนเรื่องพระเจ้ากับแบบที่ไม่สอนเรื่องพระเจ้า ความต่างกันนี้ที่สุดแล้วก็ไม่ทำให้ศาสนาในโลกแตกต่างกันมาก เพราะฝ่ายที่เน้นสอนเรื่องพระเจ้า (เช่นพุทธศาสนา) ที่สุดก็สอนว่ามีบางสิ่งบางอย่างที่เป็นสิ่งที่อยู่เบื้องหลังการที่สิ่งต่างๆ ในจักรวาลเป็นอย่างที่ปรากฏแก่อายตนะของเรากล่าวเพื่อให้เห็นภาพโดยรวมก็คือ ศาสนาต่างจากวิทยาศาสตร์ ตรงที่ศาสนาเชื่อว่า จักรวาลในรูปของสสารวัตถุต่างๆ (เช่นดวงดาว มนุษย์ สัตว์ พืช) ยังไม่ใช่ทั้งหมดของจักรวาล หากแต่ยังมีบางสิ่งที่อยู่พ้นประสาทสัมผัสของมนุษย์ และที่สำคัญก็คือสิ่งที่ไม่ปรากฏตนให้เราเห็นนี่เองคือสิ่งที่จัดการในสิ่งที่เป็สสารวัตถุแสดงพฤติกรรมออกมาอย่างที่เราเห็นนั้น (เช่นการที่มะม่วงมาจากต้นมะม่วง โลกหมุนรอบดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์หมุนรอบโลก เป็นต้น) ศาสนาที่สอนเรื่องพระเจ้าเช่นศาสนาฮินดู ศาสนายูดาห์ ศาสนาคริสต์ และศาสนา อิสลาม เสนอคำอธิบายว่า สิ่งที่ไม่ปรากฏตนให้เราเห็น แต่อยู่เบื้องหลังการที่สิ่งต่างๆ ปรากฏในจักรวาล และเมื่อปรากฏแล้วก็แสดงพฤติกรรมที่แน่นอนอย่างใดอย่างหนึ่ง สิ่งนี้ศาสนาประเภทนี้เรียกว่าพระเจ้า ส่วนศาสนาที่ไม่สอนเรื่องพระเจ้าเช่นพุทธศาสนาก็มีชื่อเรียกสิ่งที่อยู่เบื้องหลังการที่สิ่งต่างๆ ปรากฏเป็นระบบระเบียบเป็นอย่างอื่น เช่นนิยาม ที่อาจแปลเป็นภาษาสมัยใหม่ว่ากฎธรรมชาติ จะอย่างไรก็ตาม กฎธรรมชาติที่ศาสนาแบบนี้สอนอาจมีความหมายมากกว่าคำว่ากฎธรรมชาติในทัศนะของนักวิทยาศาสตร์ กฎธรรมชาติในทัศนะของวิทยาศาสตร์เป็นเพียงชื่อเรียกการที่สิ่งต่างๆ แสดงพฤติกรรมออกมาอย่างเป็นระบบระเบียบเท่านั้น กฎธรรมชาติไม่ได้หมายถึงสิ่งเร้นลับที่อยู่พ้นการตรวจสอบด้วยประสาทสัมผัสของมนุษย์และสิ่งนี้เองคือสิ่งที่จัดการให้สิ่งต่างๆ ในจักรวาลแสดงพฤติกรรมที่เป็นระบบระเบียบนั้นออกมา นิยามในทัศนะของพุทธศาสนามีความหมายใกล้เคียงกับพระเจ้าที่เป็นนามธรรม นักคิดในศาสนาแบบที่สอนเรื่องพระเจ้ามักไม่คิดว่าพระเจ้าหมายถึงเทพที่เป็นหัวหน้าเทพ ที่เรียกกันในวิชาปรัชญาศาสนาว่า พระเจ้าอย่างที่เป็นบุคคลความหมายของพระเจ้าสองแบบนี้ให้ผลที่เป็นการปฏิบัติตนแก่ผู้ที่เชื่อถือต่างกัน สำหรับผู้ที่เชื่อว่าพระเจ้าคือเทพที่เป็นหัว หน้าเทพ สิ่งที่มีมนุษย์เราจะพึงกระทำหรือปฏิบัติต่อพระเจาก็คือเกรงกลัว เมื่ออยากได้อะไรจากพระเจาก็สวดอ้อนวอนขอ ส่วนผู้ที่เห็น ว่าพระเจ้าหมายถึงบางสิ่งบางอย่างที่ไม่ได้อยู่ ในรูปของเทพเจ้า แต่เป็นนามธรรมบางอย่าง ก็จะมีความคิดตามมาว่า มนุษย์เราไม่ควร เกรงกลัวพระเจ้า ตรงกันข้าม เราควรสนใจที่จะศึกษาว่าจะ

เข้าถึงพระเจ้าในความหมายนี้อย่างไร มีข้อที่น่าสังเกตว่า พระเจ้าในทัศนะของยิบรานและรูมีมีลักษณะเป็นอย่างหลังนี้ สิ่งที่เราเรียกว่านิยามในพุทธศาสนาก็มีความหมายใกล้เคียงกับพระเจ้าในทัศนะของกวีสองท่านนี้รูมีเขียนงานเอาไว้จำนวนหนึ่ง (งานของรูมีจะปรากฏในบรรณานุกรมท้ายบทความนี้) เพื่อแสดงว่า พระเจ้าจะปรากฏตนในทุกที่ พระเจ้าแบบนี้จะปรากฏแก่คนที่มีจิตใจอ่อนละมุน ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น รูมีกล่าวว่าพระเจ้าจะปรากฏตนแก่ผู้ที่รักเพื่อนมนุษย์ด้วยตัวเอง ในบทกวีของยิบรานก็จะมีข้อความทำนองนี้ปรากฏอยู่ ทั่วไป ทัศนะของยิบรานและรูมี ตามที่กล่าวมา นี้หากเราคิดด้วยเหตุผลก็จะเห็นได้ว่าไม่แปลก กล่าวคือ หากเราเชื่อว่ามนุษยชาติทั้งหมดมาจากการสร้างสรรค์ของ พระเจ้าที่เรานับถือ สิ่งที่เราจะต้องรับต่อมาก็คือไม่มีใครในโลกนี้ที่จะเป็นศัตรูของเราได้

ชาวมุสลิมที่เป็นคนช่างคิดจะเข้าใจได้ด้วยตนเองว่า มนุษย์ทั้งโลกนั้นต่างก็เป็นพี่น้องร่วมสายเลือดเดียวกันกับเรา เพราะทุกคนมาจากการสร้างสรรค์ของพระเจ้าที่เรานับถือ ผู้เขียนเข้าใจปรากฏการณ์ที่ในทัศนะของชาวมุสลิมจำนวนหนึ่ง (ซึ่งไม่น้อยเลย) คนบางคนเป็นศัตรูของศาสนาอิสลาม ความเข้าใจและความรู้สึกเช่นนี้ว่าไปแล้ว เป็นผลมาจากการเมือง มากกว่าศาสนา การเมืองระหว่างประเทศนั้นเป็นเรื่องสำคัญ และเมื่อมองจากแง่มุมด้านการเมือง การที่เราจะรู้สึกว่ามีคนจำนวนหนึ่งเป็นศัตรูที่ไม่หวังดีต่อเรา และประเทศของเรา ก็เป็นสิ่งที่เราสามารถเข้าใจได้ การเมืองอันเป็นที่มาของความขัดแย้งระหว่างชาติก็ต้องแก้กันไป แต่ในขณะเดียวกัน เพื่อให้ชาวมุสลิมมีความสุขสงบกับการดำเนินชีวิต มิติทางศาสนาในชีวิตก็จำเป็นต้องได้รับการพัฒนาให้งอกงามขึ้นด้วย

ชาวมุสลิมสามารถทำสองสิ่งนี้ไปด้วยกัน บทเรียนที่เราได้จากพุทธศาสนาผ่านชีวิตของพระพุทธเจ้าและศาสนาคริสต์ผ่านชีวิตของพระเยซูคือ ที่สุดแล้ว ความรัก ความเข้าใจ ระหว่างมนุษยชาติ (ที่แตกต่างกันโดยเชื้อชาติ ศาสนา และอื่นๆ) จะเยียวยาความทุกข์อันเกิดจากความวิวาทบาดหมางกันและกันได้อย่างยั่งยืนและมั่นคงที่สุด ไม่มีอะไรใดจะเยียวยาทุกข์นี้ได้เท่าเมตตาธรรม ความรัก และความเข้าใจกันและกันระหว่างมนุษยชาติด้วยตัวเอง

๔.๓ ผลการเสนอกลไกการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขตามมุมมองศาสนา

การสร้างมิตรภาพและสันติสุขในมุมมองศาสนาจากวิธีการใช้วิธีการสานเสวนาในการนำเสนอการแลกเปลี่ยนศาสนาเชิงปฏิบัติ (practical religion) ที่ถูกนำเสนอผ่านการปฏิบัติของแต่ละศาสนาบนฐานของการสร้างเครือข่ายและการเสนอกิจกรรมเชิงสังคมจนนำไปสู่พื้นที่ของการแลกเปลี่ยนทางสังคม รวมถึงการสร้างผลกระทบต่อสังคมในประเด็น ดังต่อไปนี้

๔.๓.๑ ข้อเสนอมิตรภาพและสังคมสันติสุขของแต่ละศาสนา ในการเสนอแต่ละศาสนา นั้นได้ส่งผลกระทบต่อสร้างสังคมสันติสุข มีลักษณะที่ส่งผลกระทบต่อสังคมดังต่อไปนี้

๔.๓.๑.๑ ผลกระทบด้านแนวคิด (Concept) การที่ศาสนาเสนอการสร้างความคิดให้กับการเรียนรู้ศาสนาของตนเองให้ชัดเจน แล้วจึงศึกษาศาสนาคนอื่น ไม่ใช่เป็นข้อเสนอที่ต้องการสร้างความแตกแยก แต่เป็นการสร้างผลกระทบต่อแนวคิดของผู้นับถือแต่ละศาสนาจะเข้าใจศาสนาของตนเองอย่างลึกซึ้ง ส่วนการเข้าใจผู้อื่นเป็นการเข้าใจในบริบทที่เราเข้าใจแนวคิดที่สนับสนุนให้เกิดข้อปฏิบัติที่สอดคล้องกับหลักการทางศาสนานั้น จะพบได้ว่า แนวคิดของการสร้างมิตรภาพของศาสนาคริสต์ได้ส่งผลกระทบต่อแนวคิดในเรื่องการทำหน้าที่ของตนเอง กล่าวคือ ๑. มิตรภาพทำให้เกิดความกล้าหาญ เป็นความกล้าหาญในที่จะเดินก้าวแรกเข้าไปหาอีกคนหนึ่งที่เป็นอีกศาสนาหนึ่ง เพราะว่า

การร่วมมือกันบางครั้งที่สัมผัสได้คือทำยากมาก อาจด้วยความเกรงใจหรือความไม่คุ้นเคยกัน จึงกลัวว่าจะทำอะไรผิดหรือไม่เหมาะสม อย่างพอเป็นบาทหลวงจะมาเรียนในมหาวิทยาลัยสงฆ์ก็ถูกมองว่ามาเรียนทำไม เพราะในศาสนาอยากให้คนอื่นมานับถือคริสต์ไม่ใช่หรือ แต่ทำไมมาเรียนศาสนาพุทธ หรือก็เคยถูกตั้งคำถามว่า คุณพอต้องการที่จะเผยแพร่ศาสนาคริสต์ที่นี่หรือเปล่า คุณพอต้องการที่จะให้คนอื่นเข้าคริสต์หรือเปล่าอะไรแบบนี้ แต่เพื่อให้ทุกคนรู้ด้วยความบริสุทธิ์ใจก็ต้องผ่านไประยะหนึ่งคนจึงเริ่มเข้าใจและอีกทั้งยังได้จัดให้เกิดศาสนสัมพันธ์ขึ้นระหว่างพระพุทธศาสนากับทางวัดกันที่จะเข้ามาแลกเปลี่ยนกันอีกด้วย ๒. เป็นการลงมือปฏิบัติการมอมิตรภาพนั้นให้กับคนอื่น คือเหตุการณ์นี้มาจากช่วงโควิดที่ทุกคนต่างอยู่ในบ้าน ไม่มีใครกล้าออกไปไหน ก็มีอาจารย์โรงเรียนอิสลามขอให้ไปช่วยแจกของในชุมชนได้ช่วยเหลือผู้คน แต่ด้วยความกลัวก็ปฏิเสธไป จนกระทั่งครั้งที่ ๓ คิดว่า ปฏิเสธไม่ได้แล้วจึงออกไปและตั้งกองทุนช่วยชาวบ้าน การที่พอกกล้าออกไปก็เพราะเพื่อนที่เป็นมุสลิมชวนออกไป นี่ก็เป็นเรื่องที่ทำให้เราทำลายความกลัวได้ เพราะเพื่อนช่วยทำให้เรากล้าหาญขึ้น เพราะในพระคัมภีร์ของศาสนาคริสต์มีข้อความว่า “เหล็กเท่านั้นจึงสามารถกลับเหล็กให้คมขึ้นได้” การมีเพื่อนดีก็จะเปลี่ยนเราให้แกร่งกล้าขึ้นได้เช่นกัน^{๙๙} การเปลี่ยนแปลงวิธีคิดมาจากการถูกเพื่อนนั้นเป็นกลไกสำคัญที่จะช่วยเปลี่ยนแปลงให้เกิดการทำบางอย่างที่เป็นไปตามหลักศาสนาของตนได้ หรือไม่มียึดเอาตนเองเป็นหลัก แต่เปลี่ยนเป็นการสนับสนุนให้เกิดการทำดีหรือสนับสนุนส่งเสริมให้ทำดีต่อสังคม

๔.๓.๑.๒ ผลกระทบด้านอุดมการณ์ (Ideology) การที่ศาสนาแต่ละศาสนาเสนออุดมคติด้วยการมองว่า แต่ละศาสนาล้วนมีเป้าหมายเดียวกัน แต่วิธีการปฏิบัติแตกต่างกันนั้น เป็นวิธีการในการสร้างความหมายของการวางอุดมการณ์ให้ตรงกันในแง่คำสอน กล่าวคือ การจะสร้างสันติภาพหรือสันติสุขให้เกิดขึ้นในสังคมเนี่ยจะต้องเริ่มจากการสร้างสันติจากภายในตัวเราเองก่อน หลังจากนั้นก็จะไปสร้างสันติข้างนอกนับตั้งแต่จากตัวเราเองจากข้างนอกก็คือครอบครัวของเราคนใกล้ตัวของเราชุมชนรอบตัวเราสังคมของเราประเทศของเราภูมิภาคของเราแล้วก็โลกของเราถ้าเราเริ่มจากสันติภาพเนื่องจากสันติภายในของเราได้แล้วเนี่ยมันก็จะไปเกิดสันติสู่สังคมภายนอกแล้วก็จะทำให้โลกนั้นน่าสันติได้ทีนี้การสร้างสันติภายในในพระพุทธศาสนาก็มีคำสอนอยู่มากมาย แต่ที่ใกล้ตัวเรามากที่สุดก็คือการสร้างการมีเมตตาต่อผู้อื่น ซึ่งดูแล้วศาสนาทุกศาสนาสอนให้ทุกคนมีเมตตาไม่ว่าจะเป็นศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม หรือศาสนาฮินดูก็ตามจะเน้นเรื่องนี้เป็นเรื่องสำคัญนั้นศาสนาพุทธก็เน้นเรื่องนี้เป็นเรื่องสำคัญการมีเมตตา^{๑๐๐}

การสร้างสันติสุขมีมิตรภาพต่อกันและบริสุทธิ์ในหลักศาสนาทุกศาสนาในพระเจ้ามีคำสอนที่ดีตามอยู่แล้ว เพราะเรานำคำสอนในแต่ละศาสนามาใช้มาประพฤติปฏิบัติถ้าในภาพรวมก็คือทุกศาสนาจะสอนให้เด็กคนดีความรักความเมตตาต่อกันถ้าเรามีความรักความเมตตาการให้อภัยสังคมก็จะอยู่กันอย่างสงบสุขมีอะไรที่ช่วยเหลือกันก็ช่วยแบ่งปันกันได้ สิ่งสำคัญคือความรักความเมตตาต่อกันถ้าเรามีความรักความเมตตาการให้อภัยสังคมก็จะอยู่กันอย่างสงบสุข มีอะไรที่ช่วยเหลือกันก็ช่วยแบ่งปันกันได้

^{๙๙} P28, สานเสวนาเรื่อง มิตรภาพใน 4 ศาสนาเพื่อการสร้างสังคมสันติสุขในสังคมไทย, ณ ห้องประชุม Intelligent Mindfulness (I-Mind) วิทยาลัยพุทธศาสตร์นานาชาติ (IBSC) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๕ กันยายน ๒๕๖๖.

^{๑๐๐} P27, สานเสวนาเรื่อง มิตรภาพใน 4 ศาสนาเพื่อการสร้างสังคมสันติสุขในสังคมไทย, ณ ห้องประชุม Intelligent Mindfulness (I-Mind) วิทยาลัยพุทธศาสตร์นานาชาติ (IBSC) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๕ กันยายน ๒๕๖๖.

อย่างเกิดสึนามิที่เกิดขึ้นภาคใต้ก็มีทั้งหมดพอดีพูดคลิบก็ช่วยกันช่วยดูแลคนป่วยดูแลคนที่เสียชีวิตก็เยอะดูแลทรัพย์สินที่เสียหาย เราจะอยู่ได้โดยที่สงครามไม่เกิดขึ้นเลยถ้าทุกคนมีความเห็นใจมีความปรารถนาดีกันอย่างแท้จริงในการที่เราสามารถนำหลักคำสอนมาประพฤติปฏิบัติได้อย่างเป็นรูปธรรมในทางพุทธศาสนาก็มีปริยัติปฏิบัติ ปฏิเวธ ธรรมะเกิดขึ้นในใจเราอย่างแท้จริงเราก็ต้องลงปฏิบัติ ทำให้จิตใจของเราสะอาดบริสุทธิ์มีเมตตาแต่บางทีถ้าเราไม่ปฏิบัติมันอกิเลสมันเข้ามามันก็เลยมีความเครียดมีความเห็นแก่ตัวกันได้อันนั้นไม่ว่าศาสนาอะไรถ้าเรามีเมตตาที่มีความรักอันดีงามต่อกันเขาจะทำให้อยู่เย็นเป็นสุข^{๑๑๑}

๔.๓.๑.๓ ผลกระทบด้านวิถีชีวิต (way of life) การที่ศาสนาเสนอวิธีการปฏิบัติต่อกันและกันด้วยวิธีการให้เกียรติ และการยกย่อง ประณีประนอม จะพบได้จากวิธีการนำหลักในศาสนาสู่การปฏิบัติตามคำสอนในพระคัมภีร์ที่บอกว่า “ในโลกนี้ไม่มีอะไรที่จะทำให้เราบริสุทธิ์ได้เท่ากับปัญญาคือความรู้อันแท้จริง ขอให้ความคิดอันบริสุทธิ์จึงมาจากทุกด้าน จงแสวงหาความรู้ทางธรรมและนำมาประพฤติปฏิบัติขึ้น” จากนั้นจึงนำปัญญาไปเผยแพร่ โดยที่ไม่หวังสิ่งตอบแทน ปัญญาที่แท้ก็คือการให้โดยที่ไม่หวังสิ่งตอบแทนการรับใช้สังคมและการให้โดยที่ไม่หวังสิ่งตอบแทนนั้นเป็นหลักธรรมนำชีวิต ถ้ามิตรภาพไม่มีคุณธรรมก็จะเป็นมิตรภาพที่ยั่งยืน คุณธรรมที่ว่านี้ก็คือการนำเอาหลักทุกศาสนานั้นมาเป็นปัญญาในการดำเนินตามทางจึงไม่มีการปฏิเสธแต่เป็นการประยุกต์เอาทุกแนวทางมาเป็นหลักปฏิบัติ เช่นเดียวกับการที่ชุมชนเก่าแก่ที่อยู่แถวบางรักนั้น เป็นชุมชนที่มีทั้งวัด มัสยิด โบสถ์คริสต์อยู่ร่วมกันมาเป็น ๑๐๐ ปี รูปแบบของวิถีชีวิตของชุมชนดังกล่าวมีความเข้มแข็งมาก โดยจะพบว่า ในช่วงที่มีปัญหาทุกคนต่างช่วยเหลือกัน และมีปัญหาก็ต่างแบ่งปันกันและกัน อย่างในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ ญี่ปุ่นเห็นหน้าแปลกๆ ที่เป็นฮินดูและมุสลิม เขาจะจับไปหมด แต่ก็ได้ชาวพุทธไปยืนยันและประกันตัวออกมา จึงเป็นภาพความสามัคคี และสอดคล้องกับข้อความในคัมภีร์ที่ว่า “ความเครียดแค้นคือบ่อเกิดของความลุ่มหลง เมื่อลุ่มหลงอย่างขาดสติ” การที่เราสืบทอด ก็ไม่สามารรถเกิดปัญญาได้ การที่เรามีวิถีชีวิตเป็นอันเดียวกันได้ จึงต้องอบรมจิต และการอบรมจิตได้ก็คือการสร้างปัญญาที่มาจากศาสนา และเมื่อมีปัญญาก็จะนำความสงบสุขมาให้แก่การดำเนินชีวิตของเราได้^{๑๑๒}

๔.๓.๑.๔ ผลกระทบด้านวัฒนธรรม (Culture) มีการนำเสนอความเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงกับการเปลี่ยนแปลงคุณค่าทางสังคม ในการยกเอาคัมภีร์ทางศาสนาอย่างอังกรอานมาเผยแผ่นั้นจะพบอิงการหนึ่งที่ว่า พระเจ้าได้สร้างหญิงชายคู่หนึ่งขึ้นมา แต่นั่นก็ได้พัฒนาต่อไปเป็นเผ่า เป็นชาติพันธุ์ แต่ที่สร้างขึ้นนั้นก็เพื่อให้ทุกคนได้ทำการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน และจะเข้าใจได้ว่าเราทุกคนต่างเป็นญาติกัน เป็นพี่น้องกัน คำว่า ครอบครัว หรือ Family เป็นเพราะเราสืบสายเลือดเดียวกัน ฉะนั้น ในความเป็นพี่น้อง เราต่างมีวัฒนธรรมต่างกัน ชาติพันธุ์ต่างกัน ภาษาต่างกัน ศาสนาต่างกัน แต่ความเป็นพี่น้องตัดขาดกันไม่ได้ ไม่ว่าจะอยู่ที่ไหนก็ตามในโลกนี้ เป็นความรู้สึกที่เราเป็นครอบครัวเดียวกัน การที่เราเข้ามาอยู่ร่วมกันทั้งที่เราแตกต่างกันจึงเป็นการยืนยันความเป็นมนุษย์ว่า

^{๑๑๑} P26, สานเสวนาเรื่อง มิตรภาพใน 4 ศาสนาเพื่อการสร้างสังคมสันติสุขในสังคมไทย, ณ ห้องประชุม Intelligent Mindfulness (I-Mind) วิทยาลัยพุทธศาสนนานาชาติ (IBSC) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๕ กันยายน ๒๕๖๖.

^{๑๑๒} P29, สานเสวนาเรื่อง มิตรภาพใน 4 ศาสนาเพื่อการสร้างสังคมสันติสุขในสังคมไทย, ณ ห้องประชุม Intelligent Mindfulness (I-Mind) วิทยาลัยพุทธศาสนนานาชาติ (IBSC) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๕ กันยายน ๒๕๖๖.

ต้องการอยู่ร่วมกัน และการที่มนุษย์มีความเกี่ยวพันกันนั้นไม่ใช่แค่การแสดงออกภายนอก แต่เป็นความรู้สึกที่อยู่ในใจ และใจนี้เป็นทุกอย่างของมนุษย์ หากใจมนุษย์มีคุณธรรมก็ยิ่งนำพาให้มนุษย์พ้นได้ด้วยภัย เพราะภัยนั้นไม่ได้เกิดจากธรรมชาติเป็นผู้สร้าง แต่มนุษย์นั้นเป็นผู้สร้าง แต่หากมนุษย์มีจิตใจร่วมกันเป็นอันเดียวกัน ก็ไม่มีอะไรมาเอาชนะมนุษย์ได้ เช่นเดียวกับการที่มีสยิดกับวัดจะอยู่ใกล้กันและคนในมัสยิดกับวัดจะเรียนร่วมกันก็ไม่ได้ทำให้ความเป็นมนุษย์นั้นแยกจากกัน แต่เรายังเกื้อกูลกัน ยังช่วยเหลือกัน และเป็นแบบอย่างของวัฒนธรรมอื่นได้เห็นถึงความรู้สึกที่เราแสดงต่อกันจากการยิ้มที่ไม่ได้แสดงออกแต่ภายนอก แต่เป็นจากความรู้สึกภายในของเราอย่างแท้จริง^{๑๐๓} การเข้าใจวัฒนธรรมของการอยู่ร่วมกันจึงเป็นแบบอย่างของการยอมรับและเกื้อกูลกันนั้นมาจากความรู้สึกภายในใจ ซึ่งเป็นบ่อเกิดวัฒนธรรมทางด้านจิตใจ ส่วนองค์ประกอบภายนอกที่แตกต่างกันนั้น เป็นแค่การนำเสนอว่าตัวตนที่เป็นวัฒนธรรมภายนอกเท่านั้น แต่ไม่ใช่สิ่งที่จะทำให้ความจริงของมนุษย์นั้นเปลี่ยนแปลงไปได้ หากเรายังมีจิตใจที่มีหลักศาสนาเป็นที่ยึดเหนี่ยว

๔.๓.๒ ข้อเสนอมิตรภาพและสังคมสันติสุขของทุกศาสนาในภาพรวม ในการเสนอศาสนาแบบองค์รวมนั้นได้ส่งผลกระทบต่อการสร้างสังคมสันติสุข รวมถึงการสร้างผลกระทบต่อสังคมในประเด็นดังต่อไปนี้

๔.๓.๒.๑ ผลกระทบความคิดเรื่องความไม่มีตัวตน (Concept of no-self) ในทุก สอนในทางศาสนาংশอนให้เกิดการเคารพนับถือในศาสนาของตนเอง แต่เมื่อไตร่ตรองจากคำสอนดังกล่าว มีการนำเสนอให้เห็นถึงความสัมพันธ์กันในเชิงอุดมคติที่มุ่งให้ทุกคนไม่ยึดติดกับตนเองและยึดเอาความจริงเป็นหลัก ทำให้ตัวตนนั้นไม่มีความหมายในการพิจารณาผ่านเรื่องมิตรภาพกับการสร้างสังคมสันติสุขนี้ ดังจะเห็นได้จากวิธีการที่ศาสนาสอนนั้นมุ่งเน้นไปทางด้านการใช้หลักการทางด้านคุณธรรมเช่นความเมตตานำมากกว่าจะถือเอาความรู้สึกส่วนตัวเป็นตัวตั้ง หากพิจารณาจากการอยู่ในประเทศจะพบว่าการเรียนรู้ระหว่างศาสนานั้นเป็นเรื่องไม่แปลกและแตกต่างกัน แต่ยิ่งศาสนาในฐานะที่ไปร่วมกันเผยแผ่ในที่อื่นจะยิ่งเห็นชัดเจนยิ่งขึ้น โดยเฉพาะที่พระพุทธศาสนาต้องไปสอนจะพบว่าหลักการที่สอนส่วนใหญ่นั้นทุกคนล้วนรับรู้ได้ไม่ต่างกันอย่างหลักความเมตตาที่ไม่ว่าศาสนาไหนก็พูดถึง การบรรยายในพื้นที่ๆ มีศาสนาคริสต์อยู่ก็สอนได้ สอนให้ไม่โกรธ ไม่จำเป็นต้องเป็นศาสนาไหน ยิ่งคนมีการรับรู้จุดที่เป็นหลักการเดียวกันก็จะยิ่งเห็นความเป็นอันเดียวกันของหลักความจริง และที่คนขัดแย้งกันก็มาจากการไม่มีหลักความจริงนี้ เมื่อมีความขัดแย้งในจิตใจก็จะนำไปสู่ชุมชน เมื่อขัดแย้งในชุมชนก็จะไปสู่ประเทศ เมื่อขัดแย้งในประเทศก็จะไปสู่ภูมิภาค แต่หากเราเริ่มต้นด้วยการหาจุดร่วมที่ดี ก็จะทำให้เกิดความมีจิตใจที่ตีร่วมกันก็ทำให้ชุมชนดีตามมา และทำให้ประเทศดี ทำให้ภูมิภาคสงบสุขได้ และนี่คือประสบการณ์แห่งการยึดถือความจริงร่วมกัน^{๑๐๔}

^{๑๐๓} P30, สานเสวนาเรื่อง มิตรภาพใน 4 ศาสนาเพื่อการสร้างสังคมสันติสุขในสังคมไทย, ณ ห้องประชุม Intelligent Mindfulness (I-Mind) วิทยาลัยพุทธศาสตร์นานาชาติ (IBSC) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๕ กันยายน ๒๕๖๖.

^{๑๐๔} P27, สานเสวนาเรื่อง มิตรภาพใน 4 ศาสนาเพื่อการสร้างสังคมสันติสุขในสังคมไทย, ณ ห้องประชุม Intelligent Mindfulness (I-Mind) วิทยาลัยพุทธศาสตร์นานาชาติ (IBSC) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๕ กันยายน ๒๕๖๖.

วิธีการที่จะพบจากผลกระทบนี้จะมาจากรูปแบบการฝึกปฏิบัติตนตามหลักคำสอน เช่น การฝึกสมาธิแบบพุทธได้ใช้เพื่อนำไปสอนได้ในทุกที่ เพราะทุกที่นั่นมีวัฒนธรรมการสร้างความสะดวกทางจิตใจอยู่แล้ว การสอนให้ศาสนาหันกลับมาฟังพื้นฐานของศาสนาของตนด้วยการสนใจหลักการด้วยการเสริมสร้างทางจิตใจเป็นวิธีการที่ทำให้เขามีกำลังใจมากขึ้น อย่างวิธีการสอนสมาธิที่ต่างประเทศ จะพบว่าหลายประเทศนั้น แต่ละคนที่เข้ามาเรียนรู้จะพบว่ามีความหลากหลาย มีความเชื่อแตกต่างกันไป แต่สิ่งที่เขาได้รับคือการนำเอาหลักการทางศาสนามาใคร่ครวญและทำให้มีชีวิตที่ดีงามของแต่ละคนเกิดขึ้นมาได้ เพราะเราทำให้เขาตระหนักถึงความจริงที่อยู่เหนือกว่าความเป็นตัวตนของแต่ละคนนั่นเอง^{๑๐๕}

๔.๒.๓.๒ ผลกระทบต่อคุณค่าร่วมกัน (the shared value) เป็นการนำเอาหลักปฏิบัติทางศาสนาที่เสนอผ่านเรื่องมีตราบภาพนั้นไปสู่การหาคุณค่าร่วมกัน ในศาสนาคริสต์พยายามจะเสนอให้มีความร่วมมือกันทางศาสนาและจัดกิจกรรม เยี่ยมเยียนเพื่อนพี่น้องน้องในเทศกาลสำคัญของแต่ละศาสนาเราจะไปแสดงความยินดีวันข้างนำสารแสดงความยินดีแล้วก็มีงานด้านวิชาการเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เป็นวิธีที่เราจะได้เรียนรู้กันและกันมากขึ้น เช่น พุทธกับฮินดูก็มีอะไรเหมือนกันในหลายเรื่องที่สามารถสอนร่วมกันได้ หรือคริสต์กับอิสลามก็มีอะไรหลายอย่างที่สามารถร่วมกันได้^{๑๐๖}

อีกทั้งยังมีการจัดกิจกรรมสะพานบุญในการร่วมกันออกชุมชนช่วยเหลือผู้คนที่ไม่ว่าจะเป็นศาสนิกไหนก็ตาม โดยเน้นไปที่การปฏิบัติ ไม่ใช่แค่ด้านวิชาการ มีงานที่ควรทำร่วมกันทั้งการเยี่ยมผู้ป่วยและผู้สูงอายุผ่านการให้เด็กและเยาวชนทุกศาสนาได้เข้ามาช่วยมอบของเล็กๆน้อยๆแล้วก็ให้ผู้ป่วยอวยพรให้เด็กสอนให้เด็กสอนให้เด็กอวยพรให้ผู้ป่วยและผู้สูงอายุ^{๑๐๗} เช่นเดียวกันการที่มีการเข้าไปเยี่ยมเยียนผู้ป่วยแล้ว ก็ควรมีการเข้าไปแลกเปลี่ยนกันระหว่างศาสนา เป็นการเยี่ยมชมวัดบั้งมัสยิดบั้ง โบสถ์บั้ง เป็นการพูดคุยปัญหาและวางแผนที่จะทำร่วมกันว่าในอนาคตเราจะเชื่อมโยงกันอย่างไรได้บ้าง รวมถึงการสร้างคุณค่าร่วมกันนั้นนอกจากการปฏิบัติต่อกันหรือการร่วมกิจกรรมเดียวกันแล้ว ยังต้องสร้างความรู้สึกร่วมกันในแง่ความดีด้วยการสนับสนุนให้เกิดการติดยาคุณธรรมเป็นการสร้างสร้างคุณธรรมที่จะช่วยให้คนสะดุดตาสะดุดใจ เป็นการใช่วิธีน้ำหยดลงหินทุกวัน เพราะ

^{๑๐๕} P26, สานเสวนาเรื่อง มีตราบภาพใน 4 ศาสนาเพื่อการสร้างสังคมสันติสุขในสังคมไทย, ณ ห้องประชุม Intelligent Mindfulness (I-Mind) วิทยาลัยพุทธศาสน์นานาชาติ (IBSC) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๕ กันยายน ๒๕๖๖.

^{๑๐๖} P29, สานเสวนาเรื่อง มีตราบภาพใน 4 ศาสนาเพื่อการสร้างสังคมสันติสุขในสังคมไทย, ณ ห้องประชุม Intelligent Mindfulness (I-Mind) วิทยาลัยพุทธศาสน์นานาชาติ (IBSC) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๕ กันยายน ๒๕๖๖.

^{๑๐๗} P28, สานเสวนาเรื่อง มีตราบภาพใน 4 ศาสนาเพื่อการสร้างสังคมสันติสุขในสังคมไทย, ณ ห้องประชุม Intelligent Mindfulness (I-Mind) วิทยาลัยพุทธศาสน์นานาชาติ (IBSC) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๕ กันยายน ๒๕๖๖.

การโฆษณาเป็นหัวใจของบริษัทต่างๆ เขายอมลงทุนกับงบโฆษณา ๑๐-๑๕% และการโฆษณานี้ไม่ใช่โฆษณากิจกรรม แต่เป็นการนำเอาคำพูดที่จะช่วยให้จิตใจคนเรามีความดีมากยิ่งขึ้น^{๑๐๘}

๔.๓.๒.๓ ผลกระทบต่อการแก้ปัญหาความขัดแย้ง (conflict solution) การนำเสนอวิธีการคลายความขัดแย้งนั้นมาจากการเข้าใจปัญหาสังคมในแง่ของความหลากหลาย จะพบว่ามีการแก้ปัญหาหลายรูปแบบและหนึ่งในนั้นคือการนำเสนอตั้งแต่เวทีระดับเล็กไปสู่เวทีระดับนานาชาติ โดยเรียกกระบวนการนี้ว่า การสานเสวนาทางศาสนา (Interfaith dialogue) ระดับที่ ๑ ระดับชาติ เป็นการนำเสนอผ่านกรมการศาสนา โดยใช้พื้นที่ทางราชการเป็นเครื่องมือในการพูดคุยแลกเปลี่ยนระหว่างกัน ระดับที่ ๒ ระดับอาเซียน เป็นการพูดคุยในภูมิภาคที่มีความใกล้ชิดและใกล้เคียงกับบริบทสังคมไทย ระดับที่ ๓ ระดับนานาชาติแต่ระดับที่ใหญ่ที่สุดในโลกนี้ ซึ่งมีการเริ่มมาตั้งแต่ปี ๑๙๘๓ ใช้ชื่อว่า สานเสวนาโลก (World Dialogue) และมีอีกหนึ่งอย่างที่เรายพยายามที่จะทำอยู่เป็นการสร้างศาสนสัมพันธ์ให้กับฝ่ายรัฐ โดยศาสนาสัมพันธ์เป็นความร่วมมือกันที่ทุกฝ่ายสามารถใช้ศาสนสถาน คำสอน บุคลากร พิธีกรรมร่วมกัน แต่การที่เราจะร่วมกันได้เพราะเรารู้จักกันมาก่อน คือมีมิตรภาพต่อกันจึงทำงานร่วมกันได้ ฉะนั้นกิจกรรมในการที่จะชุมชนนะไปทำให้ชุมชนนี้ดีขึ้นให้สังคมได้ดีขึ้นมันก็ทำร่วมกันหลายต่อหลายครั้ง^{๑๐๙}

การนำเสนอกลไกศาสนาในภาพรวมนั้น ทุกศาสนาเห็นเป็นอันเดียวกันในแง่ของการสร้างพื้นที่ในการพูดคุยผ่านเวทีสานเสวนาตั้งแต่ในระดับชาติขยายไปสู่นานาชาติ มีการพูดคุยกันตั้งแต่นักบวชที่ไม่มีพื้นที่พูดคุยไปจนถึงผู้บริหารศาสนาระดับสูง ด้วยวิธีการอย่างปราศจากตัวตนและเงื่อนไขหรือวาระซ่อนเร้นใดๆ ทั้งนี้สิ่งหนึ่งที่จะช่วยสร้างผลกระทบให้กับสังคมจริงๆ แล้วคือการนำเอาหลักศาสนาที่เป็นคุณค่าร่วมกันมาคุยกันเป็นหลัก ส่วนวิถีปฏิบัติตนจะแตกต่างกันเป็นเรื่องของแต่ละศาสนา แต่ควรเปิดโอกาสให้เห็นว่าหากสังคมมีกฎเกณฑ์ที่สามารถยืดหยุ่นได้ก็ควรมีพื้นที่สำหรับความเข้าใจนั้นทั้งแก่ศาสนิกในศาสนานั้น รวมถึงศาสนิกต่างศาสนาด้วย

๔.๔ องค์ความรู้จากการวิจัย

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง มโนทัศน์เรื่องมิตรภาพในมุมมองปรัชญาศาสนากับการสร้างสังคมสันติสุข มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องมิตรภาพและหลักการสร้างสังคมสันติสุขในมุมมองพระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลาม เพื่อวิเคราะห์รูปแบบกระบวนการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขในมุมมองพระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลาม และเพื่อเสนอกลไกการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขตามมุมมองศาสนา ได้รูปแบบการสร้างกลไกและผลกระทบต่อการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุข ดังนี้

๔.๔.๑ การสร้างกลไกมาจากการวางระบบ มีลำดับการปฏิบัติดังนี้

^{๑๐๘} P30, สานเสวนาเรื่อง มิตรภาพใน 4 ศาสนาเพื่อการสร้างสังคมสันติสุขในสังคมไทย, ณ ห้องประชุม Intelligent Mindfulness (I-Mind) วิทยาลัยพุทธศาสตร์นานาชาติ (IBSC) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๕ กันยายน ๒๕๖๖.

^{๑๐๙} P29, สานเสวนาเรื่อง มิตรภาพใน 4 ศาสนาเพื่อการสร้างสังคมสันติสุขในสังคมไทย, ณ ห้องประชุม Intelligent Mindfulness (I-Mind) วิทยาลัยพุทธศาสตร์นานาชาติ (IBSC) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๕ กันยายน ๒๕๖๖.

ก. การวางระบบแกนกลางของมิตรภาพของแต่ละศาสนา การวางนั้นสัมพันธ์กับรูปแบบของความเป็นมนุษย์ การยอมรับความหลากหลายและการสร้างคุณธรรมในแต่ละศาสนาที่พิจารณาแตกต่างกันไป แต่ภาพรวมคือต้องมีหลักธรรมประกอบ

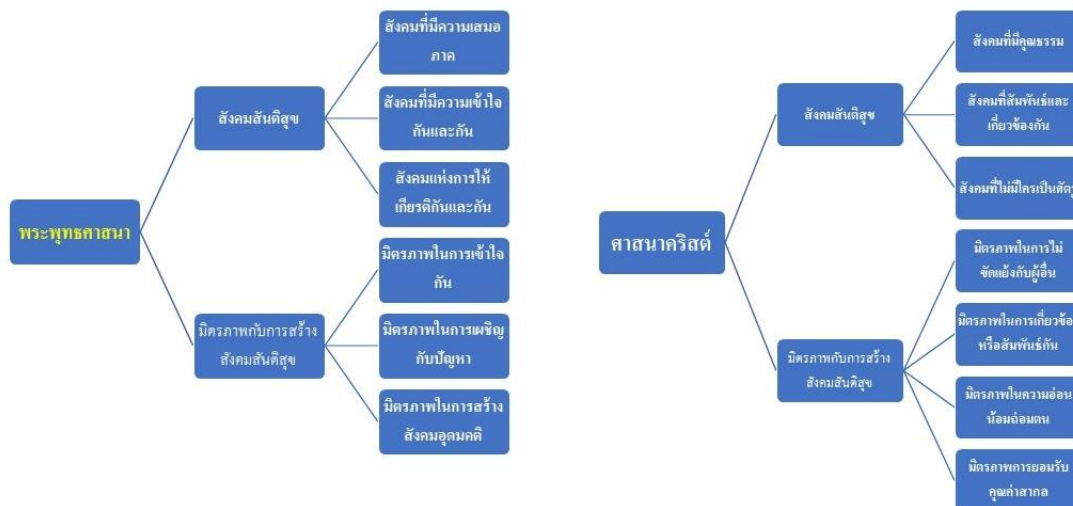
มิตรภาพและหลักการสร้างสังคมสันติสุขในมุมมองศาสนา:
การสร้างมิตรภาพในฐานะศีลธรรมแกนกลาง (core morality)

พระพุทธศาสนา	• ความเป็นมนุษย์ • การยอมรับความหลากหลาย • การจริงใจ
ศาสนาคริสต์	• ความสัมพันธ์กัน • การยอมรับความหลากหลาย • ความเป็นมนุษย์
ศาสนาฮินดู	• หลักธรรม • การยอมรับความหลากหลาย • ความเป็นมนุษย์
ศาสนาอิสลาม	• ความเป็นพี่น้อง • การยอมรับความหลากหลาย • ความเป็นมนุษย์

ภาพประกอบ ๑ แนวคิดหลัก

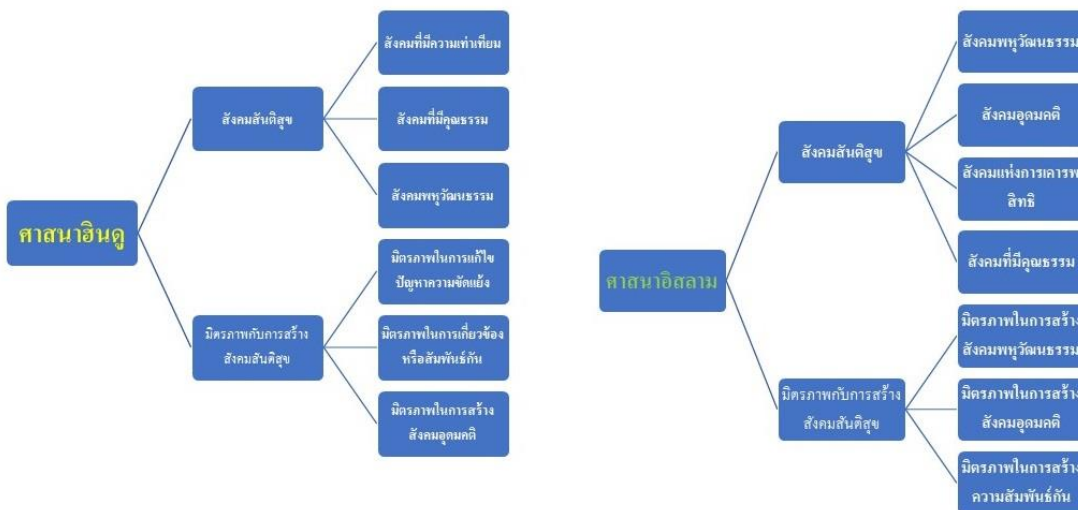
ข. การสร้างรูปแบบตามแนวคิดแบบผสมผสาน (Syncretism) ด้วยการเชื่อมโยงกันในแต่ละศาสนาเข้ากับรูปแบบสังคมสันติสุข ดังภาพประกอบ

รูปแบบการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขในมุมมองศาสนา:
การสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขด้วยแนวคิดผสมผสาน (Syncretism)

ภาพประกอบ ๒ ภาพการสร้างมิตรภาพของพระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์

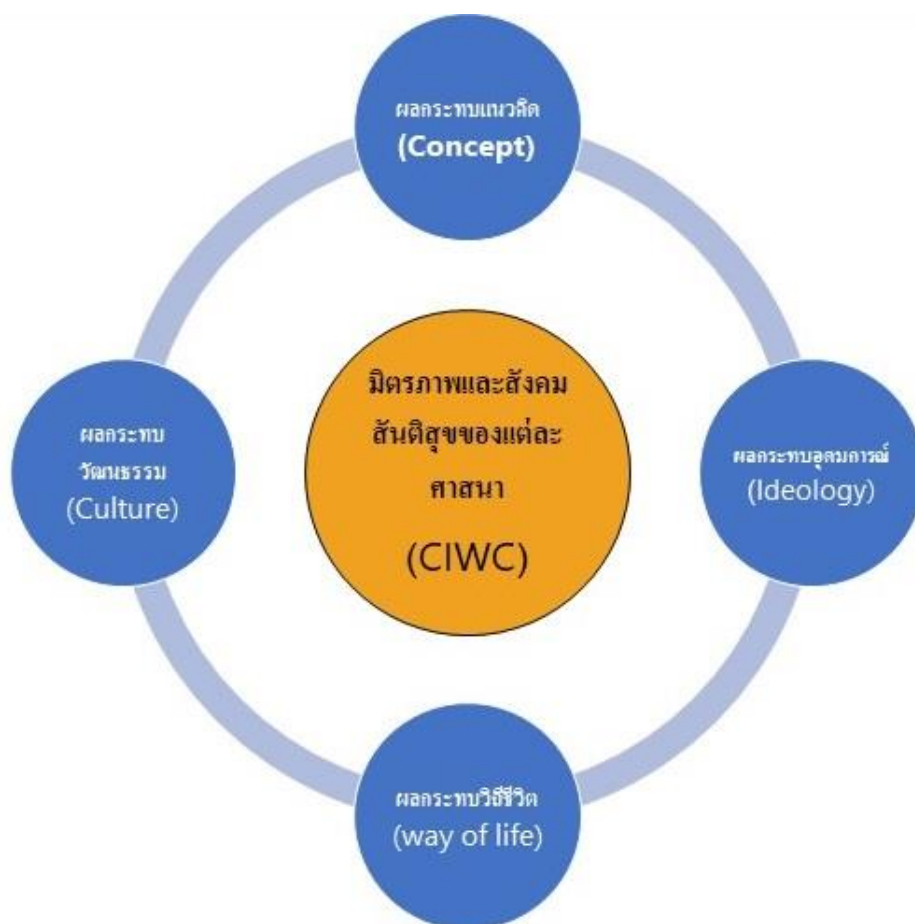
รูปแบบการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขในมุมมองศาสนา:
การสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขด้วยแนวคิดผสมผสาน (Syncretism)

ภาพประกอบ ๓ ภาพการสร้างมิตรภาพของศาสนาฮินดู ศาสนาอิสลาม

๔.๔.๒ ผลกระทบจากการการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขในรูปแบบศาสนาเชิงปฏิบัติ (practical religion) เป็นวิธีการศึกษาผลของการเสนอรูปแบบนี้ต่อสังคม สามารถศึกษาผลกระทบได้ใน ๒ มิติ คือ

ก. การเสนอของแต่ละศาสนา ได้สร้างผลกระทบต่อสังคมสันติสุขตามโมเดล (CIWC) ดังนี้

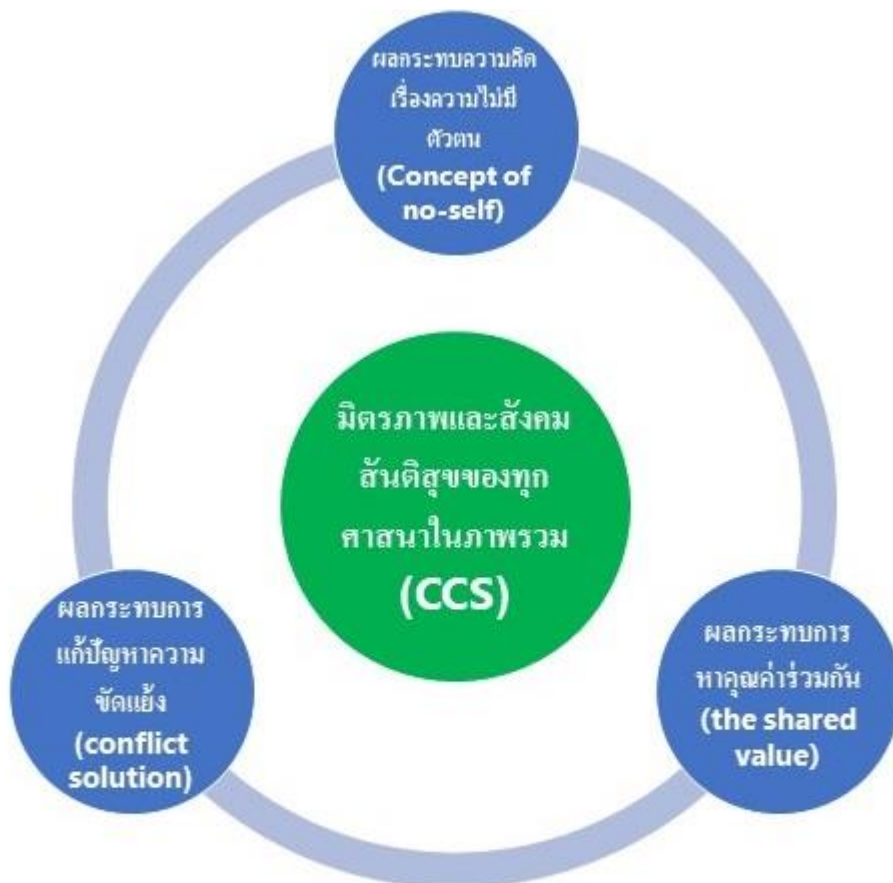

กลไกการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุข
ตามมุมมองศาสนาในรูปแบบศาสนาเชิงปฏิบัติ (practical religion)
Model 1-CIWC

ภาพประกอบ ๔ ผลกระทบของมิตรภาพและสังคมของแต่ละศาสนา

การนำเสนอของแต่ละศาสนาได้สร้างผลกระทบต่อวิถีแนวคิดและอุดมการณ์ในการเข้าใจศาสนาของแต่ละศาสนา นำไปสู่การดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับแนวคิดและอุดมการณ์นั้น สุดท้ายจึงกลายเป็นวัฒนธรรมที่สืบทอดกันแบบที่มีความเป็นอัตลักษณ์ของแต่ละศาสนา

ข. การเสนอทุกศาสนาในภาพรวม สร้างผลกระทบต่องังคมสันติสุขตามโมเดล (CCS) ดังนี้

กลไกการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุข
ตามมุมมองศาสนาในรูปแบบศาสนาเชิงปฏิบัติ (practical religion)
Model 2-CCS

ภาพประกอบ ๕ ภาพการสร้างมิตรภาพของศาสนาฮินดู ศาสนาอิสลาม

การเสนอของทุกศาสนาในภาพรวมได้เสนอให้เห็นผลของแนวคิดในการเข้าใจความจริงอันเกี่ยวข้องกับความหมายของการไม่ยึดติดในตัวเองบุคคล แต่มุ่งไปที่ความจริงเป็นหลัก และการค้นหาหลักความจริงนี้จึงนำไปสู่การสร้างคุณค่าร่วมของศาสนาที่มีหลักการเดียวกัน ขณะเดียวกันก็นำหลักการนั้นไปปฏิบัติในการวางระบบการแก้ปัญหาคความขัดแย้งระหว่างศาสนาและสังคมในภาพรวมได้

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง “มโนทัศน์เรื่องมิตรภาพในมุมมองปรัชญาศาสนากับการสร้างสังคมสันติสุข” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องมิตรภาพและหลักการสร้างสังคมสันติสุขในมุมมองพระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลาม เพื่อวิเคราะห์รูปแบบกระบวนการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขในมุมมองพระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลาม และเพื่อเสนอกลไกการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขตามมุมมองศาสนาสามารถสรุปผลการวิจัย และให้ข้อเสนอแนะได้ ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง มโนทัศน์เรื่องมิตรภาพในมุมมองปรัชญาศาสนากับการสร้างสังคมสันติสุข ได้สรุปผล ดังนี้

๕.๑.๑ วัตถุประสงค์ข้อ ๑ แนวคิดเรื่องมิตรภาพและหลักการสร้างสังคมสันติสุขในมุมมองพระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลาม พบว่า การพิจารณาความหมายมิตรภาพนั้นได้สร้างศีลธรรมแกนกลาง (core morality) ที่ถูกเรียกว่า ศีลธรรมแบบบาง (thin morality) เป็นการอธิบายศีลธรรมแกนกลางด้วยการรวบรวมความเหมือนกันทางด้านคำสอนหลัก อันเสนอหลักการอธิบายเรื่องมิตรภาพและการสร้างสังคมสันติสุข ดังนี้

๑) หลักมิตรภาพในพระพุทธศาสนา กล่าวถึงองค์รวมของแนวคิดเรื่องมิตรภาพในประเด็นเรื่อง ก. ความเป็นมนุษย์ ในแง่ของรายละเอียดที่มนุษย์จะต้องประกอบด้วยคุณธรรมและการปฏิบัติดีต่อกันในฐานะที่เป็นมนุษย์ผู้ร่วมเกิด แก่ เจ็บและตาย ข. การยอมรับความหลากหลาย เป็นการยอมรับความแตกต่างและมนุษย์ที่มีความเชื่อแตกต่างกันไปแต่ล้วนมีเป้าหมายเดียวกันคือการหลุดพ้นจากความทุกข์ ค. ความจริงใจ เป็นการพิจารณาถึงมิตรนั้นคือผู้แสดงออกทั้งกายกายและวาจาและความคิดที่ดีต่อกัน

๒) หลักมิตรภาพในศาสนาคริสต์ กล่าวถึง องค์รวมของแนวคิดเรื่องมิตรภาพในประเด็นเรื่อง คือ ก. ความสัมพันธ์กัน เป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพระเจ้า และความสัมพันธ์ทางจิตใจที่ปรารถนาดีต่อกัน ข. การยอมรับความหลากหลาย เป็นการยอมรับมนุษย์มีอัตลักษณ์ที่แตกต่างกันไป และมีความไม่สมบูรณ์ แต่มีความเกี่ยวข้องกันด้วยพระเจ้า มนุษย์จะต้องช่วยกันเพื่อก้าวไปสู่ความสมบูรณ์อีกครั้ง ค. ความเป็นมนุษย์ เป็นการอธิบายมนุษย์เชิงอุดมคติที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้าและการเป็นมนุษย์ในทางสังคมที่เชื่อมโยงกับการปฏิบัติดีต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน

๓) หลักมิตรภาพในศาสนาฮินดู กล่าวถึง องค์รวมของแนวคิดเรื่องมิตรภาพในประเด็นเรื่อง ก. หลักธรรม เป็นการใช้หลักธรรมในการวางเป็นหลักในการปฏิบัติตน ข. การยอมรับความหลากหลาย เป็นการยอมรับต่อความแตกต่างภายนอก ผ่านการช่วยเหลือสงเคราะห์และอดทนต่อ

ความเชื่อและการอยู่ร่วมกันในสังคม ค. ความเป็นมนุษย์ เป็นการยอมรับว่าทุกคนต่างเป็นเพื่อนมนุษย์ที่เป็นพวกเป็นกลุ่มเดียวกันรวมถึงการเข้าใจว่าทุกคนอย่างสามารถร่วมเข้าด้วยกันได้

๔) หลักมิตรภาพในศาสนาอิสลาม กล่าวถึง องค์รวมของแนวคิดเรื่องมิตรภาพในประเด็นเรื่อง ก. ความเป็นพี่น้อง เป็นการเชื่อร่วมกันว่ามนุษย์มาจากบรรพบุรุษเดียวกัน ในแง่ของการปฏิบัติเราจึงต้องเข้าใจผู้อื่นที่แตกต่างจากเราในฐานะของพี่น้อง ข. การยอมรับความหลากหลาย เป็นการมองว่ามนุษย์มีความหลากหลาย เพื่อให้มนุษย์หาวิธีสัมพันธ์รู้จักกันและกัน ค. ความเป็นมนุษย์ เป็นการเข้าใจมนุษย์ในแง่ของอุดมคติที่มีความรักต่อกันและการเข้าใจทุกคนมาจากที่เดียวกัน อีกทั้งยังเป็นเรื่องของสังคมที่จะต้องมีการอยู่ร่วมกันจึงต้องมีวิธีปฏิบัติด้วยดีต่อมนุษย์ทุกคน

๕.๑.๒ วัตถุประสงค์ข้อ ๒ วิเคราะห์รูปแบบกระบวนการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขในมุมมองพระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลาม พบว่า

ก. การสร้างสังคมสันติสุขในทางพระพุทธศาสนาได้อ้างถึงการใช้นิเวศนิยมผสมผสาน (Syncretism) ที่พิจารณาพื้นฐานของสังคมไม่ใช่แค่ศาสนาและพิธีกรรมเท่านั้น แต่รวมถึงวัฒนธรรมต่างๆ ไปที่เกิดขึ้นในทางสังคมในประเด็นดังนี้ ๑) เป้าหมายสังคมสันติสุข (end) ประกอบด้วย ก. สังคมที่มีความเสมอภาค เป็นความเสมอภาคที่มีหลักธรรมเป็นเครื่องมือในการสร้างสังคม ข. สังคมที่มีความเข้าใจกันและกัน เป็นสังคมที่แสดงออกถึงความเป็นหนึ่งเดียวกัน ไม่มีความหวาดระแวง ค. สังคมแห่งการให้เกียรติ เป็นการพึ่งพาอาศัยกัน มีความเคารพนับถือความแตกต่างหลากหลายในสังคม ๒) การใช้มิตรภาพในการสร้างสังคมสันติสุข (mean) ประกอบด้วย ก. การเข้าใจกัน เป็นการสร้างความไว้วางใจกันผ่านการเข้าใจในหลักศาสนาของตนและของคนอื่น การเข้าไปมีส่วนร่วมกับศาสนาอื่น ข. การเผชิญกับปัญหา เป็นการเข้าร่วมกิจกรรมในการแก้ปัญหาาร่วมกัน ไม่ทอดทิ้งหรือปล่อยว่าไม่ใช่เรื่องของตน ค. การสร้างสังคมอุดมคติ เป็นการวางรูปแบบชุมชนในแบบศาสนาที่วางไว้บนศักยภาพของมนุษย์และมีแนวทางปฏิบัติที่สอดคล้องกัน

ข. การสร้างสังคมสันติสุขในศาสนาคริสต์ได้อ้างถึงการใช้นิเวศนิยมผสมผสาน (Syncretism) ที่พิจารณาพื้นฐานของสังคมไม่ใช่แค่ศาสนาและพิธีกรรมเท่านั้น แต่รวมถึงวัฒนธรรมต่างๆ ไปที่เกิดขึ้นในทางสังคมในประเด็นดังนี้ ๑) เป้าหมายสังคมสันติสุข (end) ประกอบด้วย ก. สังคมที่มีคุณธรรม เป็นสังคมแห่งความเมตตาเป็นพื้นฐานและมีหลักปฏิบัติที่ทำให้สังคมอยู่ด้วยกันอย่างสงบสุข ข. สังคมที่มีสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกัน เป็นสังคมที่มีการสร้างสันติจากการทำงานร่วมกันว่ากล่าวตักเตือนกันได้ ค. สังคมที่ไม่มีศัตรู เป็นการระบุงถึงการมองทุกคนบนพื้นฐานของความเป็นมนุษย์ ความเป็นเพื่อน ความเป็นพี่น้อง ไม่ได้มองว่าทุกคนเป็นอย่างอื่นจากนี้ ๒) การใช้มิตรภาพในการสร้างสังคมสันติสุข (mean) ประกอบด้วย ก. ไม่ขัดแย้งกับผู้อื่น เป็นการมองว่าความขัดแย้งเป็นกิเลสที่ไม่ได้มาจากพระเจ้า ทุกคนต้องไม่มีวาระซ่อนเร้น มีแต่ความบริสุทธิ์ใจต่อกัน ข. ความเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กัน เป็นการใช้องค์กรสร้างเสริมความสัมพันธ์ทั้งในระดับครอบครัว สังคมและความขัดแย้งต่างๆ ค. ความอ่อนน้อมถ่อมตน เป็นการแสดงออกถึงความเคารพในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ง. การยอมรับคุณค่าสากล เป็นการยอมรับสังคมมีกฎระเบียบ ต้องยอมรับกฎเกณฑ์เหล่านั้นว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ไม่ต่างจากกฎทางศาสนา

ค. การสร้างสังคมสันติสุขในศาสนาฮินดูได้อ้างถึงการใช้นิเวศนิยมผสมผสาน (Syncretism) ที่พิจารณาพื้นฐานของสังคมไม่ใช่แค่ศาสนาและพิธีกรรมเท่านั้น แต่รวมถึงวัฒนธรรม

ต่างๆ ไปที่เกิดขึ้นในทางสังคมในประเด็นดังนี้ ๑) เป้าหมายสังคมสันติสุข (end) ประกอบด้วย ก. สังคมมีความเท่าเทียม เป็นการสร้างความสมานฉันท์จากการใช้หลักธรรมเป็นหลักการสอนให้เกิดความเที่ยม ข. สังคมที่มีคุณธรรม เป็นการใช้หลักธรรมในการแก้ไขปัญหา และมองว่าความแตกต่างเป็นเรื่องภายนอก ไม่ใช่เรื่องจิตใจที่มีความดีเสมอกัน ค. สังคมพหุวัฒนธรรม เป็นการใช้การแสวงจุดร่วม สงวนจุดต่างในการพัฒนาร่วมกัน ไม่แตกแยกเพราะความแตกต่าง ๒) การใช้มิติภาพในการสร้างสังคมสันติสุข (mean) ประกอบด้วย ก. การแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง เป็นการสร้างความเข้าใจร่วมกันในหลักศาสนาระหว่างกัน อย่าใช้หลักศาสนาทำให้เกิดความขัดแย้ง ข. การเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กัน เป็นการใช้หลักการพูดคุยอย่างละเอียดและรอบคอบในการพิจารณาเรื่องละเอียดอ่อน ค. การสร้างสังคมอุดมคติ เป็นการมุ่งหมายหลักสังคมในทางศาสนาที่เน้น “สัตย์” คือความจริงใจต่อกัน

ง. การสร้างสังคมสันติสุขในศาสนาอิสลามได้อ้างถึงการใช้นิคมผสมผสาน (Syncretism) ที่พิจารณาพื้นฐานของสังคมไม่ใช่แค่ศาสนาและพิธีกรรมเท่านั้น แต่รวมถึงวัฒนธรรมต่างๆ ไปที่เกิดขึ้นในทางสังคมในประเด็นดังนี้ ๑) เป้าหมายสังคมสันติสุข (end) ประกอบด้วย ก. สังคมพหุวัฒนธรรม ที่มีความหลากหลาย ให้เกียรติและยอมรับกันและกัน มีปฏิบัติสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ข. สังคมอุดมคติ เป็นสังคมตามหลักศาสนาที่มีความร่วมมือกัน สงบ สันติและปลอดภัย ค. สังคมแห่งการเคารพสิทธิ เป็นการเคารพสิทธิที่พระเจ้ามอบให้ สิทธิในชีวิตของแต่ละคน สัตว์แต่ละชนิดไม่ควรละเมิดสิทธิที่พระเจ้ามอบให้ด้วยสิทธิที่ตนเองกำหนดเอาเอง ง. สังคมที่มีคุณธรรม เป็นสังคมที่มนุษย์ไม่มีอคติ และทวิภูมิต่อกัน รับฟังกันได้ มีความอดทนต่อกัน ๒) การใช้มิติภาพในการสร้างสังคมสันติสุข (mean) ประกอบด้วย ก. สร้างสังคมพหุวัฒนธรรม ด้วยการแบ่งปัน ความบริสุทธิ์ใจต่อกัน ไม่มีผลประโยชน์ใดๆ แอบแฝง อยู่ร่วมกันได้ในฐานะของมิตร ข. สร้างสังคมอุดมคติ ด้วยการไม่มีตัวตนหรือเห็นแก่ตัว มุ่งประโยชน์ส่วนร่วมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน ค. สร้างความสัมพันธ์กัน เป็นการสร้างสังคมผ่านกิจกรรมทางศาสนาในการเยี่ยมศาสนาอื่น แสดงออกถึงความเป็นมิตรและเปิดเผยต่อกัน

๕.๑.๓ วัตถุประสงค์ข้อ ๓ ข้อเสนอกลไกการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขตามมุมมองศาสนา พบว่า การสร้างมิตรภาพและสันติสุขในมุมมองศาสนาจากวิถีการใช้วิธีการสานเสวนาในการนำเสนอการแลกเปลี่ยนศาสนาเชิงปฏิบัติ (practical religion) ที่ถูกนำเสนอผ่านการปฏิบัติของแต่ละศาสนาได้เสนอกิจกรรมเชิงสังคมจนนำไปสู่พื้นที่ของการแลกเปลี่ยนทางสังคม รวมถึงการสร้างผลกระทบต่องานสังคมในประเด็น ดังนี้

๑) ข้อเสนอมิตรภาพและสังคมสันติสุขของแต่ละศาสนา ก. กระทบความคิด (concept) ผ่านทางศาสนาคริสต์ที่เปลี่ยนมุมมองในการที่มิตรได้สร้างผลกระทบต่อความกล้า การลงมือปฏิบัติ ด้วยการได้อาศัยมิตรนั้นเป็นผู้กระตุ้นให้เกิดการปฏิบัติตามแนวทางหลักคำสอนได้อย่างจริงจัง ข. ผลกระทบด้านอุดมการณ์ (Ideology) ของพระพุทธศาสนาที่เสนอให้เห็นว่า แนวคิดทางด้านอุดมการณ์ของแต่ละศาสนานั้นล้วนเหมือนกัน แตกต่างกันแค่ปฏิบัติ และการสอนนั้นทุกคนสามารถรับคำสอนได้เพราะทุกคนต่างรับรู้ทุกข์และความดับทุกข์ได้เสมอเหมือนกัน ค. ผลกระทบด้านวิถีชีวิต (way of life) เป็นการเสนอของศาสนาฮินดูในการเสนอให้เกียรติ ยกย่อง ประณีประนอมต่อกัน ใช้หลักธรรมที่เกิดจากการอบรมจิตและปัญญาเป็นเครื่องช่วยในการดำเนินชีวิต ง. ผลกระทบด้านวัฒนธรรม (Culture) เป็นของศาสนาอิสลามที่เสนอให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมในแง่ของการสร้าง

ครอบครัวเดียวกัน การสร้างความสัมพันธ์แบบภายใน มีจิตใจที่เป็นมนุษย์ร่วมกันในการเอาชนะสิ่งต่างๆ สร้างความรู้สึกภายในในการอยู่ร่วมกัน

๒) ข้อเสนอมิตรภาพและสังคมสันติสุขของทุกศาสนาในภาพรวม เป็นการเสนอให้เห็นผลกระทบต่อการสร้างสังคมสันติสุขที่นำไปสู่ผลกระทบ คือ ก. ผลกระทบความคิดเรื่องความไม่มีตัวตน (Concept of no-self) เป็นการมองไปที่ความจริงนั้นเป็นสิ่งสำคัญ ส่วนตัวตนนั้นเป็นบ่อเกิดของความลำเอียง ความทะเลาะ ความบาดหมางจึงควรจะละเสีย และวิธีปฏิบัติที่ทุกศาสนาต่างสอนเสมอเหมือนกัน ข. ผลกระทบต่อคุณค่าร่วมกัน (the shared value) เป็นการสร้างกิจกรรมการปฏิบัติร่วมกันทั้งในด้านวิชาการที่หาเวทีแลกเปลี่ยนกัน และการมีกิจกรรมร่วมกันทำในนามศาสนา ค. ผลกระทบต่อการแก้ปัญหาความขัดแย้ง (conflict solution) เป็นการเสนอให้เกิดการสานเสวนาตั้งแต่วัยชุมชน จนถึงระดับนานาชาติ มีการพูดคุยกันอย่างสม่ำเสมอทั้งคนที่อยู่ระดับล่างจนถึงระดับผู้บริหารเพื่อสร้างความเข้าใจกันและกันให้มากยิ่งขึ้น

๕.๒ อภิปรายผล

การศึกษาวิจัยเรื่อง มโนทัศน์เรื่องมิตรภาพในมุมมองปรัชญาศาสนากับการสร้างสังคมสันติสุข ได้ผลสรุปเป็นประเด็นๆ ดังนี้

๕.๒.๑ แนวคิดเรื่องมิตรภาพและหลักการสร้างสังคมสันติสุขในมุมมองพระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลาม พบว่า หลักมิตรภาพกับการสร้างสังคมสันติสุขนั้นมุ่งเน้นไปที่ประเด็น คือ

๑) หลักความเป็นมนุษย์ ทุกศาสนาสนใจร่วมกันในเรื่องมนุษย์ เพราะมนุษย์มีหลักเชิงอุดมคติทางศาสนาที่มีความเป็นมาเกี่ยวข้องกันและอาศัยกันเป็นสังคมจึงต้องมีหลักการปฏิบัติต่อกันเพื่อการอยู่ร่วมกัน สอดคล้องกับเดเนียล ชวาร์ตซ์ (Daniel Schwartz) เสนอเรื่องนี้ไว้ว่า มิตรภาพเป็นกระบวนการที่เชิงอุดมคติสำหรับความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจากการปลุกฝังของมนุษย์ผู้มีเหตุผล การระบุถึงศักยภาพของมิตรภาพปรากฏอยู่ในความเป็นมนุษย์ที่ถูกสร้างมาตั้งแต่แรกเริ่ม โดยมิตรภาพนั้นเป็นคุณค่าแฝง (potential) ที่ทำให้ตนเองสามารถเป็นมิตรกับผู้อื่น รวมถึงเทวดาและพระเจ้าด้วยที่อ้างถึงการสามารถรับรู้ถึงกันและกันผ่านกิจกรรม ความรู้สึกและการเลือกต่างๆ ที่มนุษย์ทำนั้นจะเชื่อมโยง^๑

๒) การยอมรับความหลากหลาย ทุกศาสนายอมรับว่ามนุษย์มีความแตกต่างกันในแง่ความเชื่อและวิธีการปฏิบัติต่อกัน เพราะความหลากหลายเป็นวิถีปฏิบัติที่แตกต่างกันไปตามแต่ละคน การยอมรับว่ามีความหลากหลายจึงเป็นวิธีการเรียนรู้เพื่อการสร้างการอยู่ร่วมกัน ไม่ใช่การเรียนรู้และขัดแย้งกัน สอดคล้องกับจอห์น ฮิก (John Hick) มองว่า สมมติฐานของแนวคิดพหุวัฒนธรรมมาจากศรัทธาที่มีลักษณะแตกต่างกันไปตามประสบการณ์และแนวคิดเกี่ยวกับความเป็นจริงที่สะท้อนในเรื่องเดียวกันแต่มีความสัมพันธ์กันในแง่ของความเป็นมนุษย์ และภายในของแต่ละคนได้เปลี่ยนแปลงความเป็นมนุษย์จากการที่มีตัวเองเป็นศูนย์กลาง (self-centredness) ไปสู่ความมี

^๑ Daniel Schwartz, Aquinas on Friendship, (Oxford: Clarendon Press, 2007), p.1.

ความเป็นจริงเป็นศูนย์กลาง (Reality-centredness) ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้เป็นการสร้างพื้นที่การอยู่ร่วมกัน ไม่ว่าชายหรือหญิงต่างค้นพบความหลุดพ้นหรือเสรีภาพหรือความจริงสูงสุดได้ไม่ต่างกัน^๒

๓) การมีคุณธรรม ทุกศาสนายอมรับร่วมกันว่า มิตรภาพและสังคมสันติสุขจะมีคุณธรรมพื้นฐานคือความรัก ความจริงใจ ความเป็นพี่น้อง ความเกื้อกูลและปรารถนาดีต่อกัน เป็นการเสนอวิธีการแสดงออกของบุคคลทั้งทางกาย วาจา ส่วนใจนั้นเป็นหลักการที่อยู่บนพื้นฐานของการพัฒนาจิตใจตนเองให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับหลักคุณธรรมเหล่านั้น สอดคล้องกับงานวิจัยแสวง ปวงจักรทา และคณะได้เสนอเรื่องการประยุกต์หลักศาสนธรรมเพื่อการฟื้นฟูการมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชนของคนในหมู่บ้านได้ร้อง ในฐานะที่ชุมชนบ้านได้ร้องนับถือศาสนาคริสต์จึงมีการใช้หลักคำสอนและการใช้การมีส่วนร่วมกับชุมชนผ่านการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนเอง และพัฒนาด้านการเปลี่ยนแปลงการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน อันส่งผลให้ชุมชนมีความรักในท้องถิ่นของตนเองแล้ว มีการทดลองทำกิจกรรมค่ายครอบครัว โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนทั้งร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินงานและร่วมติดตามประเมินผลการดำเนินงานมากขึ้น^๓

๕.๑.๒ วิเคราะห์รูปแบบกระบวนการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขในมุมมองพระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลาม พบว่า กระบวนการสร้างมิตรภาพในศาสนานั้นถูกมองว่าเป็นเครื่องมือ (mean) มีกระบวนการเหล่านี้คือ ก. การเข้าใจกัน ข. วิธีการแก้ไขปัญหาคความขัดแย้ง ค. การสร้างสังคมอุดมคติ ง. การสร้างความเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กัน จ. ความอ่อนน้อมถ่อมตน ฉ. การยอมรับค่าสากลทางสังคม ฉ. สร้างสังคมพหุวัฒนธรรม และเป้าหมายคือสังคมสันติสุข (end) มีรูปแบบดังนี้ ก. สังคมที่มีความเสมอภาค ข. สังคมที่มีความเข้าใจกันและกัน ค. สังคมแห่งการให้เกียรติกัน ง. สังคมที่มีคุณธรรม จ. สังคมที่มีสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกัน ฉ. สังคมที่ไม่มีศัตรู ข. สังคมมีความเท่าเทียม ข. สังคมพหุวัฒนธรรม ฉ. สังคมอุดมคติ เป็นเสนอเสนอรูปแบบเชิงอุดมคติทางศาสนาที่สอดคล้องกับเป็นการเสนอวิธีสร้างการนำศาสนามาประยุกต์เข้ากับสังคม สอดคล้องกับงานของชาร์ลส์ สจ๊วต (Charles Stewart) ที่เสนอแนวคิดผสมผสาน (Syncretism) มาจากแนวคิดเรื่องการเปลี่ยนแปลง หรือสิ่งแปลกใหม่ ซึ่งเป็นลักษณะการทำให้สิ่งบริสุทธิ์นั้นเสียหายหรือเปลี่ยนไปจากเดิม เมื่อนำมากล่าวถึงผ่านการที่ศาสนาอย่างเข้าไปสู่วัฒนธรรมที่หลากหลายในแต่ละสังคมที่ต่างกัน จนกลายเป็นพื้นฐานทางความคิดใหม่ที่ควบคู่ไปกับสังคม^๔

๕.๑.๓ วัตถุประสงค์ข้อ ๓ ข้อเสนอกลไกการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขตามมุมมองศาสนา พบว่า การสร้างมิตรภาพและสันติสุขในมุมมองศาสนาเชิงปฏิบัติ (practical religion) ที่ได้เสนอให้เห็นผลกระทบทางด้านมุมมองและการสร้างเงื่อนไขทางสังคมศาสนา คือ ๑) ข้อเสนอมิตรภาพและสังคมสันติสุขของแต่ละศาสนาที่สะท้อนผ่าน ก. ความคิด (concept) ข. ผลกระทบด้านอุดมการณ์ (Ideology) ค. ผลกระทบด้านวิถีชีวิต (way of life) และ ง. ผลกระทบด้านวัฒนธรรม

^๒ John Hick, *An Interpretation of Religion: Human Responses to the Transcendent*, (London: Macmillan, 1989), p.240.

^๓ แสวง ปวงจักรทาและคณะ, *โครงการการประยุกต์หลักศาสนธรรมเพื่อการฟื้นฟูการมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชนของคนในหมู่บ้านได้ร้อง*, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ๒๕๕๕.

^๔ Charles Stewart and Rosalind Shaw, *Syncretism Anti-syncretism: The politics of religious synthesis*, London and New York: Routledge, ๑๙๙๔.

(Culture) เป็นการเสนอให้เห็นการปฏิบัติทางศาสนานั้นไม่อาจจะใช้หลักการที่มนุษย์เป็นผู้กำหนดในการวางไว้แต่ต้องอาศัยวิธีการสร้างผลกระทบจากการปฏิบัติ และข้อเสนอมิตรภาพและสังคมสันติสุขของทุกศาสนาในภาพรวมที่สะท้อนผ่าน ก. ผลกระทบความคิดเรื่องความไม่มีตัวตน (Concept of no-self) ข. ผลกระทบต่อคุณค่าร่วมกัน (the shared value) และ ค. ผลกระทบต่อการแก้ปัญหาความขัดแย้ง (conflict solution) อันเป็นวิธีการสร้างคุณค่าองค์กรร่วม (the shared value) ที่ส่งผลกระทบต่อสังคมและตัวตนของแต่ละศาสนาว่าเป็นสิ่งที่ควรอยู่ร่วมกันได้และมีผลที่ทุกคนต่างได้รับร่วมกัน สอดคล้องกับปีเตอร์ ซิงเงอร์ (Peter Singer) ที่เสนอจริยศาสตร์ภาคปฏิบัติผ่านการเสนอของนักศีลธรรมในสมัยก่อนต้องการเสนอมุมมองความเป็นสากลตามที่ศาสนาคริสต์เรียกว่า กฎทอง (Golden Rule) ว่า “ปฏิบัติต่อผู้อื่น ดังที่ท่านปรารถนาให้ผู้อื่นปฏิบัติต่อท่าน” เป็นการให้น้ำหนักกับผู้อื่นเท่ากับตนเองและถูกสื่อไปในสถานการณ์ในการปฏิบัติกับผู้อื่นว่า เราต้องรักเพื่อนบ้านเหมือนรักตนเอง เป็นสร้างอุดมคติเชิงจริยธรรมที่เป็นสากลได้ แต่จริยธรรมนั้นต้องถูกปฏิบัติได้และให้ผลที่เป็นไปทั้งในแง่สิทธิส่วนบุคคล ความเป็นธรรม ความศักดิ์สิทธิ์ ความยุติธรรม ความบริสุทธิ์และคุณค่าอื่นๆ ที่ทำให้ทุกท่านรู้สึกเท่าเทียมกันจึงจะถือว่าเป็นการปฏิบัติได้และเหมาะสมในการสร้างคุณค่าได้อย่างแท้จริง^๕

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

การสร้างมิตรภาพระหว่างศาสนาและการสร้างสันติสุขทางสังคมถือเป็นพื้นฐานในการมูลค่าให้กับส่วนอื่นๆ และทำให้เกิดประโยชน์ทั้งแก่เศรษฐกิจและการเป็นอยู่ที่ดีขึ้นทั้งในระดับครอบครัวจนถึงประเทศชาติ จึงถือเป็นความจำเป็นที่ทั้งภาครัฐและชุมชนจะต้องเห็นความสำคัญและช่วยกันรณรงค์ให้เกิดขึ้น ฉะนั้น ทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องควรตระหนักและหามาตรการในการรักษาด้วยการออกนโยบายเพื่อป้องกันและแก้ไข ซึ่งพอจะแนะนำได้ ดังนี้

๕.๒.๑.๑ หน่วยงานภาครัฐ

๑) ฝ่ายวัฒนธรรม ควรวางรูปแบบการจัดการสานเสวนาระดับชุมชนและระดับชาติอย่างเป็นระบบ เข้าไปตรวจสอบและเสนอแนะวิธีการที่จะช่วยเพิ่มมูลค่าทางวัฒนธรรมให้มีราคาเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ชนในพื้นที่ ไม่ให้เยาวชนออกมาอยู่ชุมชนเมือง ซึ่งจะยิ่งทำให้เกิดปัญหาผู้สูงอายุที่มีภูมิปัญญาแต่ขาดการสืบสานให้เกิดมูลค่าได้อย่างน่าเสียดาย อีกทั้งต้องประชาสัมพันธ์ให้สังคมร่วมรับรู้ถึงวัฒนธรรมเหล่านี้ว่าเป็นสมบัติของชาติต่อไป

๒) ฝ่ายการศึกษา ควรเพิ่มเนื้อหาเกี่ยวกับความเข้าใจด้านวัฒนธรรม ประเพณี พระพุทธศาสนาอันเป็นรากฐาน อีกทั้งรูปแบบการนำเสนอที่เหมาะสม

^๕ ปีเตอร์ ซิงเงอร์, จริยศาสตร์ภาคปฏิบัติ, แปลโดยเหมือนมัต มุกข์ประดิษฐ์, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิเพื่อการศึกษาประชาธิปไตยและการพัฒนา (โครงการจัดพิมพ์คบไฟ), ๒๕๖๖), หน้า ๔๑-๔๘.

๓) ฝ่ายมนุษยและสังคม ควรมีการเผยแพร่ข่าวสารเรื่องวัฒนธรรม ประเพณีในแต่ละภูมิภาคเพื่อให้เห็นถึงรูปแบบการบริหารจัดการ การพัฒนาสินค้าและการแก้ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนวัฒนธรรมอื่น และบูรณาการให้เกิดองค์ความรู้ในการอนุรักษ์รักษาในภาพรวมของประเทศไทยต่อไป

๔) ฝ่ายพระสงฆ์ ควรแนะนำและให้แนวคิดเกี่ยวกับเรื่องพระพุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานทางวัฒนธรรม ประเพณีของคนไทย มีองค์ความรู้ทั้งในแง่ของหลักธรรมและจริยธรรมเพื่อสร้างความเข้าใจในวิธีการปฏิบัติที่ถูกต้องต่อไป

๕.๒.๑.๒ หน่วยงานภาคเอกชน

ควรส่งเสริมและสนับสนุนนโยบายภาครัฐอย่างจริงจังและต่อเนื่อง รวมถึงเข้ามามีส่วนร่วมในการทำนุบำรุงวัฒนธรรม ส่งเสริมพหุวัฒนธรรม และการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ อีกทั้งเผยแพร่ให้ประจักษ์แก่สังคมไทยและต่างชาติ

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปปฏิบัติ

หน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชนสามารถนำแนวคิด รูปแบบมิตรภาพในศาสนาและการสร้างสังคมสันติสุข และศึกษาถึงแนวคิดทางในการจัดทำแผนการศึกษาศาสนา ในรายวิชาของหมวดการศึกษาสังคม

๕.๒.๓ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

การวิจัยเรื่องมิติสัมพันธ์เรื่องมิตรภาพในมุมมองปรัชญาศาสนากับการสร้างสังคมสันติสุข ผู้วิจัยได้ศึกษาเรื่องมิตรภาพและการสร้างสังคมสันติสุข ฉะนั้น จึงขอเสนอแนะหัวข้อให้ผู้สนใจทำวิจัยเกี่ยวกับเรื่องนี้ทำต่อไป ดังนี้

- ๑) การศึกษามิตรภาพและสังคมสันติสุขใน ๕ ศาสนาในจังหวัดชลบุรี
- ๒) การบูรณาการหลักมิตรภาพทางศาสนากับการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน
- ๓) การสร้างและพัฒนาตัวชี้วัดมิตรภาพและการสร้างสังคมสันติสุขอย่างยั่งยืน

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

พระคริสตธรรมคัมภีร์. พระคริสตธรรมคัมภีร์ ภาคพันธสัญญาใหม่. กรุงเทพมหานคร: องค์การกิตีเยนส์ อินเตอร์เนชันแนล, ๒๕๕๐.

สมาคมนักเรียนเก่าอาหรับ ประเทศไทย. พระมหาคัมภีร์อัลกุรอาน. ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์: ไม่ปรากฏสำนักพิมพ์, มปป.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ

กฤษณไวยปายนวยาส. ภาควิทยา. แปลโดย สมภาร พรหมทา. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วารสารปัญญา, ๒๕๖๑.

คณะกรรมการจัดทำหนังสือคุตบะฮ์ (บทธรรมกลา). คุตบะฮ์ (บทธรรมกลา). กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๓.

คาลิล ยิบราน. คำครุ. แปลโดย มานรังสี กิตติมา. กรุงเทพมหานคร: แสงดาว, ๒๕๖๔.

..... สอนศาสนา. แปลโดย มานรังสี กิตติมา. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: แสงดาว, ๒๕๖๔.

..... ปรัชญาชีวิต. แปลโดยระวี ภาวิไล. กรุงเทพมหานคร: กระดาษ, ๒๕๓๐.

คุณพ่อโยเซฟ เฉลิม กิจมงคล. มีชีวิตที่แตกต่าง. สมุทรปราการ: บริษัท สตาร์บูม อินเตอร์พรีนซ์ จำกัด, ๒๐๒๒.

เซอเม แก้วคล้าย, จำลอง สารพัดนึก. สุขาวดีด้วยสูตร. กรุงเทพมหานคร : โครงการตำราและวิชาการมหายาน คณะสงฆ์จีนนิกายแห่งประเทศไทย ชมรมมหายาน และคณะศิษยานุศิษย์, ๒๕๕๓.

ติปิฎกาจารย์เสวียนจั้งแห่งราชวงศ์ถัง. ไก่ชัยคุรุไวฑูรยประภาสยปทุมพนดิธานสูตร. แปลโดย เภาลิเพชราทิพย์ และกนกพร นุ่มทอง. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์การแปลคัมภีร์พุทธศาสนาตร์ไทย-จีน มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๖๔.

ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์. ทฤษฎีพึ่งพาและเทววิทยาแห่งการปลดปล่อย. กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิถีธรรม, ๒๕๔๔.

บาทหลวง ยอแซฟ วุฒิเลิศ แห่งลัทธิ. หลักธรรม คำสอน คาทอลิก. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: อัครสังฆมณฑลกรุงเทพฯ, ๒๐๑๗.

ประทุม อังกูโรหิต. พระมหาประณิธานของพระโพธิสัตว์ : ข้อโต้แย้งทางปรัชญา.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

ปีเตอร์ ชิงเงอร์. จริยศาสตร์ภาคปฏิบัติ, แปลโดยเหมือนมัต มุกข์ประดิษฐ์. กรุงเทพมหานคร:

มูลนิธิเพื่อการศึกษาประชาธิปไตยและการพัฒนา (โครงการจัดพิมพ์คปไฟ), ๒๕๖๖.

ปีเตอร์ เอ. แจ็กสัน. พุทธทาสภิกขุ: พระพุทธศาสนานิกายเถรวาท และการปฏิรูปเชิงนวสมัยนิยม

ในประเทศไทย. แปลโดย มงคล เดชนครินทร์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร:

สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

พระกาศยปมาตังคะและพระธรรมรัตน์. คัมภีร์ ๔๒ บท ปฐมคัมภีร์พระพุทธศาสนาพากย์จีน. แปล

โดย พระมหาอานนท์ อานนโท. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์การแปลคัมภีร์

พุทธศาสตร์ไทย-จีน มูลนิธิพุทธรังษี, ๒๕๖๕.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๒๔.

กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พลีธัมม์, ๒๕๕๘.

_____ . สถานการณ์พระพุทธศาสนา : ทวนกระแสไสยศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐.

กรุงเทพมหานคร : พิมพ์สวย, ๒๕๕๖.

_____ . พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย. พิมพ์ครั้งที่ ๔๖. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๕๙.

พระพรหมบัญญัติ. พระไตรปิฎกฉบับสากล : วิถีธรรมจากพุทธปัญญา. พระนครศรีอยุธยา :

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑.

พระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ). ศาสนาคืออะไร. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งเอนด์

พับลิชชิง, ๒๕๖๑.

พระศรีคัมภีรญาณ (สมจินต์ วันจันทร์). พุทธปรัชญา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙.

พุทธทาสภิกขุ. อนัตตาของพระพุทธเจ้า. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๔.

_____ . ตัวกู-ของกู. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, ๒๕๔๘.

_____ . ธรรมะกับการเมือง. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, ๒๕๔๙.

_____ . คู่มือมนุษย์ ฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, ๒๕๔๙.

_____ . ใจความแห่งศีลธรรมเท่าที่พุทธบริษัทควรทราบ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. ไซยา: ธรรมทาน

มูลนิธิ, ๒๕๔๘.

_____ . อิทัปปัจจยตา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, ๒๕๔๙.

_____ . อริยสัจจากพระโอษฐ์. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, ๒๕๖๐.

มารค ตามไท. “ทุกข์ใหม่ของสังคมไทย”. โครงการเวทีวิจัยมนุษยศาสตร์ไทย: ความหวังกับ

จินตนาการทางมนุษยศาสตร์. กรุงเทพมหานคร: สยามปริทัศน์, ๒๕๕๙.

มุสลิมุดดิน อะบู มุฮัมมัด อับดุลลอฮ์ บิน มิสลิย์ บิน มุซัรริฟ ชีราซี. ปัญญาชะอฺดี: กุлистาน

และบุสตาน. แปลโดย กิติมา อมรทัต, ไรณาน อรุณรังษี และจรัญ มะลูลีม.

กรุงเทพมหานคร: ศูนย์วัฒนธรรมสถานเอกอัครราชทูต สาธารณรัฐอิสลามแห่งอิหร่าน

ประจำกรุงเทพมหานคร, ๒๕๕๕.

ไคเซ็ท ไตตารุ ชูซูกิ. คัมภีร์มหายาน ลังกาวตารสูตร. แปลและเรียบเรียงโดย พระราชปริยัติกวี (สมจินต์ สมมาปญโญ). กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

ยศ สันตสมบัติ. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ : ความหลากหลายและการจัดการทรัพยากร. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์นพบุรี, ๒๕๔๔.

รวี สิริอิสสระนันท์. ตำนานมูลศาสนา. นนทบุรี : ศรีปัญญา, ๒๕๕๗.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๓.

_____. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒. กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖.

วิภาส ปรัชญาภรณ์. ว่าด้วยแนวทางการศึกษาชาติพันธุ์. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, ๒๕๔๗.

สวามี ประภาวรินทร์ และ แฟรเดอริก แมนเชสเตอร์. อุปนิษัท : คัมภีร์เพื่อความสงบสยต. แปลโดย กิ่งแก้ว อุตถากร. กรุงเทพมหานคร : บริษัทอัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๓.

สมภาร พรหมทา. พุทธปรัชญาในอิทธิธรรมปิฎก. อุทุมพร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เนื่องในโอกาสเกษียณอายุราชการ, ๒๕๕๙.

_____. ศาสนาเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการอุดมศึกษา, ๒๕๔๙.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต). พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย. พิมพ์ครั้งที่ ๕๕. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิบรรจงสนธิ, ๒๕๖๔.

สันตินา ปีเตอร์ เดลลา. ต้นไม้แห่งโพธิ์ : คำสอนพื้นฐานแห่งพระพุทธศาสนา มหายาน วัชรยาน และอิทธิธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๔. นนทบุรี: ภาพพิมพ์, ๒๕๖๑.

สุนทร ณ รัชชี. ปรัชญาอินเดีย: ประวัติและลัทธิ. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

สุวรรณา สถาอนันท์. สร้างแผนที่จริยศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : วิชาษา, ๒๕๕๙.

องค์ทะไลลามะ. จิตที่ฝึกดีแล้ว. แปลโดย เพ็ญญา หงส์ทอง. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๕๘.

องค์ทะไลลามะที่ ๑๔. ศาสนาทั้งมองฟีน้องกัน. แปลโดย นัยนา นาควัชระ.

กรุงเทพมหานคร: สอนเงินมีมา, ๒๕๖๓.

องค์ทะไลลามะกับฟรันซ์ อัลท์. บ้านหลังเดียวของเรา: คำวิงวอนเพื่อโลกและภูมิอากาศ. แปลโดย นัยนา นาควัชระ. กรุงเทพมหานคร: สอนเงินมีมา, ๒๕๖๔.

อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์. พระพุทธศาสนามหายาน. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : สถาบันการศึกษาพุทธศาสนา, ๒๕๓๙.

อดิศักดิ์ ทองบุญ. ปรัชญาอินเดียร่วมสมัย. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๕.

- อรชุน อปปาคุรีย. “ศีลธรรมแห่งการปฏิเสธ”. แปลโดย ทศพล ศรีพุ่ม. ใน **ศาสนากับความรุนแรง**. บรรณาธิการโดย ปรีดี หงษ์สตัน และอัมพร หมาตเด็น. กรุงเทพมหานคร: Illuminations Editions, ๒๕๖๒.
- ฮัลโลเวย์ ริชาร์ด. **ศาสนา: ประวัติศาสตร์ศรัทธาแห่งมวลมนุษย์**. แปลโดย สุนันทา วรรณสินธ์. กรุงเทพมหานคร: โอเพนเวิลด์ส พับลิชชิ่ง, ๒๕๖๐.
- เอ.ซี.บัคซิเวตันธะ สวะมิ พระบุพาดะ. **ภควัดคีตา ฉบับเดิม**. แปลโดย ฤชณะ สังคิตทาน. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธินานาชาติเพื่อคริสตจักรจิตสำนึก, ๑๙๗๑.

(๒) งานวิจัย

- พระมหาบุญเลิศ ช่วยธานีและคณะ. การผลานกลไกทางพุทธศาสนาเพื่อสร้างวัฒนธรรมการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขในประชาคมอาเซียน: กรณีศึกษาไทยกับกลุ่มประเทศอินโดจีนและเมียนมาร์. สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๖๑.
- ณัฐพงศ์ธัช กุรัตนธรรมาและคณะ. การพัฒนารูปแบบการแก้ไขปัญหาของชุมชนท้องถิ่นด้วยหลักธรรมในพระพุทธศาสนาแบบบูรณาการ. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น, ๒๕๖๐.
- ปัญญา พงษ์พานิช และคณะ. การสังเคราะห์บทเรียนในเชิงหลักคิดและหลักปฏิบัติ: กรณีศึกษาเพื่อการขยายผลพัฒนากิจการพระพุทธศาสนาในประเทศไทย. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๖๓.
- ปัญญา เทพสิงห์และคณะ. บทบาทผู้นำศาสนาอิสลามและศาสนาพุทธต่อการเสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชาวมุสลิมและชาวพุทธในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๖๒.
- สุชาติ เศรษฐมาลินี. การสร้างสันติภาพในสังคมพหุลักษณะทางศาสนาชาติพันธุ์: กรณีศึกษาชุมชนมุสลิมในภาคเหนือของประเทศไทย. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๘.
- แสวง ปวงจักรทาและคณะ. การประยุกต์หลักศาสนธรรมเพื่อการฟื้นฟูการมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชนของคนในหมู่บ้านได้รื่อง. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น, ๒๕๕๙.

๒. ภาษาอังกฤษ

Book

- Al-Grazali. **The Recitation and Interpretation of the Qur`ān**. trans. Muh.ammad Abu`l Quasem. Kegan Paul International, London, ๑๙๘๓.
- Angelika Malinar. **The Bhagavadgita: Doctrines and contexts**. Cambridge: Cambridge University Press, ๒๐๐๗.
- Anna M. Gade , Recitation. **The Blackwell Companion to the Qur`ān**. Edited by

- Andrew Rippin. Oxford: Blackwell Publishing Ltd., ๒๐๐๖.
- Aristotle. **The Nichomachean Ethics**. Great Britain: Wordsworth, 1996.
- _____. "POLITICS". **The Complete Works of Aristotle Volume 2**. Edited by JONATHAN BARNES. Princeton: Princeton University Press, 1991.
- B. Srinivasa Murthy. **Mahatma Gandhi and Leo Tolstoy Letters**. United State of America: Long Beach Publications, 1987.
- Charles Stewart and Rosalind Shaw, **Syncretism Anti-syncretism: The politics of religious synthesis**, London and New York: Routledge, ๑๙๙๔.
- Daniel Schwartz. **Aquinas on Friendship**. Oxford: Clarendon Press, 2007.
- Dalai Lama. **Beyond Religion**. Kindle edition. ๒๐๑๑.
- _____. **Kindness, Clarity and Insight: The Fundamental of Buddhist Thought and Practice**. Kindle edition, ๒๐๒๐.
- David Frawley. **What is Hinduism? A Guide for the Global Mind**. New Delhi: Bloomsbury, 2018.
- Donald X. Burt, O.S.A. **Friendship and Society: An Introduction to Augustine's Practical Philosophy**. Cambridge, UK: 1999.
- Einstein, A. **Ideas and Opinions: The Modern Library**. New York City: Random House Publishing Group, 1994.
- Hans Kung. **Global Ethic for Global Politics**. London: Routledge, 1990.
- Hauke Brunkhorst. **Solidarity: From Civic Friendship to a Global Legal Community**. translated by Jeffrey Flynn. London, England: The MIT Press, 2005.
- James L. Kugel. **How to Read the Bible: A Guide to Scripture Then and Now**. New York: Free Press, 2007.
- Julia Annas. **The Morality of Happiness**. New York: Oxford University Press, ๑๙๙๓.
- Kahlil Gibran. **Collected Poetical Works**. Delphi Classics, Kindle edition, ๒๐๑๙.
- Karl H. Potter. **Presuppositions of India's Philosophy**. Delhi: Motilal Banarsidass, 2002.
- Kelton Cobb. **The Blackwell Guide to Theology and Popular Culture**. Oxford: BLACKWELL PUBLISHING, ๒๐๐๕.
- Krishna Kripalani. "All Men Are Brothers". In **Life & thoughts of Mahatma Gandhi as told in his own words**. Ahmedabad, India: Navajivan Mudranalaya, 1960.
- Leah Kinberg. "Contemporary Ethical Issues". **The Blackwell Companion to the Qurʾān**. Edited by Andrew Rippin. Oxford: Blackwell Publishing Ltd., ๒๐๐๖.
- M. Fethullah Gulen. **วิเคราะห์ชีวิตของท่านศาสดา ศาสนทูตของพระเจ้า: ศาสดามุฮัมมัด**. แปลโดย บรรจง บินกาซัน, (Istanbul: Tughra Books, 2014.

- Mahatma Gandhi. **What is Hinduism?** (New Delhi: National Book Trust, 1994.
- Mark Juergensmeyer. "Religious War, Terrorism, and Peace". **Religion and Society: An Agenda for the 21st Century**. ed. By Gerrie ter Harr and Yoshiro Tsuruoka. Leiden: BRILL 2007.
- Monier Williams. **Indian Wisdom: Examples of the Religious, Philosophical, and Ethical Doctrines of the Hindus**. New York: Cambridge University Press, 2009.
- Monier Monier-Williams. **Buddhism: In its Connexion with Brahanism and Hinduism and in its Contrast with Christianity**. New York: Cambridge University Press, ୨୦୦୯.
- Pujyasri Chandrasekharendra Saraswati Swami. **Hindu Dhamma: The Universal Way of Life**. India: Bharatiya Vidya Bhavan, 1995.
- Rabindranath Tagore. **the Essential Tagore**. Edited by Fakrul Alam & Radha Chakravarty. Cambridge: the Belknap press of Harvard University press, 2011.
- _____. **Gitanjali**. London: Macmillan, ୧୯୧୫.
- SARVEPALLI RADHAKRISHNAN AND CHARLES A. MOORE. **A SOURCE BOOK IN INDIAN PHILOSOPHY**. Princeton: Princeton University Press, 1967.
- Surendranath Dasgupta. **A History OF Indain Philosophy Volume III**. New York: Cambridge University Press, 1952.
- Thich Nhat Hanh. **The Heart of Buddha's Teaching: Transforming Suffering into Peace, Joy and Liberation**. Kindle edition, ୨୦୧୫.
- _____. **The Miracle of Mindfulness: An Introduction to the Practice of Meditation**. Kindle edition, ୧୯୯୭.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก บทความวิจัย

ภาคผนวก ข หนังสือนำ

ภาคผนวก ค แบบสัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึก

ภาคผนวก ง จริยธรรมวิจัย

ภาคผนวก จ ภาพประกอบการเก็บรวบรวมข้อมูล

ภาคผนวก ฉ กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการไปใช้ประโยชน์

ภาคผนวก ช ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้ กิจกรรมที่ได้ดำเนินการ และผลที่ได้รับของโครงการ

ภาคผนวก ฉ บทความวิจัย

ภาคผนวก ก

บทความวิจัย

มโนทัศน์เรื่องมิตรภาพในมุมมองปรัชญาศาสนากับการสร้างสังคมสันติสุข
A Concept of Friendship in Philosophy of Religions and Its building a
Happy Society

¹พระมหาพรชัย สิริวโร (ศรีภักดี), ²พระมหาขวัญชัย กิตติเมธี (เหมประไพ),
³ดร.เพ็ญพรรณ เพ็ญฟูลอย
¹ Phramaha Pornchai Sirivaro (Sripakdee), ² Phramaha Khwanchai Kittimedhi
³ Dr.Penphan Fuangooloy and

¹บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
¹Graduate School, Mahachulalongkornrajavidyalaya University
²คณะพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
²Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University
³วิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
³Suphanburi-Srisuvarnabhumi Buddhist College Mahachulalongkomrajavidyalaya University
¹Corresponding Author's Email: khwanchai.hem@mcu.ac.th

บทคัดย่อ

บทความวิจัยมีวัตถุประสงค์ ๓ ประการคือ ๑. เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องมิตรภาพและหลักการสร้างสังคมสันติสุขในมุมมองพระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลาม ๒. เพื่อวิเคราะห์รูปแบบกระบวนการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขในมุมมองพระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลาม ๓. เพื่อเสนอกลไกการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขตามมุมมองศาสนการวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพและสัมภาษณ์ความคิดเห็นจากผู้เชี่ยวชาญในศาสนาที่เกี่ยวข้อง

ผลการวิจัยพบว่า แนวคิดเรื่องมิตรภาพและหลักการสร้างสังคมสันติสุขในมุมมองพระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลามล้วนชี้ไปที่ การพิจารณาความหมายมิตรภาพนั้นได้สร้างศีลธรรมแกนกลาง มุ่งไปที่ประเด็นเหล่านี้คือ ๑) หลักความเป็นมนุษย์ ๒) การยอมรับความหลากหลาย ๓) มนุษย์ผู้มีคุณธรรม

การวิเคราะห์รูปแบบกระบวนการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขในมุมมองศาสนา เป็นการวิเคราะห์เครื่องมือผ่านกระบวนการเหล่านี้คือ ก. การเข้าใจกัน ข. วิธีการแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง ค. การสร้างสังคมอุดมคติ ง. การสร้างความเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กัน จ. ความอ่อนน้อมถ่อมตน จ. การยอมรับค่าสากลทางสังคม ฉ. สร้างสังคมพหุวัฒนธรรม และเป้าหมายของสังคมสันติสุข (end) ที่เกิดขึ้นจะมีรูปแบบดังนี้ ก. สังคมที่มีความเสมอภาค ข. สังคมที่มีความเข้าใจกันและกัน ค. สังคมแห่ง

การให้เกียรติกัน ง. สังคมที่มีคุณธรรม จ. สังคมที่มีสัมพันธและเกี่ยวข้องกัน ฉ. สังคมที่ไม่มีศัตรู ช. สังคมมีความเท่าเทียม ซ. สังคมพหุวัฒนธรรม ฌ. สังคมอุดมคติ

ข้อเสนอกลไกการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขตามมุมมองศาสนา พบว่า การสร้างมิตรภาพและสันติสุขผ่านมุมมองศาสนาเชิงปฏิบัติแสดงให้เห็นผลกระทบทางด้านมุมมองและการเงื่อนไขทางสังคมที่มีหลักการทางศาสนาเป็นรากฐาน คือ ๑) ข้อเสนอมิตรภาพและสังคมสันติสุขของแต่ละศาสนา ได้สร้างผลกระทบต่ ก. ความคิดของศาสนาคริสต์ ข. อุดมการณ์ของพระพุทธศาสนา ค. วิถีชีวิตของศาสนาฮินดู และ ง. วัฒนธรรมของศาสนาอิสลาม และ ๒) ข้อเสนอมิตรภาพและสังคมสันติสุขของทุกศาสนาในภาพรวม เป็นการแสดงหาคุณค่าร่วมกัน คือ ก. ผลกระทบความคิดเรื่องความไม่มีตัวตน ข. ผลกระทบต่อคุณค่าหลัก และ ค. ผลกระทบต่อการแก้ปัญหาความขัดแย้ง

คำสำคัญ: มิตรภาพ; ปรัชญาศาสนา; สังคมสันติสุข

Abstract

The three objectives of this research were purposely made: 1) to study the concepts of friendship and principles for building up a peaceful society in the viewpoints of Buddhism, Christianity, Hinduism and Islam, 2) to analyze the processing model in forming friendship and a peaceful society in the viewpoints of Buddhism, Christianity, Hinduism and Islam, and 3) to propose the mechanism in forming friendship and a peaceful society in accordance with religious viewpoints. This research employed the qualitative research methodology done by studying documents and by interviewing expertise in the related religions.

In the research, it was clearly found that the concepts of friendship and principles for building up a peaceful society in the viewpoints of Buddhism, Christianity, Hinduism and Islam are basically pointed to the consideration of the meanings of friendship on which certain core morality is built up as follows: 1) the principle of being a human being 2) diversities are endorsed 3) a human being is by nature endowed with morality.

As far as the analyzing on the processing model in forming friendship and a peaceful society in the viewpoints of religions is concerned, it is analyzed through these processes as follows: A. mutual understanding, B. methods for solving certain conflict, C. building up ideal society, D. interrelatedness, E. humility, F. an acceptance of social universal values, G. a creation of a multicultural society and end of a peaceful society which might be in the forms of: A. an equal society, B. social mutual understanding, C. honorable and respectable society, D. a moral society, E. interrelated society, F. a society without enemy, G. an equal society, H. a multicultural society, and I. Ideal society respectively.

When it comes to the proposals on the mechanism in forming friendship and a peaceful society according to related religious viewpoints, it is considerably shown that forming friendship and a peaceful society through practical religion gives rise to the impact on certain perspectives and social conditions which are rooted on religion as follows: 1) the proposal on friendship and a peaceful society given by each religion has the impact on: A. it is proposed by concept of the Christian, B. it has the impact on ideology of Buddhism, C. it has the impact on way of life of Hinduism, and D. it has the impact on culture of Islam, 2) Overall, as far as the proposals on friendship and a peaceful society of all religions are concerned, they are basically pointed out to the core value: A. it is concerned with the concept of no-self, B. it has the impact on the shared value, C. it has the impact on conflict solution

Keywords: Friendship; Philosophy of Religions; a Happy Society

บทนำ

สังคมที่มีสันติสุข เป็นสังคมในอุดมคติ สันติสุขของสังคมอาจก่อกำเนิดได้หลายทาง ดังจะพบการกล่าวถึงความสงบสุขและการอยู่ร่วมกันด้วยดีจากคัมภีร์พระไตรปิฎกว่า “เราจะไม่ปรินิพพานตราบเท่าที่อุบาสกทั้งหลายผู้เป็นสาวกของเรา ตราบเท่าที่อุบาสิกาทั้งหลายผู้เป็นสาวิกาของเรา ยังไม่เฉียบแหลม ไม่ได้รับการแนะนำไม่แก่ล้า ไม่เป็นพหูสูต ไม่ทรงธรรม ไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมไม่ปฏิบัติชอบ ไม่ประพฤติตามธรรม เรียนกับอาจารย์ของตนแล้วแต่ก็ยังบอก แสดงบัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้งายไม่ได้ ยังแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ปราบปร่ำพาพที่เกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยชอบธรรมไม่ได้” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 10/167/113) การที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงสาวกของพระองค์จะต้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในการเข้าใจหลักปฏิบัติที่ถูกต้องและชัดเจนเป็นหลักสำคัญในการรวมกันทางสังคมที่จะช่วยสร้างอัตลักษณ์บางอย่างที่ชัดเจน ขณะที่ในคัมภีร์พันธสัญญาใหม่ว่า “ความสุขมีแก่ผู้มีจิตใจบริสุทธิ์ ความสุขมีแก่ผู้ที่สร้างสันติ เพราะเขาจะได้ชื่อว่าบุตรของพระเจ้า เพราะอาณาจักรสวรรค์เป็นของเขาแล้ว” (พระคริสตธรรมคัมภีร์, 2550) เป็นข้อพิจารณาอีกแง่หนึ่งในการเชื่อมโยงบุคคลที่มีจิตใจดีเข้ากับอาณาจักรของพระเจ้าอันเป็นสันติสุขทางสังคมอย่างแท้จริง อีกทั้งรูปแบบของศาสนาฮินดูที่กล่าวถึงสันติวิธีนั้นยังเชื่อมโยงไปถึงรูปแบบของนักบวชที่เสนอแนวทางแบบมหาตมา คานธีที่วางไว้บนรูปแบบของการไม่กระทำซึ่งถูกถือว่าเป็นการกระทำที่หลีกเลี่ยงการกระทำรูปแบบอื่นๆ โดยวิธีการปล่อยวางตามแบบวิธีการบำเพ็ญตบะ (อรชุน อปปาดูรย์, 2562) อันเป็นการนำหลักสันติวิธีทางศาสนามาใช้ในสังคมแบบฆราวาสได้เช่นกัน

ในโครงการวิจัยนี้ คณะผู้วิจัยจะเสนอแนวทางหนึ่งที่เรียกว่า แนวทางปรัชญาศาสนา เพราะศาสนาสำคัญๆ ในโลกนั้นคิดต่างกันในเรื่อง แต่หากพิจารณาลักษณะร่วมของทุกศาสนาบนพื้นฐานความเชื่อ และพิสูจน์จะพบว่า ทุกศาสนาเป็นมิตรที่ดีต่อกัน ปัญหาความขัดแย้งระหว่างศาสนาเป็นปัญหาปลีกย่อย ตามที่ พระมหาบุญเลิศ ช่วธานี และคณะวิจัยพบว่า ความขัดแย้งนั้นเกี่ยวข้องกับหลากหลายทั้งด้านกฎหมาย เศรษฐกิจ และชาติพันธุ์ เมื่อสามารถแก้ไขได้ย่อมนำไปสู่ความยั่งยืน หากเรามีระบบ

การศึกษาศาสนาร่วมกันอย่างจริงจัง แนวทางนี้คือกระบวนการศึกษา พินิจพิจารณาคำสอนทางศาสนาที่ปรากฏในคัมภีร์ และที่ปรากฏจากการปฏิบัติจริงในชุมชนศาสนา โดยใช้กระบวนการวิธีทางปรัชญาเพื่อสังเคราะห์เอาแก่นของศาสนาออกมาแนะนำเสนอว่า ตามแนวทางของศาสนานั้นๆ เราจะสามารถมีสังคมที่สันติสุขได้อย่างไร เพราะที่ผ่านมามีการการนำหลักศาสนาไปใช้ในการเชื่อมโยงสังคมเข้าด้วยกัน (พระมหาบุญเลิศ ช่วยธานีและคณะ, 2561) ญัฐพงศ์ธัช กุรัตนธรรมาและคณะ ได้อธิบายถึงการพัฒนารูปแบบการแก้ไขปัญหของชุมชนท้องถิ่นด้วยหลักธรรมไว้ในแง่ของการนำหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือขับเคลื่อนทางเศรษฐกิจและแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบ โดยได้เสนอแนะการพัฒนารูปแบบการแก้ไขปัญหของชุมชนท้องถิ่นด้วยหลักธรรมในพระพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่อง ส่วนแสง ปวงจักรทาและคณะ ได้เสนอเรื่องการใช้หลักธรรมในทางศาสนาคริสต์มาประยุกต์ใช้ผ่านการเรียนรู้ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนเอง และพัฒนาด้านการเปลี่ยนแปลงการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน อันส่งผลให้ชุมชนมีความรักในท้องถิ่นของตนเองแล้ว มีการทดลองทำกิจกรรมค่ายครอบครัว โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนทั้งร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินงานและร่วมติดตามประเมินผลการทำงานมากขึ้น (ญัฐพงศ์ธัช กุรัตนธรรมาและคณะ, 2560)

โครงการวิจัยจึงเน้นแนวคิดเรื่องมิตรภาพเป็นหลักคิดและหลักปฏิบัติที่สำคัญที่เราสามารถศึกษา และตีความได้จากคัมภีร์ของทุกศาสนา ซึ่งถูกนักวิชาการมองว่าเป็นพื้นฐานของการเป็นมนุษย์ เพราะเมื่อโลกเปลี่ยนก็ทำให้ความเชื่อหรืออุดมการณ์ของแต่ละคนก็จะเปลี่ยนไปตาม นำไปสู่ความขัดแย้งกันแต่มนุษย์ยังคงมีความเป็นเพื่อนไม่เปลี่ยนแปลง (แสง ปวงจักรทาและคณะ, 2559) ซึ่งมุมมองดังกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นผ่านนักปรัชญาศาสนาอีกว่า มิตรภาพเป็นกระบวนการที่คนเชิงอุดมคติสำหรับความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจากการปลูกฝังของมนุษย์ผู้มีเหตุผล การระบุถึงศักยภาพของมิตรภาพปรากฏอยู่ในความเป็นมนุษย์ที่ถูกสร้างมาตั้งแต่แรกเริ่ม (Daniel Schwartz, 2007) ฉะนั้น สิ่งนี้จะเป็นแนวทางหนึ่งที่สำคัญที่จะนำไปสู่เป้าหมายคือการมีสังคมที่ประกอบด้วยสันติสุข โดยจะศึกษาพระพุทธศาสนา ศาสนาฮินดู ศาสนาคริสต์ และศาสนาอิสลาม และสังคมที่ประกอบด้วยสันติสุขที่โครงการนี้เข้าใจคือสังคมโลกทั้งหมดรวมทั้งสังคมไทยเราด้วย ดังที่ปัญญา เทพสิงห์วิจัยถึงการผสมผสานใจสามัคคีเป็นพลังสู่ความสันติและความเข้มแข็ง ซึ่งเหตุการณ์ที่พุทธและมุสลิมนี้ใช้ชีวิตร่วมกันมานาน แต่เมื่อรัฐกิจกรรมที่พยายามเสนอเรื่องพหุวัฒนธรรม และสันติภาพเป็นการย้อนแย้ง เพราะคำเหล่านี้ทำให้พุทธและมุสลิมกลายเป็นความแปลกแยกต้องทำให้สามัคคีกัน สิ่งที่เปลี่ยนแปลงจึงเป็นเรื่องการเข้าไปสร้างภาพตัวแทนของเจ้าหน้าที่รัฐ ซึ่งคณะผู้วิจัยเข้าใจและทราบดีว่า ศาสนาสำคัญๆ ในโลกนั้นคิดต่างกันในเรื่อง โครงการวิจัยนี้จะพิจารณาลักษณะร่วมของทุกศาสนาบนพื้นฐานความเชื่อ และจะพิสูจน์ให้เห็นในงานวิจัยว่า ทุกศาสนาเป็นมิตรที่ดีต่อกัน ปัญหาความขัดแย้งระหว่างศาสนาเป็นปัญหาเล็กน้อย และสามารถแก้ไขได้อย่างยั่งยืน หากเรามีระบบการศึกษาศาสนาร่วมกันอย่างจริงจัง งานวิจัยนี้ส่วนหนึ่งทำในฐานะที่เป็นโครงการศึกษาศาสนาร่วมกันที่ว่านั่น โดยอาศัยเครื่องมือคือกระบวนการทางปรัชญา (ปัญญา เทพสิงห์และคณะ, 2562)

คณะนักวิจัยมีประสบการณ์การทำงานทางด้านการสอนและการสานเสวนาทางศาสนา จึงได้มีการบูรณาการระหว่างศาสตร์ ได้แก่ พระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดู และศาสนาอิสลาม ปรัชญา สังคมวิทยา เป็นต้น และได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีจากภาคประชาชน ภาครัฐ ภาคเอกชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ได้แก่ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงครม โบสถ์ฮินดู จุฬาราชมนตรี โครงการวิจัยนี้ จะเกิดผลผลิตที่เป็นองค์ความรู้

คือข้อมูลเรื่องมิตรภาพ รูปแบบ และกระบวนการเรียนรู้การสร้างสังคมสันติสุข ที่เป็นนวัตกรรมคือ กลไกการสร้างสังคมสันติสุขในมิติด้านศาสนา ผลกระทบเชิงวิชาการ จะได้บทความวิจัยเพื่อเผยแพร่ในวารสารวิชาการระดับชาติและนานาชาติ จำนวน ๒ เรื่อง เชิงชุมชนและสังคม จะสร้างการอยู่ร่วมกันอย่างสมานฉันท์และเกิดมาตรฐานตามหลักการสันติสุข ส่วนในเชิงเศรษฐกิจ สามารถสร้างการแลกเปลี่ยนความรู้ การอยู่ร่วมกันและพัฒนาชุมชนเกิดการแลกเปลี่ยนกันทางด้านอาหาร แหล่งท่องเที่ยว และสามารถสร้างงาน สร้างรายได้ เกิดการเรียนรู้การอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข นอกจากนั้น เชิงนโยบาย หน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถนำข้อมูลและแนวทางที่ได้จากงานวิจัยเรื่องนี้ มากำหนดเป็นนโยบายในการพัฒนาการอยู่ร่วมกันระหว่างศาสนาต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องมิตรภาพและหลักการสร้างสังคมสันติสุขในมุมมองพระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลาม
2. เพื่อวิเคราะห์รูปแบบกระบวนการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขในมุมมองพระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลาม
3. เพื่อเสนอกลไกการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขตามมุมมองศาสนา

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง มโนทัศน์เรื่องมิตรภาพในมุมมองปรัชญาศาสนากับการสร้างสังคมสันติสุข ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม ได้รับหนังสือรับรองจริยธรรมจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หมายเลขข้อเสนอการวิจัย ว.80/2566 วันที่รับรอง 20 มีนาคม 2566 มีระบบหลักการดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาเชิงคุณภาพ (Quality Research) ด้วยวิธีการสืบค้นจากเอกสาร (Documentary Data) เป็นการศึกษาข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิและทุติยภูมิ ประกอบด้วย งานวิจัยวิทยานิพนธ์ หนังสือและตำรา ในประเด็นเกี่ยวกับข้อมูลพื้นฐานมิตรภาพในแต่ละศาสนา ความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรม รูปแบบการนำเสนอเรื่องสังคมสันติสุข เป็นต้น และมีการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) และการสานเสวนา (Interreligious dialogue)

ขั้นตอนที่ 2 ประชากร/พื้นที่วิจัย

1) กลุ่มตัวแทนพระพุทธศาสนา จำนวน 7 ท่าน ตัวแทนศาสนาคริสต์ จำนวน 7 ท่าน ตัวแทนศาสนาฮินดู 7 ท่าน ตัวแทนศาสนาอิสลาม จำนวน 7 ท่าน คัดเลือกแบบไม่เจาะจง และแบบสโนบอลล์ (snowball) เป็นผู้มีความสามารถให้ข้อมูลได้

2) พื้นที่การวิจัย ได้แก่ ๑) วัดในพระพุทธศาสนาเถรวาท ๒) โบสถ์คริสต์ ๓) โบสถ์ฮินดู ๔) มัสยิด ในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล

ขั้นตอนที่ 4 เครื่องมือและวิธีการที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยนี้ใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึก(In-depth Interview) แบบมีโครงสร้างและไม่มีโครงสร้าง ในการสัมภาษณ์ผู้นำศาสนา สมาชิกศาสนาและนักวิชาการทางศาสนา ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับมิตรภาพกับการสร้างสังคมสันติสุข ใช้การสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant

Observation) และการสนทนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อค้นหาตัวชี้วัดมิตรภาพในมุมมองปรัชญา ศาสนากับการสร้างสังคมสันติสุข โดยมีลักษณะแบบสัมภาษณ์ ๓ แบบ คือ ๑) แบบสัมภาษณ์ผู้นำศาสนา ๒) แบบสัมภาษณ์สมาชิกศาสนา ๓) แบบสัมภาษณ์นักวิชาการทางศาสนา

ขั้นตอนที่ 5 การเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัย

1. เก็บข้อมูลเชิงเอกสารนั้นเน้นการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิและทุติยภูมิจากแหล่งวิจัย เช่น ห้องสมุดจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ห้องสมุดของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นต้น

2. เก็บข้อมูลจากการวิจัยเชิงคุณภาพนั้น เน้นการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตการณ์ และกระบวนการกลุ่ม สานเสวนา แล้วทำการวิเคราะห์มิตรภาพและหลักการสร้างสังคมสันติสุขในมุมมองพระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลาม เพื่อค้นหาตัวชี้วัดในการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขตามมุมมองศาสนา

ขั้นตอนที่ 6 วิเคราะห์และสรุปผล

1. การวิเคราะห์ วิเคราะห์เอกสารต่างๆ ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับเรื่องมิตรภาพและการสร้างสังคมสันติสุขด้วยประเด็นข้อโต้แย้ง (argument) ตามกรอบของปรัชญาศาสนา และวิเคราะห์บทสัมภาษณ์กลุ่มผู้เชี่ยวชาญด้านพระพุทธศาสนา จำนวน ๗ ท่าน และผู้เชี่ยวชาญด้านศาสนาคริสต์ จำนวน ๗ ท่าน ผู้เชี่ยวชาญด้านศาสนาฮินดูจำนวน ๗ ท่าน ผู้เชี่ยวชาญด้านศาสนาอิสลาม จำนวน ๗ ท่านในข้อเสนอเรื่องมิตรภาพระหว่างนิกายและการสร้างสังคมสันติสุขในแง่ของการบริหารจัดการวัดและชุมชน

2. สังเกตการณ์รูปแบบการนำเสนอเรื่องมิตรภาพและสังคมสันติสุขผ่านกระบวนการสานเสวนา เพื่อนำเสนอให้เห็นรูปแบบการเชื่อมโยงกันทางศาสนาในมิติของการเสนอความเห็นในประเด็นเรื่องนี้ผ่านกลุ่มตัวแทนศาสนา ๑ ครั้ง จำนวนผู้เข้าร่วมสานเสวนา ๕ ท่าน ประกอบด้วย ตัวแทนพระพุทธศาสนา จำนวน ๒ ท่าน ตัวแทนศาสนาคริสต์จำนวน ๑ ท่าน ตัวแทนศาสนาฮินดู จำนวน ๑ ท่าน ตัวแทนศาสนาอิสลาม จำนวน ๑ ท่าน

3. นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาทั้งข้อมูลเอกสาร การสัมภาษณ์กลุ่มและการสานเสวนามาเปรียบเทียบ ใช้การวิเคราะห์เชิงประเด็น (content analysis) และสังเคราะห์ หาข้อสรุปที่เป็นกลไกการสร้างสังคมสันติสุขในมิติศาสนาในสังคมไทย

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ที่ 1 ผลการวิจัยพบว่า แนวคิดเรื่องมิตรภาพและหลักการสร้างสังคมสันติสุขในมุมมองพระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลาม เป็นการพิจารณาความหมายมิตรภาพนั้นได้สร้างศีลธรรมแกนกลาง (core morality) ที่ถูกเรียกว่า ศีลธรรมแบบบาง (thin morality) (Hans Kung, 1990) เป็นการอธิบายศีลธรรมแกนกลางด้วยการรวบรวมความเหมือนกันทางด้านคำสอนหลัก อันเสนอหลักการอธิบายเรื่องมิตรภาพและการสร้างสังคมสันติสุข ดังนี้

๑) หลักมิตรภาพในพระพุทธศาสนา กล่าวถึงองค์รวมของแนวคิดเรื่องมิตรภาพในประเด็นเรื่อง ก. ความเป็นมนุษย์ ในแง่ของรายละเอียดที่มนุษย์จะต้องประกอบด้วยคุณธรรมและการปฏิบัติดีต่อกันในฐานะที่เป็นมนุษย์ผู้ร่วมเกิด แก่ เจ็บและตาย (องค์ทะไลลามะกับฟรันซ์ อัลท์, 2564) ข. การ

ยอมรับความหลากหลาย เป็นการยอมรับความแตกต่างและมนุษย์ที่มีความเชื่อแตกต่างกันไปแต่ล้วนมีเป้าหมายเดียวกันคือการหลุดพ้นจากความทุกข์ ค. ความจริงใจ เป็นการพิจารณาถึงมิตรนั้นคือผู้แสดงออกทั้งกายกายและวาจาและความคิดที่ดีต่อกัน

๒) หลักมิตรภาพในศาสนาคริสต์ กล่าวถึง องค์รวมของแนวคิดเรื่องมิตรภาพในประเด็นเรื่อง คือ ก. ความสัมพันธ์กัน เป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพระเจ้าที่ขับเคลื่อนมาจากความรักแบบสากล (Julian L., 1949) และความสัมพันธ์ทางจิตใจที่ปรารถนาดีต่อกัน ข. การยอมรับความหลากหลาย เป็นการยอมรับมนุษย์มีอัตลักษณ์ที่แตกต่างกันไป และมีความไม่สมบูรณ์ แต่มีความเกี่ยวข้องกันด้วยพระเจ้า มนุษย์จะต้องช่วยกันเพื่อก้าวไปสู่ความสมบูรณ์อีกครั้ง ค. ความเป็นมนุษย์ เป็นการอธิบายมนุษย์เชิงอุดมคติที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้าและการเป็นมนุษย์ในทางสังคมที่เชื่อมโยงกับการปฏิบัติดีต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน

๓) หลักมิตรภาพในศาสนาฮินดู กล่าวถึง องค์รวมของแนวคิดเรื่องมิตรภาพมาจากการนำพระเจ้ามาสู่จิตวิญญาณจึงเป็นการมิตรภาพต่อพระเจ้าและเป็นการเข้าร่วมกันของทุกสิ่งในโลก โดยนำไปสู่การที่จิตใจของมนุษย์นั้นไม่เป็นอิสระแต่จะสัมพันธ์กับสรรพสิ่งที่ เป็นของพระเจ้า (Surendranath Dasgupta, 1952) ผ่านประเด็นเรื่อง ก. หลักธรรม เป็นการใช้หลักธรรมในการวางเป็นหลักในการปฏิบัติตน ข. การยอมรับความหลากหลาย เป็นการยอมรับต่อความแตกต่างภายนอก ผ่านการช่วยเหลือสงเคราะห์และอดทนต่อความเชื่อและการอยู่ร่วมกันในสังคม ค. ความเป็นมนุษย์ เป็นการยอมรับว่าทุกคนต่างเป็นเพื่อนมนุษย์ที่เป็นพวกเป็นกลุ่มเดียวกันรวมถึงการเข้าใจว่าทุกอย่างสามารถร่วมเข้าด้วยกันได้

๔) หลักมิตรภาพในศาสนาอิสลาม กล่าวถึง องค์รวมของแนวคิดเรื่องมิตรภาพมาจากการที่ศาสนทูตของพระเจ้าอย่างนบีมุฮัมมัดได้สร้างความเป็นพี่น้องขึ้นในหมู่มุสลิมโดยเฉพาะในระหว่างผู้อพยพและผู้ช่วยเหลือ ทำให้เกิดความรักใคร่และใกล้ชิดกันมาก ดังที่ท่านได้พาเอาพี่น้องผู้อพยพท่านหนึ่งไปที่บ้านแล้วกล่าวว่า “ท่านทั้งหลายทุกอย่างไปหมดแล้ว บ้านนี้พร้อมทั้งทุกสิ่งทุกอย่างในบ้านเป็นของเราทั้งสองคน นอกจากนี้ ท่านยังไม่มีภรรยาที่นี่ในขณะที่ฉันมีสองคน ท่านชอบคนไหน ฉันจะให้ท่านได้แต่งงานกับเธอ” ความเป็นพี่น้องจึงเป็นความลึกซึ้ง จริงใจและเหนียวแน่นอย่างยิ่ง (M.Fethullah Gulen, 2014) ในประเด็นเรื่อง ก. ความเป็นพี่น้อง เป็นการเชื่อมร่วมกันว่ามนุษย์มาจากบรรพบุรุษเดียวกัน ในแง่ของการปฏิบัติเราจึงต้องเข้าใจผู้อื่นที่แตกต่างจากเราในฐานะของพี่น้อง ข. การยอมรับความหลากหลาย เป็นการมองว่ามนุษย์มีความหลากหลาย เพื่อให้มนุษย์หาวิธีสัมพันธ์รู้จักกันและกัน ค. ความเป็นมนุษย์ เป็นการเข้าใจมนุษย์ในแง่ของอุดมคติที่มีความรักต่อกันและการเข้าใจว่าทุกคนมาจากที่เดียวกัน อีกทั้งยังเป็นเรื่องของสังคมที่จะต้องมีการอยู่ร่วมกันจึงต้องมีวิธีปฏิบัติด้วยดีต่อมนุษย์ทุกคน

วัตถุประสงค์ที่ 2 ผลการวิจัยพบว่า

ก. การสร้างสังคมสันติสุขในทางพระพุทธศาสนาได้อ้างถึงการใช้นิเวศนิยมผสมผสาน (Syncretism) ที่พิจารณาพื้นฐานของสังคมไม่ใช่แค่ศาสนาและพิธีกรรมเท่านั้น (Charles Stewart and Rosalind Shaw, 1994) แต่รวมถึงวัฒนธรรมต่างๆ ไปที่เกิดขึ้นในทางสังคมในประเด็นดังนี้ ๑) เป้าหมายสังคมสันติสุข (end) ประกอบด้วย ก. สังคมที่มีความเสมอภาค เป็นความเสมอภาคที่มีหลักธรรมเป็นเครื่องมือในการสร้างสังคม ข. สังคมที่มีความเข้าใจกันและกัน เป็นสังคมที่แสดงออกถึงความเป็นหนึ่งเดียวกัน ไม่มีความหวาดระแวง ค. สังคมแห่งการให้เกียรติ เป็นการพึ่งพาอาศัยกัน มี

ความเคารพนับถือความแตกต่างหลากหลายในสังคม ๒) การใช้มิติภาพในการสร้างสังคมสันติสุข (mean) ประกอบด้วย ก. การเข้าใจกัน เป็นการสร้างความไว้วางใจกันผ่านการเข้าใจในหลักศาสนาของตนและของคนอื่น การเข้าไปมีส่วนร่วมกับศาสนาอื่น ข. การเผชิญกับปัญหา เป็นการเข้าร่วมกิจกรรมในการแก้ปัญหาหาร่วมกัน ไม่ทอดทิ้งหรือปล่อยวางไม่ใช่เรื่องของตน ค. การสร้างสังคมอุดมคติ เป็นการวางรูปแบบชุมชนในแบบศาสนาที่วางไว้บนศักยภาพของมนุษย์และมีแนวทางปฏิบัติที่สอดคล้องกัน

ข. การสร้างสังคมสันติสุขในศาสนาคริสต์ได้อ้างถึงการใช้นิเวศนิยมผสมผสาน (Syncretism) ที่พิจารณาพื้นฐานของสังคมไม่ใช่แค่ศาสนาและพิธีกรรมเท่านั้น แต่รวมถึงวัฒนธรรมต่างๆ ไปที่เกิดขึ้นในทางสังคมในประเด็นดังนี้ ๑) เป้าหมายสังคมสันติสุข (end) ประกอบด้วย ก. สังคมที่มีคุณธรรม เป็นสังคมแห่งความเมตตาเป็นพื้นฐานและมีหลักปฏิบัติที่ทำให้สังคมอยู่ด้วยกันอย่างสงบสุข ข. สังคมที่มีสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกัน เป็นสังคมที่มีการสร้างสันติจากการทำงานร่วมกันว่ากล่าวตักเตือนกันได้ ค. สังคมที่ไม่มีศัตรู เป็นการระบุงถึงการมองทุกคนบนพื้นฐานของความเป็นมนุษย์ ความเป็นเพื่อน ความเป็นพี่น้อง ไม่ได้มองว่าทุกคนเป็นอย่างอื่นจากนี้ ๒) การใช้มิติภาพในการสร้างสังคมสันติสุข (mean) ประกอบด้วย ก. ไม่ขัดแย้งกับผู้อื่น เป็นการมองว่าความขัดแย้งเป็นกิเลสที่ไม่ได้มาจากพระเจ้า ทุกคนต้องไม่มีวาระซ่อนเร้น มีแต่ความบริสุทธิ์ใจต่อกัน ข. ความเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กัน เป็นการใชกิจกรรมสร้างความสัมพันธ์ทั้งในระดับครอบครัว สังคมและความขัดแย้งต่างๆ ค. ความอ่อนน้อมถ่อมตน เป็นการแสดงออกถึงความเคารพในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ง. การยอมรับคุณค่าสากล เป็นการยอมรับสังคมมีกฎระเบียบ ต้องยอมรับกฎเกณฑ์เหล่านั้นว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ไม่ต่างจากกฎทางศาสนา

ค. การสร้างสังคมสันติสุขในทางศาสนาฮินดูได้อ้างถึงการใช้นิเวศนิยมผสมผสาน (Syncretism) ที่พิจารณาพื้นฐานของสังคมไม่ใช่แค่ศาสนาและพิธีกรรมเท่านั้น แต่รวมถึงวัฒนธรรมต่างๆ ไปที่เกิดขึ้นในทางสังคมในประเด็นดังนี้ ๑) เป้าหมายสังคมสันติสุข (end) ประกอบด้วย ก. สังคมมีความเท่าเทียม เป็นการสร้างความสมานฉันท์จากการใช้หลักธรรมเป็นหลักการสอนให้เกิดความเที่ยม ข. สังคมที่มีคุณธรรม เป็นการใช้หลักธรรมในการแก้ไขปัญหา และมองว่าความแตกต่างเป็นเรื่องภายนอก ไม่ใช่เรื่องจิตใจที่มีความดีเสมอกัน ค. สังคมพหุวัฒนธรรม เป็นการให้การแสวงจรร่วม สงวนจุดต่างในการพัฒนาาร่วมกัน ไม่แตกแยกเพราะความแตกต่าง ๒) การใช้มิติภาพในการสร้างสังคมสันติสุข (mean) ประกอบด้วย ก. การแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง เป็นการสร้างความเข้าใจร่วมกันในหลักศาสนาระหว่างกัน อย่าใช้หลักศาสนาทำให้เกิดความขัดแย้ง ข. การเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กัน เป็นการใชหลักการพูดคุยอย่างละเอียดและรอบคอบในการพิจารณาเรื่องละเอียดอ่อน ค. การสร้างสังคมอุดมคติ เป็นการมุ่งหมายหลักสังคมในทางศาสนาที่เน้น “สัตย์” คือความจริงใจต่อกัน

ง. การสร้างสังคมสันติสุขในศาสนาอิสลามได้อ้างถึงการใช้นิเวศนิยมผสมผสาน (Syncretism) ที่พิจารณาพื้นฐานของสังคมไม่ใช่แค่ศาสนาและพิธีกรรมเท่านั้น แต่รวมถึงวัฒนธรรมต่างๆ ไปที่เกิดขึ้นในทางสังคมในประเด็นดังนี้ ๑) เป้าหมายสังคมสันติสุข (end) ประกอบด้วย ก. สังคมพหุวัฒนธรรม ที่มีความหลากหลาย ให้เกียรติและยอมรับกันและกัน มีปฏิบัติสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ข. สังคมอุดมคติ เป็นสังคมตามหลักศาสนาที่มีความร่วมมือกัน สงบ สันติและปลอดภัย ค. สังคมแห่งการเคารพสิทธิ เป็นการเคารพสิทธิที่พระเจ้ามอบให้ สิทธิในชีวิตของแต่ละคน สัตว์แต่ละชนิด ไม่ควรละเมิดสิทธิที่พระเจ้ามอบให้ด้วยสิทธิที่ตนเองกำหนดเอาเอง ง. สังคมที่มีคุณธรรม เป็นสังคมที่

มนุษย์ไม่มีอคติ และทวิภูมิตามต่อกัน รับฟังกันได้ มีความอดทนต่อกัน ๒) การใช้มิตรภาพในการสร้างสังคมสันติสุข (mean) ประกอบด้วย ก. สร้างสังคมพหุวัฒนธรรม ด้วยการแบ่งปัน ความบริสุทธิ์ใจต่อกัน ไม่มีผลประโยชน์ใดๆ แอบแฝง อยู่ร่วมกันได้ในฐานะของมิตร ข. สร้างสังคมอุดมคติ ด้วยการไม่มีตัวตนหรือเห็นแก่ตัว มุ่งประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน ค. สร้างความสัมพันธ์กัน เป็นการสร้างสังคมผ่านกิจกรรมทางศาสนาในการเยี่ยมศาสนาสานอื่น แสดงออกถึงความเป็นมิตรและเปิดเผยต่อกัน

วัตถุประสงค์ที่ 3 ผลการวิจัยพบว่า ข้อเสนอกลไกการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขตามมุมมองศาสนา พบว่า การสร้างมิตรภาพและสันติสุขในมุมมองศาสนาจากวิถีการใช้วิธีการสานเสวนาในการนำเสนอการแลกเปลี่ยนศาสนาเชิงปฏิบัติ (practical religion) (ปีเตอร์ ชิงเงอร์, 2566) ที่ถูกนำเสนอผ่านการปฏิบัติของแต่ละศาสนาได้เสนอกิจกรรมเชิงสังคมจนนำไปสู่พื้นที่ของการแลกเปลี่ยนทางสังคม รวมถึงการสร้างผลกระทบต่องานในประเด็น ดังนี้

๑) ข้อเสนอมิตรภาพและสังคมสันติสุขของแต่ละศาสนา ก. กระบวนการคิด (concept) ผ่านทางศาสนาคริสต์ที่เปลี่ยนมุมมองในการที่มิตรได้สร้างผลกระทบต่อความกล้า การลงมือปฏิบัติ ด้วยการได้อาศัยมิตรนั้นเป็นผู้กระตุ้นให้เกิดการปฏิบัติตามแนวทางหลักคำสอนได้อย่างจริงจัง ข. ผลกระทบด้านอุดมการณ์ (ideology) ของพระพุทธศาสนาที่เสนอให้เห็นว่า แนวคิดทางด้านอุดมการณ์ของแต่ละศาสนานั้นล้วนเหมือนกัน แต่ต่างกันแค่วิถีปฏิบัติ และการสอนนั้นทุกคนสามารถรับคำสอนได้เพราะทุกคนต่างรับรู้ทุกข์และความดับทุกข์ได้เสมอเหมือนกัน ค. ผลกระทบด้านวิถีชีวิต (way of life) เป็นการเสนอของศาสนาฮินดูในการเสนอให้เกียรติ ยกย่อง ประนีประนอมต่อกัน ใช้หลักธรรมที่เกิดจากการอบรมจิตและปัญญาเป็นเครื่องช่วยในการดำเนินชีวิต ง. ผลกระทบด้านวัฒนธรรม (Culture) เป็นของศาสนาอิสลามที่เสนอให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมในแง่ของการสร้างครอบครัวเดียวกัน การสร้างความสัมพันธ์แบบภายใน มีจิตใจที่เป็นมนุษย์ร่วมกันในการเอาชนะสิ่งต่างๆ สร้างความรู้สึกร่วมกันในการอยู่ร่วมกัน

๒) ข้อเสนอมิตรภาพและสังคมสันติสุขของทุกศาสนาในภาพรวม เป็นการเสนอให้เห็นผลกระทบต่อการสร้างสังคมสันติสุขที่นำไปสู่ผลกระทบ คือ ก. ผลกระทบความคิดเรื่องความไม่มีตัวตน (Concept of no-self) เป็นการมองไปที่ความจริงนั้นเป็นสิ่งสำคัญ ส่วนตัวตนนั้นเป็นบ่อเกิดของความลำเอียง ความทะเลาะ ความบาดหมางจึงควรที่จะละเสีย และวิถีปฏิบัติที่ทุกศาสนาต่างสอนเสมอเหมือนกัน ข. ผลกระทบต่อคุณค่าร่วมกัน (the shared value) เป็นการสร้างกิจกรรมการปฏิบัติร่วมกันทั้งในด้านวิชาการที่หาเวทีแลกเปลี่ยนกัน และการมีกิจกรรมร่วมกันทำในนามศาสนา ค. ผลกระทบต่อการแก้ปัญหาความขัดแย้ง (conflict solution) เป็นการเสนอให้เกิดการสานเสวนาตั้งแต่ระดับชุมชน จนถึงระดับนานาชาติ มีการพูดคุยกันอย่างสม่ำเสมอทั้งคนที่อยู่ระดับล่างจนถึงระดับผู้บริหารเพื่อสร้างความเข้าใจกันและกันให้มากยิ่งขึ้น

อภิปรายผลการวิจัย

ผลจากการวิจัยที่ 1 พบว่า แนวคิดเรื่องมิตรภาพและหลักการสร้างสังคมสันติสุขในมุมมองพระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลาม พบว่า หลักมิตรภาพกับการสร้างสังคมสันติสุขนั้น มุ่งเน้นไปที่ประเด็น คือ

๑) หลักความเป็นมนุษย์ ทุกศาสนาสนใจร่วมกันในเรื่องมนุษย์ เพราะมนุษย์มีหลักเชิงอุดมคติทางศาสนาที่มีความเป็นมาเกี่ยวข้องกันและอาศัยกันเป็นสังคมจึงต้องมีหลักการปฏิบัติต่อกันเพื่อการอยู่ร่วมกัน สอดคล้องกับเดเนียล ชวาร์ทซ์ (Daniel Schwartz) เสนอเรื่องนี้ไว้ว่า มิตรภาพเป็นกระบวนการที่คนเชิงอุดมคติสำหรับความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจากการปลูกฝังของมนุษย์ผู้มีเหตุผล การระบุถึงศักยภาพของมิตรภาพปรากฏอยู่ในความเป็นมนุษย์ที่ถูกสร้างมาตั้งแต่แรกเริ่ม โดยมีมิตรภาพนั้นเป็นคุณค่าแฝง (potential) ที่ทำให้ตนเองสามารถเป็นมิตรกับผู้อื่น รวมถึงเทวดาและพระเจ้าด้วยที่อ้างถึงความสามารถรับรู้ถึงกันและกันผ่านกิจกรรม ความรู้สึกและการเลือกต่างๆ ที่มนุษย์ทำนั้นจะเชื่อมโยง (Daniel Schwartz, 2007)

๒) การยอมรับความหลากหลาย ทุกศาสนายอมรับว่ามนุษย์มีความแตกต่างกันในแง่ความเชื่อและวิธีการปฏิบัติต่อกัน เพราะความหลากหลายเป็นวิถีปฏิบัติที่แตกต่างกันไปตามแต่มนุษย์แต่ละคน การยอมรับว่ามีความหลากหลายจึงเป็นวิธีการเรียนรู้เพื่อการสร้างการอยู่ร่วมกัน ไม่ใช่การเรียนรู้และขัดแย้งกัน สอดคล้องกับจอห์น ฮิก (John Hick) มองว่า สมมติฐานของแนวคิดพุทธวัฒนธรรมมาจากศรัทธาที่มีลักษณะแตกต่างกันไปตามประสบการณ์และแนวคิดเกี่ยวกับความเป็นจริงที่สะท้อนในเรื่องเดียวกันแต่มีความสัมพันธ์กันในแง่ของความเป็นมนุษย์ และภายในของแต่ละคนได้เปลี่ยนแปลงความเป็นมนุษย์จากการที่มีตัวเองเป็นศูนย์กลาง (self-centredness) ไปสู่ความเป็นจริงเป็นศูนย์กลาง (Reality-centredness) ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้เป็น การสร้างพื้นที่การอยู่ร่วมกัน ไม่ว่าชายหรือหญิงต่างค้นพบความหลุดพ้นหรือเสรีภาพหรือความจริงสูงสุดได้ไม่ต่างกัน (John Hick, 1989)

๓) การมีคุณธรรม ทุกศาสนายอมรับร่วมกันว่า มิตรภาพและสังคมสันติสุขจะมีคุณธรรมพื้นฐานคือความรัก ความจริงใจ ความเป็นพี่น้อง ความเกื้อกูลและปรารถนาดีต่อกัน เป็นการเสนอวิธีการแสดงออกของบุคคลทั้งทางกาย วาจา ส่วนใจนั้นเป็นหลักการที่อยู่บนพื้นฐานของการพัฒนาจิตใจตนเองให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับหลักคุณธรรมเหล่านั้น สอดคล้องกับงานวิจัยแสวง ปวงจักรทา และคณะได้เสนอเรื่องการประยุกต์หลักศาสนาธรรมเพื่อการฟื้นฟูการมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชนของคนในหมู่บ้านได้ร้อง ในฐานะที่ชุมชนบ้านได้ร้องนับถือศาสนาคริสต์จึงมีการใช้หลักคำสอนและการใช้การมีส่วนร่วมกับชุมชนผ่านการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนเอง และพัฒนาด้านการเปลี่ยนแปลงการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน อันส่งผลให้ชุมชนมีความรักในท้องถิ่นของตนเองแล้วมีการทดลองทำกิจกรรมค่ายครอบครัว โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนทั้งร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินงานและร่วมติดตามประเมินผลการดำเนินงานมากขึ้น (แสวง ปวงจักรทาและคณะ, 2559)

ผลจากการวิจัยที่ 2 พบว่า วิเคราะห์รูปแบบกระบวนการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขในมุมมองพระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลาม พบว่า กระบวนการสร้างมิตรภาพในศาสนานั้นถูกมองว่าเป็นเครื่องมือ (mean) มีกระบวนการเหล่านี้คือ ก. การเข้าใจกัน ข. วิธีการแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง ค. การสร้างสังคมอุดมคติ ง. การสร้างความเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กัน จ. ความอ่อนน้อมถ่อมตน จ. การยอมรับค่าสากลทางสังคม ฉ. สร้างสังคมพุทธวัฒนธรรม และเป้าหมายคือสังคมสันติสุข (end) มีรูปแบบดังนี้ ก. สังคมที่มีความเสมอภาค ข. สังคมที่มีความเข้าใจกันและกัน ค. สังคมแห่งการให้เกียรติกัน ง. สังคมที่มีคุณธรรม จ. สังคมที่มีสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกัน

ฉ. สังคมที่ไม่มีศัตรู ข. สังคมมีความเท่าเทียม ช. สังคมพหุวัฒนธรรม ฉ. สังคมอุดมคติ เป็นเสนอเสนอรูปแบบเชิงอุดมคติทางศาสนาที่สอดคล้องกับเป็นการเสนอวิธีสร้างการนำศาสนามาประยุกต์เข้ากับสังคมสอดคล้องกับงานของชาร์ลส์ สจ๊วต (Charles Stewart) ที่เสนอแนวคิดผสมผสาน (Syncretism) มาจากแนวคิดเรื่องการเปลี่ยนแปลง หรือสิ่งแปลกใหม่ ซึ่งเป็นลักษณะการทำให้สิ่งบริสุทธิ์นั้นเสียหายหรือเปลี่ยนไปจากเดิม เมื่อนำมากล่าวถึงผ่านการที่ศาสนาย่างเข้าไปสู่วัฒนธรรมที่หลากหลายในแต่ละสังคมที่ต่างกัน จนกลายเป็นพื้นฐานทางความคิดใหม่ที่ควบคู่ไปกับสังคม (Charles Stewart and Rosalind Shaw, 1994)

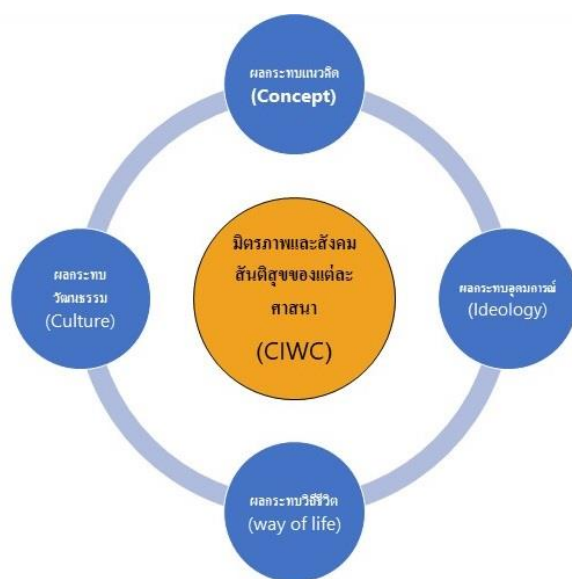
ผลจากการวิจัยที่ 3 พบว่า ข้อเสนอกลไกการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขตามมุมมองศาสนา พบว่า การสร้างมิตรภาพและสันติสุขในมุมมองศาสนาเชิงปฏิบัติ (practical religion) ที่ได้เสนอให้เห็นผลกระทบทางด้านมุมมองและการสร้างเงื่อนไขทางสังคมศาสนา คือ ๑) ข้อเสนอมิตรภาพและสังคมสันติสุขของแต่ละศาสนาที่สะท้อนผ่าน ก. ความคิด (concept) ข. ผลกระทบด้านอุดมการณ์ (Ideology) ค. ผลกระทบด้านวิถีชีวิต (way of life) และ ง. ผลกระทบด้านวัฒนธรรม (Culture) เป็นการเสนอให้เห็นการปฏิบัติทางศาสนานั้นไม่อาจจะใช้หลักการที่มนุษย์เป็นผู้กำหนดในการวางไว้แต่ต้องอาศัยวิธีการสร้างผลกระทบจากการปฏิบัติ และข้อเสนอมิตรภาพและสังคมสันติสุขของทุกศาสนาในภาพรวมที่สะท้อนผ่าน ก. ผลกระทบความคิดเรื่องความไม่มีตัวตน (Concept of no-self) ข. ผลกระทบต่อคุณค่าร่วมกัน (the shared value) และ ค. ผลกระทบต่อการแก้ปัญหาความขัดแย้ง (conflict solution) อันเป็นวิธีการสร้างคุณค่าองค์กรร่วม (the shared value) ที่ส่งผลกระทบต่อสังคมและตัวตนของแต่ละศาสนาว่าเป็นสิ่งที่ควรอยู่ร่วมกันได้และมีผลที่ทุกคนต่างได้รับร่วมกัน สอดคล้องกับปีเตอร์ ซิงเงอร์ (Peter Singer) ที่เสนอจริยศาสตร์ภาคปฏิบัติผ่านการเสนอของนักศีลธรรมในสมัยก่อนต้องการเสนอมุมมองความเป็นสากลตามที่ศาสนาคริสต์เรียกว่า กฎทอง (Golden Rule) ว่า “ปฏิบัติต่อผู้อื่น ดังที่ท่านปรารถนาให้ผู้อื่นปฏิบัติต่อท่าน” เป็นการให้น้ำหนักกับผู้อื่นเท่ากับตนเองและถูกสื่อไปในสถานการณ์ในการปฏิบัติกับผู้อื่นว่า เราต้องรักเพื่อนบ้านเหมือนรักตนเอง เป็นสร้างอุดมคติเชิงจริยธรรมที่เป็นสากลได้ แต่จริยธรรมนั้นต้องถูกปฏิบัติได้และให้ผลที่เป็นไปทั้งในแง่สิทธิส่วนบุคคล ความเป็นธรรม ความศักดิ์สิทธิ์ ความยุติธรรม ความบริสุทธิ์และคุณค่าอื่นๆ ที่ทำให้ทุกท่านรู้สึกเท่าเทียมกันจึงจะถือว่าเป็นการปฏิบัติได้และเหมาะสมในการสร้างคุณค่าได้อย่างแท้จริง (ปีเตอร์ ซิงเงอร์, 2566)

องค์ความรู้ใหม่

การสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขในรูปแบบศาสนาเชิงปฏิบัติ (practical religion) ต่อสังคม ใน ๒ มิติ คือ

ก. การเสนอของแต่ละศาสนา ได้สร้างผลกระทบต่อสังคมสันติสุขตามโมเดล (CIWC) ดังนี้

ภาพประกอบ 1 ผลกระทบของมิตรภาพและสังคมของแต่ละศาสนา

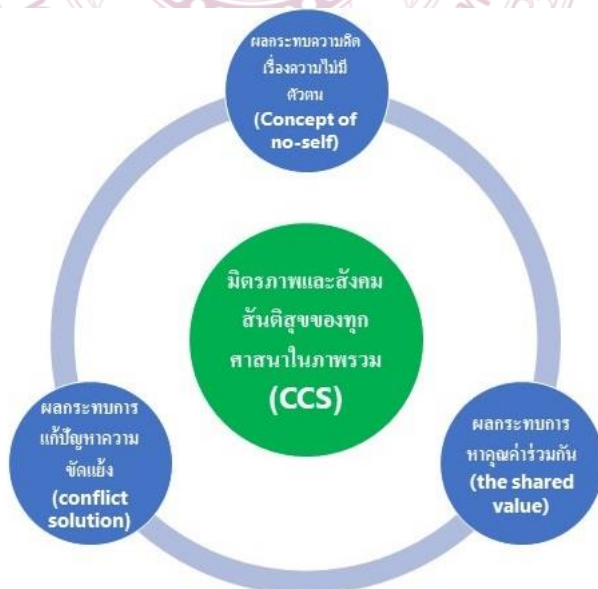
กลไกการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุข
ตามมุมมองศาสนาในรูปแบบศาสนาเชิงปฏิบัติ (practical religion)

Model 1-CIWC

การนำเสนอของแต่ละศาสนาได้สร้างผลกระทบต่อวิถีแนวคิดและอุดมการณ์ในการเข้าใจศาสนาของแต่ละศาสนา นำไปสู่การดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับแนวคิดและอุดมการณ์นั้น สุดท้ายจึงกลายเป็นวัฒนธรรมที่สืบทอดกันแบบที่มีความเป็นอัตลักษณ์ของแต่ละศาสนา

ข. การเสนอทุกศาสนาในภาพรวม สร้างผลกระทบต่องสังคมสันติสุขตามโมเดล (CCS)

ดังนี้

กลไกการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุข
ตามมุมมองศาสนาในรูปแบบศาสนาเชิงปฏิบัติ (practical religion)

Model 2-CCS

ภาพประกอบ 2 ภาพการสร้างมิตรภาพของศาสนาฮินดู ศาสนาอิสลาม

การเสนอของทุกศาสนาในภาพรวมได้เสนอให้เห็นผลของแนวคิดในการเข้าใจความจริงอันเกี่ยวข้องกับความหมายของการไม่ยึดติดในตัวตนบุคคล แต่มุ่งไปที่ความจริงเป็นหลัก และการค้นหาหลักความจริงนี้จึงนำไปสู่การสร้างคุณค่าร่วมของศาสนาที่มีหลักการเดียวกัน ขณะเดียวกันก็นำหลักการนั้นไปปฏิบัติในการวางระบบการแก้ปัญหาความขัดแย้งระหว่างศาสนาและสังคมในภาพรวมได้

สรุป

จากมโนทัศน์เรื่องมิตรภาพในมุมมองปรัชญาศาสนากับการสร้างสังคมสันติสุขได้พัฒนาจากการมองว่ามนุษย์นั้นมีความเหมือนกันในแง่อุดมคติ แต่มีความแตกต่างกันไปตามแต่ละบุคคล แต่ยังมีความเป็นอันเดียวกันผ่านการยกย่องหลักการทางศาสนา มิตรภาพจึงเป็นหลักการที่ถูกนำเสนอเพื่อให้มนุษย์เห็นความสัมพันธ์ระหว่างกันและสร้างการเรียนรู้การอยู่ร่วมกันท่ามกลางความหลากหลาย ทุกศาสนาจึงได้นำหลักการดังนั้นมาร่วมกันแสดงความคิดเห็นผ่านการเริ่มต้นด้วยการแลกเปลี่ยนกันทางทางการพูดคุยตั้งแต่ระดับชุมชน ขยายไปสู่ชาติและนานาชาติ มีการพูดคุยกันตั้งแต่นักบวชที่ไม่มีพื้นที่พูดคุยไปจนถึงผู้บริหารศาสนาระดับสูง ด้วยวิธีการอย่างปราศจากตัวตนและเงื่อนไขหรือวาระซ่อนเร้นใดๆ ทั้งนี้สิ่งหนึ่งที่จะช่วยสร้างผลกระทบให้กับสังคมจริงๆ แล้วคือการนำเอาหลักศาสนาที่เป็นคุณค่าร่วมกันมาคุยกันเป็นหลัก ส่วนวิธีปฏิบัติตนจะแตกต่างกันก็เป็นเรื่องของแต่ละศาสนา แต่ควรเปิดโอกาสให้เห็นว่าหากสังคมมีกฎเกณฑ์ที่สามารถยืดหยุ่นได้ก็ควรมีพื้นที่สำหรับความเข้าใจนั้นทั้งแก่ศาสนิกในศาสนานั้น รวมถึงศาสนิกต่างศาสนาด้วย

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

การสร้างมิตรภาพระหว่างศาสนาและการสร้างสันติสุขทางสังคมถือเป็นพื้นฐานในการมูลค่าให้กับส่วนอื่นๆ และทำให้เกิดประโยชน์ทั้งแก่เศรษฐกิจและการเป็นอยู่ที่ดีขึ้นทั้งในระดับครอบครัวจนถึงประเทศชาติ จึงถือเป็นความจำเป็นที่ทั้งภาครัฐและชุมชนจะต้องเห็นความสำคัญและช่วยกันรณรงค์ให้เกิดขึ้น ฉะนั้น ทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องควรตระหนักและหามาตรการในการรักษาด้วยการออกนโยบายเพื่อป้องกันและแก้ไข ซึ่งพอจะแนะนำได้ ดังนี้

2.1 หน่วยงานภาครัฐ

๑) ฝ่ายวัฒนธรรม ควรวางรูปแบบการจัดการสานเสวนาระดับชุมชนและระดับชาติอย่างเป็นระบบ เข้าไปตรวจสอบและเสนอแนะวิธีการที่จะช่วยเพิ่มมูลค่าทางวัฒนธรรมให้มีราคาเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ชนในพื้นที่ ไม่ให้เยาวชนออกมาอยู่ชุมชนเมือง ซึ่งจะยังทำให้เกิดปัญหาผู้สูงอายุที่มีภูมิปัญญาแต่ขาดการสืบสานให้เกิดมูลค่าได้อย่างน่าเสียดาย อีกทั้งต้องประชาสัมพันธ์ให้สังคมร่วมรับรู้ถึงวัฒนธรรมเหล่านี้ว่าเป็นสมบัติของชาติต่อไป

๒) ฝ่ายการศึกษา ควรเพิ่มเนื้อหาเกี่ยวกับความเข้าใจด้านวัฒนธรรม ประเพณีพระพุทธศาสนาอันเป็นรากฐาน อีกทั้งรูปแบบการนำเสนอที่เหมาะสม

๓) ฝ่ายมนุษยและสังคม ควรมีการเผยแพร่ข่าวสารเรื่องวัฒนธรรม ประเพณีในแต่ละภูมิภาคเพื่อให้เห็นถึงรูปแบบการบริหารจัดการ การพัฒนาสินค้าและการแก้ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นใน

ชุมชนวัฒนธรรมอื่น และบูรณาการให้เกิดองค์ความรู้ในการอนุรักษ์รักษาในภาพรวมของประเทศไทยต่อไป

๔) ฝ่ายพระสงฆ์ ควรแนะนำและให้แนวคิดเกี่ยวกับเรื่องพระพุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานทางวัฒนธรรม ประเพณีของคนไทย มีองค์ความรู้ทั้งในแง่ของหลักธรรมและจริยธรรมเพื่อสร้างความเข้าใจในวิธีการปฏิบัติที่ถูกต้องต่อไป

2.2 หน่วยงานภาคเอกชน

ควรส่งเสริมและสนับสนุนนโยบายภาครัฐอย่างจริงจังและต่อเนื่อง รวมถึงเข้ามามีส่วนร่วมในการทำบำรุงวัฒนธรรม ส่งเสริมพุทธวัฒนธรรม และการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ อีกทั้งเผยแพร่ให้ประจักษ์แก่สังคมไทยและต่างชาติ

2. ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปปฏิบัติ

หน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชนสามารถนำแนวคิด รูปแบบมิตรภาพในศาสนาและการสร้างสังคมสันติสุข และศึกษาถึงแนวคิดทางในการจัดทำแผนการศึกษาศาสนา ในรายวิชาของหมวดการศึกษาสังคม

3. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

- ๑) การศึกษามิตรภาพและสังคมสันติสุขใน ๕ ศาสนาในจังหวัดชลบุรี
- ๒) การบูรณาการหลักมิตรภาพทางศาสนากับการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน
- ๓) การสร้างและพัฒนาตัวชี้วัดมิตรภาพและการสร้างสังคมสันติสุขอย่างยั่งยืน

บรรณานุกรม

1. พระไตรปิฎก

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

2. หนังสือ

พระคริสตธรรมคัมภีร์. (2550). *พระคริสตธรรมคัมภีร์ ภาคพันธสัญญาใหม่*. กรุงเทพมหานคร: องค์การกิตติยาส์ อินเตอร์เนชั่นแนล.

Daniel Schwartz. (2007). *Aquinas on Friendship*. Oxford: Clarendon Press.

Hans Kung. (1990). *Global Ethic for Global Politics*. London: Routledge.

John Hick. (1989). *An Interpretation of Religion: Human Responses to the Transcendent*. London: Macmillan.

Julian L. (1949). *Philosophy in Literature*. New York: Syracuse University Press.

Surendranath Dasgupta. (1952). *A History OF Indian Philosophy Volume III*. New York: Cambridge University Press.

Charles Stewart and Rosalind Shaw. (1994). *Syncretism Anti-syncretism: The politics of religious synthesis*. London and New York: Routledge.

3. รายงานวิจัย

ณัฐพงศ์ธัช กุรัตนธรรมาและคณะ. (2560). *การพัฒนารูปแบบการแก้ไขปัญหาของชุมชนท้องถิ่นด้วยหลักการธรรมในพระพุทธศาสนาแบบบูรณาการ*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น.

ปัญญา เทพสิงห์และคณะ. (2562). *บทบาทผู้นำศาสนาอิสลามและศาสนาพุทธต่อการเสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชาวมุสลิมและชาวพุทธในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

พระมหาบุญเลิศ ช่วยธานีและคณะ. (2561). *การผสมผสานวิถีทางพุทธศาสนาเพื่อสร้างวัฒนธรรมการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขในประชาคมอาเซียน: กรณีศึกษาไทยกับกลุ่มประเทศอินโดจีนและเมียนมาร์*. สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

แสวง ปวงจักรทาและคณะ. (2559). *การประยุกต์หลักศาสนธรรมเพื่อการฟื้นฟูการมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชนของคนในหมู่บ้านใต้ร่อง*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น.

4. หนังสือแปล

ปีเตอร์ ชิงเงอร์. (2566). *จริยศาสตร์ภาคปฏิบัติ*. แปลโดยเหมือนมาต มุกข์ประดิษฐ์.

กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิเพื่อการศึกษาประชาธิปไตยและการพัฒนา (โครงการจัดพิมพ์คปไฟ), ๒๕๖๖

องค์ทะไลลามะกับฟรันซ์ อัลท์. (2564). *บ้านหลังเดียวของเรา: คำวิงวอนเพื่อโลกและภูมิอากาศ*.

แปลโดย นัยนา นาควัชระ. กรุงเทพมหานคร: สวนเงินมีมา.

อรชุน อัมปาตุรีย. (2562). *ศีลธรรมแห่งการปฏิบัติ*. แปลโดย ทศพล ศรีพุ่ม. ศาสนากับความรุนแรง.

บรรณาธิการโดย ปรีดี หงษ์สตัน และอัมพร หมาดเด็น. กรุงเทพมหานคร: Illuminations Editions.

M.Fethullah Gulen. (2014). *วิเคราะห์ชีวิตของท่านศาสดา ศาสนทูตของพระเจ้า ศาสดามุฮัมมัด*.

แปลโดย บรรจง ปินกาชัน. Clifton: Tugha Books.

ภาคผนวก ข

หนังสือแนะนำและแบบสัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึก

ที่ พิเศษ/๒๕๖๖

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๗๙ หมู่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอน้อย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐
โทรศัพท์ ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๐๐-๕ โทรสาร ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๓๔
www.mcu.ac.th

๑๗ เมษายน ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ในการเก็บข้อมูลงานวิจัย

เชิญ/เจริญพร

สิ่งที่ส่งมาด้วย	๑. แบบขออนุญาต	จำนวน ๑ ชุด
	๒. แบบสัมภาษณ์	จำนวน ๑ ชุด

ตามที่กระผม/อาตมา พระมหาพรชัย สิริวิโร,ผศ.ดร. รองคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หัวหน้าโครงการวิจัย ได้รับเงินสนับสนุนจาก สกสว. ผ่านทางสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปีงบประมาณ ๒๕๖๖ โครงการวิจัย เรื่อง “ ” ระยะเวลาดำเนินโครงการ 1 ปี นั้น เนื่องจากงานวิจัยดังกล่าวมีการจัดเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์ และตอบแบบสอบถาม เพื่อนำมารวบรวมประเมินผลในส่วนที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

เพื่อการนี้ หลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ เห็นว่าท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิ มีองค์ความรู้เกี่ยวกับงานวิจัย สามารถให้คำแนะนำได้เป็นอย่างดี จึงเจริญพรเชิญท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือวิจัย เพื่อความสมบูรณ์ในการทำวิจัยต่อไป

ในการศึกษาวิจัยเรื่องนี้ ผู้วิจัยพิจารณาเห็นว่า ท่านเป็นผู้มีความรู้ความสามารถเกี่ยวกับการวิจัยเรื่องนี้เป็นอย่างดี จึงเชิญ/เจริญพรมมาเพื่อขอความอนุเคราะห์สัมภาษณ์เพื่อนำข้อมูลไปประกอบการวิจัยเพื่อประโยชน์ต่อการวิจัย การศึกษา และการบริการวิชาการต่อไป รายละเอียดปรากฏตามเอกสารที่ได้แนบมาพร้อมนี้

หวังว่าคงได้รับความอนุเคราะห์ และขอเชิญ/เจริญพรขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

จึงเชิญ/เจริญพรมมาเพื่อทราบ และดำเนินการต่อไป

(พระมหาพรชัย สิริวิโร,ผศ.ดร.)
หัวหน้าโครงการวิจัย

ติดต่อประสานงาน :

พระมหาพรชัย สิริวิโร,ผศ.ดร. หัวหน้าโครงการวิจัย โทร. 088 858 8245

พระมหาขวัญชัย กิตติเมธี, ผศ. ดร. ผู้ร่วมวิจัย โทร. 087 829 6423

**แบบสัมภาษณ์ประกอบการวิจัย
เพื่อสำรวจความคิดเห็นเกี่ยวกับ
มโนทัศน์เรื่องมิตรภาพในมุมมองปรัชญาศาสนากับการสร้างสังคมสันติสุข**

ผู้ให้สัมภาษณ์ :

1. ผู้นำทางศาสนา
2. นักวิชาการทางศาสนา
3. ผู้เกี่ยวข้องกับศาสนา

คำชี้แจง

1. การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ
 - 1.1 ศึกษาแนวคิดเรื่องมิตรภาพและหลักการสร้างสังคมสันติสุขในมุมมองพระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลาม
 - 1.2 เพื่อนำองค์ความรู้ที่ได้จากข้อที่หนึ่งมาวิเคราะห์สร้างรูปแบบและกระบวนการสร้างมิตรภาพอันจะทำให้สังคมเกิดสันติสุขอย่างยั่งยืน ตามมุมมองพระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลาม
 - 1.3 เพื่อเสนอกลไกการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขตามมุมมองศาสนา
2. แบบสัมภาษณ์ฉบับนี้เป็นแบบสัมภาษณ์ข้อมูลเพื่อประกอบการวิจัยครั้งนี้เท่านั้น
3. ผู้ให้สัมภาษณ์จะได้รับแบบสัมภาษณ์เพื่อประกอบการสัมภาษณ์ จำนวน 1 ชุด
4. แบบสัมภาษณ์มีทั้งหมด 3 ตอน ดังนี้
 - หมวด 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์ (2 ข้อ)
 - หมวด 2 ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับมิตรภาพและสังคมสันติสุขในมุมมองศาสนา (5 ข้อ)
 - หมวด 3 ข้อเสนอเกี่ยวกับรูปแบบการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขตามมุมมองศาสนา (6 ข้อ)

หมวด 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์

1. ข้อมูลเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์

ชื่อ-นามสกุล.....(ปกปิด) อายุ.....ปี

เพศ การศึกษา.....สาขา.....

ภูมิลำเนา.....

2. สถานะในองค์กร

ตำแหน่งในองค์กร.....

สังกัดองค์กร.....

หมวด 2 แบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับมิตรภาพและสังคมสันติสุขในมุมมองศาสนา

หมายเหตุหมวด 2

คำถามสัมภาษณ์นี้เพื่อสำรวจความคิดเห็นเกี่ยวกับข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับการสร้างมิตรภาพ และสังคมสันติสุข ปัญหาและแนวทางที่ควรปฏิบัติเพื่อสร้างสังคมสันติสุข

คำถามมีทั้งหมด 5 ข้อ ดังนี้

1. ท่านมีแนวคิดเกี่ยวกับคำว่า “มิตรภาพ” อย่างไร ในทางศาสนามีการใช้คำนี้ในลักษณะใดบ้าง

.....

.....

.....

2. ท่านมีความเห็นเกี่ยวกับปัญหาเรื่องมิตรภาพในสังคมที่มีความหลากหลายทางความเชื่อ ธรรมเนียม และอุดมคติแตกต่างกันอย่างไรบ้าง และมีวิธีการในการจัดการเรื่องดังกล่าวอย่างไร

.....

.....

.....

คำว่า “มิตรภาพ” มีความสัมพันธ์กันในกิจกรรมใดบ้างในชีวิตประจำวันของท่าน ท่านมองว่า สังคมปัจจุบันให้ความสำคัญกับกิจกรรมนั้นมากน้อยแค่ไหน

.....

.....

.....

ในมุมมองของท่าน สังคมสันติสุขคือสังคมเช่นไร การสร้างสังคมดังกล่าวนี้ อาศัยศาสนาในการ สนับสนุนให้เกิดได้อย่างไรบ้าง

.....

.....

.....

3. ในมุมมองของท่าน สังคมสันติสุขในศาสนา คือมีลักษณะอย่างไร หากมีปัญหา/อุปสรรค เกิดขึ้นในสังคมทางศาสนา ท่านใช้แนวคิด/หลักการใดในการแก้ไข

.....

.....

.....

หมวด 3 แบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับข้อเสนอรูปแบบการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขตามมุมมองศาสนา

หมายเหตุหมวด 3

จุดประสงค์หลักของคำถามคือต้องการทราบแนวคิดและข้อเสนอที่เป็นรูปธรรมเพื่อเสนอรูปแบบการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุข

คำถามมีทั้งหมด 6 ข้อ ดังนี้

1. ท่านมองว่า มิตรภาพกับการสร้างสังคมสันติสุขมีความเกี่ยวข้องกันหรือไม่ หากมองว่าเกี่ยวข้องกันลองยกตัวอย่างประกอบ

.....

.....

.....

2. ท่านมีความเห็นเป็นอย่างไรในเรื่องเป้าหมายส่วนปัจเจกบุคคลกับเป้าหมายของสังคมและเป้าหมายทางศาสนา หากขัดแย้งกันจะมีวิธีพิจารณาเรื่องเหล่านี้อย่างไร

.....

.....

.....

.....

3. ท่านมีหลักการทางศาสนาใดบ้างที่จะช่วยสนับสนุนและส่งเสริมมิตรภาพเพื่อสร้างสังคมสันติสุขอย่างยั่งยืน

.....

.....

.....

4. ท่านมีกิจกรรม (กิจกรรมในชีวิตประจำวันของท่าน กิจกรรมทางศาสนา และกิจกรรมทางสังคม) ใดบ้างที่จะช่วยสนับสนุนและส่งเสริมมิตรภาพเพื่อสร้างสังคมสันติสุขอย่างยั่งยืน

.....

.....

.....

.....

.....

5. การที่มนุษย์มีมิตรภาพต่อกัน สังคมจะมีความสุขในรูปแบบใดบ้าง ในรูปแบบกายภาพ เช่น ผู้คน
 ยิ้มแย้มต่อกัน ไม่ลักขโมยกัน ด้านจิตใจ เช่น มีเมตตาต่อกัน มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

.....

.....

.....

.....

.....

.....

6. ความคิดเห็นและข้อเสนอแนะอื่นๆ (ถ้ามี)

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

ขออนุโมทนาและขอบคุณที่ท่านกรุณาให้ความคิดเห็นและข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์ต่อ
 การวิจัย

ผู้ขอสัมภาษณ์และเก็บข้อมูล
 พระมหาพรชัย สิริวิโร, ผศ.ดร.
 พระมหาขวัญชัย กิตติเมธี, ผศ.ดร.
 ดร.เพ็ญพรรณ เพ็ญฟูลอย

ภาคผนวก ค
จริยธรรมวิจัย

ใบรับรองจริยธรรมการวิจัยของข้อเสนอการวิจัย
เอกสารข้อมูลคำอธิบายสำหรับผู้เข้าร่วมการวิจัยและยินยอม

หมายเลขข้อเสนอการวิจัย ว.๘๐/๒๕๖๖

ข้อเสนอการวิจัยนี้และเอกสารประกอบของข้อเสนอการวิจัยตามรายงานการแสดงด้านล่าง ได้รับการพิจารณาจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยแล้ว คณะกรรมการฯ มีความเห็นว่าข้อเสนอการวิจัยที่จะดำเนินการมีความสอดคล้องกับหลักจริยธรรมสากล ตลอดจนกฎหมาย ข้อบังคับและข้อกำหนดภายในประเทศ จึงเห็นสมควรให้ดำเนินการวิจัยตามข้อเสนอการวิจัยนี้ได้

ชื่อข้อเสนอการวิจัย: มโนทัศน์เรื่องมิตรภาพในมุมมองปรัชญาศาสนากับการสร้างสังคมสันติสุข
(A Concept of Friendship in Philosophy of Religions and It's Building a Happy Society)

รหัสข้อเสนอการวิจัย: MCU RS 800766014

สถาบันที่สังกัด: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผู้วิจัยหลัก: พระมหาพรชัย ศรีภักดี, ผศ.ดร.

เอกสารที่พิจารณาทบทวน

๑. แบบเสนอโครงการวิจัย	ฉบับที่ วันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖
๒. เอกสารชี้แจงข้อมูลผู้เข้าร่วมการวิจัย	ฉบับที่ วันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖
๓. หนังสือแสดงเจตนายินยอมเข้าร่วมการวิจัย	ฉบับที่ วันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖
๔. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล	ฉบับที่ วันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖

(พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร, รศ.ดร.)

ประธานคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๒๐ มีนาคม ๒๕๖๖

หมายเลขใบรับรอง: ว.๘๐/๒๕๖๖

วันที่ให้การรับรอง: ๒๐ มีนาคม ๒๕๖๖

วันหมดอายุใบรับรอง: ๒๐ มีนาคม ๒๕๖๗

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๗๙ หมู่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอน้อย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐
โทรศัพท์ ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๐๐-๕ โทรสาร ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๓๔
www.mcu.ac.th

ที่ อว ๘๐๐๗/ว.๘๐

๒๐ มีนาคม ๒๕๖๖

เรื่อง รับรองจริยธรรมการวิจัยของข้อเสนอการวิจัย

เรียน พระมหาพรชัย ศรีภักดี, ผศ.ดร. / นักวิจัย บัณฑิตวิทยาลัย

ตามที่ท่านได้มีหนังสือขอใบรับรองจริยธรรมการวิจัยของข้อเสนอการวิจัย เพื่อทำการวิจัยในเรื่อง “มโนทัศน์เรื่องมิตรภาพในมุมมองปรัชญาศาสนากับการสร้างสังคมสันติสุข” บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

คณะกรรมการจริยธรรมการวิจัย ได้พิจารณาข้อเสนอการวิจัยของท่านแล้ว มีความเห็นว่า ข้อเสนอการวิจัยที่จะดำเนินการนี้ มีความสอดคล้องกับหลักจริยธรรมสากล ตลอดจนกฎหมาย ข้อบังคับและข้อกำหนด ไม่ต้องแก้ไขปรับปรุงแต่ประการใด จึงเห็นสมควรให้ดำเนินการวิจัยตามข้อเสนอการวิจัยนี้ได้

จึงเรียนมาเพื่อทราบและดำเนินการต่อไป.

เรียนมาด้วยความนับถือ

(พระมหาสมปর্ণ วุฑฒิกโร, รศ.ดร.)

ประธานคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ภาคผนวก ง
ภาพประกอบการเก็บรวบรวมข้อมูล

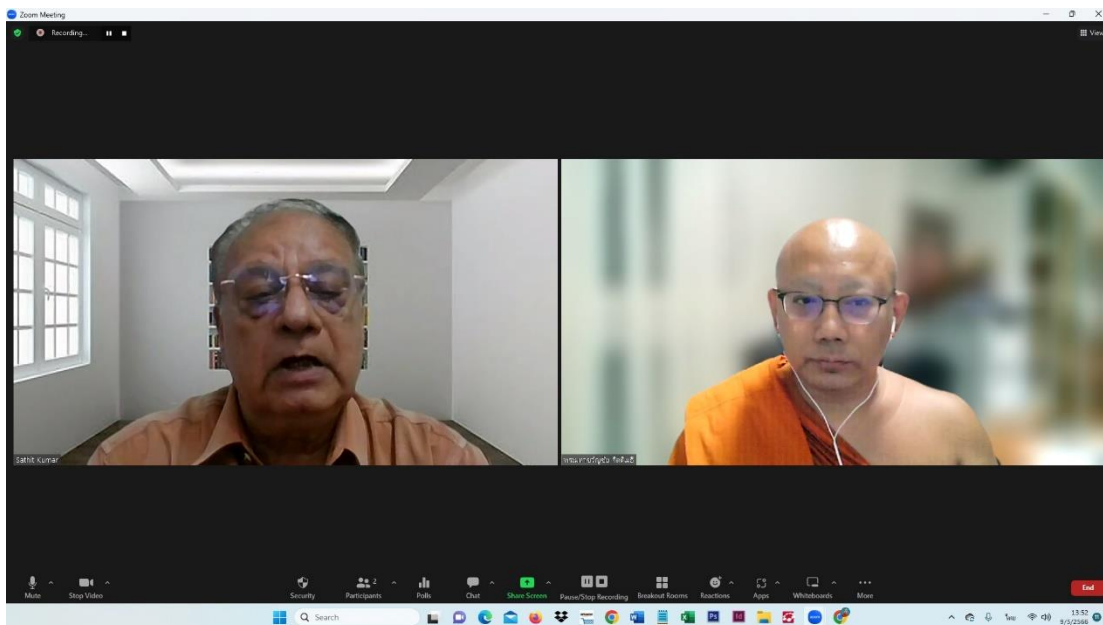

ภาพกิจกรรมการสานเสวนา

หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ
คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระเมธีธรรมาภรณ์ ป.ธ.๙, ศษ.ดร.
คณบดีคณะพุทธศาสตร์
ประธานเปิด

สานเสวนาทางศาสนา **มิตรภาพใน ๕ ศาสนา**
เพื่อการสร้างสังคมสันติสุขในสังคมไทย

พระครูปลัดสัมพัฒน์ธรรมาภรณ์ (กิตติเชษฐ์ สิริวิฑูรโก) ธรรมสถานมูลนิธิพุทธะมหาเมตตา

พระวีระชัย เมตตาธิโร (ทรงเมตตา) ธรรมสถานมูลนิธิพุทธะมหาเมตตา

บาทหลวงดาเนียล มาซซา (Fr. Daniele Mazza) รองอธิการโบสถ์คาทอลิกพระแม่แบบหาการณย์

นายอับดุลลาฮี ตะโบรี เลขาธิการและประชาสัมพันธ์คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดอ่างทอง

ดร.สตีเฟ่น ภูมิาร President Ramakrishna Vedanta Association of Thailand

📍 วันอังคารที่ ๕ กันยายน พ.ศ. ๒๕๖๖ เวลา ๐๓.๐๐ น. เป็นต้นไป 📍

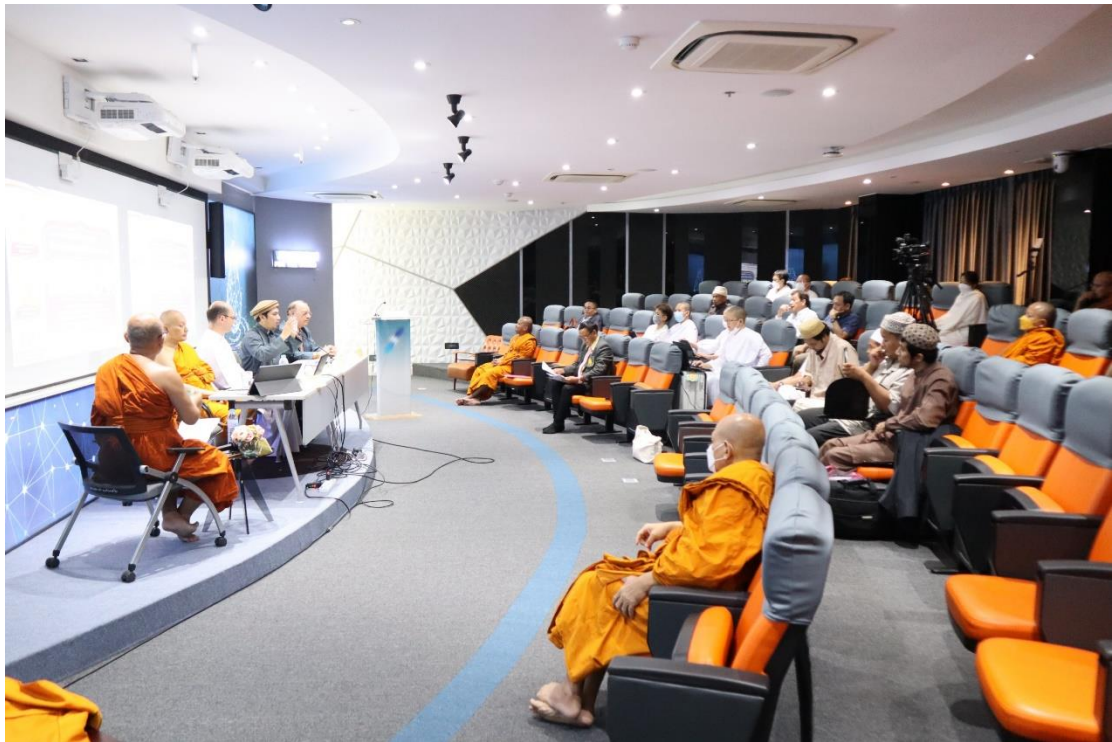

พิธีกร: ผ.ศ.ดร.ปิยะ งามงามวิจิตร อาจารย์ประจำคณะพุทธศาสตร์
ผ.ศ.ดร.สมเกียรติ งามงามวิจิตร ผู้อำนวยการกองพุทธ น.โศ. สาขาศาสนาเปรียบเทียบ

ณ ห้องประชุม Intelligent Mindfulness (I-Mind) วิทยาลัยพุทธศาสตร์นานาชาติ (IBSC)
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอลำลูกเกด จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ภาพกิจกรรมการสานเสวนา

ณ ปราสาทสังฆกรรม พัทยา จ.ชลบุรี เมื่อวันที่ ๖ ธันวาคม ๒๕๖๖

**ขอเชิญร่วม
พิธี ๕ ศาสนา**

ถวายพระราชกุศลแด่ พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร
มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร
ณ ปราสาทสังฆกรรม พัทยา

วันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๖๖
๐๘.๐๐ น. พิธีบรรพชาสามเณร ๓๐๐ รูป

วันที่ ๖ ธันวาคม ๒๕๖๖
๑๘.๐๐ น. เสวนา ๕ ศาสนา “มิตรภาพและการสร้างสังคมสันติสุข”

วันที่ ๙ ธันวาคม ๒๕๖๖
๐๗.๐๐ น. ตักบาตรข้าวสารอาหารแห้ง พระสงฆ์ สามเณร ๔๐๐ รูป
๐๙.๐๐ น. พิธี ๕ ศาสนา พุทธ คริสต์ อิสลาม พราหมณ์-ฮินดู และซิกข์

“นิทรรศการโครงการในพระราชดำริ / บริจาคโลหิต”
การแต่งกาย ชุดสุภาพสีเหลือง

๗๐ ล้านดวงใจน้อมสำนึก
ในพระมหากรุณาธิคุณ
เป็นล้นพ้นหาที่สุดมิได้

งานเสวนา ๕ ศาสนา
“มิตรภาพกับการสร้างสังคมสันติสุข”
ในมิติศาสนา

ณ ปราสาทสังฆกรรม พัทยา
วันที่ ๖ ธันวาคม ๒๕๖๖
(เวลา) ๑๘.๐๐ น. เป็นต้นไป

พระมหากษัตริย์ สิริวโร
ผ.ศ.ดร. รองคณบดีบัณฑิต
วิทยาลัยฝ่ายบริหาร
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ผู้แทนศาสนาพุทธ

บาทหลวง ยอแซฟ เฉลิม กิจมงคล
อดีตผู้อำนวยการแผนกครอบครัว
สังฆมณฑลอุดรธานี และ ระดับชาติ
ผู้แทนศาสนาคริสต์

นายดำรง ไข่เฮง
กอสเป่ มัสยิดนูรุดดีน
ผู้แทนศาสนาอิสลาม

Moderator
ดร. พันธวัฒน์ พรหมพรังกูร
นายกสมาคมรวมทนายเป็นสายธาร
(เพื่อสร้างความเข้มแข็งแก่เด็ก เยาวชนและครอบครัว)

ดร. วณิดยา ปรีดปรัก
ประธานเครือข่ายพระสิริมหาเทพ
ผู้แทนศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

นายปรีมอดิพงษ์ โกการ์
รองประธานวัดซิกข์ พัทยา
ผู้แทนศาสนาซิกข์

ภาคผนวก จ

กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์

๑. กิจกรรมระดับวิชาการที่คาดว่าจะได้รับจากการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์

๑.๑ จัดกิจกรรมสัมมนาวิชาการระดับชาติ และนานาชาติเกี่ยวกับอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนให้สอดคล้องกับรายวิชาที่ทำการเรียนการสอน หรือภายในสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และส่วนงานอื่นที่เกี่ยวข้อง

๑.๒ องค์กรความรู้ใหม่ที่ได้จากการทำวิจัยสามารถนำมาบูรณาการกับการเรียนการสอน และทำกิจกรรมเสริมหลักสูตร

๑.๓ จัดกิจกรรมเสวนาวิชาการเรื่อง “มิตรภาพใน ๔ ศาสนาเพื่อการสร้างสังคมสันติสุขในสังคมไทย” โดยเน้นไปที่เรื่องมิตรภาพและการสร้างสังคมสันติสุขในพื้นที่ที่มีหลายศาสนา เพื่อเข้าใจบริบทการอยู่ร่วมกัน ศึกษาว่าควรจะมีรูปแบบ และการจัดการอย่างไร อะไรคืออุปสรรค ปัญหา และอะไรคือทางแก้ไข เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

๒. กิจกรรมการถ่ายทอดผลการวิจัยสู่กลุ่มเป้าหมาย

๒.๑ จัดกิจกรรมรณรงค์ให้ความรู้เกี่ยวกับหลักการเรื่องมิตรภาพทางด้านศาสนา และการสังคมสันติสุข แก่กลุ่มเป้าหมายทั้งรัฐ หน่วยงานวัฒนธรรม เอกชน เพื่อทราบรูปแบบและการบริหารจัดการ

๒.๒ จัดกิจกรรมรณรงค์ให้ความรู้เกี่ยวกับมิตรภาพและการสร้างสังคมสันติสุขแก่ศาสนิกในแต่ละศาสนาได้ตระหนักเห็นความสำคัญของคำสอน และกลุ่มศาสนาอื่น ตลอดจนให้ความรู้เกี่ยวกับจริยธรรมร่วมกันว่าควรเป็นไปอย่างไร เพื่อสร้างการตระหนักรู้การอยู่ร่วมกันระหว่างศาสนา

๒.๓ จัดกิจกรรมให้ความรู้ด้านศาสนาแก่เยาวชนคนรุ่นใหม่ เพื่อสร้างการตระหนักรู้ความเป็นสังคมพหุวัฒนธรรม และการได้ร่วมรักษา ห่วงแหนวัฒนธรรมการอยู่ร่วมกันอย่างสันติอย่างยั่งยืนต่อไป

๒.๔ จัดกิจกรรมรณรงค์กิจกรรม ประเพณี วัฒนธรรมทางศาสนาแก่ชาวไทย และชาวต่างประเทศเพื่อชี้ให้เห็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ทำให้เห็นสังคมพหุวัฒนธรรม การอยู่ร่วมกันแบบหลายศาสนา และเป็นการสร้างรายได้ให้แก่ชุมชน

ภาคผนวก ฉ

ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์กิจกรรมที่วางแผนไว้ กิจกรรมที่ได้ดำเนินการ และผลที่ได้รับของโครงการ

วัตถุประสงค์	กิจกรรมที่วางแผนไว้	กิจกรรมที่ได้ดำเนินการ	ผลที่ได้รับจากโครงการ
๑. เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องมิตรภาพและหลักการสร้างสังคมสันติสุขใน ม ม ม อ ง พระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลาม	กิจกรรมที่วางแผนไว้มีดังนี้ ๑. เก็บรวบรวมข้อมูลจากคัมภีร์ศาสนา ๒. เก็บรวบรวมข้อมูลจากหนังสือตำราวิชาการ เอกสาร งานวิจัย บทความทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง ๓. เก็บรวบรวมข้อมูลจากเว็บไซต์ต่างๆ	กิจกรรมที่ได้ดำเนินการมีขั้นตอนดังนี้ ศึกษา วิเคราะห์ และสังเคราะห์ข้อมูลที่ได้เก็บรวบรวมไว้เป็นหมวด เช่น ๑. แนวคิดเรื่องมิตรภาพและสังคมสันติสุขในพระพุทธศาสนา ๒. แนวคิดเรื่องมิตรภาพและสังคมสันติสุขในศาสนาคริสต์ ๓. แนวคิดเรื่องมิตรภาพและสังคมสันติสุขในฮินดู ๔. แนวคิดเรื่องมิตรภาพและสังคมสันติสุขในอิสลาม	ผลที่ได้รับจากโครงการมีดังนี้ ๑. ทราบลักษณะมิตรภาพและสังคมสันติสุขในปรัชญาศาสนาตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ๒. อาจารย์และนิสิตของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยสามารถนำองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อนี้ไปใช้สอนและสนับสนุนกิจกรรมเสริมหลักสูตรได้ ๓. หน่วยงาน องค์การของภาครัฐ และเอกชนสามารถนำเอาองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยตามวัตถุประสงค์ไปใช้ประโยชน์ได้
๒. เพื่อวิเคราะห์รูปแบบกระบวนการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขใน ม ม ม อ ง พระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์	กิจกรรมที่วางแผนไว้มีดังนี้ ๑. เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารสำคัญที่มีเนื้อตรงตามวัตถุประสงค์ซึ่งได้แก่หนังสือ เอกสารงานวิจัย บทความทางวิชาการใน	กิจกรรมที่ได้ดำเนินการมีขั้นตอนดังนี้ ๑. ศึกษาข้อมูลที่ได้เก็บรวบรวมไว้ ๒. วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้เก็บรวบรวมไว้ ๓. นำข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์ไปสู่การ	ผลที่ได้รับจากโครงการมีดังนี้ ๑. ทราบหลักมิตรภาพและสังคมสันติสุขในแต่ละศาสนา ๒. สามารถนำองค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการศึกษามิตรภาพและสังคมสันติสุขมาประมวลและสรุปในประเด็นเกี่ยวกับการเผยแผ่การบริหารจัดการ และ

ศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลาม	ด้านที่เกี่ยวข้องกับมิตรภาพและสังคมสันติสุขในศาสนา ๒. เตรียมจดหมายขอสัมภาษณ์ตัวแทนศาสนา ๓. เติ ร ี ย ม ชุ ต สัมภาษณ์	สังเคราะห์ให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ ๔. ลงพื้นที่สัมภาษณ์ตัวแทนศาสนา ๕. นำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ไปวิเคราะห์สังเคราะห์เพื่อให้เกิดความรู้ใหม่	ตรวจสอบข้อบกพร่อง แก้ไขปัญหาอย่างเป็นระบบ ๓. อาจารย์ และนิสิตของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยสามารถนำองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยตามวัตถุประสงค์ไปใช้สอนและสนับสนุนกิจกรรมเสริมหลักสูตรได้ ๔. หน่วยงานภาครัฐ และเอกชนสามารถนำองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยตามวัตถุประสงค์นี้ไปแก้ปัญหาสังคมได้
๓. เพื่อเสนอกลไกการสร้างมิตรภาพและสังคมสันติสุขตามมุมมองศาสนา	กิจกรรมที่วางแผนไว้มีดังนี้ ๑. เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารสำคัญที่มีเนื้อหาตรงตามวัตถุประสงค์และบทสัมภาษณ์ตัวแทนแต่ละศาสนา	กิ จ ก ร ร ม ที่ ได้ดำเนินการมีขั้นตอนดังนี้ ๑. ศึกษาข้อมูลที่ได้เก็บรวบรวมไว้ ๒. วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้เก็บรวบรวมไว้จากบทสัมภาษณ์ ๓. นำข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์ไปสู่การสังเคราะห์ให้เกิดองค์ความรู้ใหม่เพื่อสร้างกลไกการจัดการศาสนา	ผลที่ได้รับจากโครงการมีดังนี้ ๑. สามารถนำเสนอองค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการศึกษามิตรภาพและสังคมสันติสุขไปประยุกต์ใช้ จนสามารถทำให้ศาสนิกมีความเข้าใจกันมากยิ่งขึ้น ๒. อาจารย์ และนิสิตของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยสามารถนำองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยตามวัตถุประสงค์ไปใช้สอนและสนับสนุนเสริมหลักสูตรได้ ๓. หน่วยงานภาครัฐ และเอกชนสามารถนำองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยตามวัตถุประสงค์นี้ไปเป็นแนวทางในการพัฒนาการอยู่ร่วมกัน แล้วทำให้เกิดประโยชน์ ดังนี้

			๑) ช่วยให้สังคมสนใจศาสนาในประเทศไทยมากยิ่งขึ้น ๒) มีหลักปฏิบัติสำหรับศาสนาที่ชัดเจน และหน่วยงานรัฐในการให้การสนับสนุนส่งเสริมและประชาสัมพันธ์ ๓) ทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ในเรื่องของการเผยแผ่แต่ละศาสนาและรวมศาสนาเพื่อหาคุณค่าร่วมกัน ๔) ทำให้คนในสังคมมองเห็นและสนใจหลักมิตรภาพและสังคมสันติสุขมากยิ่งขึ้น ๕) ช่วยทำให้สังคมร่วมกันแสวงหาความรู้เรื่องการพัฒนาการอยู่ร่วมกันและการมีพื้นที่ในการพูดคุยกันมากยิ่งขึ้น
--	--	--	---

ประวัติผู้วิจัย

๑. ชื่อ พระมหาพรชัย สิริวโร (ศรีภักดี), ผศ.ดร.

ที่อยู่ปัจจุบัน วัดเสถียรรัตนาราม ตำบลศิระชะทอง อำเภอนครชัยศรี
จังหวัดนครปฐม รหัสไปรษณีย์ ๗๓๑๒๐

ประวัติการศึกษา

- พ.ศ. ๒๕๕๔ สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาเอก สาขาวิชาปรัชญา
University of Pune, India
- พ.ศ. ๒๕๔๘ สำเร็จการศึกษาระดับ M. Phil. สาขาวิชาปรัชญา University of Delhi, India
- พ.ศ. ๒๕๔๔ สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาโท อักษรศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาจริยศาสตร์ศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล
- พ.ศ. ๒๕๓๙ สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี พุทธศาสตรบัณฑิต เอกภาษาอังกฤษ
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- พ.ศ. ๒๕๓๗ สอบไล่ได้เปรียญธรรม ๗ ประโยค แม่กองบาลีสนามหลวง

ตำแหน่งปัจจุบัน

- พ.ศ. ๒๕๕๕ ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดเสถียรรัตนาราม
- พ.ศ. ๒๕๕๔ อาจารย์สังกัดคณะพุทธศาสตร์ ประจำบัณฑิตวิทยาลัย
- พ.ศ. ๒๕๕๗ ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิตและพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาปรัชญา มจร.

ผลงานทางวิชาการ

งานวิจัย

พุทธจริยศาสตร์เป็นจริยศาสตร์ประเภทอันตวิยาหรือกรณีธรรม? ๒๕๕๘ สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มจร.

บทความ

The Five Domains of Learning in Thailand Qualifications Framework for Higher Education (TQF: HED): A Buddhist Philosophical Investigation ใน “Buddhism and World Crisis”, The 1st MCU International Academic Conference (MIAC), 29th May 2015.

พุทธปรัชญากับปัญหาเรื่องความดี บัณฑิตศาสนมมร ฉบับที่ ๑ ตุลาคม ๒๕๕๔-มีนาคม ๒๕๕๕

Human Nature and Peace: Theravāda Buddhist Philosophical Investigation The 2st MCU International Academic Conference (MIAC), 29th May 2016.

พุทธจริยศาสตร์เป็นจริยศาสตร์ประเภทอันตวิทยาหรือกรณีธรรม, วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์, ISSN 1905-1603 ฉบับที่ ๒ พฤษภาคม-สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๙.

หนังสือแปล

พ.ศ. ๒๕๕๘ เรื่อง “100 คนคิด เรียงร้อยถ้อยปรัชญา: Philosophy 100 Essential Thinkers”

By Philip Stokes, China: Arcturus, 2002, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๒. ชื่อ

พระมหาขวัญชัยกิตติเมธี (เหมประไพ), ผศ.ดร.

ที่อยู่ปัจจุบัน วัดบพิตรพิมุขวรวิหาร ถนนจักรวรรดิ เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๐๐

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. ๒๕๕๗ สำเร็จการศึกษาระดับพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (สาขาปรัชญา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๔๘ สำเร็จการศึกษาระดับพุทธศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาปรัชญา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๔๒ สำเร็จการศึกษาระดับพุทธศาสตรบัณฑิต (สาขาปรัชญา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๕๐ สอบได้เปรียญธรรม ๙ ประโยค สำนักเรียนวัดบพิตรพิมุข กรุงเทพฯ

ตำแหน่งปัจจุบัน

พ.ศ. ๒๕๔๗ – ปัจจุบัน อาจารย์พิเศษบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผลงานทางวิชาการ

งานวิจัย

- พ.ศ. ๒๕๕๘ งานวิจัยเรื่อง “ปัจจัยก่อให้เกิดการเบี่ยงเบนทางเพศตามคัมภีร์” พระพุทธศาสนา. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พ.ศ. ๒๕๕๙ งานวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงประยุกต์หลักพุทธธรรมกับการแก้ปัญหาบริโภคนิยมของวัยรุ่นจังหวัดอุบลราชธานี”. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

บทความ

- พ.ศ.๒๕๖๐ บทความเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องความรักและการแต่งงานในพุทธปรัชญาเถรวาท”. วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร. ปีที่ ๕ ฉบับพิเศษ พฤษภาคม ๒๕๖๐ (TCI ฐาน ๑).
- พ.ศ.๒๕๖๐ บทความเรื่อง “แนวคิดเรื่องนิรโทษกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท”. ตีพิมพ์ใน วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร. ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๓ กันยายน-ธันวาคม ๒๕๖๐ (TCI ฐาน ๑).
- พ.ศ.๒๕๖๐ บทความเรื่อง “เงินกับคุณค่าทางจริยะ : กรณีพระภิกษุจับเงิน”, ตีพิมพ์ใน วารสารมหาจุฬานาครทรรศน์. ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑ มกราคม-มิถุนายน ๒๕๖๑ (TCI ฐาน ๑).

บทความวิจัย

- พ.ศ.๒๕๖๐ บทความเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์ปัจจัยก่อให้เกิดการเบี่ยงเบนทางเพศตามคัมภีร์พระพุทธศาสนา”. ตีพิมพ์ใน วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์. ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๒ พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๖๐ (TCI ฐาน ๑).
- พ.ศ.๒๕๖๐ “การศึกษาเชิงประยุกต์หลักพุทธธรรมกับการแก้ปัญหา บริโภคนิยมของวัยรุ่นจังหวัดอุบลราชธานี”. ตีพิมพ์ใน วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร. ปีที่ ๕ ฉบับพิเศษ พฤษภาคม ๒๕๖๐ (TCI ฐาน ๑).

เกียรติคุณ

- รางวัลผู้ทำคุณประโยชน์ (เสมอธรรมจักร) ประเภทส่งเสริมการศึกษา
- พระพุทธศาสนาสาขาการแต่งหนังสือทางพระพุทธศาสนา

๓. ชื่อ

ดร. ไข่มุก เหล่าพิพัฒนา

ที่อยู่ปัจจุบัน บ้านเลขที่ ๕๕-๕๗ ซ. พัฒนา๑ ถ.สุขุมวิท อ.ศรีราชา จ.ชลบุรี ๒๐๑๑๐

โทรศัพท์: ๐๘๑-๕๘๙ ๐๕๘๙, ๐๙๑ ๔๙๖ ๑๑๑๑, ๐๓๘-๓๑๑ ๘๙๕

โทรสาร ๐๓๘-๓๕๗ ๕๕๖ e-mail: khaimook19@yahoo.com

การศึกษา ๑) ปรัชญาคุณภิวัตน์ เอกปรัชญา มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ พ.ศ. ๒๕๕๐

คุณิพนธ์ “Habermas’ Discourse Ethics” (ผลประเมินคุณิพนธ์ ดีมาก)

๒) ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต เอกศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ พ.ศ. ๒๕๔๑

(โล่ห์ เกียรตินิยมดีเลิศ *Summa Cum Laude*)

วิทยานิพนธ์ “The Thai Buddhist Ethical Principles Of Commerce”

๓) ศิลปศาสตรบัณฑิต เอกอังกฤษธุรกิจ มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ พ.ศ. ๒๕๓๓

ผลงานทางวิชาการ

Working Together for Harmony in Our Contemporary World (1994)

The Thai Buddhist Ethical Principles of Commerce (*Vanijja*): An Analytical and Critical Study (1998)

Habermas’ Discourse Ethics: A Critical Study (2007)

The Imperative of a Global Ethic in a Global Society. (2014)

The Lyotardian Habermas: A Differential Discourse Budhi: A Journal of Ideas and Culture 11 (1):247-277 (2013) <https://philpapers.org/rec/LAOTLH>

เกียรติประวัติและรางวัลที่ได้รับ

-ประกาศเกียรติคุณ ผู้ทำคุณประโยชน์ต่อเด็กและเยาวชนดีเด่น ประจำปี ๒๕๕๘ จังหวัดชลบุรี

-เสนาธรรมจักร รางวัลพระราชทานแก่ผู้ทำคุณประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนา สาขา สงเคราะห์ประชาชนและชุมชน จากกระทรวงวัฒนธรรม ประจำปี ๒๕๕๗ รับพระราชทานจากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

-เครื่องราชอิสริยาภรณ์ ชั้นจัตุรถาภรณ์มงกุฎไทย ประจำปี ๒๕๕๖

-เข็มเกียรติคุณ และ ประกาศเกียรติคุณ บุคคลผู้บำเพ็ญประโยชน์ แก่สังคม ประเทศชาติ และพระพุทธศาสนา จากสภามหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วันที่ ๑๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๖

-โล่รางวัล “คนดี ศรีเมืองชล” สาขาผู้ให้บริการสังคม วันที่ ๑๑ เมษายน พ.ศ.๒๕๕๖

- เหรียญกาชาดสมนาคุณชั้นที่ 3 รับพระราชทานจากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี อุปนายิกาผู้อำนวยการสภากาชาดไทย วันที่ ๒๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๕

-ประกาศเกียรติคุณ “นายกสมาคมผู้ปกครองและครูโรงเรียนเซนต์พอลคอนแวนต์”
วันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๔

-ประกาศเกียรติคุณ “มาตาธรรมนุคุณแก่ลูก” โรงเรียนเซนต์พอลคอนแวนต์ วันที่ ๑๑
สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๓

-เกียรติบัตร “แม่ดีเด่น” เนื่องในวันแม่แห่งชาติประจำปี ๒๕๕๒ โรงเรียนเซนต์พอล
คอนแวนต์ วันที่ ๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๒

-เกียรติบัตรในฐานะผู้ให้การสนับสนุน “กิจกรรม To be Number One จังหวัดชลบุรี” วันที่
๒๙ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๑

-โล่เกียรติยศรางวัล “แม่ผู้สร้างสรรค์” เนื่องในพิธีถวายราชสดุดี วันแม่ ๑๒ สิงหาคม
พ.ศ.
๒๕๔๘

-รางวัลวิทยานิพนธ์ดีเด่น พ.ศ. ๒๕๔๖ (ครบรอบ ๑๐ ปี คณะปรัชญาและศาสนา
มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ)

๔. ชื่อ

ดร.เพ็ญพรรณ เฟื่องฟูลอย

ที่อยู่ปัจจุบัน ๒๔๙/๑๗๙ หมู่ ๕ ถ.เนรมแก้ว ต.ท่าระหัด อ.เมือง จ.สุพรรณบุรี ๗๒๐๐๐ โทรศัพท์
๐๘๑-๘๕๖๖๑๙๔ Email : f.penphan@gmail.com

ตำแหน่งงาน

อาจารย์ประจำ วิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ จ.สุพรรณบุรี

หน่วยงานและสถานที่อยู่ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรี
สุวรรณภูมิ 249 วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร ต.รั้วใหญ่ อ.เมือง จ. สุพรรณบุรี

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. ๒๕๕๙	สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาเอก พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พ.ศ. ๒๕๕๓	สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาโทบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต สาขา การจัดการ มหาวิทยาลัยเวสเทิร์น
พ.ศ. ๒๕๓๗	สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรีเศรษฐศาสตรบัณฑิต สาขา เศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

สาขาวิชาการที่มีความชำนาญ	เศรษฐศาสตร์การคลัง การบริหารจัดการองค์กร การบริหารงานบุคคลบัญชีเบื้องต้น การจัดการงบประมาณ ปรัชญา ตรรกศาสตร์ และการเกษตร
ประสบการณ์งานวิจัย	การศึกษาเชิงประยุกต์หลักพุทธธรรมกับการแก้ปัญหาจริยธรรมของวัยรุ่นจังหวัดอุบลราชธานี
บทความวิชาการ	ความเสมอภาคทางเพศในทัศนะของมิเชล ฟูโกต์ : เพศวิถี

